

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Студентське наукове товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
68-ї міжнародної наукової конференції
24 квітня 2015 р.*

Харків 2015

УДК 9(063)
ББК 63я431
К 21

*Затверджено до друку рішенням Вченої Ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 20 березня 2015 р.)*

Редакційна колегія:

канд. іст. наук, викладач (головний редактор) Р. Г. Любавський
доктор іст. наук, професор Ю. П. Волосник
канд. іст. наук, доцент А. М. Домановський
канд. іст. наук, викладач П. В. Єремєєв
канд. іст. наук, доцент Д. В. Журавльов
канд. іст. наук, доцент В. Ю. Іващенко
канд. іст. наук, викладач Ю. А. Кісельова
канд. іст. наук, доцент К. В. Мизгін
канд. іст. наук, доцент Д. В. Миколенко
канд. іст. наук, доцент О. Г. Павлова
канд. іст. наук, доцент О. А. Ручинська
канд. іст. наук, професор О. Л. Рябченко
канд. іст. наук, доцент С. Ю. Страшнюк
канд. іст. наук, доцент О. І. Тумаков
канд. іст. наук, доцент Д. В. Ченчик

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової
конференції (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). – Х.: Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2015. – 204 с.

ISBN 978-966-285-201-1

Тематика тез репрезентує широкий спектр проблем, які набули актуальності в
сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-201-1

©Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2015

РОЗДІЛ I

АРХЕОЛОГІЯ

Поховання скіфських та савроматських амазонок: порівняльний аналіз

Білокудря Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Ksenia_Riddle@ukr.net

В кочовому середовищі існування жінок-воїнів є звичайним явищем. В V–IV ст. до н.е. в савроматському та скіфському суспільствах проявився подібний інститут. Саме у зв'язку з савроматами, в античних авторів виникає ряд згадок про легендарних амазонок. Так само, не рідко, в історіографії з савроматами пов'язують виникнення войовниць у Скіфії. Географічна та культурна близькість скіфів та савроматів визначає можливість схожості традицій та взаємозв'язку, проте більше помітними є відмінності.

Суттєва різниця спостерігається між скіфськими й савромато-сарматськими амазонками в часовому просторі. Якщо для скіфів характерні жіночі поховання зі зброєю тільки на певному проміжку історії (II пол. V–поч. III ст. до н.е.), то в сарматському середовищі вони спостерігаються протягом всього періоду існування даних племен. При цьому, в VI–IV ст. до н.е. в інвентарі савроматських амазонок спостерігається найбільше зброї. В наступні періоди великий набір зброї становить скоріше виключення.

Незважаючи на певну подібність інвентарю в похованнях скіфських та савроматських амазонок і наявності в них зброї, саме в останньому елементі спостерігаються помітні відмінності. Якщо в скіфському середовищі явно можна виділити три групи поховань за кількістю інвентарю, то в савроматському з цим є певні проблеми. В похованнях V–IV ст. до н.е. зброя поряд з іншим інвентарем зустрічається приблизно в однаковій кількості. Кількість поховань з наявністю 1–7 наконечників стріл перевищує кількість таких поховань у скіфів. Характерно, що в савроматських похованнях зброя представлена одним видом або трьома-чотирма, тоді як у скіфів – частіше зустрічаються поховання з одним-двома видами зброї. Захисний обладунок в савроматських амазонок зустрічається рідше, ніж в скіфських, тоді ж як поховання коня в савроматів, навпаки, зустрічається частіше. На відміну від скіфських жіночих поховань зі зброєю, у савроматських не всі поховання з мінімальною кількістю наконечників стріл варто трактувати як поховання амазонок. Так, інколи наконечники стріл знайдені в жіночих похованнях поряд з дзеркалами або прикрасами. В такому випадку, вони були кинуті в могилу з ритуальною метою.

Інвентар, що зустрічається в похованнях, крім зброї представлений переважно прикрасами, предметами туалету, посудом. Предмети побуту в похованнях амазонок, так само як і в скіфських, майже не зустрічаються.

Так само, як і у скіфів, у савроматських жінок зафіксовано на кістках сліди поранень. Поранення найчастіше зустрічаються в жінок дітородного віку, хоча інколи трапляються випадки поранень, отриманих вже в похилому віці. Не дивлячись на досить велику кількість бойових поранень у савроматських жінок, вони мають локальні особливості.

Незважаючи на те, що і скіфи і савромати відносяться до кочового іраномовного світу, а також, в їхніх археологічних культурах спостерігається ряд схожих рис, у похованнях скіфських і сармато-савроматських амазонок є багато відмінностей, що дає підстави для різного трактування даних поховань. Можна припустити, що, на відміну від скіфів, у яких жінки-воїни за матеріальним статусом складали переважно верхівку суспільства, у савроматів, вони походили з різних прошарків. Зокрема, в Єлизаветинському могильнику це простежується найкраще на прикладі типів ґрунтових ям, де амазонки зустрічаються і в тих, де поховані рядові общинники і в тих, де похована багата верхівка.

Таким чином, можна зробити висновок, що при всій схожості скіфських і савроматських амазонок серед них спостерігаються певні відмінності. В першу

чергу це помітно в різних хронологічних проміжках, а отже й різних історичних умовах функціонування даного інституту. Інвентар обох сторін має різний показник зброї: в савроматських похованнях вона представлена з одного боку багатше, включаючи більше кількість повних комплексів, з іншого – бідніше, включаючи зброю, представлену в бідних похованнях. Це все дозволяє говорити про різне трактування подібного явища в скіфських і савроматських племенах, а також про відсутність взаємозв'язку між виникненням подібного інституту.

Типологія намистин салтівської культури (за матеріалами Красногірського біритуального могильника)

Зміївська Аліна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна zmievskaya1994@mail.ru

Серед надгрудних прикрас намисто займає надзвичайно важливе місце. Його використовували як в повсякденності, так і в культових цілях. Знахідки намистинок дають можливість простежити розвиток надгрудних прикрас населення, що проживало на території Красноі Гірки, відтворити їх мистецьке бачення та виробничі можливості. Також, намистини є хорошим датуючим матеріалом, тому його дослідження є важливим хроноіндикатором могильника.

На Красногірському могильнику намистини представлені надзвичайно різноманітно. Серед іншого поховального інвентарю вони були надзвичайно поширеними. Загалом було знайдено 1863 намистини у 101 похованні (32,4% від загальної кількості поховальних ям на могильнику). Їх можна розділити на дві групи: кам'яні та скляні. Кам'яні намистини в могильнику представлені намистнами із сердоліку – 812 екземплярів у 38 похованнях (43,6% від загальної кількості). Знахідки намистин у похованнях коливаються від 1 до 158 штук. Намистини із сердоліку представлені (за типологією В. П. Діопик) циліндричним видом (Відділ 1, Тип В) – цей тип зустрічається лише у похованні № 137 у кількості 3 штуки (0,2 %).

Скляні намистини знайдено у 15 похованнях у кількості 272 штуки (14,6%). Їх можна розділити на 5 груп: 1 – однокольорові, 2 – з металічною прокладкою, 3 – полосаті, 4 – мозаїчні, 5 – глазчаті. До першої групи можна віднести: багаточастинні (Відділ 1, Тип 3) – 14 штук (0,7 %). Колір бус синій (0,2%); бісер (Відділ 1, Тип 4) – 20 поховань. Друга група представлена лише у 2 похованнях (0,1%) – намистини золотистого кольору. Цей тип намистинок добре відомий в пам'ятках Криму, Кавказу та Подоння. Група полосатих намистинок знайдені у 2 похованнях у кількості 2 штуки (0,1%). Група мозаїчних намистин нечисельна, зустрічаються у 3 похованнях (0,5%). Цей тип намистинок не дуже поширений і в інших пам'ятках салтівської культури VIII–IX ст.: у Борисоглібському могильнику вони взагалі не зустрічаються, у могильниках Криму 4,2%, Центральному Передкавказзі і Дагестані 5,5%, а у Верхньосалтівському могильнику – 3,8%. На жаль, типологію встановити складно через погану збереженість. Глазчаті намистини знайдені теж у 3 похованнях по обряду трупопокладення. У 6 похованнях зафіксовано 18 пастових намистин (1%).

Рідкими знахідками вважаються намистини з раковини Каури – 1 штука (0,05%) та з яшмовидного кварцу – 6 штук (0,3%). 723 намистини (38,8%) знайдено у незадовільному стані, тому встановити до якого типу їх потрібно віднести, складно.

Оскільки, Красногірський могильник біритуальний, то можна встановити відсоткове співвідношення у похованнях по обряду трупопокладення та трупопокладення. У поховальних ямах по обряду кремації знахідки намистин становлять 32,7%, а в інгумаційних похованнях – 67,3%. За типологічною різноманітністю намистини Красногірського могильника схожі на знахідки намистин у могильнику Сухой Гомольші.

Варто відмітити, що якість намистин VIII–IX ст. значно гірша ніж VI–VII (відсоток використання дорожчих матеріалів стає мізерним).

Підводячи підсумок можна сказати, що намистини, знайдені у похованнях Красної Гірки, не виходять за рамки VIII– IX століття і характерні для пам'яток салтівського часу Подоння і Північного Кавказу.

Колекція речей салтівської культури з чорного металу в фондах Музею археології та етнографії Слобідської України: стан збереження

Каплієнко Владислав

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kaplienko-vlad@yandex.ua*

Металеві (в нашому випадку – залізні) речі салтівської культури, які зберігаються у фондах Музею археології та етнографії Слобідської України, за призначенням поділяються на п'ять груп. Першу групу становить зброя (шаблі, сокири, наконечники списів, та стріл); до другої – елементи кінського спорядження (вудила з псаліями, оковки від сідла, та стремена); третю групу репрезентують речі ремісничого походження (знаряддя для обробки дерева та металу – долота, свердла, лещата, пробійники тощо); до четвертої – речі для обробки землі та збору врожаю (мотики, наральники, серпи, коси та оковки заступів); до п'ятої групи відносяться побутові речі (ножі, виделки для м'яса, засоби для підвішування казана, казани та інше).

Всі ці речі походять з археологічних розкопок пам'яток салтівської культури на території Харківської та Донецької областей. Речі із розкопок Верхньосалтівського могильника 1946–1948-го рр. мають цілком погану збереженість, на відміну від бронзових речей, які були знайдені на цьому ж могильнику. Речі, які були знайдені на поселенні Плоске Великобурлуцького району 1965 року (роботи В. К. Міхеєва) під час виявлення мали задовільний стан, проте сьогодні багато з них зараз покриті залишками крейди (ймовірно, внаслідок активної мінералізації ґрунту) та потребують реставраційно-консерваційного втручання. Речі, які походять з розкопок 1966–1968 рр. В. К. Міхеєва біля с. Маяки Слов'янського району Донецької області, мають також задовільний стан, але потребують постійного нагляду.

Взагалі, артефакти з чорного металу, які походять з могильників салтівської культури, мають різний стан збереженості. Найкращий мають ті речі, які перебували у поховальному вогнищі. Проте це стосується не всіх речей. Так, наприклад, деякі речі із кремацій, у давнину були зігнуті, побували в поховальному вогні, із-за чого мають тріщини або іноді предствлені фрагментарно. Таке явище масово розповсюджено серед речей кремаційного могильника Суха Гомольша Зміївського району Харківської області (розкопки В. К. Міхеєва 1973–1980 рр.). Цікавість викликають металеві казани, у яких були зроблені поховання. Такі вироби дуже рідко зберігаються цілими і до дослідника доходять у вигляді фрагментів стінок та ручок. На наш погляд, це пов'язано з проблемою взаємодії чорного металу та агресивного ґрунтового середовища, результатом чого є фактичне «розчинення» (розпад на продукти корозії та поглинання ґрунтом) залізних стінок казанів.

На могильниках, де домінуючим поховальним звичаєм є трупопокладення, речі також мають різний стан збереженості. Наприклад, велика група артефактів з могильника поблизу села Червона Гірка Балаклійського району (розкопки 1985–1991 рр.) мала задовільну збереженість, характерну для речей, що побували в поховальному вогні, проте інша група речей мала значно гіршу збереженість (значну корозію металу), що, ймовірно, пов'язано не тільки, з агресивним середовищем ґрунту, але й умовами зберігання в музеї.

Внесок М. Рудинського у дослідження української археологічної кераміки у 20-ті рр. XX ст.

Котенко Вікторія

*Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
siteon@ukr.net*

Дослідження археологічних пам'яток в Україні мають вже вікову історію. У цьому відношенні важливим та малодослідженим питанням лишається осмислення та обробка окремої групи артефактів, адже кожна епоха у становленні вітчизняної археології відзначалася специфічними підходами та науковими методами. Перш за все, це стосується вивчення кераміки, яка була і лишається наймасовішим матеріалом, добутим у ході розкопок. Відходячи від усталеного методу історії археології, за яким перевагу має хронологічний виклад діяльності експедицій або опис конкретної археологічної культури за сукупністю відомих джерел, пропонується розглянути еволюцію поглядів на давню кераміку як на одну з найважливіших категорій археологічного матеріалу.

У цьому відношенні малодослідженими є 1920-ті роки, до часу створення Всеукраїнського археологічного комітету. Характерною рисою цього періоду є провідна роль музейних установ в організації розкопок. У Полтаві в цей час осередком наукового дослідження археологічних пам'яток був Центральний пролетарський музей Полтавщини, очолюваний М. Рудинським.

1923–1924 рр. під його керівництвом були проведені розкопки могильника скіфського часу біля с. Мачухи на Полтавщині. Їх результати частково були опубліковані у 1928 р. в контексті опису археологічної збірки Полтавського музею. Згадуючи «типовий посуд древніх форм» південно-східної частини могильника, автор наводить детальний опис керамічного матеріалу, де головне місце відведене його орнаменталі. За спостереженнями М. Рудинського, південно-західна частина могильника мала відмінні риси, на що вказували розбіжності в посуді, тобто на основі керамічного матеріалу було можливо визначити розбіжності в поховальних комплексах, що ймовірно пов'язувалося з етнічною строкатістю регіону. Крім того, аналіз типів керамічного посуду став основою для визначення впливів на матеріальну культуру населення Дніпровського Лівобережжя із Заходу. Таким чином, матеріал з розкопок могильника поблизу с. Мачухи дозволив на новий методичний рівень вивести обробку археологічної кераміки, прослідкувавши методом аналогії її походження, що в подальшому заклало основу реконструкції історичного процесу в регіоні.

1924 р. М. Рудинський почав розкопки могильника «римської доби» біля с. Кантамирівка на Полтавщині, результати яких були частково опубліковані в 1930 р. Підйомний матеріал, в якому основне місце займали уламки давнього посуду, дослідник розподілив на п'ять груп, де критеріями слугували передусім спосіб виготовлення та орнаменталі, що, на його думку, визначало його походження. Варто відзначити, що керамічний комплекс з розкопок пам'ятки був опрацьований з особливим урахуванням його місцерозташування в похованні, що давало основу для реконструкції поховального обряду. В роботі «Кантамирівські могили римської доби» М. Рудинський вносить в особливий підпункт характеристику знайденого посуду, який посідає перше місце за кількістю отриманого матеріалу, але його детальний опис мав передусім художньо-естетичне спрямування. Автор ділить отриманий посуд на дві групи за критеріями способу обробки поверхні та якості глини, присутні також фізичні характеристики фрагментів посуду, чи не вперше автором розкопок підняте питання якості випалу глиняних виробів за візуальним спостереженням. Про те, що кераміка вже визнавалася вагомим археологічним джерелом з потенціалом до виконання

історичних реконструкцій, свідчить той факт, що на матеріалі з Кантамирівських могил М. Рудинський пов'язує велику кількість керамічного посуду взагалі, і зокрема мисок, з ослим побутом населення.

Таким чином, у роботах М. Рудинського прослідковується науково аргументовані методи обробки керамічного матеріалу та присутнє розуміння потужного інформаційного потенціалу кераміки у питаннях датування археологічних пам'яток та реконструкції соціально-економічних засад побуту давнього населення.

Дерев'яний посуд катакомбної культурно-історичної спільності: джерелознавчий та історіографічний аспект

Мінакова Катерина

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
fate_yahoo@ua.fm*

На сьогодні для катакомбної культурно-історичної спільності наявні класифікаційні схеми керамічних, кістяних та металевих виробів, але практично відсутні відповідні розробки щодо посуду з дерева та берести. Це зумовлено поганою збереженістю даної категорії інвентарю і, відповідно, відсутністю детальних описів знахідок. Показова термінологія, якою найчастіше визначаються знахідки дерев'яного посуду у похованнях: «характерний тлін на дні могили» (Бессергеновка III, к.8, п.10; Бережної 6, к.1, п.9; Сторожеве, к.18, п.10; Петрівка к.гр. I, к.3, п.4; Івано-Дар'ївка, к.1, п.6 тощо), або «залишки дерев'яної посудини (чаші, підноса)» (Кудінов, к.1, п.1; Кудінов, к.2, п.6; Новоселівка, к.1, п.9; Виноградне, к.3, п.36; Яський к. м., к.2, п.12; Новопетрівка, к.гр. I, к.2, п.7; Сватове, к.18, п.1; Бага-Бурул, к.5, п. 5; Засальський II, к. 5, п. 11; Красноріченськ II, к.2, п.4; Краснозоринський мог., к.2, п.5 тощо). Однак, катакомбний дерев'яний посуд представлений також цілими або відносно цілими формами, вибірка яких дозволяє сформувати достатньо ґрунтовну базу для його дослідження.

Свідцтва про конкретні артефакти означеної категорії мають різний ступінь інформативності. Розповсюдженням явищем є неповний і недостатньо конкретизований опис посуду, відсутність відомостей щодо його метричних характеристик, відсутність малюнків чи креслень. Складним є також питання виробництва майстрами катакомбних культур берестяного посуду. Відомості про нього обмежуються згадкою про наявність характерного (жовтого або рудого) тліну на дні могили, який, на думку дослідників, залишається від зітплого берестяного посуду (Мамай-гора, к. 185, п. 3; Петрашівка, к. 1, п. 13; Киреевка 4, к. 1, п. 12/2).

Слід також наголосити, що у публікаціях археологічного матеріалу відсутня єдина термінологія для визначення артефактів, про які йдеться. Наприклад, поняття «блюдо» та «піднос» в археологічній літературі не знайшли чіткого розмежування, інколи можна зустріти об'єднаний термін «блюдо-піднос». Подібна ситуація спостерігається для посуду, який називають або «мисками», або «чашами», хоча йдеться про однотипні вироби.

До конструктивних елементів дерев'яного посуду катакомбної спільності належать металеві деталі – бронзовий дріт, яким прошивали пошкоджені краї виробу, бронзові скоби для скріплення стінок та бронзові платівки (останні, окрім утилітарної функції, швидше за все слугували прикрасою або мали більш глибоке семантичне навантаження).

Слід акцентувати увагу на тому, що розробки, присвячені класифікації дерев'яного посуду катакомбної КІС, не знайшли відповідного висвітлення в літературі, тому важливе значення у сенсі вивчення історіографічного доробку набувають типологічні розвідки щодо дерев'яного посуду інших культур бронзового–початку раннього залізного віків

степової зони Східної Європи, які належать Г.Г. Пятих, С.В. Махортих, С.М. Ляшко, Р. О. Литвиненко. Важливе значення з огляду на відсутність спеціальних робіт для катакомбної КІС набуває детальний аналіз публікацій результатів археологічних досліджень, автори яких під час опису артефактів користуються показовою термінологією. У публікаціях зустрічаємо наступні назви для дерев'яного посуду: чаша, чаша-корчик, чашечка, чашечка з ручкою, блюдо, блюдо-піднос, піднос, таця, миска, миска з ручкою, мисочка, ківш, ківш-плошка, шкатулка, берестяний короб, посудина з берести, баночка типу піксиди, ящикок, корзина. Окрім цього, в деяких публікаціях подається загальна назва «посудина» без подальшої конкретизації.

Таким чином, джерельна база дослідження дерев'яного посуду катакомбної культурно-історичної спільності є достатньо репрезентативною. За нашими підрахунками існує 120 поховань, які супроводжувались дерев'яними ємностями. Однак, різний ступінь інформативності знахідок, відсутність єдиної загальноприйнятої класифікації та погана збереженість деревини значно ускладнюють дослідницьку діяльність, тому, розглядаючи історіографію питання, слід звертати увагу на відповідні дослідження стосовно інших культур доби бронзи.

Торгівельні зв'язки в IV–III ст. до н.е. за різними категоріями амфорного матеріалу: проблема співставлення

Немцев Сергій

Херсонський державний університет nemcew@ukr.net

У рамках дослідження античної торгівлі за амфорними матеріалами від моменту виходу роботи І. Б. Брашинського «Методи дослідження античної торгівлі» (1984) склалась проблема співвідношення даних керамічної епіграфіки та профільних частин амфор (зокрема, ніжок). У своїй останній статті О. В. Кузнєцова, на прикладі Фанагорії, робить висновок, що вибірки клейм надають найширші можливості для характеристики торгових зв'язків пам'яток, для яких відсутні вибірки профільних частин. Такі висновки знову повертають нас до твердження, що дослідження античної торгівлі можуть базуватись на матеріалах керамічної епіграфіки. Але це твердження далеке від істини.

В загальному об'ємі поставок у Північне Причорномор'я частка центрів, які ставили клейма на власній тарі (Гераклея, Синопа, Кнід, Херсонес, Фасос, Родос) в середньому не перевищує 40%. Інформація, базована тільки на матеріалах керамічної епіграфіки, відображає дані про меншу частину імпортованої продукції.

Об'єми, розраховані за клеймами, мали б те значення, яке їм приписує О. В. Кузнєцова, за умови, що за об'ємом товарів центрів з клеймами можна було судити про загальний імпортований об'єм (з урахуванням центрів без клейм). Проте, численні статистичні спостереження доводять, що робити такі висновки неможливо. Навіть на пам'ятках, які складають один ринок споживання, частка центрів з клеймами в загальному об'ємі продукції дуже сильно коливається і відсутня будь-яка закономірність.

У результаті роботи з даними про розподіл статистичних даних об'ємів товарів імпортованих в керамічній тарі було зафіксовано цікаву закономірність: коливання відсоткових часток окремих центрів виробників взаємообумовлені всередині трьох великих груп.

Перша група – Північно-Східна Егеїда, до складу якої входять Фасос, Менда, Пепарет та Ікос; друга – Південно-Східна Егеїда: Хіос, Еріффри, Родос, Кос, Кнід; третя – Причорномор'я: Гераклея, Синопа, Херсонес.

У межах цих груп відбувається взаємне перекриття об'ємів одного центру іншим від

пам'ятки до пам'ятки. Для прикладу: в третій чверті IV ст. до н.е. у Фанагорії та одному з поселень її хори частка центрів першої групи складає 40%, з них на Фасос припадає 15%, Менду – 10%, Ікос – 10%, Пепарет – 5%. На іншому поселенні зафіксовано відповідно за центрами наступний розподіл – 5%, 5%, 15%, 15% при цьому сумарна частка центрів першої групи складає ті ж самі 40%. Стабільність розподілу об'ємів за групами центрів виробників на різних пам'ятках нами статистично доведена.

Таким чином, найважливішими показниками, які характеризують динаміку торгівлі товарами транспортованими в керамічній тарі, є не розподіл об'ємів за окремими центрами виробництва (що в обмеженому вигляді доступно при аналізі даних керамічної епіграфіки), а розподіл об'ємів за групами центрів виробників.

Глиняні хлібці з поселення скіфського часу Горіховий гай

Потоцький Олексій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна b.boy.kent@ail.ru

На сьогодні ми маємо доволі великий матеріал для дослідження культу землеробства у скіфів, але ця проблема поки що не отримала великої уваги серед науковців. Мається на увазі матеріал представлений дрібною глиняною пластикою та залишками жертвоприношень. Це глиняні статуетки, що були знайдені у різних зольниках на території пам'яток скіфської доби, глиняні моделі зерен, наприклад, з городища Караван, глиняні хлібці, що зустрічаються майже на всіх пам'ятках скіфської доби.

Маючи таку велику матеріальну базу, дослідники не звертають увагу на це питання, обмежуючись загальним описом знахідок або узагальнюючими роботами. Нещодавно Д. С. Гречко розглянув дрібну глиняну пластику басейну Сіверського Дінця, але більше культурно предметів скіфського часу ним не розглядалися. В. П. Андрієнко дуже детально описав усі культурні предмети скіфського часу. Але сам дослідник написав роботу у 70-х роках, а з того часу матеріалу стало в декілька разів більше.

Об'єктом нашого дослідження є глиняні хлібці, що були знайдені у зольнику поселення Горіховий гай під час розкопок Д. С. Гречко 2005 р. (селище відкрив В. В. Колода у 1987 р.). Під час цих досліджень було знайдено близько 120 хлібців різної форми і розміру.

Слід зазначити, що при своїй розповсюдженості, глиняні хлібці не зустрічаються великими скупченнями, тобто знахідка є унікальною. Матеріал із зольнику дає можливість дослідити глиняні хлібці у комплексі. Хлібці були детально розглянуті та описані, була розроблена їх типологія. Деякі, що виділялися своїми особливостями, були розглянуті під електронним мікроскопом. Також, на самих хлібцях були знайдені відбитки зерен різних культурних рослин, орнамент нігтьовими вдавненнями та детальні відбитки долонь і пальців. Зроблена статистика щодо типологічних особливостей, яка була порівняна із статистикою представленою В. П. Андрієнко, дає можливість внести свої корективи у цю галузь. Виявилось, що статистика 45 річної давності не відповідає сучасним реаліям – різниця між статистикою колишньою та сучасною виявилася дуже великою. Наприклад, «прямих» хлібців за типологією В. П. Андрієнко було 10%, а у комплексі вони склали 48% від спільної кількості. Також, було виявлено багато хлібців, що представляли перехідну стадію від одного типу до іншого. Слід зазначити, що хлібці відрізнялися по своєму складу, їх якість залежала від складу глиняного тіста, з якого вони були виготовлені.

Використовуючи досвід попередників, був зроблений висновок, що у глиняне тісто додавали органічні речовини. Д. С. Гречко стверджує, що до тіста додавали навів,

на рентгенограмі зробленою Б. А. Шрамко чітко видно сліди органіки у хлібцях. На зламах хлібців чітко видно сліди відбитків половини.

Типологія, хронологія та атрибуція світильників Білозерського поселення (на прикладі музейного зібрання Херсонського державного університету)

Самойленко Ілона

Херсонський державний університет iloniya21@yandex.ru

Виразність та розповсюдженість античних освітлювальних приладів дозволяє розглядати їх як один з культуротворчих компонентів. Останнім часом світильникам, як окремій групі античної кераміки, приділяється значна увага (Журавльов Д. В., Шейко І. М., тощо). Пріоритетним є опис, аналіз та атрибуція знахідок, створення на їх основі каталогів освітлювальних приладів з різних регіонів античного світу. Однак, каталогізація світильників з окремих пам'яток є не менш актуальною.

У загальному керамічному комплексі античних поселень світильники, як правило, складають незначний відсоток, проте є досить репрезентативною групою. Колекція світильників з Білозерського поселення на Нижньому Дніпрі (Херсонська область) IV – першої третини III ст. до н.е. у музейному зібранні Херсонського державного університету нараховує 56 одиниць археологічно цілих та фрагментованих екземплярів. Систематичні дослідження пам'ятки протягом 14 польових сезонів археологічною експедицією Херсонського державного університету дозволяють розглядати ці світильники як цілісну колекцію та зробити обґрунтовані висновки.

Першим етапом дослідження стало визначення та аналіз контекстів знахідок світильників. Вся вибірка була розподілена між ранніми та пізніми ґрунтовими і наземними об'єктами Білозерського поселення. Визначення стратиграфічної позиції кожного світильника дало змогу співставити його з супутніми матеріалами та визначити відносно хронологію. Таким чином, у ранніх ямах та пов'язаному з ними культурному шарі виявилось вдвічі менше світильників, ніж в об'єктах пізнього будівельного періоду на поселенні.

Відповідно до технологічних особливостей, посудини було розподілено на імпортні (як правило, чорнолакові) та місцевого виробництва (сіро-, червоно- та світлоглиняні тощо), а також окремо виділено ліпні імітації.

За морфологічними особливостями весь масив світильників Білозерського поселення належить до типів із відкритим або закритим резервуаром. Всі форми однорожкові, є лише один дворожковий ліпний світильник із червоної глини з втулкою посередині вмістилища. Особливістю колекції є наявність двох екземплярів «глечикоподібних» світильників, виділених Д. В. Журавльовим та не характерних для міст Північного Причорномор'я. В свою чергу, у кожній технологічній групі було виділено декілька типів світильників за деталями профілів та особливостями керамічного тіста тощо. Метричними параметрами суттєво вирізняються тільки ліпні форми (тут наявні найбільші та найменші за розміром і об'ємом екземпляри). Більшість форм знаходить аналогії серед середземноморських та причорноморських матеріалів.

Визначення місця світильників серед усього масиву кераміки, уточнення їх функціонального призначення в залежності від морфологічних особливостей, виявлення характерних контекстів їх побутування та чітка атрибуція цих керамічних знахідок можлива лише в разі повного опису музейних зібраних світильників та їх каталогізації. Широке введення цих матеріалів до наукового обігу дозволить більш повнохарактеризувати матеріальну культуру античних пам'яток, вивчати торгівлю, побут та духовне життя їх населення.

Актуальність біблійної археології в Україні**Четверикова Ангеліна***Одеський національний університет імені І. І. Мечникова taiteilija@yandex.ru*

Біблійна археологія, як самостійна наука, існує близько двохсот років. Проте в Україні про її існування та значення знають одиниці. Хоча й викладається вона в духовних учбових закладах, проте надбанням широкого загалу так і не стала.

Біблійна археологія – розділ біблеїстики, що вивчає за стародавніми пам'ятками історичне середовище, де виникла Біблія і відбувалися події священної історії. Покликана дати більш конкретне уявлення про хід цих подій, доповнити біблійні дані незалежними свідцтвами пам'ятників, уточнити хронологію фактів і датування текстів. Результати біблійної археології також допомагають у з'ясуванні сенсу біблійних книг, оскільки, реконструюють історичний фон їх написання.

Стара біблійна археологія склалася до того, як були знайдені основні пам'ятки Стародавнього Сходу та античності. Вона обмежувалася тим, що систематизувала дані самого Святого Письма та греко-римських авторів, пов'язані з побутом, суспільним ладом, календарем, звичаями і культом часів Старого і Нового Завіту. Зведення таких знань давало можливість читачеві Біблії вільніше орієнтуватися в ній. Святитель Іоанн Златоуст неодноразово закликав своїх читачів і слухачів уявити собі живі історичні обставини, в яких відбувалися ті чи інші події Письма, щоб краще зрозуміти їх. Саме заради цієї мети і виникла біблійна археологія.

Нова біблійна археологія стала складатися після того, як були відкриті перші пам'ятки Сходу і античності, що відносяться до біблійного періоду і проливають світло на події, які згадуються у Біблії, й була розшифрована писемність Єгипту, Дворіччя, Ханаану та Хеттського царства. До того часу були відомі лише Талмуд, Таргум, праці Йосипа Флавія і фрагменти, збережені античними авторами та Отцями Церкви.

В результаті багаторічних розкопок в різних місцях стало ясно, що описані в Біблії події добре вписуються в той історичний і культурний контекст, який можна відновити на підставі археологічних даних. Археологія не довела історичності всіх подій Біблії, але показала, що біблійні оповіді не суперечать зовнішнім фактам. Цей висновок з часом допоміг подолати гіперкритичний підхід в біблеїстиці.

Після Другої світової війни дослідження, в тому числі об'єктів, пов'язаних з біблійною історією, продовжилися, але стали носити вже не релігійний, а світський характер. Питання про автентичність Біблії вже не ставилося. Розкопками стали займатися не ентузіасти-одинаки, а групи фахівців у різних областях. Фінансування почало надходити не від релігійних організацій, а від державних структур в рамках діяльності університетів та археологічних інститутів.

Змінилася навіть назва науки – вона стала називатися по тому регіону, де ведуться дослідження, наприклад, археологія Ізраїлю або сиропалестинська археологія. У підсумку, в 70-і роки ХХ ст. заговорили про «смерть» біблійної археології. Якщо говорити про біблійну археологію зразка першої половини ХХ століття, то вона дійсно «вмерла». Біблійна археологія стала тим зерном, з якого виростала сучасна археологія Палестини та країн біблійного ареалу. Це був логічний і природний процес. Результатом стала величезна кількість нових відомостей про розкопки, що постійно поповнюються. Ні релігійні організації, ні окремі віруючі фахівці ніколи не могли б досягти таких обсягів досліджень, якби на цих територіях продовжувала існувати біблійна археологія в колишньому вигляді.

Сучасна біблійна археологія – це, насамперед, аналітична наука, тобто дослідники аналізують величезну безліч опублікованих даних. А даних дійсно безліч – досить

казати, що зараз на території Ізраїлю є близько 2000 об'єктів, на яких проводилися або проводяться розкопки.

Основне досягнення біблійної археології – те, що тепер ми можемо досить упевнено реконструювати історичний і культурно-релігійний контекст різних епох, і те, що біблійні оповіді з дивовижною точністю вписуються в реконструкцію відповідного періоду.

Стислий нарис історіографії історії читання (XIX–XXI ст.)**Бондаренко Станіслав***Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка
s.k.bondarenko@gmail.com*

Наукова новизна роботи полягає у тому, що узагальнюючих оглядів про історію читання в українському науковому просторі недостатньо. Актуальність узагальнюючого дослідження історіографії історії читання пояснюється потребою трансферу її теоретичних основ. Метою є огляд, аналіз і систематизація історіографічних течій в історії читання. Предмет дослідження – історіографічні течії в історії читання. Об'єкт – проблема їх систематизації. Автор спирається на методи аналізу, типологізації, порівняння. Використовуються історіографічні джерела: статті у періодичних виданнях, монографії, розглядаються переважно європейські концепції історії читання.

На пострадянському просторі історія читання не стала окремим напрямком історіографії. Її елементи можна знайти серед різних дискурсів про бібліотечну справу, історію книги, культурну і соціальну історію, соціологію, літературознавство. Вітчизняні дослідження відомі з кінця XIX ст. (їм передувала теорія естетики О. Потебні). Підґрунтя досліджень із соціології читання закладене М. Рубакіним. Першою монографією з історії читання є книга М. Матьє про читання у стародавньому Єгипті. Проблеми соціальної історії читання вивчалися під проводом А. Рейтблата, втім, знаходилися на маргінесі, хоча ними цікавилися Л. Хавкіна, Д. Балика, А. Ванєєв, Л. Кацпржак, М. Куфаєв. «Нова» історія читання стала темою багатьох статей і монографій (М. Зубрицької, О. Мельникової, О. Шапошникова, Ю. Мелентьєвої, Д. Равинського, М. Маркової). До неї звертався російський дослідник квантитативної історії Л. Бородкін.

В Україні сюжети з історії читання характерні для бібліотекознавства, досліджень модерної і ранньомодерної історії. Цій темі присвячено праці Т. Новальської, Н. Фрідьєвої, В. Мазманьянц, Н. Березюк. Історія читання у Франції зародилася всередині школи «Анналів» у 1970-ті роки. П. Бурдїо зазначав, що її витоки – у роботі Е. Дюркгейма «Еволюція педагогіки у Франції». Вплив структуралізму проаналізовано П. Серіо, К. Куно. Особливе місце посідають праці Р. Шартє щодо соціальної, культурної, антропологічної історії читання, вони балансують між позитивізмом та структуралізмом. Історія читання в Італії тісно пов'язана з французькою історіографією працями Г. Кавалло (теоретичні питання), К. Гінзбурга (мікроісторія), У. Еко (філософія). У 1990-ті рр. В. Ізером та Ж. Дерріда було намічено «архетипи» континентальних студій з історії читання. Дослідження історії читача у Німеччині і країнах Центральної Європи близькі соціальній історії, тяжіють до культурологічних концепцій, перекликаються із радянською гуманітаристикою. Історія читання у Німеччині, Східній і Центральній Європі несе у собі субстрат ідей В. Гумбольдта, феноменології, рецептивної естетики (Р. Інгарден, В. Ізер). У країнах Балтії здійснювався проект «NIBOLIRE» присвячений транснаціональній історії читання. Відомі роботи з історії читання японських фахівців. У Великій Британії історія читання розвивається як напрямок нової соціальної історії, і в рамках класичної історії книги.

Перші розвідки з соціальної історії читання (у контексті історії освіти) відносяться до кінця 1940–1950 років, несуть відбиток континентальних теоретичних впливів, економічної історії (М. Лайонс). В американській історіографії значне місце посідає робота Р. Дарнтон про роль читання у Французькій революції 1789 р., пов'язана з марксистським і фуколд'янським підходами. Значний вплив чинить літературна критика (С. Фіш). Досліджується історія культури читання (Д. Брукс, А. Мангель),

РОЗДІЛ II ІСТОРІОГРАФІЯ

методологія, історіографія (П. Берк). Значну увагу дослідники приділяють психології, гендерним студіям.

Таким чином, історія читання, як узагальнюючий дискурс не існує, втім може розглядатися як магістральна тема низки гуманітарних студій, сукупність різних концепцій в галузі «нової» історії, які прикріплюються до потужних наукових структур, університетів, бібліотек і мають значні розбіжності у теоретичній базі й аналітичних підходах.

Постать В. Н. Каразіна в історіографії та публіцистиці середини XIX – початку XX ст.

Вовк Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна olga.v_88@mail.ru

Особистість головного натхненника відкриття Харківського університету, громадського діяча та вченого В. Н. Каразіна (1773–1842) привертає увагу дослідників уже понад півтора століття. За цей час не лише накопичилася значна за обсягом каразінознавча бібліографія, але й сформувалися масиви різноманітних, часом – діаметрально протилежних відгуків про епізоди життя та результати діяльності цього історичного діяча. Вказаний факт ставить на порядок денний питання про необхідність систематизації та аналізу наявних в літературі оцінок і суджень, а 210-й ювілей, який Харківський університет відзначає у 2015 р., підсилює актуальність названої проблеми.

На початку XXI ст. до вивчення каразінознавчої історіографії вказаного періоду зверталися в рамках дисертаційних досліджень Ю. Є. Грачова, Н. О. Ніколаєнко, А. В. Хрідочкін, чия увага фокусувалася на висвітленні специфіки суспільно-політичних поглядів та переконань В. Н. Каразіна. О. М. Майструк зосередилася на характеристиці історіографії просвітницької діяльності В. Н. Каразіна. Комплексного ж дослідження каразінознавчих публікацій у всій їх повноті та розмаїтті жанрів і тем, донині не проводилося, що й обумовлює наукову новизну даної розвідки.

Процес розвитку каразінознавства середини XIX – початку XX ст. умовно може бути розділений на кілька етапів. Перший з них розпочався після смерті просвітителя у 1842 р. Ця подія не особливо сколихнула наукові кола і громадськість, тому, окрім двох некрологів в «Одеском вестнике» та «Московских ведомостях», публікацій зафіксовано не було.

Ігнорування імені Василя Назаровича на сторінках друкованих видань продовжувалося до 1860 р., коли з-під пера письменника Г. П. Данилевського вийшов перший друкований життєпис В. Н. Каразіна. Його поява означувала початок нового етапу розвитку каразінознавства, який тривав до середини 1880-х рр. і характеризувався кількома ознаками. По-перше, почала стрімко зростати кількість публікацій археографічного характеру: до наукового обігу вводилося чимало джерел (передусім, особового походження), що проливали світло на основні віхи життя та діяльності В. Н. Каразіна та закладали основу для подальших наукових досліджень. По-друге, біографічні статті цього періоду (О. І. Герцен, Г. П. Данилевський, Ф. В. Каразін та ін.) були написані зазвичай не в науковому, а в публіцистичному стилі, й образ В. Н. Каразіна, що транслювався з їхніх сторінок, був дещо ідеалізованим.

З середини 80-х рр. XIX ст. збільшується інтерес дослідників до суспільно-політичних переконань В. Н. Каразіна (М. О. Лашенков, В. І. Семевський та ін.). Але домінуючі позиції в науковому дискурсі, особливо протягом 1890-х – 1900-х рр., займала діяльність В. Н. Каразіна на державних посадах в перші роки правління Олександра I, та особливо – його участь у реформуванні освітньої системи й заснуванні Харківського університету (Д. І. Багалій, М. Й. Тихий, М. В. Шугуров та

ін.). Стрімко зросла кількість статей та заміток у публіцистиці, що були приурочені, насамперед, до 50-річчя з дня смерті просвітителя (1892 р.) та 100-річчя заснування Харківського університету (1905 р.).

В кінці 1900-х – на початку 1910-х рр. аксіотажний інтерес до постаті В. Н. Каразіна почав поступово ущухати. У публіцистиці його ім'я майже не згадувалося, а тематика наукових розвідок (Є. М. Іванов, Є. П. Трифільєв та ін.) стала більш еклектичною. Авторів більше турбували «екстремальні» епізоди з життя В. Н. Каразіна (намагання виїхати за кордон у 1798 р., висилка до Кручика у 1831 р. тощо).

Таким чином, період сер. XIX – поч. XX ст. мав велике значення для подальшого розвитку каразінознавства. З одного боку, до наукового обігу шляхом публікації було введено найбільшу кількість джерел, що залишаються затребуваними науковцями й до сьогоднішнього дня. З іншого боку, в історіографії з'явилися фундаментальні дослідження, які у значній мірі сформували уявлення про В. Н. Каразіна, що панують в літературі та суспільній думці й понині.

Богдан Хмельницький в історичних візіях В'ячеслава Липинського

Жидков Сергій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна zhidkov1995@mail.ua

Постать Богдана Хмельницького посідає чільне місце в історіософських дослідженнях В. Липинського. Численні сюжетні розробки Липинського, якщо розглядати їх комплексно, дають можливість визначити ставлення автора до «Великого Гетьмана», а також встановити специфіку історичного бачення самого «українського Вебера» – В'ячеслава Липинського.

Дослідження постаті Хмельницького в рамках історіософської спадщини Липинського – явище нове. Окремі аспекти проблеми успішно розробляють Г. Папакін та Я. Пеленський. Серед інших дослідників варто відзначити: В. Масненка з його порівняльним аналізом історичного бачення В. Липинського та М. Грушевського; Л. Біласа, який вказує на подібність поглядів Липинського та Ортегі-і-Гассета щодо впливу взірцевого лідера на виникнення аристократії; В. Потульницького, що вбачає подібність В. Липинського з Максом Вебером, зокрема у розробці явища харизматизації постаті гетьмана; С. Калущого, якому належать розвідки взаємовідносин шляхти та гетьмана. Втім, лише комплексний підхід може надати вичерпні відповіді з даної проблематики.

У ході дослідження були використані праці В. Липинського, зокрема «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького» та «Україна на переломі. 1657–1659». Важливим джерелом є й епістолярна спадщина – листи В'ячеслава Казимировича до Дмитра Дорошенка та Осипа Назарука.

Застосування історико-порівняльного методу, а також методів аналізу, синтезу та аналогії показало, що В'ячеслав Липинський на тлі возвеличення гетьмана як «найбільшого державного мужа Східної Європи» намагається створити «Богданів міф», який, на думку Г. Папакіна, відповідав неоромантичному спрямуванню тодішньої історіографії. Привертає увагу мотивованість цієї ідеалізації та міфотворення, яке Липинський пояснює «призабутістю» історичної ролі гетьмана. Кризь призму богобраності та харизматичності «українського Мойсея», В'ячеслав Казимирович не лише окреслює вплив цих чинників на масову свідомість та формування нової аристократії часів Хмельницького, але й проводить паралель зі «взірцем» для наслідування у своєму часі. В даному контексті Липинський ставить акцент на провіденційності ролі гетьмана в історії, що пояснюється його розумінням

цивілізаційного вибору між Сходом та Заходом, який зводиться до боротьби та компромісу хліборобської та степової культур. Речником цього цивілізаційного компромісу й був, на думку В. Липинського, Богдан Хмельницький.

Таким чином, ідеалістичне бачення Хмельницького в історичних візіях В'ячеслава Липинського відповідало не лише його неоромантичним історіографічним пріоритетам, але й прагненням возвеличити призабутий українською інтелігенцією образ харизматичного лідера, який своєю діяльністю персоніфікується з українською державністю, що плекалася інтелектуалами у часи революційних 1917–1921 рр. Втім, прояв «мнооголикого Хама», у подоби «егоїстичного анархізму старшини та зради темної черні», на думку Липинського, розвіяв «Маєстат Української Нації», що репрезентувався постаттю Богдана Хмельницького.

Циганознавство: формування та сучасний стан

Козакова Олена

Запорізький національний університет el_toroh@ukr.net

Сучасна історична наука перебуває на стадії своєї трансформації: відбувається переосмислення концепцій, взаємопроникнення різних галузей знання, а також формування нових напрямів наукових пошуків. Одним з перспективних напрямків історичного пізнання вважаємо циганознавство.

В роботі проаналізовано розвиток циганознавства, виникнення міжнародних циганознавчих осередків. Джерелом до вивчення становлення науки постає діяльність вчених-циганознавців – проведення конференцій, видання фахових журналів, наукові публікації. Для досягнення мети дослідження застосовані загальнонаукові методи (історичний, логічний, метод класифікації), власне історичні (діахронний, порівняльно-історичний), також використані і міждисциплінарні методи, а саме: логічний, класифікацій, проблемно-тематичний, узагальнення та традиційний описовий методи.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі розглянути формування циганознавства в контексті сучасної історичної науки, а також виділити його основні етапи розвитку. Зауважимо, що циганознавство пройшло довгий шлях свого становлення. Циганознавство – міждисциплінарна галузь етнічних досліджень, об'єктом вивчення якої є циганська спільнота. Воно спирається на дані історії, антропології, соціології, лінгвістики та ін. Наукові студії про циган постали в рамках романтичного напрямку.

Перші праці з циганознавства з'являються наприкінці XVIII ст. В цей час (1787 р.) німецький вчений М. Грельман торкається питання про історичну батьківщину циган, досліджує їхнє походження. Автор, аналізуючи фонетику індійських та циганської мови, виводить спільні риси. Теорія М. Грельмана дала величезний поштовх для подальших досліджень в галузі, стала надійним підґрунтям для подальших наукових пошуків.

Представляють інтерес праці, опубліковані в 20-30-х роках XIX ст. польським науковцем І. Даниловичем, а також праці радянського етнографа О. Бараннікова та ін. Проте, дослідження циганського етносу не носило у XIX – на початку XX ст. систематичного характеру, час-від-часу з'являлися студії описового характеру. Вчені XX ст. заклали фундамент для розвитку напрямку, був накопичений чималий етнографічний матеріал.

На сучасному етапі наука вже має власний термінологічний апарат. Проводяться конференції, як регіональні, так і міжнародні, виходять збірки наукових праць. Проте, циганознавство все ще має в собі величезну кількість невіршених питань в галузі історії та культури. Важливим осередком досліджень відзначимо «Циганознавче наукове товариство» («The Gypsy Lore Society») – міжнародну організацію, що об'єднує

дослідників у галузі, засновану 1888 року у Великій Британії. Під егідою товариства проходить щорічна конференція, двічі на рік випускається збірник «Ромські студії», щоквартально – бюлетень товариства, публікуються інші матеріали, в т.ч. монографії. Іншим осередком, який тісно співпрацює з «Циганознавчим науковим товариством» є «Ромські студії» («Romani Studies»), що об'єднує в собі більш ніж 300 дослідників з Європи, в т.ч. з України. Основні напрямки роботи в рамках проекту: антропологія, соціологія, історія, етнологія, права людини, тощо.

Таким чином, виділяємо етапи розвитку циганознавчої науки: I етап: кінець XVIII ст. – XIX ст. – накопичення знань з тематики, формування перших теорій. II етап: кінець XIX ст. – інституалізація циганознавства, оформлення основних напрямків наукових досліджень. III етап: кінець XX ст. – початок XXI ст. – діяльність товариства «Ромські студії» за підтримки Європейського союзу та міжнародних організацій, привернення уваги широкого загалу до проблем циган, популяризація циганознавства.

Діяльність Київської міської думи у сфері охорони пам'яток історії, культури та архітектури (1917-1919 рр.)

Купчик Яна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка kupchik_yana@ukr.net

Дослідження різних аспектів української революції 1917–1921 рр. не втрачає своєї актуальності у вирішенні питань сучасного державотворення як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. Вагоме значення серед них займає діяльність органів місцевого самоврядування. Адже врахування історичних особливостей їхньої роботи сприятиме подальшому повноцінному функціонуванню цих інституцій по всій території України. Різним аспектам діяльності органів місцевого самоврядування присвячено чимало вітчизняних публікацій (Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: В 2 т. – К., 2002.; Історія Києва: У 3т., 4кн. – К., 1986.; Рибаків М. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К., 1997.; Федорова Л. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України 1910–1920рр. – К., 2008.). Проте й на далі дослідження проблеми не стало довершеним. У даній публікації робиться спроба дослідити діяльність Київської міської думи у сфері охорони пам'яток архітектури, історії та культури.

Революційні події, які супроводжувалися частими маніфестаціями, вуличними боями призвели до руйнування та знищення пам'яток культури. Так, 19 березня 1917 р. було знято пам'ятник П.Столипіну на Думській площі (нині Майдан Незалежності). Це зумовило масове обговорення подальшої долі історичної пам'ятки. За поданням міської думи комісія з охорони пам'яток архітектури, історії та культури вирішила пам'ятник П.Столипіну передати в Київський художньо-промисловий музей. Пам'ятник П.Столипіну був зроблений з дорогого металу – бронзи, очевидно цей зумовило його збереження. Натомість пам'ятниккнягині Ользі, встановлений в 1910 р. на Михайлівській площі був знесений з п'єдесталу в 1919 р. та закопаний під сам пам'ятник. Подібна доля спіткала пам'ятники Істрі та Кочубею, встановлені в 1914 р. на Нікольській (нині Арсенальній) площі та Миколі I встановлений в 1896 р. напроти Університету Святого Володимира. За таких умов в місті активізувалася діяльність з охорони пам'яток архітектури, історії та культури. Восени 1917 р. за рішенням Київської міської думи була створена «Комісія по охороні краси міста». До її складу увійшли Д. Антонович, М. Лубківський, І. Янишівський. Комісія займалася питанням охорони пам'яток архітектури, монументів, церков, природного ландшафту міста тощо. Однак значних результатів у своїй діяльності комісія не здобула. У сфері ж реставрації пам'яток міське самоуправління не досягло значних успіхів. Незважаючи на незадовільний стан Золотих воріт, міська дума гальмувала вирішення справи. Очевидно, відсутність

вільних грошових ресурсів заважали необхідному налагодженню покрівлі, ремонту пошкодження, нанесених снарядним розривом, провести штукатурні роботи, укріпити фундамент. Врешті, у зв'язку з відсутністю підтримки міського управління всі роботи, пов'язані з реставрацією Золотих воріт було передано відділу охорони пам'яток при Міністерстві народної освіти. Гірше склалася ситуація з ремонтом Андріївської церкви. Наприкінці вересня 1917 р. на зібранні багатьох представників архітектури та технічних наук було вирішено відновити клопотання перед комісаром Тимчасового уряду та Київською міською думою про асигнування коштів на негайну реставрацію пам'ятки. Незважаючи на загрозовий стан церкви будівельний відділ міської управи, зважаючи на значний дефіцит бюджету не міг дозволити собі зайві витрати, тому й відмовив у наданні відповідних коштів та рекомендував звернутися з подібним проханням до Київської духовної консисторії. Покращення загального стану Андріївської церкви було здійснено вже після встановлення радянської влади в Києві наприкінці 1919 р., коли було проведено поточний ремонт.

Таким чином, проблема збереження та охорони пам'яток архітектури в м. Києві в 1917–1919 рр. є надзвичайно важливою і актуальною. В результаті вуличних боїв значна частина пам'яток архітектури та культури перебували у критичному стані. Однак на заваді їх відновленню став брак фінансування. Зважаючи на це діяльність Київської міської думи в сфері охорони пам'яток архітектури, історії та культури була малоефективною.

До питання про термін «кустарна промисловість» в історичній літературі

Лапченко Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна nastena_ua@ukr.net

Кустарна промисловість уже близько півтора століття привертає пильну увагу дослідників. В останні десятиліття з'являється багато робіт, однак невивченим залишається основне теоретичне питання цієї проблеми – питання про сам термін «кустарна промисловість».

В дореволюційній літературі кустарну промисловість ототожнювали з селянськими промислами. В енциклопедичних словниках Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона і братів Гранат кустарна промисловість трактується, як дрібна сімейна організація виробництва продуктів на збут, властива селянському населенню, в якості допоміжного при землеробстві промислу. Перший дослідник, який спробував дати в 1861 р. визначення цього терміну, викладач Казанського університету А. К. Корсак розумів під ним самостійну дрібну промисловість, в тому числі і селянську. Однак він не ставив акцент на становій обмеженості кустарної промисловості. Заслуговує на увагу точка зору Н. Х. Бунге, який в курсі «Поліцейське право», виданому в 1869 р, кустарною промисловістю назвав домашню систему виробництва, маючи на увазі під нею «ремесла, працюючі для фабрик, залежні від них і існуючі як у містах, так і в селах».

Багато дослідників основною ознакою кустарної промисловості вважали допоміжний характер промислів по відношенню до землеробства (М. М. Цитович). Інша позиція економістів (професор Вреден, Прилежаев), які в якості корінної ознаки кустарної промисловості вважали усунення зв'язку кустаря з землею, підкреслення лише сімейної організації кустарного виробництва. Цю точку зору поділяв і авторитетний дослідник дрібної міської та сільської промисловості першої третини ХХ ст. О. О. Рибников. Кустарями він називав як сільських, так і міських дрібних промисловців.

Одні науковці визначають термін «кустарна промисловість» від слова куц: кустарна промисловість, як більш дрібна, уподібнюється кустарним рослинам.

Інші приєднують до іншої аналогії, а саме – що куц є символом родини. Найбільш ймовірно пояснення, яке виробляє слово кустар від німецького Kunst (мистецтво) і кустар – від Künstler. Слово це стало вживаним у нас з Петровського часу, а може й раніше, у переробці: Куншт, кунштуки. І тому не дивно, що з виразами «кунштарь», «кустар» пов'язувалося уявлення про «мастак» – майстра своєї справи. Ймовірно, так спершу називали будь-яких майстрів і ремісників взагалі, а потім ця назва стала застосовуватися переважно до селян, тим більше, що міські ремісники стали з того ж часу вноситися до цехів, які мали різні назви, за родом їхньої діяльності.

Іноземні назви також допомогли не можуть: у німецькій мові існує декілька виразів більш-менш відповідних до кустарної промисловості – Hausindustrie, Hausfleiss, Hausgewerbe, Kleingewerbe, французькою – industrie domestique, buissonniere. Найбільш правильний шлях для знаходження визначення – це шлях винятків або протилежностей кожному з наведених визначень окремо. Кустарна промисловість – не дрібна промисловість в тому сенсі, в якому цей вираз можна застосувати до ремісничі підприємств, хоча за розмірами своїм кустарна промисловість і повинна зраховуватися до дрібної промисловості. Головна відмінність полягає тут в умовах збуту продуктів: ремісники працюють головним чином на певних замовників, стоять в безпосередніх особистих стосунках зі споживачами або покупцями, а кустарна промисловість працює або на невизначеного покупця – на ринок, в широкому або вузькому сенсі, або ж збуває свої товари особливим скупникам, котрі забирають товар оптом.

З домашнім виробництвом кустарна промисловість має те спільне, що роботи проводяться у власних приміщеннях виробників (на дому). Таким чином, кустарна промисловість близько збігається з сімейним виробництвом, бо в обох випадках працюють, за загальним правилом, тільки одні "домашні" або члени однієї і тієї ж родини. Але сімейне або домашнє виробництво часто зовсім не має на меті збут своїх продуктів на ринку, а ведеться заради безпосереднього задоволення потреб сім'ї. Вважаємо доречним запропонувати наступне визначення: кустарна промисловість – це дрібна сімейна організація виробництва продуктів на збут, властива селянському населенню, як допоміжний при землеробстві промисл.

К. Ліске: життя та творчість у сучасній польській історіографії

Пестрикова Оксана

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
talook_o_v@ua.fm*

Останнім часом у польській та українській історіографії набувають популярності дослідження творчості істориків, життя яких пов'язані з так званим історичним прикордонням. Так, показовим прикладом є біографія львівського історика та археографа К. Ліске. У цьому дослідженні було зроблено спробу аналізу напрацювання сучасної польської історичної науки з дослідження життя та творчості львівського історика.

К. Ліске народився 1838 р. у Великому князівстві Познанському. Протягом 1850-х років навчався в німецькій гімназії у м. Лешно, де під впливом свого викладача Й. Плембанського, вирішив у майбутньому студіювати історію. У 1859 р. він розпочав навчання у Вроцлавському університеті на філософському факультеті. Під час Січневого повстання 1863 р. займався транспортуванням людей та зброї для повстанців. По його завершенню К. Ліске було заарештовано, проте за браком доказів звільнено. Викладачі Вроцлавського університету допомогли молодому вченому перевестися до Берлінського університету, де той активно приймав участь у семінарських заняттях Л. фон Ранке, Ф. Яффе та Й. Г. Дройзена. У 1870 р. професор

Львівського університету А. Малецький запропонував К. Ліске стати редактором серійного археографічного видання джерел з історії Речі Посполитої «Akta grodzkie i ziemskie», над яким дослідник працював до кінця свого життя. У 1878 р. К. Ліске став директором Крайового архіву. Перебуваючи на цій посаді, він залучав до роботи своїх найкращих учнів О. Бальцера, Л. Фінкеля, А. Прохаску та ін. У 1884 р. стан здоров'я К. Ліске погіршується – він прикутий до ліжка. Проте це не заважає йому далі продовжувати видавати «AGZ» та проводити семінари (але вже вдома). Через два роки, за його ініціативи, було створено Львівське Історичне Товариство та засновано його друкований орган «Kwartalnik Historyczny», який і сьогодні залишається одним з найповажніших професійних історичних видань Польщі.

Попри значний вплив К. Ліске на розвиток польської історичної науки, його життєвий шлях та творчість залишаються маловивченими.

Праці сучасних польських істориків, які висвітлюють життя та творчість історика можна умовно розділити на дві групи:

1) розвідки, які безпосередньо стосуються К. Ліске;

2) опосередковано висвітлюють біографію та творчість дослідника.

До першої групи можна віднести розвідки Ф. Кірика та В. Юлковської.

Відомий польський медієвіст Ф. Кірик звернув увагу на життя та творчість К. Ліске у контексті регіональної історіографії. Так, автор називає історика «хрещеним батьком нашої (польської) наукової історичної регіоналістики».

Результатом спільного україно-польського проекту «Багатокультурне історичне середовище Львова XIX і XX ст» став вихід у світ колективної монографії «Złotej księgi historiografii lwowskiej XIX i XX w.», де були зібрані біографії визначних істориків Львова XIX–XX ст. Так, біографію К. Ліске написала сучасна познанська дослідниця В. Юлковська. На думку дослідниці постать К. Ліске сьогодні є дещо призабутою. Дійсно, особа, яка пройшла такий яскравий творчий та життєвий шлях, так і не отримала від наступних поколінь істориків належної уваги.

До другої групи відносяться праці, які висвітлюють біографію К. Ліске в контексті більш широких проблем: розвитку історичної науки у Львові на зламі століть, життя та творчості учнів К. Ліске, окремих методологічних та термінологічних проблеми тощо. До таких досліджень можна віднести праці Є. Матерницького, Т. Павельця, М. Гошовської та ін.

Важливо відмітити, що переважно усі біографічні розвідки про К. Ліске базуються на створеній в 1891 р. його учнями О. Бальцером, Л. Фінкелем, З. Гординським, В. Закшевським, Л. Цвіклінським та Г. Савчинським посмертній біографії К. Ліске, яка була опублікована у часопису Kwartalnik Historyczny. З того часу нових оригінальних досліджень, на жаль, не проводилося.

Образи вчених-гуманітаріїв у контексті історії суспільної думки України на прикладі белетристичних текстів В. П. Петрова-Домонтовича-Бера

Тонкошкур Іван

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
tonivan@mail.ru*

Зовнішня біографія знакового українського мислителя ХХ ст. В. Петрова (Домонтовича, Бера), котра концентрує увагу на «фактографічних» аспектах життєписання вченого, на сьогодні, доволі непогано розроблена. Домінуючими дослідницькими стратегіями, у просторі яких реалізовувалося її конструювання, виступають історіографія, літературознавство та філософія. Особливий внесок у її розвиток зробили В.Ульяновський, С. Білокінь, М. Чабан, Ю. Шерех (Шевельов),

І. Ковальова, А. Портнов та ін. З-поміж небагатьох напрацювань, в які наближалися до аналітичного транзиту: фіксації «зовнішніх» фактів – «внутрішнього», мотиваційного та психічного, виокремлюються ґрунтовні праці В. Андреева.

Проблемним полем дослідження, що залишається поза увагою дослідників, є образ «вченого-гуманітарія», який було розкидано в його текстах. Завдання дослідження – визначення ступеню кореляції біографій науковців-гуманітаріїв, що зійшли зі сторінок його текстів з фактами інтелектуальної біографії.

Для конструювання внутрішньої інтелектуальної біографії вченого залучається три групи текстів (упорядкованих у відповідності до способу отримання інформації щодо біографічних даних В. Петрова): 1) тексти, організовані з перспектив «безпосередньої» комунікації з іншим (біографічні спогади І. Ф. Ковальової та Ю. Шереха); 2) дослідження, що інформують про вченого з перспектив «опосередкованої» комунікації – через тексти-посередники (праці В. Ульяновського, А. Портнова, С. Білокіня) тощо; 3) тексти аутокомунікативного спрямування: інтелектуальні романи В. Петрова. Найбільшу увагу з цієї групи текстів привертала такі твори вченого як «Без ґрунту», «Доктор Серафікус», «Аліна й Костомаров» тощо. Ми ж зосередимося на текстах, які знаходилися на маргінесі дослідницьких практик: «Професор висловлює свої міркування», «Професор та Іван Закутній діють», «Емальована миска», та ін.

Методологічне підґрунтя дослідження – системний підхід, герменевтичний аналіз, у межах якого – біографічний метод, метод моделювання та постмодерні психотехніки прочитання текстів. Окрема методологічна складова розвідки – «рольовий підхід» у контексті психодрами Я. Морено та Е. Гофмана.

Відповідно до задіяного у психодрамі рольового підходу виокремлюються три базові ролі, які описують модельні характеристики поведінки вченого-гуманітарія: 1) фахова роль науковця («лабораторна»); 2) соціальна роль вченого («жертва»); 3) девіантна роль («божевільний»). В. Петров як репрезентант модерністської естетики – de facto перший письменник в українській літературі, який, відійшов від зображення народу як ключового актора та переніс центр ваги на вчених-інтелектуалів.

Уперше при конструюванні життєписів В. Петровим виокремлено три ситуації, які змальовують якісні компоненти інтелектуальної біографії вчених-гуманітаріїв (фаховий; соціальний; психо-девіантний). Якщо перші два образи з тих чи інших перспектив вже досліджувалися у відповідній спеціальній літературі, то вивчення нами образу вченого-божевільного (девіантна роль) у текстах В. Домонтовича було зроблено вперше в українській гуманітаристиці.

Кожен з цих трьох образів вчених у текстах В. Домонтовича являв собою залишок інтелектуальних конструкцій, котрі відсилали до певної епохи у межах XIX ст.: 1) образ лабораторного працівника було розвинуто у XIX ст. у просторі позитивістської природничої моделі спеціалізації науки; 2) образ божевільного інтелектуала (епоха романтизму); 3) образ соціального активіста (пореволюційний період) знаходить свої теоретичні засновки у марксистській парадигмі науки та особи.

Таким чином образ вченого-гуманітарія кінця XIX століття – першої половини ХХ століття за текстами В. Петрова складається з уламків модельних типажів, що сформувалися протягом XIX – першої половини ХХ у руслі різних методологічних трендів.

Колекція як елемент творчої лабораторії історика

Шелудякова Наталія

Інститут історії України НАН України natalia_shel@list.ru

Колекціонування – складне і багатогранне явище, унікальність якого полягає в органічному поєднанні особистісної і суспільної складових. З одного боку, діяльність колекціонера нерідко продиктована його власними психологічними потребами,

слугує засобом підсилення власної ідентичності, а також безпосередньо відображає його смаки і цінності. З іншого – колекція ніколи не існує ізольовано від оточуючого соціокультурного середовища, і часто формується за прийнятими в тому чи іншому суспільстві правилами та канонами. На цій особливості колекціонування наголошують сучасні колекційні студії, репрезентовані, головним чином, західними фахівцями, як-от С. Пірс, К. Пом'ян, Р. Белл та ін. Їх дослідження спрямовані не тільки на вивчення історії приватного колекціонування, а й на встановлення соціальних, психологічних, пізнавальних та інших мотивів і функцій цього явища.

В українській історіографії колекціонування розглядається, головню, з точки зору музейної справи – як попередник і один з головних чинників формування музейного фонду України, а також в контексті вивчення діяльності місцевої аристократії, крупних промисловців, меценатів та аматорів мистецтва і старовини, зокрема, в роботах В. Ковалинського (київські меценати) О. Доніка (родина Терещенків), Г. Міщук (волинські барони Шодуари), Л. Мельничук (польські колекціонери О. Гансен, А. Собанський), І. Синельник (В. Тарновський) та ін.

Колекціонерська діяльність українських істориків отримала лише часткове висвітлення в межах біографічних та історіографічних студій. Як правило, увагу дослідників привертають зібрані вченими бібліотеки, збірки рукописів та стародруків, які мають безпосереднє відношення до наукової діяльності істориків, тоді як колекціям предметів мистецтва, етнографії, археології відводиться другорядна роль. Склад та історію формування документальної збірки М. Маркевича дослідила Є. Косачевська, перу В. Ринсевича належить детальне дослідження колекції О. Лазаревського, в ході якого дослідник надав їй вичерпну оцінку як джерела до вивчення української історії, С. Абросимова зробила значний внесок у вивчення та реконструкцію колекції Д. Яворницького, І. Гирич зробив перші кроки до вивчення мистецьких збірок М. Грушевського.

Втім, найчастіше дослідники ігнорують особистісний елемент колекціонування, і нез'ясованим залишається питання що слід вважати особистою колекцією історика, які її функції в контексті його творчості і чи відрізняється вона від зібраного «робочого матеріалу».

Спираючись на досягнення сучасних колекційних студій, можна констатувати, що невід'ємною складовою особистої колекції є емоційна прив'язаність і навіть пристрасть до збирання об'єктів певного типу. Цей особистісний елемент знаходимо, як правило, в листуванні, щоденниках, спогадах, публіцистиці істориків.

Важливим чинником колекціонування істориків, окрім особистих інтересів, була співвіднесеність їх колекцій з науковою діяльністю. Формування збірок нерідко було результатом наукових досліджень істориків (як-от археологічні колекції М. Максимовича, В. Антоновича, М. Грушевського). Не менш важливим в цьому контексті було залучення елементів колекції до наукової творчості: як джерел історичних відомостей, об'єктів дослідження або ілюстративного матеріалу.

Соціокультурні умови мають не менше значення для встановлення функцій колекцій істориків. Так, збирацька діяльність М. Маркевича була тісно пов'язана з практикою розшукування і збирання фамільних документів нащадками козацької старшини, формування збірки М. Максимовича відбувалося у руслі романтичного світогляду, колекція В. Антоновича постала як результат становлення наукової археології, а М. Грушевський був цінителем і промотором оригінального українського мистецтва.

РОЗДІЛ III

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Місцева преса як джерело до вивчення стану культури на Дніпропетровщині у 20-ті– 30-ті рр. ХХ ст.

Андрющенко Наталія

Національний гірничий університет andrunata@gmail.com

У даній статті досліджується процес впровадження культурної політики у 20-30-ті рр. ХХ ст. на прикладі Дніпропетровщини з використанням місцевих ЗМІ, які дають змогу всебічно вивчити процес «культурної революції» в Україні, дізнатися настільки роль пропаганди була відчутна у культурному процесі. Зокрема, аналізується діяльність культурних осередків того часу в умовах будівництва соціалізму, а також доля учасників культурологічного процесу.

Метою дослідження є проаналізувати стан культури Дніпропетровщини в зазначений період, охарактеризувати проаналізувати процес формування осередків культури у різних сферах мистецтва, а також їх розвиток під впливом ідеології, визначити методи і завдання проведення «культурної революції».

У науковій розвідці взяті до уваги літературно-мистецькі часописи Дніпропетровщини, а також розглянуто окремі рубрики місцевих газет. Для повної характеристики стану культури на Дніпропетровщині у 20-30-ті рр. ХХ ст. взята до уваги законодавча база того періоду і наукові роботи краєзнавців Ірини Мазуренко і Миколи Чабана.

Аналізуючи культурний процес зазначеного періоду, виявляються факти того, що на початку 20-х рр. ХХ ст. простежувався настрій захвату перемогою радянської влади, що восторжествувала і принесла свободу мислення, сподівання на краще життя. На хвилі такого настрою відбувалася і згуртованість діячів культури і мистецтва навколо національної ідеї і свободи людини, активізація їх діяльності. Проблема протидії системи влади і митця почала назрівати тоді, коли комуністична партія почала вказувати представникам культурної сфери, як саме їм потрібно говорити про сучасність, допомагаючи своєю творчістю надихнути народ на найскоріше будівництво нової потужної держави.

Наприкінці 1920-х посилювався контроль над виконанням партійних вказівок, більшість тем (наприклад, трагедія голоду) були заборонені в мистецтві, а тих, хто брав сміливість йти наперекір вказівкам влади, підпадав під репресії. Контрреволюціонерами і ворогами народу на початку 1930-х рр. називали і провідників українізації. Сфальсифікована «Справа СВУ» стала початком боротьби комуністичної партії з творчою інтелігенцією. У середині 30-х рр. постреволюційний розквіт культури звівся до суцільних обмежень: писати лише про героїв звернення п'ятирічок, говорити лише про величність ідей комуністичної партії, а людей направляти лише на відчайдушну роботу в промисловості і сільському господарстві. У 1930-ті рр. чисельність культурних осередків в порівнянні з 1920-ми рр. зменшилася, що дозволило радянській владі налагодити зручне управління діячами культури, витіснивши з їх творчості теми використання політичною системою людини, її змушеного шляху виживання темою успішної індустріалізації і колективізації.

Процес формування осередків Дніпропетровщини хоча й позначився активністю на початку 1920-х рр., згодом став підконтрольний партійній верхівці. У діяльності осередків 1930-х рр. пробачається ідеологічний вплив. Очевидно, що значне місце, яке було відведене культурі у радянські часи було не задля духовного розвитку, а задля ідеологічного виховання людини. Такий перехід до тотального контролю над дотриманням у творчості соціалістичного реалізму і зменшення кількості творчих осередків регламентується Постановою ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» від 23 квітня 1932 року.

Особливості археографічних публікацій літопису Г. Граб'янки

Войцеховська Тетяна

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Tanya11235@mail.ru*

Головним завданням едиційної археографії є цілеспрямована наукова репрезентація найважливіших історичних джерел. Зокрема, ключову роль відіграє публікація нарративів, які дають уявлення про розвиток історичної культури певного періоду.

Особливе місце у розвитку нових форм історіописання на українських землях займає так званий літопис Граб'янки, адже ця пам'ятка була найпопулярнішим синтезом аж до виходу «Історії Русів». На сьогодні в українській історіографії відсутній аналіз видань літопису, тому мета даного дослідження – охарактеризувати археографічні публікації «Дійствій презильної брані».

У ході дослідження були застосовані методи: порівняльний, аналітико-синтетичний, а також принцип історизму. Вперше літопис Граб'янки був опублікований Ф. Й. Туманським у 1793 році в історико-археографічному щомісячнику «Российский магазин» (№ 2, 3). Джерело було видано під назвою «Летописец Малой России», оскільки на рукописові, що був покладений в основу видання, автор твору не був зазначений. Туманський прагнув видрукувати зв'язну розповідь про історичне минуле українського народу, тому після декількох років ретельної селекції обрав той варіант, що найкраще зберігся. Цінним доповненням до публікації слугував тлумачний словник застарілих маловживаних на той час слів. Ф. Туманський усвідомлював хиби археографічного оформлення видання і відсутність критичного підходу до тексту джерела, проте він мав на меті ще повернутися до цього завдання, але цьому перешкодила його смерть. На жаль досить скоро публікація 1793 р. стала бібліографічною рідкістю.

Друге видання було здійснено І Самчевським, членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів в 1853 р. Вченому не було відомо про публікацію 1793 р., яка до того ж вийшла під іншою назвою, тому він вважав, що вводить «Дійствія...» до наукового обігу вперше. Пам'ятка цікавила видавця передусім як історичне джерело. В розпорядженні Комісії було 6 списків (три – М. О. Судієнка, один із них належав Г. А. Полетиці; 2 списки М. В. Юзефовича і 1 список А. В. Маркевича). В основу видання 1853 р. був покладений список М. Судієнка, як найдавніший і найповніший рукопис, а в примітках до тексту були зазначені особливості решти відомих Комісії списків. І. Самчевський відмовився від видання джерела методом трансплітерації, пояснюючи це насамперед зручністю для прочитання, тому деякі слова, що вже вийшли з ужитку замінювалися на тогочасні.

В передмові до літопису вчений зосередився на біографії автора, стисло передав зміст пам'ятки, її джерельну базу, а також торкнувся проблеми впливу твору на подальше історіописання. При публікації 1853 р. цензура не допустила до друку кілька сторінок – про незадоволення діями російської адміністрації на Україні за часів Брюховецького. Пропущені матеріали були опубліковані О. М. Лазаревським в 1894 р. в журналі «Київська старовина». Вже в II пол. XIX ст. в історичній науці усвідомлювалася різниця між виданнями «Дійствій...» 1793 р. та 1853 року. На думку М. О. Максимовича, публікація 1853 р. є початковою версією твору, а видання 1793 р., – вторинною редакцією, оскільки характеризується заміною церковнослов'янських виразів на російські та пропускає значну частину віршів.

Дослідником Ю. М. Луценком було здійснено фототипічним способом третє видання літопису Граб'янки у Гарварді у 1990 р. Остання на сьогодні публікація «Дійствій презильної брані» – україномовний переклад Р. Іванченка була видана в

1992 р. Видання містить невелику, але ґрунтовну передмову Ю. М. Луценка, в якій охарактеризовані особливості літопису, його зміст та композиція, джерельна основа та наведена біографія автора «Дійствий...».

На жаль, публікація 1992 р. не може претендувати на повноцінний науковий статус, оскільки низка її параметрів не співвідноситься з академічним типом археографічного видання. По-перше відсутні вказівки на автентичність тексту пам'ятки та повністю ігноруються особливості решти списків та редакцій літопису. По-друге – відсутній науковий супровід, що мав би стосуватися ґрунтового археографічного та текстологічного обстеження пам'ятки. По-третє – відсутні лінгвістичний показник та словник застарілих слів, що є обов'язковими атрибутами для академічного видання. Принцип передачі тексту здійснений за правилами публікації джерел популярного класу - літери надруковані сучасним шрифтом, а розділові знаки вживаються відповідно до теперішніх норм. Загалом робота Р. Іванченка була зведена до перекладу на сучасну українську мову публікації Київської археографічної комісії 1853 року.

Отже, на сьогодні існує 4 видання літопису Граб'янки, проте останнє з них, що доступне українському читачеві та досліднику не може претендувати на повноцінний науковий статус.

Усноісторичні джерела як засіб вивчення атеїстичного виховання в УРСР у 1953-1964 рр. (на матеріалах Харківської області)

Гела Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна gelaoksi@mail.ru

Усноісторичні джерела як засіб вивчення атеїстичного виховання в УРСР у 1953–1964 рр. (на матеріалах Харківської області)

Вивчення атеїстичного виховання в СРСР розпочалося за радянських часів (В. А. Куроедов, В. А. Саприкін, Р. П. Платонов, А. Ф. Окулов та інші) у напрямку дослідження форм та засобів пропаганди. У сучасній історіографії більше уваги приділяється розгляду методів та ефективності пропаганди (Н. Шліхта, Г. А. Муквич, В. В. Войналович, І. П. Меркатун, D. Powell, В. Coste, Р. Kenez та інші). Доцільно сказати, що терміни «пропаганда» та «виховання» практично синонімічні, адже їхня основна мета – «перевиховання» та формування «нвої» радянської людини, досягалася ненасильницькими діями.

Новизна даного дослідження полягає у використанні усноісторичних джерел, що зумовлюється декількома факторами: розбіжністю між офіційними даними (у деякій мірі завищеними) щодо результатів антирелігійної пропаганди, а також відсутністю відповідних досліджень на території Харківської області (Донецьк – І. Г. Луковенко; Київ, Тернопіль – Н. Шліхта тощо), що є особливо важливим, зважаючи на регіональні та локальні особливості (соціальні, етнічні, культурні). Так, в рамках дослідження опитані різні як вікові так і соціальні групи населення (25 респондентів). Водночас, дані усної історії були доповнені офіційною документацією (постанови пленумів, програми партії тощо), газетами («Правда»), журналами («Крокодил», «Перець»), плакатами тощо.

Усноісторичні джерела допомагають змінити традиційне уявлення про засоби пропаганди та її ефективність. Так, перш за все, варто відмітити різницю між пропагандою в місті та на селі. Дослідники часто звертають на це увагу, проте не наголошують на причинах такої ситуації, а надто – на її результатах. Незважаючи на те, що у місті пропаганда проводилась значно інтенсивніше (саме тут застосовувався весь комплекс засобів – лекції серед робочих, студентів; свої результати давали

плакати, кіно тощо), проте, як показують результати усноісторичних досліджень, найменший опір був саме на селі, що пояснюється більш низьким культурним рівнем селян та їхньою довірою до влади. Результатом цього було кількісне зменшення чисельності віруючих серед сільського населення (серед опитаних – 75% сільських мешканців не ходили до церкви, вірили у Бога, попри те, що вони зросли серед віруючих батьків), хоча частка віруючих на селі залишалася все ж вищою, аніж у місті. Також, варто згадати і про інші відмінності у засобах пропаганди між селом та містом: жителі сільської місцевості взагалі не чули про існування Музеїв історії релігії та атеїзму, у той час як міські жителі відвідували їх; низька результативність пропаганди на селі за допомогою мас-медіа (частіше за все сільські жителі не мали телевізорів до межі 1960 – 1970 -х рр.), а також близько 90 % інтерв'юєрів, які проживали у сільській місцевості зазначають, що про систему лекцій після занять у школі, або після роботи вони ніколи не чули.

Проте, варто згадати і про спільні засоби пропаганди як для міських так і для сільських жителів: заміна релігійних свят традиційними радянськими, заборона на релігійні обряди, та на відвідування церков. Так, близько 87% інтерв'юєрів зазначили, що традиційно під поняттям «свято» вони розуміють скоріше світські, аніж релігійні свята (Перше травня, День Перемоги особливо часто почали відзначати з середини 1960-х тощо), хоча 100 % опитаних сказали, що Пасху всі відзначали з родинами.

Таким чином, варто сказати, що усна історія дає змогу досліднику розширити джерельну базу, побачити неоднозначність інтерпретацій історичних даних та наочно прослідити ефективність пропаганди.

Особовий фонд О. В. Вєтухова: загальна характеристика та структура

Гнатченко Ганна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
anna.gnatchenko@mail.ru*

Останнім часом помітно зросла роль «людського фактора», який посів чільне місце як у суспільному середовищі, так і в історичній науці. Цим пояснюється зростання уваги до життєвого і творчого шляху окремих особистостей, до вивчення їхньої спадщини. Широкий пласт відомостей нам дають джерела особового походження, які є основою інформаційного потенціалу особових фондів, що становлять невід'ємну частину Національного архівного фонду України.

У музеї історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зберігаються документи випускника університету, згодом його професора, філолога Олексія Васильовича Вєтухова (1869 – 1941). Солідний фонд (Ф.8) складають більш ніж два десятки папок, які містять широкий спектр матеріалів. Хронологічно матеріали фонду охоплюють період другої половини XIX – першої половини XX ст.

За приналежністю документи фонду можна поділити на три великі групи: власне особисті документи; документи, створені власником фонду; документи, зібрані фондозасновником.

Документи фонду О. В. Вєтухова за видами різняться між собою, тому їх можна поділити на певні групи:

1. Документи та матеріали біографічного характеру (автобіографічні документи, посвідчення, запрошення тощо);
2. Наукові та творчі матеріали (записки, нотатки, плани, чернетки, рукописи, тези доповідей, статті, газети, вирізки з газет, книги, роботи та ін.);
3. Епістолярні джерела (листи, поштові картки);
4. Службові та діловодні документи та матеріали (звіти, заяви, пояснювальні

записки, протоколи та витяги з протоколів, довідки, повідомлення, розпорядження тощо).

Характеризуючи фонд Олексія Васильовича, варто відмітити широкий пласт документів, що мають відношення до діяльності його батька – Василя Михайловича Ветухова, який був організатором та першим настоятелем Свято-Пантелеймонівської церкви в Харкові.

Також, велика кількість документів пов'язана з життям та діяльністю саме О. В. Ветухова. Його цікавили теми лінгвістики, педагогіки, мовознавства, літератури, граматики, словесності, етнографії, фольклору, краєзнавства, музейництва тощо.

Не можна не помітити широкий пласт документів та матеріалів, пов'язаних з діяльністю професора О. О. Потебні, за великий інтерес до якого Олексій Васильович отримав від колег прізвисько «переконаного потебніанця». О. В. Ветухов продовжив справу свого вчителя у сфері мовознавства та написав ряд праць, узагальнюючих наукову діяльність О. О. Потебні.

Отже ми бачимо, що джерельно-інформаційний скарб особових фондів є особливо важливим і незамінним для досліджень у галузі інтелектуальної історії. Їхнє комплексне дослідження дозволяє ґрунтовно та всебічно дослідити персональний внесок фондозасновників у розвиток науки.

Мемуарна література, як джерело із вивчення «німецької політики» США у роки Першої світової війни (1914-1918 рр.)

Казаків Геннадій

Бердянський державний педагогічний університет gkazakov2505@mail.ru

Перша світова війна стала переломним моментом в історії зовнішньої політики США щодо країн Європи. Тоді як у XIX ст. американський уряд активно дотримувався ізоляціоністських позицій (за виключенням ряду подій кінця XIX ст.), то саме у першій світовій війні відбувся перший офіційний відхід від ізоляціонізму, та втручання уряду США у європейські справи. При цьому до квітня 1917 р. США лавіював між країнами Антанти (в першу чергу Великобританією) та Троїстого пакту (Німеччиною), до кінця не визначившись в тому, яку країну варто підтримати. Це у свою чергу призвело до активізації зовнішньополітичних відносин з двома протилежними блоками.

Новизна нашого дослідження має два виміри: 1) на сьогодні проблематика американо-німецьких відносин у роки I світової війни є маловивченим питанням, а основним джерелом на який звертають увагу дослідники є документація керівних установ США вказаного періоду; 2) дослідники американо-німецьких відносин у 1914–1918 рр. залучають лише мемуари американських діячів, у той час опускаючи солідну частку мемуарних джерел інших держав.

Метою даної роботи поставлено проаналізувати джерелознавчі особливості мемуарної літератури в контексті вивчення «німецької політики» США у роки Першої світової війни.

На сьогодні американо-німецькі відносини у роки Першої світової війни не отримали значного висвітлення у світовій історіографії. Поданій проблемі приділяли увагу А. Лінк, А. Уткін, Д. Сміт, К. Дюрант. Серед вітчизняних дослідників частково вказаної проблеми у своїх працях торкалися В. Фісанов, С. Троян. Мемуари є особливим джерелом. Зміст кожних мемуарів є безмежним. Вони надають відомості з життя автора, повсякдення певних верств суспільства, опис стану погоди навколишнього середовища тощо. Доволі часто з мемуарних джерел можливо отримати відомості і з політичного життя. Зокрема, зовнішньополітичних відносин.

Проведений аналіз мемуарної літератури з досліджуваної нами теми дозволив поділити її за двома критеріями

1) За державною належністю їх авторів:

- американські (спогади В. Вільсона, Е. Хауза);
- німецькі (мемуари Вільгельма II Гогенцолерна, Е. Людендорфа, Б. Бюлова, Т. Бетман-Гольвега, А. фон Тірпіца);
- представників інших зацікавлених держав (Д. Ллойд-Джордж, К. Манергейм, А. Марескотті, Ф. Фош, Ю. Соловйов).

2) За професійною спрямованістю авторів

- політичні та державні діячі (зокрема, В. Вільсон, Е. Хауз.);
- військові діячі (Е. Людендорф, А. фон Тірпіц).

В контексті вивчення американо-німецьких взаємовідносин в роки першої світової війни найбільш змістовними є спогади Е. Хауза, які в російськомовному виданні носять назву «Архів полковника Хауза». Будучи радником В. Вільсона, Е. Хауз (Е. Хьюїс) у роки війни був відправлений до Європи офіційно у якості дипломатичного представника Сполучених Штатів, а на практиці поєднував цю роботу зі шпигунством на користь США. По завершенні своєї політичної кар'єри, ним були опубліковані свої спогади, які стосувалися відносин США з європейськими країнами. Мемуари інших згаданих нами американських та німецьких особистостей не ставили собі за мету окреслити американо-німецькі взаємовідносини в 1914–1918 рр. Однак в їхні роботах ми можемо отримати відомості з відносин у економічній, політичній, соціальних сферах; думки авторів щодо іншої держави. Особливо цікавими є мемуари німецьких військових, які у них розглядають американо-німецькі взаємовідносини в контексті вступу США у війну. Автори акцентують увагу на прорахунках свого уряду стосовно відносин із США, наголошують, що якби Німеччина не втручалась у справи Південної Америки, то політика уряду США була б іншою (як мінімум залишилися б нейтральними).

Відомості з «німецької політики» США ми можемо отримати і з мемуарів правителів та дипломатів інших європейських держав. Американо-німецькі відносини їх цікавили в контексті проведення власної політики щодо США, а також задля оцінки розвитку військових дій у світі.

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що необхідно критично відноситись до матеріалів, отриманих із мемуарних джерел та верифікувати їх шляхом залучення джерел іншого походження (для прикладу документацією) адже досліджуваному нами виду джерел притримана суб'єктивність. На матеріали, вміщені в мемуарах, впливали національність автора, їх ставлення до власного уряду та уряду протилежної держави.

Таким чином, мемуарні джерела містять солідну кількість матеріалів із вивчення «німецької політики» США у роки Першої світової війни. Нами були досліджені мемуари як політиків так і військових, представників США, Німеччини та інших країн Європи. Проте, при використанні вказаного роду джерел варто урахувати їх суб'єктивність, адже кожен автор ставить різну мету висвітлюючи конкретні події.

Образ «університетського ідеалу» викладача в мемуарах та усних спогадах про Харківський університет другої половини XIX – поч. XXI ст.

Красько Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. okrascos@mail.ru

На становлення особистості студента основний вплив справляє його взаємодія з професорсько-викладацьким складом університету, в ході якої здобуваються не тільки необхідні знання, вміння та навички, а й засвоюються культурні цінності відповідної епохи. Скласти цілісне уявлення про того чи іншого викладача минулих років, у тому числі про його моральний образ, професіоналізм, наукові досягнення дозволяють

студентські спогади, які часто містять детальні характеристики професорсько-викладацького складу певного періоду.

Сьогодні більшість спогадів, присвячених Харківському університету опубліковано, причому мемуари про дореволюційний університет зібрані в єдиному виданні, два томи якого вийшли в 2008 і 2010 роках відповідно. Підготовка такого збірника про радянський університет тільки передбачається, тому були використані матеріали усної історичної проекту – інтерв'ю випускників Харківського університету 1940–2000-х рр.

Аналіз змісту спогадів, у тому числі частота згадування й наявність характеристики того чи іншого професора, показав, що певному періоду відповідає єдиний образ «університетського ідеалу» викладача, втілений у ключовому університетському діячеві тих років відповідно. Так, для періоду 1850–1860-х рр. взірцем університетського діяча виступав професор міжнародного права та дипломатії Д. І. Каченовський. Його лекції напередодні реформи 1861 р., які містили порівняння рабства на Заході, зокрема, торгу неграми, та кріпосного права в Росії, мали просвітительський характер. Колишні студенти підкреслюють виховний вплив вченого на формування їхньої особистості.

Висвітлюючи період контрреформ 1870–1890-х рр., мемуаристи висувують на передній план інший образ «університетського ідеалу» – професора російської мови та словесності О. А. Потебню. Вихованці не зупиняються на моральному вигляді педагога, а розкривають його професіоналізм та науковий доробок, наголошуючи, тим самим, на значенні діяльності вченого для науки в цілому.

Образ «нового» викладача фіксується у відновленому в 1933 р. університеті. Мемуаристи відзначають, що крім викладацької та наукової діяльності, педагог повинен був займатися і організаторською роботою. На їхню думку, найбільш повно відображав ідеали радянського часу біохімік, проректор університету (ректор в 1945–1960-ті рр.) І. М. Буланкін.

Аналіз інтерв'ю показав, що ідеалом університетського викладача для випускників радянського університету був викладач – «ерудит-гуманіст». При характеристиці ідеального професора респонденти відзначають його енциклопедичні знання, культуру мови та поведінки, витримку, небайдужість до студентів.

Випускники 1990–2000-х рр. при характеристиці «університетського ідеалу» викладача на перше місце ставлять його вміння зацікавити. З опису респондентів, лекції ідеальних викладачів виглядали як кухня наукової творчості, коли безпосередньо стоячи за кафедрою, професор мислить і веде за своїми думками студентів. При цьому підкреслюється ліберальність, доступність і легкість у спілкуванні педагога. Ідеал університетського викладача останнього десятиліття – «професор-віртуоз», який володіє мистецтвом передачі інформації, від ораторського мистецтва аж до акторської гри.

Таким чином, відтворений мемуаристами образ викладача відображав політичні реалії та культурні цінності певної епохи. Створюючи портрет педагога, мемуаристи враховували «виклик», який ставило перед ним суспільство, в тому числі студентське середовище. Так, періоду 1850–1860-х рр. відповідає образ «викладача-просвітителя», який готує студентство, найбільш прогресивну частину суспільства, до необхідності прийняття корінних змін, тим самим, виховуючи майбутнє покоління реформаторів. Наступ контрреформ призвів до того, що викладач університету відходить від суспільно-політичної діяльності і присвячує себе науці, професійному зростанню, створюючи у студентів образ «вченого». Радянський навчальний заклад вимагав нового педагога – «педагога-керівника», який, перш за все, повинен був уміти організувати процес навчання та наукової діяльності в університеті. Радянська молодь йшла до вузів за знаннями, тому вимагала «ерудита» з людським обличчям – розуміючого і небайдужого. «Професору-віртуозу» в незалежній Україні доводиться боротися за увагу кожного студента за допомогою різних засобів подання матеріалу – від мультимедійних презентацій до майстер-класів з акторської поданості.

Документы Валуйской приказной избы как источник по истории служилого землевладения в Среднем Поосколье во второй половине XVII – начале XVIII в.

(по материалам Государственного архива Воронежской области)

Кушнарев Сергей

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
sergei.cuschnarev@yandex.ru*

Процесс заселения и хозяйственного освоения Среднего Поосколья, включенного в состав Российского государства в начале XVI в., проходил неравномерно как в территориальном, так и в хронологическом плане. Основная роль в освоении обозначенной территории принадлежала служилым людям Валуйской крепости, длительное время выступавшей в качестве форпоста на южном порубежье. За свою службу население города получало земельные наделы, расположенные, в большинстве случаев, в непосредственной близости от пригородных полевых укреплений. Все процессы, связанные с распределением земельного фонда и землепользованием в регионе контролировались воеводами – представителями государственной власти на местах. При воеводах, для осуществления управленческих функций, существовала приказная изба. В ней велось делопроизводство, хранилась печать, городская казна и архив, содержащий комплекс документов, отражающий различные аспекты жизни города и уезда.

Документы Валуйской приказной избы оказались разделенными и включенными в состав одноименных фондов Российского государственного архива древних актов (РГАДА) и Государственного архива Воронежской области (ГАВО). Хронологически материалы охватывают период с 1656 по 1710 г. (ГАВО) и с 1710 по 1715 г. (РГАДА). Документы по землевладению хранятся только в соответствующем фонде ГАВО.

Мероприятия по отказу земельного надела в поместье сопровождалась активной перепиской служилых людей с центральными органами власти. В Москву отсылалась челобитная с просьбой о наделении, отмежевании или перераспределении земли. В ответ присылалась указная грамота воеводе с предписанием провести необходимые процедуры в соответствии с законодательными нормами и сложившейся практикой. Указные грамоты содержат подробные инструкции по размежеванию участка земли, дознанию свидетелей и т.п.

Информацию о размерах поместий, хозяйственной деятельности служилых корпораций и отдельных лиц, наличии свободной земли в округе и т.п., содержат «сказки» - записи показаний местных служилых людей по конкретному вопросу. Их составлением занимались подьячие приказной избы, записывая показания местных жителей. Для изучения истории заселения уезда ценными являются «сказки» валуйских станичных ездовых атамана Григория Агеева «о порозжих землях» за 1698 г. Розыскное дело о владениях валуйских черкасс покосами и пашней по речкам Полатовка и Мосей за 1697 г. уникально в своем роде, поскольку отражает взаимоотношения украинских переселенцев с воеводской администрацией.

Еще один вид документации фонда приказной избы – книги (сыскные, мерные, отказные, отписные). В отказных книгах фиксировался факт «отказа» служилому человеку земельного надела, указывалось количество земли и расположение участка на местности (с указанием ориентиров), встречаются отсылки к более ранним документам, содержатся списки «тутошних и сторонних» свидетелей, присутствующих при «большом повальном обыске» в уезде с указанием их социального статуса. Так, например, отказные книги 1688 г., составленные по челобитью рейтара И. Старокожева и станичного ездова И. Ланина, подобно

описують границі і розміри земельних наділів їх отців. Отписные книги угодий, отведенным служилым родам Ланиных, Посоховых, Рябининых и др., являются ценным источником по истории формирования южнорусской однодворческой общины. Анализ нескольких подобных сохранившихся документов за последнюю четверть XVII в. позволяет сделать вывод о наличии значительного заимочного земельного фонда у представителей отдельных служилых фамилий. Изучение особенностей расселения на уездных землях конкретных служилых фамилий дает возможность определить направление внутренних колонизационных потоков в регионе, открывает обширное поле для исследования генеалогии южнорусского населения.

Таким образом, документы Валуйской приказной избы содержат ценный материал по землевладению и землепользованию служилых людей Среднего Поосколья, являются важнейшим источником по изучению социально-экономической жизни и колонизации южнорусского порубежья.

Життєписи християн-астрономів в арабських біографічних словниках

Мещерякова Дар'я

*Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України
mescheryakova69@mail.com*

Внаслідок розвитку процесів глобалізації, питань міжконфесійних і міжрелігійних відносин, включаючи і конфлікти, які не втрачають своєї актуальності, в світі множиться кількість спільнот, що характеризуються як багатокультурні і поліконфесійні.

Однією з причин появи в одному регіоні представників різних культур і релігій є мобільність суспільства, яка зросла в рази в сучасному світі. Безумовно, історія знає безліч прикладів спільного існування на одній території людей, що мають різний культурну спадщину, але в сучасній ситуації це явище стає майже повсякчасним. Тому зростає потреба побудови діалогу між різними релігійними спільнотами, виховання терпимого ставлення до представників різних релігійних груп.

В ході цього дослідження вперше зроблена спроба джерелознавчого аналізу інформації про християн-астрономів в Арабському Халіфаті. Історіографія даної проблеми охоплює велику кількість наукових праць. Життєписи і переліки праць ісламських вчених знайшли відображення також у роботах Матвієвської, Меца, Заррінгуба. Методи роботи з арабської біографічної літератури розглядали в своїх працях крім Г. Г. Жоржоліані, А. Б. Халідов. Цінну інформацію про становище християн в мусульманських країнах містять роботи Бат-Йеор, В. Гіргаса, Е. Браун, А. Мец. Розібратися в християно-мусульманській термінології допомагає словник Алі-Заде.

Дослідники приділяли достатню кількість уваги представникам християнської релігії, найчастіше лікарям, перекладачам. Але мало хто з вчених цікавився саме християнами-астрономами. Джерелами інформації з даного питання стали «Кітаб аль-вафі бі-ль-вафайат» Халіла ас-Сафаді і «Та'ріх аль-хукама'» ібн аль-Кіфті.

Методологічною основою даної роботи є класичні принципи історичного пізнання: принцип історизму, що вимагає розгляду будь-якого історичного феномену в його розвитку, в його специфіці, в його обумовленості різноманітності факторів; принцип цілосності, що вимагає підходу до кожного явища як до системи взаємозалежних складових.

Астрономія була найбільш популярною природною наукою в середні віки. Ілм аль-хай'а – «наука про форму», ілм аль-фалак – «наука про небесній сфери», ілм ан-нуджум, нанджим – «наука про зірки». Останні два терміни означали і астрономію і астрологію. Саме за нісбою «ан-нуджум» можна відшукати астрономів і астрологів. На астрономічних спостереженнях були засновані календарі, що визначали релігійні свята і пости, і вимір часу доби, і, зокрема, визначення часу молитов, на астрономічних

спостереженнях було засновано і встановлення географічних координат, пунктів земної поверхні, і визначення вельми важливого при будівництві мечеті напрямку Кіблі, напрямку на Мекку. Не останнє місце в популярності астрономії мало і використання її для астрологічних прогнозів.

В результаті дослідження ми з'ясували, що більшість астрономів займалася цією наукою додатково. Спеціалізація в окремій галузі знань була досить розвинена, але все ж таки багато вчених прагнули до різноманітності і їм вдавалося отримати глибокі пізнання і писати професійно в декількох областях. Першим великим перекладачем був Коста ібн Лука з Ба'албека (пом. бл. 912 р.), який не тільки зробив переклади з Аристотеля і багатьох пізніших творів, а й сам написав багато робіт з математики, астрономії та інших предметів. Суфаїл ібн Сума ан-Насрані аль-Мунаджм ар-Рахаун служив верховним астрономом в Багдаді протягом 19 років, славився своїми знаннями в астрономії, астрології, науці про зірки, вважався цікавою і винятковою особистістю. Ат-табі ан-Насрані, «той що знає зірки», був не тільки відомим астрономом, але й лікарем, одним з лікарів відомого правителя Салах ад-Діна.

В ході дослідження даної проблеми ми схарактеризували досліджувані джерел в контексті розвитку всієї арабської біографічної літератури. Також визначили ступінь вивчення даної проблеми в сходознавчій літературі, намагалися виявити та проаналізувати корпус біографій про християн, встановити інформаційний потенціал біографічних записів як про окремих особистостей, так і в цілому про життя християнської спільноти в країнах халіфату, зробити кількісний аналіз біографічних відомостей по регіонам та по періодам. Тема місця і ролі представників християнської релігії в середньовічному мусульманському суспільстві потребує подальшого дослідження. І без дослідження таких цінних джерел як біографічні словники ця робота є неможливою.

Джерела з історії діяльності Джойнту на теренах Європи у роки Другої світової війни: проблеми вивчення та використання

Радченко Ірина

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
irisha_89@ukr.net*

Багато проблем з історії Другої світової війни ще залишаються маловивченими, зокрема проблема допомоги в умовах війни, діяльність міжнародних філантропічних організацій з надання допомоги постраждалому мирному населенню, з яких значне місце належить американській благодійній організації – Джойнту, яка надавала допомогу єврейському населенню Європи у роки Голокосту. Поряд з цим, через діяльність Джойнту на теренах Європи розкривається історія міжетнічних відносин, зміст окупаційної політики нацистів, широка панорама життя людини в умовах війни.

Кількість джерел з теми з кожним роком збільшується завдяки активній археографічній діяльності у різних країнах світу, натомість осмислення цього джерельного доробку часто не встигає за темпами його публікації. Наявний джерельний ресурс з історії Джойнту у часи війни потребує систематизації та джерелознавчого дослідження.

У вітчизняній історіографії окремі праці вчених присвячені функціонуванню дочірньої корпорації Джойнту – Агро-Джойнту, – на території України (Л. Гриневич, М. Козирева). Закордонний досвід діяльності Джойнту у роки Другої світової війни побіжно згадується дослідниками історії Голокосту, але не на рівні нових питань та залучення нових джерел.

Окремі аспекти діяльності Джойнту у зарубіжній історіографії представлені працями американських дослідників О. Хандліна, А. Шульмана, ізраїльських

фахівців І. Гутмана, Й. Керміша, польських – Ш. Краковського, Р. Хільберга. Єдиною узагальнюючою працею, де розглядається діяльність Джойнту у роки Другої світової війни на теренах Європи у зв'язку із Голокостом, є робота ізраїльського історика Є. Бауера, яка вийшла 1981 р.

Отже, поряд з відсутністю нових синтезів з історії Джойнту, зокрема у 1939–1945 рр., існує проблема джерельної репрезентативності як використаних раніше джерел так і залучення нових.

Метою дослідження є висвітлення основних проблем у вивченні та використанні джерельного ресурсу з теми діяльності Джойнту у Європі у роки Другої світової війни. Предметом запропонованого дослідження стали наявні розвідки з історії Джойнту у роки війни з точки зору використання джерел та джерела, сформовані власне Джойнтом, джерела з історії Другої світової війни, які є інформативними для теми Джойнту. Автором використані методи історіографічного та джерелознавчого аналізу.

Основні висновки, зроблені у ході дослідження:

В останні десятиріччя у різних країнах опублікована значна кількість джерел з історії Другої світової війни, та, відповідно, досліджень, які поглиблюють наші знання про неї або принципово змінюють. Та «єврейські студії» часто ідуть паралельно з дослідженням проблем Другої світової війни, не перетинаючись з ними на рівні нового знання чи джерел, що властиво і практиці вивчення діяльності Джойнту.

Діяльність Джойнту у країнах Європи як правило розглядають тільки у напрямі допомоги єврейському населенню, що зумовлено завданнями організації, або у зв'язку з дослідженням подій Голокосту, але водночас штучно звужується бачення цієї діяльності у контексті і у зв'язку з історією суспільства та країн у різних появах та сферах – «неєврейський напрям» дослідження містить значні перспективи.

У зв'язку з попередньою тезою - інформаційний ресурс джерел є використаним почасти або взагалі не задіяним, як, наприклад, «Онег Шаббат» – значний за обсягом масив джерел з історії виживання людей в окупованій Польщі, який містить і джерела з діяльності Джойнту (Автор-упорядник архіву – Е. Рінгельблум).

У вивченні діяльності Джойнту існує проблема залучення мемуарних джерел, передусім спогадів та листування – єврейських та не єврейських свідків та учасників подій війни. У результаті пошукової роботи дослідників усної історії масиви цих джерел акумульовані у провідних центрах з історії Голокосту та Другої світової війни, регіональних осередках Джойнту та інших зібраннях.

На часі – глибока джерелознавча критика існуючих джерел з теми, зважаючи на активну участь аматорів у пошуку джерел, їх збереженні.

Створення університетської символіки як приклад саморефлексії (на матеріалах конкурсу на створення емблеми Харківського університету кінця 1990-х рр.)

Рачков Євген

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
e.historian@gmail.com*

Важлива складова історії університетів – історія їхніх символів та емблем. Вивчення такого матеріалу, з одного боку, дозволяє побачити трансформацію розуміння функцій, завдань та специфіки того чи іншого університету, а з іншого, віднайти відповіді на питання про те, що являє собою університетська ідея та чи можемо ми взагалі казати про існування університетської ідентичності. Сьогодні є актуальним не тільки аналіз офіційно затвердженої та/або використовуваної університетської символіки, але й такої, що не була легітимізована та всупереч призначенню ніколи не використовувалася для позначення університету. Яскравим

прикладом такої символіки є матеріали конкурсів на створення емблем класичних університетів України, зокрема, Харківського університету.

Мета дослідження – на основі контент-аналізу матеріалів конкурсу на створення емблеми Харківського університету кінця 1990-х рр. простежити генезис уявлень про український класичний університет, його призначення та перспективи розвитку.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., враховуючи нові політико-економічні та соціокультурні умови, Харківський університет постав перед необхідністю конструювання нової університетської символіки. Конкурс на створення емблеми університету тривав протягом 1998 – 1999 рр. та складався з 2 етапів. На першому (1998 р.) – було представлено 17 робіт, жодна з яких не відповідала вимогам конкурсу. На другому етапі (1999 р.) – 28 робіт, більшість з яких складала доопрацьовані емблеми. Сьогодні в Музеї історії університету зберігається 37 конкурсних робіт (58 варіантів емблем).

Автори конкурсних проектів – переважно викладачі та студенти університету та інших навчальних закладів Харкова – запропонували власне бачення українського класичного університету. Краще зрозуміти їх думку дозволяють пояснювальні записки, що додавалися до зображень та містили детальний опис проекту.

Контент-аналіз конкурсних матеріалів дозволив диференціювати зібрані візуальні джерела. Враховуючи семантичний аспект, їх умовно можна розподілити на кілька груп: герби (11), квазігеральдичні емблеми (7) та логотипи (40).

Кількість емблем з корпоративною символікою (52) більш ніж удвічі переважає емблеми з міжнародними символами (25). Найбільш розповсюджені корпоративні символи – аббревіатура назви університету (ХДУ/ХНУ) (41), зображення його головного корпусу (24) та року відкриття (17), пам'ятника В. Н. Каразіну (4). З-поміж міжнародних символів найбільш популярними є розгорнута книга (16) та лаврове гілля (3). Окремі символи були запозичені з символіки Харківського університету радянського часу. Водночас помітним є бажання окремих авторів провести зв'язок між ХДУ/ХНУ та Імператорським Харківським університетом.

Незважаючи на рішення про заборону діяльності в університеті політичних партій та організацій (1991 р.), серед запропонованих емблем майже половина містила національну символіку (22): малий герб (17) та державний прапор України (6). Використання їх, на нашу думку, свідчить про прагнення підкреслити внесок університетської спільноти у становлення та розвиток Української держави. Водночас помітною є кількість емблем з регіональною символікою (10) (герб Харкова або його елементи), що, з одного боку, вказує на визнання ролі місцевої громади у заснуванні навчального закладу, а з іншого, на історичне значення університету у розвитку міста та регіону.

Таким чином, матеріали конкурсу на створення емблеми університету є яскравим прикладом саморефлексії університетської спільноти. Харківський університет позиціонувався авторами конкурсних проектів як класичний університет з багаторічною історією та традицією. В багатьох роботах наголошувалося на національній та регіональній складовій. Незважаючи на те, що жодна з конкурсних емблем ніколи не використовувалася для позначення університету, всі вони зіграли важливу роль в осмисленні концепту класичного університету та опосередкованому конструюванні візуального образу навчального закладу.

Стан етнографічних та етнологічних матеріалів освітніх та культурних закладів Чугуївського району

Сак Світлана

Харківський дитячо-юнацький клуб моряків ludmila-kudlaj@mail.ru

Проблема збереження пам'яток матеріальної та духовної культури населених пунктів Харківщини, особливо тих, які знаходяться на межі зникнення стала

значно актуальною на сьогодні. В сучасних умовах особливого значення набуває етнографічний напрям в роботі шкільних сільських музеїв, що має важливого значення для розвитку народознавчого музейництва на Харківщині, яке вимагає підтримки освітніх та культурних структур. Тому основною метою нашого дослідження стало виявлення стану етнографічних та етнологічних матеріалів освітніх та культурних закладів Чугуївського району для подальшого розвитку шкільного етнографічного музейництва на Харківщині. Джерельну базу нашої роботи склали роботи з історії населених пунктів Чугуївського району, історичні та археологічні довідники, методичні матеріали для керівників шкільних музеїв, електронні ресурси, друковані роботи учасників краєзнавчої групи «Чайка», в яких вже піднімалися проблеми шкільного музейництва.

Обстеження музейних осередків закладів освіти та культури Чугуївського району почалося зі створення системи дослідження, яка склалася з 39 пунктів, розкриття яких дало нам якісну оцінку стану етнографічного та етнологічного матеріалу. Використовуючи методи систематизації, аналізу, дослідження, опитування, спостереження наша група дослідила 15 закладів освіти та 4-и заклади культури Чугуївського району. Результатом обстеження стало виявлення стану етнографічного та етнологічного матеріалів як зареєстрованих та і незареєстрованих музейних осередків. В свою чергу незареєстровані кімнати та куточки за станом етнографічного матеріалу ми розділили на такі групи: стан вимушеної консервації без дотримання норм зберігання музейних предметів, тимчасової консервації, домашнього зберігання, підготовчого та етапу реконструкції.

Досліджуючи історію розвитку музейних осередків в закладах освіти Чугуївського району, ми з'ясували, що в 60-ті, а пізніше в 90-ті рр. ХХ ст. та на поч. ХХІ ст. склалися позитивні умови для становлення та розвитку музейних осередків з етнографічними колекціями. Але ознаками сьогодення стали недостатність методичної допомоги, незацікавленість педагогічного колективу закладів з музейними осередками проводити збиральницьку роботу, в деяких випадках відсутність підтримки адміністрації закладів, пріоритетний розвиток військово-патріотичних кімнат та куточків.

В обстежених нами музейних осередках закладів освіти та культури, крім Старогнилицького, Леб'язького НВК та Новогнилицької ЗОШ, зберігаються унікальні матеріали, що свідчать про своєрідну культуру та традиції населення обстеженого нами району. Окрім того вони присутні в сільських бібліотеках с. Нова Гнилиця та с. Стара Гнилиця, а етнологічні матеріали в сільському клубі с. Базалівка та сільській бібліотеці с. Тернова.

На наш погляд для подальшого розвитку шкільного музейництва необхідні урахування різних етнографічних джерел, обстеження будівельних конструкцій з традиціями слобідського житлобудівництва, що зробить можливим реконструювання історичних процесів та традиційних комплексів.

Логічним повинно стати відображення в музейних осередках складного етнічного процесу, який проходив на землях Чугуївщини в період освоєння цих земель, коли в ХVІІ ст. зіткнулися два колонізаційні потоки переселенців: українців та росіян.

Підсумовуючи нашу роботу, ми звертаємо увагу на той факт, що майже у всіх музейних осередках досліджуваних закладах освіти та культури розміщені унікальні етнографічні пам'ятки, з якими слід ознайомитися учням Харківщини.

Робота зі створення музейних осередків набуває особливої актуальності у питаннях збереження культурних та духовних надбань.

Кореспонденти Д. Мордовця, історико-джерелознавчий огляд проблематики листування (за матеріалами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України)

Саррий Тетяна

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
tatianasarry@gmail.com*

Одним із завдань української науки сьогодні є об'єктивне та всебічне висвітлення історичних сюжетів минулого та персоніфікація історії на матеріалах малодоступних та непопулярних раніше джерел, до яких відноситься і такий вид, як епістолярій, приватне і ділове листування відомих діячів.

Дослідники змінили своє ставлення до епістолярної спадщини відомих діячів минулого. Наразі вона трактується як повноцінне, а не допоміжне джерело в історичних дослідженнях, так як листи містять унікальну інформацію відсутню в інших видах джерел. На сьогодні розпочаті видання епістолярної спадщини багатьох громадсько-політичних діячів, вчених, письменників і поетів, яка проливає інше світло на історичні сюжети і постаті та розставляє відповідні акценти у маловідомих фактах.

В Україні епістолярний жанр розквітає наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. коли листування стає багатофункціональним засобом комунікації. Кількісно велике та тематично цінне листування залишив по собі Данило Лукич Мордовець (1830–1905 рр.) – популярний російсько-український письменник другої половини ХІХ ст., історик, автор історичних романів, повістей, монографій, оповідань і нарисів, написаних на матеріалах історичного минулого України, Росії та інших країн.

Наша увага насамперед прикута до численного листування Данила Мордовця. Варто зауважити, що кожен корпус листів, кілька чи один будь-якого із кореспондентів Д. Мордовця не вичерпують всіх тих тем, питань і проблем, якими він був пов'язаний з ними, оскільки листування було найчастіше продовженням очного спілкування.

Ми ставимо перед собою завдання зафіксувати коло тем, питань і проблем у листах Д. Мордовця в рамках кожного респондента для того, щоб виявити, які з них турбували письменника безпосередньо. Відкриває цей список перелік кореспондентів описаний І. Дорошкевичем, який містить такі прізвища: М. Костомаров, П. Куліш, Б. Грінченко, М. Старицький, Є. Чикаленко, О. Кониський, М. Комаров, М. Дикарев, С. Ніс, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, В. Олександров, Ц. Білиловський, М. Лисенко, М. Драгоманов, Я. Щоголів, В. Науменко, М. Кропивницький, О. Пчілка, М. Коцюбинський, І. Стешенко, М. Вороний, О. Огоновський, В. Барвінський, В. Левицький, В. Гнатюк, М. Павлик, Т. Трильовський та ін.

В найбільшому обсязі представлені листи до Д. Мордовця Л. Каменського та Т. Карого. При вивченні листування з Л. Каменським складається враження щирих та теплих відносин між ними, майже родинних. Про це свідчать звернення з боку Каменського «Дорогий і шановний батечку» та ін. Якщо порівнювати їх із листами Тараса Карого, в яких ми бачимо тільки прохання про допомогу у продажу та виданні роману «За счатем», за листами Каменського простежуються ще й дружні відносини.

Нажаль, ми не можемо простежити відповіді Д. Мордовця до цих кореспондентів. Епістолярна спадщина Данила Мордовця, представлена в ІР НБУВ НАН України є цінним джерелом для вивчення його біографії та дає можливість реконструювати різні аспекти суспільного життя кінця ХІХ ст., що недостатньо висвітлені в інших джерелах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено всебічне дослідження листування Д. Мордовця. Переважна більшість наукових джерел вводиться до наукового обігу вперше. Окремого комплексного дослідження епістолярної спадщини Д. Мордовця на сьогодні не існує. Аналізуючи стан наукової розробки проблеми робимо висновок, що листування Данила Мордовця було досліджено лише в контексті вивчення епістолярної спадщини провідних громадських діячів, сучасників письменника.

**Інтернаціональні студентські будівельні заgonи
ХДУ імені О. М. Горького в Німеччині: джерельна база**

Стратілат Вікторія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
vika.stratilat.91@mail.ru*

Харківський університет імені В. Н. Каразіна має зв'язки майже з усіма університетами світу. Ця дружба складалася роками з часу його заснування, тому тут існує певний досвід спілкування з іноземними партнерами. Інтернаціональні будівельні заgonи – це також один із прикладів співпраці з іноземними університетами.

Оскільки цей бік діяльності університету ще не висвітлено в літературі, то для розкриття цієї теми було залучено велику кількість джерел і постало питання про реконструкцію діяльності заgonів. Мета моєї роботи за допомогою джерел відтворити діяльність будівельних заgonів.

Хронологічні межі визначаються 1968 – 1987 роками, що обумовлено наявністю джерел. Так, в газетній статті за 1968 рік згадується про встановлення дружніх зв'язків між студентами Радянського Союзу та студентами НДР. Верхня межа обумовлена наявністю джерел з теми в музеї, статей в газетах та документів в архіві.

Джерельну базу дослідження склали архівні документи, публіцистичні матеріали, фотодокументи, речові та усні джерела.

З усього матеріалу, який було зібрано під час створення джерельної бази для дослідження теми інтернаціональних студентських будівельних заgonів матеріал по напрямку Харків – Галле має найбільшу кількість. Харківський державний університет постійно, протягом існування студентського будівельного руху, укладав договори з Університетом імені Мартина Лютера в Галле.

Інформація з цього напрямку руху присутня в документах архівів ДАХО, і РГАСПІ а також в тих, що збереглися в Музеї історії ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Всю сукупність інформації, яка збереглася для нас в архівах можна назвати статистичною, адже архівний матеріал доніс до нас лише цифри та стислу інформацію, яка і є характерною для документа типу звіту.

Менш офіційним, але не менш цікавим і важливим виявилися грамоти, якими нагороджували студентів в НДР.

Архівні документи здебільшого стають джерелом для історії «зверху», тобто такої історії коли людина, по суті, була втрачена ще на рівні джерельно-документального кодування відомостей про неї.

Для розкриття теми будзагонів «знизу» необхідні джерела особистого походження. До таких джерел відносяться публіцистичні і спогади.

Всі статті, які нам пропонують газети можна розділити на статтю-замітку, інтерв'ю, щоденник. Найбільш цікавими є витяги зі щоденників, в яких студенти діляться власними враженнями від праці в студентських будівельних загонах.

Іншим корисним джерелом стали власні спогади учасників руху. В інтерв'ю вони погодилися надати інформацію, яку не можливо було виявити в інших джерелах. Звичайно такий вид джерел є більш цікавим для історика. Окрім того, що дослідник отримав відповіді на всі питання які ставив, можна було спостерігати за емоціями інтерв'юваного при відповіді на запитання.

Цікавими виявилися фотографії. Деякі з них збереглися на шпальтах газет, інші зберігаються окремо в Музеї історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Вони відображають і працю і свята і звичайний побут студентів інтернаціональних заgonів.

Речові джерела – найменша група. Сюди відноситься вимпели, та сувенірна продукція, яку студенти привозили додому по закінченню перебування в інтернаціональному заgonі.

В сукупності всі джерела дають нам уявлення про час і міста де і коли працювали студенти. Можна відчутти і прожити разом з ними всі хвилювання і турботи, які вони відчували. Джерельна база до теми «Студентські будівельні інтернаціональні заgonи» дає можливість вивчати питання як «згори» – офіційні документи, так і «знизу» – публіцистика, спогади, фотокартки та речові джерела.

Культ богини Афродиты в религиозной политике царицы Клеопатры VII Богомазова Людмила

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ljudmila_bogomazova@rambler.ru

Вскоре после победы в гражданской войне над Брутом и Кассием триумvir Марк Антоний отправился в путешествие по вверенным ему территориям римского Востока, чтобы навести порядок в управлении и собрать налоги. Где бы он не останавливался, к нему отовсюду прибывали посольства от союзных городов и зависимых владык. В числе прочих явилась и правительница Птолемеевского Египта. Римский магистрат вызывал царицу на серьезный разговор, однако ее появление на реке Кидн больше напоминало религиозную церемонию. Об этом повествуют Аппиан Александрийский и Плутарх, однако первый ограничивается лишь несколькими фразами, в то время как второй не жалеет красок для изображения торжественности прибытия Клеопатры к Антонию. С его слов, венценосная египтянка появилась в подобии богини Афродиты, в окружении мальчиков с опахалами, изображающих эротов, в сопровождении женщин, наряженных харитами и nereидами, на роскошном корабле с позолоченной кормой, посеребренными веслами и под пурпурными парусами.

Такие исследователи, как А. Бивен, А. Вэйголл, Я. Ю. Межеричкий и Ю. Б. Циркин в один голос утверждают, что, поскольку в своей стране правительница была живым воплощением египетской богини Исиды, которая отождествлялась с разными эллинистическими богинями, в том числе, и с Афродитой, то появление царицы в Тарсе следует воспринимать, как прибытие Клеопатры-Исиды. Однако, по нашему мнению, не стоит отказываться от мнения, что Клеопатра прибыла к Антонию именно в образе греческой богини.

Монархи дома Птолемеев достигли немалых успехов на поприще «эллинизации» египетских идей и образов, а в деле отождествления цариц с божествами Афродита была одним из самых популярных вариантов. О возросшей популярности этой богини в позднеэллинистическом Египте свидетельствует малая скульптура этого времени. В глазах Клеопатры Афродита обладала рядом достоинств. Прежде всего, на ней останавливали свой выбор могущественные представительницы династии: Береника I, Арсиноя II и Береника II. Время пребывания на престоле самых ярких поклонниц Афродиты было периодом наибольшего территориального расширения Птолемеевского Египта. Взять с них пример – означало продемонстрировать, что страна и сейчас благоденствует, великолепит, окружавшее Клеопатру, было не только неотъемлемым элементом почитания ее в ипостаси названной богини, но и красноречивым доказательством того, что царице есть, что предложить Антонию, вот уже полгода искавшему деньги для выплаты жалования солдатам по всему Востоку. Видимо, богиня привлекла Клеопатру также своим эпитетом – Киприда. Остров Кипр был последним заморским владением дома Птолемеев, но и тот недавно отняли республиканцы. Не исключено, что назвавшись Кипридой, царица выражала надежду на возвращение себе этой земли.

Вероятно, среди функций Афродиты в 41 г. до н. э. ближе других Клеопатре была роль божественной матери-заступницы, т. к. положение ее сына на престоле было нетвердым. Мальчик стал Птолемеем XV без санкции Рима, а в Эфесе, который весной посетил Антоний, проживала другая законная претендентка на престол – его тетка Арсиноя. Между тем в Араде объявился человек, называющий себя Птолемеем XIII, чудом спасшимся во времена Александрийской войны. Ко всему следует добавить, что в Тарс царица ехала оправдываться за то, что должным образом не способствовала победе цезарианцев, а, скорее, наоборот. В свете вышесказанного представляется возможным предположить, что религиозная окраска приветствия

РОЗДІЛ IV

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Антонія Клеопатрой была продиктована еще и предоставлением особых почестей римлянину несколько ранее в Афинах и Эфесе, и подобным поведением царица могла продемонстрировать ему свою лояльность.

Таким образом, в религиозной деятельности царицы Клеопатры VII, как показывает тарсийская встреча, культ богини Афродиты занимал почетное место. Царица не просто поддерживала традицию своего рода, но и нашла эпиклезы упомянутой богини соответствующими политическому моменту.

Релігійна та соціокультурна складова дитинства, як етапу формування особистості громадянина у Давніх Афінах

Вар'ян Оксана

Запорізький національний університет oksana-varian@rambler.ru

Сприйняття дитинства, як етапу розвитку та формування особистості, залежить від етнокультурного та соціально-економічного розвитку суспільства. У Давній Греції діти належали до неповноправних верств населення, їх становище у громадянській общині визначалось походженням. Формування особистості дитини, як майбутнього громадянина полісу, мало здійснюватись відповідно до традицій та цінностей колективу громадян. Необхідною складовою життя дитини у Давніх Афінах було залучення до релігійних обрядів та соціокультурних заходів, що обумовлює необхідність їх розгляду в контексті дослідження процесу формування громадянина.

Джерельна база представлена працями Аристотеля, Ксенофонта, Платона, Фукидіда, комедіями Аристофана. Проблеми дитинства у Давній Греції присвячені дослідження Л. А. Баумонт, М. Голден, окремі аспекти висвітлені П. Р. Гарландом, П. Гро Дж. М. Лайн, В. В. Латишевим, Дж. Х. Оклей, М. С. Соммер, З. Уорріком. В контексті виховання питання дитинства піднімають Г. Є. Жураківський, А.-І. Марру. У дослідженні використані методи історико-генетичний, структурно-функціональний, аналізу і синтезу.

Новизна роботи полягає у спробі розглянути релігійну та соціокультурну складові дитинства, як етапу формування особистості громадянина у Давніх Афінах класичного періоду.

Перший етап дитинства тривав до трьох років та супроводжувався релігійними ритуалами визнання дитини, залучення до сімейного культу. Протягом семи днів після народження відбувалась церемонія амфідромії – обнесення дитини тричі навколо вогнища, що символізувало введення в ойкос. Ім'я дитині давалось на десятий день та складалось з власного імені, імені батька, назви дему, з якого він походив.

У три роки відбувався перехід у наступну вікову групу – діти приймали участь у фестивалі Хоес, що справлявся на другий день весняного свята Анфестерій. Хлопчики вперше виводились за межі ойкосу для участі з однолітками у церемонії вшанування полісного божества. Увінчані вінками, вони отримували глечики та куштували обрядове вино. На думку Р. Гарланда, саме на цьому етапі починається формування громадянської ідентичності хлопчиків.

Офіційному включенню у списки демотів та набуттю політико-правового статусу повноправного громадянина передувало введення хлопчиків у рід та фратрію, залучення до релігійних культів. Включення у фратрію та занесення у список фратерів відбувалось під час свята Апатурій. Обрядове підстригання волосся хлопчику у третій день свята, який називався куреотіда – «день постригу», на думку П. Відаль-Наке, символізувало досягнення фратріального повноліття. Проте, вік включення у фратрію залишається дискусійним.

Освіта і виховання дитини, як майбутнього громадянина полісу, починалась у Давній Греції з семирічного віку. Писемні джерела стверджують, що до цього часу

хлопчики перебували під наглядом матері та няньки. Аристотель визнавав важливість дитинства у становленні особистості, як етапу підготовки до здобуття освіти, під час якого діти мали слухати міфи та розповіді гідні вільнонародженої людини.

Значний вплив на формування дитини справляла участь у соціокультурному житті громадянської общини. Діти разом з батьками відвідували ігри та театр, були присутні на засіданнях суду. Згідно Фукидіда, після очищення Делосу афіняни відвідували відновлені Делоські ігри разом з дружинами та дітьми. До програми Великих Панафіней входило змагання хлопчиків з п'ятиборства. Згадуваний Ксенофонтом хлопчик Автолік переміг у панкратіоні та був запрошений з батьком на бенкет, влаштований Каллієм на його честь.

Отже, введення хлопчиків в ойкос та фратрію у Давніх Афінах супроводжувалось релігійною обрядовістю, залученням їх у культові процесії. Діти приймали участь у іграх і змаганнях, разом з батьками могли відвідувати театр, засідання суду, інші суспільні заходи. Релігійний та соціокультурний фактори забезпечували включення дитини у громадянську общину та впливали на формування її особистості в процесі пайдейі.

Провінційна адміністрація і еволюція форм та засобів східної політики Римської імперії у першій половині I ст. н.е.

Гуменний Віктор

*Львівський національний університет імені Івана Франка
hvltterant@gmail.com*

Вивчення еволюції зовнішньої політики Римської імперії є однією з важливих проблем антикознавства. Сучасні дослідники пропонують звертати більше уваги на дії адміністрації провінції, яка часто безпосередньо реалізовувала зовнішньополітичний курс імперії. Ф. Міллар, М. Сартр, С. Матерн, Н. Дібвойз, Й. Вольський, А. Бокщанін, Л. Грегоратті, Г. Герлах вивчали питання діяльності провінційної адміністрації в контексті зовнішньої політики Риму.

У добу Августа, самостійні дії намісників сприймались неоднозначно. Приклади Корнелія Галла і Луція Аґенобарба є радше винятками, адже ще свіжою була пам'ять про громадянські війни, коли намісники, користуючись військами, які були їм надані для захисту прикордоння, втручались у боротьбу за владу у Римі. Особиста роль принцепса у цей час стає провідною – він координував і контролював зовнішньополітичні заходи, а там, де він не міг бути присутній особисто, надсилались особливі місії на чолі з його найближчими соратниками чи родичами.

На Схід, для переговорів з парфянами і вирішення труднощів у Вірменії у різний час вирушали Марк Віпсаній Аґріппа, Тіберій, онук Августа – Гай Цезар. Місія Германіка 18–19 рр. н.е. була продовженням цього курсу, проте конфлікт Германіка, який діяв в рамках особливих повноважень наданих йому сенатом за пропозицією Тіберія, з намісником Сирії Гнеєм Пізоном, привів до драматичних наслідків. Історія взаємин Германіка і Пізона була уточнена завдяки знахідкам цілого ряду епіграфічних пам'яток (Tabula Siarensis, Tabula Hebana, Senatus Consultum de Cn. Pisone patre), які дозволили провести верифікацію повідомлень Таціта та доповнити їх. Тіберій йде на посилення позиції провінційної адміністрації. Тацит звинувачував Тіберія у тому, що відсутність змін у керівництві провінцій приводила до невдач римлян, натомість Йосиф Флавій розглядає це питання по – іншому: довготривале перебування здібних осіб на своїх посадах дозволяло забезпечувати мир у регіонах і зменшувало корупцію у провінціях.

Протистояння Вонона та Артабана у Парфії не обійшлося без втручання римлян, коли легат Сирії Кретік Сілан прийняв Вонона у себе. Під час місії Тіридата

у 30-ті рр., Луцій Вітеллій був призначений Тіберієм намісником Сирії і допомагав претендентові на престол та навіть вів з Артабаном III переговори від імені римлян про мирне врегулювання. Загалом, більшість дослідників сходяться в думці про високу ефективність і продуманість подібного підходу Тіберія до прикордонної політики. Калігула чи Клавдій не особливо змінювали тенденцію закладену своїми попередниками. Так, рух чергового ставленика римлян на престол Аршакідів — Мегердата у 49 р., всередину парфянської території, координував намісник Сирії Гай Кассій. Легат Сирії Вібій Марс перед цим забезпечував прихильність римлянам місцевих династій. Коли у 43 році Ірод Агриппа намагався зібрати в Тіберіаїд правителів дрібних держав: свого брата Ірода Халкідського, Антіоха Коммагенського, Котіса — царя Малої Вірменії, царя Понту Полемона і Сампсігерма — правителя Емесси, то Вібій Марс особисто прибув в Тіберіаїду і змусив їх всіх роз'їхатись. Але вже у 50-ті рр. втручання у інтриги іберійського царя Фарасмана і його сина Радамистра проти правителя Вірменії Мітрідата, коронація прокуратуром Каппадокії Юлієм Пелігном Радамистра і неспроможність намісника Сирії Уммія Квадрата адекватно відреагувати на цю ситуацію, привели до повномасштабного військового зіткнення з Парфією.

Загалом діяльність римської адміністрації здебільшого залежала від особистих якостей посадових осіб і від ситуацій у яких їм доводилось діяти. Випадок Гнея Пізона засвідчив небезпечну тенденцію, коли амбіції окремо взятого намісника (у версії Таціта — за сприяння імператора) ставили під загрозу мир на всьому східному прикордонні, натомість Луцій Вітеллій є прикладом вдалого кадрового призначення, завдяки якому вдавалося забезпечувати мир у регіоні і реалізовувати активні проекти римлян на сході. Тим не менш, ця самостійність могла приводити і до ускладнення ситуації, як ми бачимо на прикладі втручання римлян у боротьбу у Вірменії.

Образ Александра Македонского в поэзии Валерия Брюсова

Дервянченко Виталий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина desyrah@yandex.ua

Фигура Александра Македонского вот уже на протяжении многих веков воспринимается как одна из ключевых в античной истории, находя самые различные отображения и преобразования в культуре последующих времен. Особый интерес представляет использование образа Александра в художественной литературе, где его воплощение, основанное на данных античной традиции, а также, нередко, популярных антиковедческих концепций, вместе с тем, усложняется художественной составляющей произведений. Прекрасным примером художественной обработки свидетельств исторических источников и научных представлений о великом завоевателе древности являются стихотворения Валерия Брюсова «Александр Великий» (1899 г.) и «Смерть Александра» (1911 г.). Между тем, это обращение одного из ярчайших представителей Серебряного века русской поэзии к образу Александра до сих пор не привлекло к себе должного внимания специалистов, и это определяет очевидную новизну как самой постановки проблемы, так и направленного на ее решение исследования.

В. Брюсова среди большинства современных ему поэтов выгодно выделяло фундаментальное образование, полученное на историко-филологическом факультете Московского университета. Владея латынью и древнегреческим, поэт имел возможность работать с трудами античных писателей на языке оригинала и, можно не сомневаться, был хорошо знаком с оценками личности Александра, содержащимися в сочинениях Плутарха, Курция Руфа и Арриана. Кроме того, создается впечатление, что брюсовская трактовка образа Александра складывалась под воздействием апологетической традиции, господствовавшей

в те времена в антиковедении. В частности, в рассматриваемых стихотворениях нашли свое отражение идеализация могущества и успеха Александра, характерная для фундаментального труда И. Г. Дройзена «История эллинизма», а также европоцентристские идеи Я. Буркхардта, согласно которым завоевания македонского полководца оправдываются распространением греческой культуры. В то же время, одну из главных заслуг Александра В. Брюсов видит в создании огромной империи, совершенно определенно сравнивая это событие с достижениями Рима, которому поэт всегда симпатизировал многим больше, нежели древней Греции.

Вместе с тем, наряду с историческими характеристиками, образу Александра в художественной интерпретации В. Брюсова присущи сакральные и романтические черты. Так, в стихотворении «Александр Великий» поэт обращается к полководцу с молитвой, называет его божеством и сравнивает с Солнцем. Следуя художественному замыслу, В. Брюсов приводит свою версию воззвания Александра к уставшему войску, где с помощью поэтических тропов романтизирует восточный поход. В стихотворении «Смерть Александра» поэт конструирует сюжет, в котором символически изображает ирреальное — суд над полководцем в загробном мире. Используя вымышленные оправдательные и обвинительные речи, В. Брюсов, оставаясь в целом на апологетических позициях в оценке Александра, в то же время, по сути, признает и возможность негативного восприятия отдельных его личностных черт и деяний.

Таким образом, фигура Александра Македонского в интерпретации В. Брюсова является интересным примером рецепции античной истории в художественной литературе, так как она сформирована в результате взаимодействия нескольких факторов. С одной стороны, поэтизированный и эстетизированный образ Александра является конструкцией художественного замысла поэта. Однако, в то же время, в этой конструкции находят отражение как данные античной традиции, так и авторитетные антиковедческие концепции, существенно повлиявшие на художественную обработку образа великого царя-полководца.

Египетские культы в религии Древней Греции эллинистического периода

Коваленко Дарья

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
KowalenkoD@meta.ua*

Религия Древней Греции в эллинистический период претерпевала изменения, связанные как с процессами внутри греческих полисов, так и с внешнеполитической обстановкой. Актуальность данной темы заключается в том, что на данном этапе в отечественной историографии тематика не достаточно изучена, и представляет собой широкое поле для деятельности историка. Особый интерес представляет религиозный синкретизм, изучение которого позволяет те, сложные процессы, в религии, что повсеместно происходили как в античном мире, так и в странах Востока, после походов Александра Македонского.

Целью исследования является изучение египетских культов, получивших распространение в Древней Греции в IV – I вв. до н. э.

Исследования по данной тематике начались еще в первой половине 19 века. Первой такой работой стал труд Иоганна Густава Дройзена — «История эллинизма». В дальнейшем тематикой занимались: О. Групп, Ф. Ф. Зелинский, Ф. Тарн, К. К. Зельин, Ф. Гранд, М. П. Нильсон, Дж. Хабихт. На данном этапе разработкой темы занимаются Е. В. Красутская и К. Кляйбл.

Источниковая база наиболее полно предоставлена нарративными источниками, прежде всего работами греческих авторов — Плутарха, Афинея; и римских — Тацита,

Плиния Старшого, Апулея. Також привлечены археологические, эпиграфические и нумизматические источники.

Новизна данной работы заключается в том, что в ней были применены новые методы, в частности контент-анализ с целью выявления уровня распространения египетских культов, путем сравнения количества их упоминаний в источниках непосредственно Балканской Греции и в городах Северного Причерноморья.

В ходе исследования, удалось выяснить, что с падением значения классического греческого полиса, его культы перестали удовлетворять духовные потребности народных масс, религия вступила в полосу кризиса. В религиозной области наметилась реакция против узости, ограниченности старых богов. В IV в. до н. э., получило широкое распространение представление о едином всемогущем боге, владыке неба и земли. Новое положение вещей требовало и новых богов. Отчасти таких богов греки нашли в Египте.

Характерным становится распространение веры в богов-спасителей, которые должны были избавить своих почитателей от смерти. Такими чертами наделялись, прежде всего, древние умирающие и воскресающие боги растительности – Осирис, Сарапис, Дионис, фригийский Аттис. Особую популярность в греческой религии получили культы Исиды и Сараписа. Не редким явлением была практика перенесения атрибутов многих богов на одного бога, однако это не означало забвения старых, почитаемых богов они сливались, сращивались, теряя свою индивидуальность, но, не сходили вовсе со сцены.

Результаты контент-анализа подтвердили, что египетские культы, прежде всего культ исконно египетской богини Исиды и бога Сараписа, имели распространение на территории всего греческого мира. Тот факт, что они также почитались и в античных городах Северного Причерноморья, которые сами греки считали периферией, говорит о популярности этих богов среди греческого населения.

Розписна херсонеська кераміка з розкопок Ольвії

Котенко Вікторія

Національний університет «Києво-Могилянська академія» kotenko_viktoria@mail.ru

В елліністичний час Херсонес Таврійський та Ольвія переживають хвилю економічного підйому, про що свідчить, зокрема, потужний розвиток власного керамічного виробництва в обох центрах. Проблема зв'язків між цими полісами в даний період наразі лишається не вирішеною до кінця, не зважаючи на існуючу джерельну базу, представлену, перш за все, масовим археологічним матеріалом. Справа в тому, що дискусійним є не лише визначення центрів виробництва окремих типів кераміки з Ольвії та Херсонеса, а й виділення компактних груп привізного матеріалу, знайдених в обох центрах, які часто зараховуються до виробів місцевих майстерень.

Проблема економічних взаємовідносин Херсонеса Таврійського та Ольвії в елліністичний час на підставі аналізу масового керамічного матеріалу, зокрема керамічних клейм, вперше була порушена М. І. Золотарьовим. Він зібрав та проаналізував більше трьохсот херсонеських клейм на тарних амфорах, що походять з розкопок Ольвії, та з'ясував, що початок торгівельних зв'язків між полісами, а саме надходження херсонеських продуктів в амфорах, припадає на останню четверть IV ст. до н.е.

Привізний посуд Ольвії, що походить з Херсонеса Таврійського, репрезентований окремими групами столових форм з розписом, а також флягами та фіміатеріями. Розписний посуд представлений глеками різної форми, на зовнішню поверхню котрих нанесений рослинний орнамент або горизонтальні смуги переважно у середній

частині тулуба червоною чи бурою фарбою. До нас дійшли переважно стінки посудин, на яких добре зберігся декор.

Орнаменти на збережених фрагментах умовно можна поділити на три групи. До першої відносяться концентричні завитки різного розміру та складності виконання, а також поєднані з ними хвильки. Часто рослинний орнамент поєднується в одну композицію зі смугами, які розміщуються переважно під розписом. Остання група представлена горизонтальними смугами у місці найбільшого розширення тулуба глека або на плечах.

Тема розписного посуду з античних центрів Північного Причорномор'я була порушена ще на початку XX ст. та неодноразово висвітлювалася в науковій літературі, де найгостріше поставало питання його походження. Теза про місцеву ольвійську розписну кераміку знайшла свій розвиток зокрема у роботах Т. М. Кніпович, К. І. Зайцевої, О. Д. Дашевської та ін. З фондів НІАЗ «Ольвія» НАН України та наукових фондів ІА НАН України відомі окремі фрагменти виключно закритих форм посуду, які вірогідно можна віднести до херсонеського виробництва, за візуальними характеристиками глини та стилістичними особливостями розпису.

Вивчаючи розписний посуд херсонеського виробництва з Ольвії, варто зазначити, що серед орнаментованих фрагментів зустрічаються дещо відмінні матеріали, які мають схожий рослинний розпис, але відрізняються, перш за все, характеристиками глини, вмістом домішок та способом обробки поверхні. В деяких випадках орнамент наносився на лисковану поверхню посудини аналогічно червоною або коричневою фарбою. Глина таких уламків яскраво оранжева, не містить виражених включень вапняку та дещо щільніша. Тому, можливо, такий посуд можна віднести до ольвійського місцевого виробництва, проте, не виключено, що сам тип декору міг сформуватися під безпосереднім херсонеським впливом.

Таким чином, підтверджуючи висновки М. І. Золотарьова про економічні зв'язки між Ольвією та Херсонесом Таврійським у ранньоелліністичний час на підставі аналізу амфорної тари, варто відзначити також надходження до Ольвії з Херсонеса столового посуду та кераміки спеціального призначення. Найяскравіше херсонеський привізний посуд вирізняється за характером глини та орнаментативі, переважають глеки з рослинним та лінійним розписом червоною фарбою часто на ангобованій поверхні. Датуються такі вироби за аналогіями з відомих комплексів переважно херсонеської хори від кінця IV до II ст. до н.е. Тому можна гадати, що в цей час, поряд з торгівлею продуктами виноробства в амфорах, Херсонес Таврійський поставляв до Ольвії також власні керамічні вироби в якості товару.

Острів Делос та святилище Аполлона в політиці македонських монархів в елліністичний період

Кукоба Лена

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
lienakukoba@gmail.com*

Із розпадом імперії Александра Македонського і становленням елліністичних держав острів Делос вступив у новий період свого розвитку – період «незалежності» (314–167/6 рр. до Р. Х.). Суть його незалежності полягає в отриманні делоськими магістратами контролю над загальногрецьким святилищем бога Аполлона, яке до цього перебувало у віданні афінських посадовців – амфіктіонів та Афін. Хоча Делос і отримав право на вирішення своїх внутрішніх справ, він постійно перебував під зовнішнім покровительством елліністичних монархів (Антигонідів, Птолемеїв та ін.). Першими прагнули надати Делосу своє покровительство саме представники Македонії.

Питання взаємовідносин македонських монархів з Делосом частково висвітлювались у працях В. Шеффера, Ф. Дюррбаха, Р. Валлуа, У. Лейдлоу, В. Тарна, К. Віаль, Г. Реджера. Зокрема, М. Ростовцев приділив увагу економічній стороні цих відносин. Культі і свята македонських царів детально дослідив Ф. Брюно. Головними джерелами з цієї проблеми являються епіграфічні написи та археологічні дані. У даній роботі використані методи аналізу та синтезу, історичної реконструкції, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний. Новизна роботи полягає у спробі дати більш повний і послідовний огляд політики македонських монархів щодо священного острова Делоса в елліністичний період.

Антигон I Одноокий для поширення свого впливу робив спроби оживити попередні союзи грецьких міст або створював нові, до яких належить Ліга несіотів (островитян), центром якої був острів Делос. Більшість епіграфічних написів, що стосуються Ліги, були знайдені на Делосі. Декрет островитян (I.G., XI, 4, 1034), який говорить про святкування на Делосі Антигоніеї та Деметрії, визначав обов'язки учасників, загальну організацію свят. Стела з цим декретом знаходилась навпроти вітаря царів. Деметрії були засновані у 306 р. до Р. Х., Антигоніеї – раніше (315/4 р. до Р. Х.), коли було повстання делосців проти афінського панування, яке підтримав Антигон I. Після Деметрія верховенство над Лігою несіотів переходить до Птолемеїв.

Антигон Гонат вирішив увіковічнити свою перемогу у битві біля острова Кос та відновлення влади на морі великими присвятами на Делосі. Він побудував портик та звів п'ять статуй своїх предків. Найвідомішою з його присвят Аполлону був флагманський корабель «Істмія».

Щодо економіки, то в цей час Делос став зручним місцем для торгівлі збіжжям. Делос і Македонія були пов'язані торгівлею зерновими. Один із делоських декретів вшановував посадовця Деметрія II, відповідального за постачання зерна. Він здійснив значні закупівлі пшениці. Крім того, Македонія мала справу з родоським «банкіром», який знаходився на Делосі. Саме за рахунок його позички була здійснена одна із купівель зерна представниками Македонії.

Антигон Досон (229 – 221 рр. до Р. Х.) продовжив політику попередників на Кікладах. Свою перемогу над спартанцями у битві при Селесії у 222 р. до Р. Х. він увіковічнив присвятами на Делосі, які в переліку інвентаря бога з'являються тільки за Філіппа V. Один із написів (I.G., XI, 4, 1102) зазначає, що македонці присвячують статую царя Філіппа на знак подяки за доброзичливість Аполлона. В іншому говориться про різні присвяти за перемоги, серед яких – портик Філіппа. Його звели зліва від Священної алеї. Повз нього паломники проходили шлях від Священної гавані до храму Аполлона. Філіпп V також започаткував святкування нового фестивалю ваз – Філіппії. Наступ та завоювання римлянами Македонії припинили відносини Антигонідів з Делосом.

Як випливає із вищезазначеного, дружні відносини з Делосом для македонських монархів були важливими. Шляхом різноманітних присвят, заснуванням свят та фестивалів, Антигоніди намагались підкреслити прихильність Аполлона, що підвищувало їхній авторитет серед елліністичних монархів та сприяло поширенню впливу в Егеїді.

К изучению позднеантичного Египта Лопатина Марина

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
820301@bsu.edu.ru*

Исследование поздней античности (IV–VII вв.) привлекает большое внимание в последние десятилетия, так как общество этой эпохи было во многом похоже на наше, также переходное. Главной проблемой той эпохи была ситуация неотвратимо назревающего политического и экономического кризиса (неэффективность действий

правительства, спад в економіке). Общественная реакция не смогла противостоять проблемам, стоявшим перед Римской империей и предотвратить падение ее западной части. Все указанные проблемы имели определенную специфику в отдельных провинциях и исторических регионах. Однако, восточные провинции, пережив трансформацию, вошли в византийский этап своей истории. Одним из наиболее ярких таких регионов был позднеантичный Египет.

Данная работа направлена на уточнение, конкретизацию, классификацию существующих направлений в историографии позднеантичного Египта с учетом методологических инноваций последних десятилетий. Новизна исследования состоит в том, что после работ Г.Л. Курбатова 1970-х гг. в отечественной науке к проблемам историографии поздней античности и Ранней Византии ученые специально не обращались. Не было и комплексных исследований отдельных регионов Ранней Византии. В связи с этим, были использованы такие методы исследования, как сравнительно-исторический, метод анализа и синтеза.

Если в I пол. XX в. много внимания уделялось военной, юридической и административной истории позднеантичного Египта, было опубликовано много позднеантичных папирусных документов (J. Maspero, H.I. Bell; PCair.Masp., PLond), то позднее интерес перешел на изучение административной истории (M.Gelzer, G.Rouillard). Отечественные ученые И. Ф. Фихман (папирология) и А. И. Павловская (сельская округа) с 70-х гг. внесли важный вклад в данный раздел историографии. К сожалению, их важные работы не стали широко известными в мировой науке. В 70–80-е гг. исследования охватили новый широкий круг проблем – выражение социального статуса в номенклатуре и титулатуре, социальная мобильность, влияние законодательства на повседневную жизнь общества, собственность на землю и её эксплуатация, динамика отношений между городом и деревней, общее культурное наследие образованных жителей Египта (J.G.Keenan, L.S.B. MacCoull и др.). Значимость этих трудов бесспорна, но ныне они нуждаются в некоторых уточнениях.

Изучение позднеантичного Египта активизировалось в последние 30 лет в контексте более широкого спектра социальных, экономических и культурных трансформаций на фоне позднеантичной транзитивности. Рождение концепции «Поздней античности» П. Брауна с 1980-х гг. значительно расширило исследовательское поле.

В настоящее время самыми активными и глубокими учёными в области изучения позднеантичного Египта выступают Roger S. Bagnall (социальная и экономическая история), Linda Hulin (социальные отношения), Arietta Papaconstantinou (история, религия, социум), Jean-Luc Fournet (история, культура, папирология), Raffaella Cribiore (образование), Maria Dzielska (Гипатия Александрийская). Проблемы генезиса и развития монашества в Египте, в том числе и в гендерном аспекте, разрабатывают Ребека Крауиес и Ева Випсзуска. Впервые в отечественной науке к культурным аспектам истории позднеантичного Египта обратился А.Б. Ковельман.

С рубежа XX–XXI ст. отечественные исследователи данного региона значительно активизировались (А. Л. Хосроев, А. А. Войтенко, А. Б. Ванькова, Е. Г. Толмачева), сосредоточив внимание преимущественно на проблемах истории церкви, монашества и коптов. Египетские сюжеты этой эпохи привлекли внимание, среди прочих, и молодых исследователей из Белгорода (А. Ю. Рышковская, М. А. Руднева, Г. А. Косовская).

В целом, среди основных тем истории позднеантичного Египта в порядке важности можно выделить следующие: экономическая история, «государственное хозяйство», папирология, административная история, бюрократия, повседневная жизнь, гендер, история церкви, межконфессиональные и межэтнические отношения, Александрия, финал языческих культов, культурные процессы, история науки, персоналии.

Набатейские арабы по свидетельствам Диодора и Страбона**Походнякова Алена**Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
alyona.pokhodnyakova@gmail.com

В нашем распоряжении есть два сообщения о набатеях, в первом из которых отражены события конца IV в. до н.э., а во втором - конца I в. до н.э., что позволяет проследить изменения в образе жизни набатейского общества. Оба рассказа принадлежат современникам императора Августа: первый – Диодору Сицилийскому, второй – Страбону. Диодор рассматривал набатеев в широком смысле, изображая их как предприимчивых кочевников (Diodorus, Bibl. Hist. 2.48-49; 19.94-100). Иначе рисует картину прошлого Страбон: для него набатеи – это уже оседлое население (Strab., Geogr. 16.4.21–26). В ходе исследования сделана попытка сравнить свидетельства двух античных авторов и на их основании определить особенности развития набатейского общества. С этой целью также были использованы работы зарубежных авторов: Г. Бауэрсока, А. Негева, К. Аль-Башайра, Дж. Патрича и др.

Диодор и Страбон использовали различные источники при создании своих трудов, что и привело к столь разительному расхождению. Вероятно, в своих сообщениях Диодор использовал в основном работы современника Александра Македонского, древнегреческого историка Иеронима Кардийского, где нашел самые ранние исторические ссылки на набатеев с подробным описанием их образа жизни. Страбон же, хотя и был знаком со свидетельствами о набатейских арабах в трудах более позднего эллинистического автора Агафархида Книдского, имел возможность лично побеседовать с людьми, посетившими набатейскую столицу Петру в I в. до н.э.

Свидетельства Диодора – первое упоминание о набатеях в античной письменной традиции. Его рассказ показывает, что набатеи конца IV ст. до н.э. были кочевниками, способными жить в пустыни. Они собирались как «государство» только раз в год около Петры, цитадели, во время «национального сбора». Набатеи также промышляли грабежами, затем обменивали товары, знали скотоводство. Также среди них имелись писцы, что свидетельствует об определенном уровне развития грамотности.

Страбон описывает набатейскую столицу Петру конца I в. до н.э. В городе находилось множество римлян и других чужестранцев. Также Страбон отмечает прекрасное государственное устройство Набатеи, упоминает хорошую систему ирригации в Петре, наличие садов, изобилие импортных товаров на местном рынке, что свидетельствует о высоком развитии внешней и внутренней торговли. Петра в то время являлась крупнейшим политическим и культурным центром Северной Аравии, а также важнейшей караванной станцией на пути из Индии к Средиземноморью.

Итак, разница в образе жизни набатейского общества между концом IV в. до н.э. и I в. до н.э. огромна. Однако, имеющиеся в наличии два свидетельства не позволяют проследить процесс перехода набатейского общества от кочевого к оседлому образу жизни. Никаких сведений, которые описывали бы события более двух столетий, не дошли до наших дней, однако имеющиеся в наличии свидетельства позволяют с уверенностью говорить об интенсивном развитии набатейской культуры в целом, а также ее распространении на близлежащие территории. Походы Антигона гарантируют присутствие набатеев в Трансиордании в конце IV в. до н.э. В середине III в. до н.э. они были замечены к северу в областях Хаурана, который должен был быть такой же важной точкой Набатейского государства на севере, как столица Петра на юге. В период с конца IV в. по 31/30 гг. до н.э. произошел огромный рывок в развитии набатейской культуры под внешним влиянием эллинистического мира.

К вопросу о населении Александрии Египетской в поздней античности**Руднева Мария**Белгородский государственный национальный исследовательский университет
mariya.rudneva.91@mail.ru

Александрия Египетская долгое время являлась крупнейшим городом восточного Средиземноморья. Неслучайно древнеримский поэт IV века Децим Магн Авсоний в своём произведении *Ordo Urbium Nobilium* относит Александрию, наряду с Антиохией к важнейшим городам Римской империи. Александрия на протяжении поздней античности была крупным центром производства и международной торговли, и, как следствие, город был в состоянии поддерживать население, которое могло быть наравне с крупнейшими городами империи в численности.

Изучение населения Александрии является важным вопросом в контексте исследования позднеантичного города. Одним из дискуссионных вопросов в изучении Александрии Египетской является численность населения в период поздней античности. Исследованием вопроса количественного выражения населения Александрии занимались такие современные зарубежные учёные, как D. Delia, D.W. Hobson, M. el Abbadi, R. Bagnall, B. Fier, C. Haas, W. Scheidel. Александрия Египетская является одним из немногих городов в изучаемый период, численность населения которого отражена в письменных источниках.

В работе был произведён комплексный анализ письменных источников и историографической литературы по теме исследования. Письменные источники по данной проблеме: «География» Страбона (ок. 64/63 до н. э. – ок. 23/24 н. э.); Филон Александрийский (ок. 25 до н. э. – ок. 50 н. э.) «Против Флакка»; Диодор Сицилийский (ок. 90 – 30 гг. до н. э.) «Историческая библиотека»; Иосиф Флавий (ок. 37 – ок. 100) «Иудейская война»; Аммиан Марцеллин (ок. 330 – после 395 гг.) «История», в оригинале «*Res Gestae*» («Деяния»); Сократ Схоластик (ок. 380 – 439 гг.) «Церковная история»; Феодорит Кирский (393 – 457 или 460) «Церковная история»; Иоанн Никиусский (VII в.) «Хроника»; Ибн Абд ал-Хакам (802/3 – 871 гг.) «Завоевания Египта, ал-Магриба и ал-Андалуса»; Михаил Сириец (1126–1199 гг.) «Хроника».

Трудность исследования обусловлена тенденцией древних авторов описывать город витиеватым риторическим языком, предназначенным прославлять город, а не изображать его с какой-либо точностью, также большинством исследователей, по ряду причин, скептически воспринимаются какие-либо количественные данные древних авторов.

В целом из письменных источников можно сделать выводы о большой густонаселённости и этническом разнообразии населения. Касательно определения численности населения путём расчётов, в различных исследованиях количество населения в изучаемый период варьируется в цифрах от 200 до 525 – 700 тысяч человек. К факторам, усложняющим определение населения Александрии при помощи расчётов, следует отнести недостаточную информативность археологических источников, связанную с рядом природных катаклизмов, разрушений в ходе военных столкновений и последующей застройки, которая не позволяет получить представление о динамике в топографии города на протяжении периода. Также подобные исследования не позволяют учесть колебания численности населения с течением времени, с учетом непредсказуемых факторов, таких как голод, землетрясения, чума, а также сезонные колебания в связи с притоком и оттоком населения из пригородов. С другой стороны, часть площади города была выделена для сельского хозяйства, главным образом садов. С. Haas отмечает, что согласно наиболее консервативной точке зрения, учитывающей данные различных видов источников, население Александрии Египетской к периоду поздней античности составляло примерно 200 тысяч человек. Но, следует отметить,

что, согласно этому же исследователю, какие-либо теоретические подсчёты не являются эффективными, учитывая фрагментарный характер источников. Тем не менее, совокупность разрозненных данных по городскому населению позволяет подтвердить представление об Александрии, как об одном из крупнейших городов поздней античности.

К вопросу о характере царской власти и функциях *wapa*ка в Ахейской Греции

Яцына Ангелина

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
yatsina93@gmail.com*

В европейской истории процесс становления института верховной государственной власти впервые прослеживается в эпоху существования Эгейской цивилизации. Именно тогда происходит формирование иерархически организованного административного аппарата управления, возглавляемого царем. И если применительно к Минойскому Криту имеющиеся в распоряжении исследователей источники позволяют составить лишь самое общее понятие о характере царской власти, то для ахейского общества, прежде всего благодаря наличию текстов линейного письма Б, это представление может быть существенно конкретизировано.

В эпических поэмах Гомера владыки ахейских городов-государств именуются *басилевсами*. Праформой слова «*basileus*» является ахейский термин «*qasireu*», означающий «главу области», функции которого заключались главным образом в надзоре за работой ремесленников. Сами же ахейцы, судя по текстам табличек с надписями, выполненными линейным письмом Б, называли своего правителя «*wapa*ка» – именно обладатель этого титула неизменно фигурирует в надписях на первом месте, перед упоминанием «*dato*» (в значении «народ») и «*gawaketa*» («воеводы»). По мнению В. В. Иванова, термин «*wapa*ка» можно интерпретировать в двух значениях: социальном – как «царь», и религиозном – как «бог». Показательно, что обе эти функции оказываются сходными с теми, которые осуществляли правители Минойского Крита: административной – как владыка государства, и сакральной – как верховный жрец.

То, что *wapa*ка действительно обладал сакральной властью и мог восприниматься подданными как бог, представляется весьма вероятным. По крайней мере, в материалах Пилосского архива он упоминается, как «получатель семени кориандра благовоний», среди божеств. Кроме того, известно об особых религиозных церемониях, которые совершались «за здоровье *wapa*ка». Вместе с тем, имеются и некоторые сведения о полномочиях *wapa*ка в качестве «земного» правителя. Так, например, он обладал правом назначать на должности чиновников, о чем свидетельствует, в частности, надпись, сообщающая о том, что *wapa*ка «назначил *Aukewa* на должность *dato*кого». Другая надпись позволяет предположить, что компетенция *wapa*ка распространялась и на сферу налогообложения: «*Wapaka* имеет в *Pikapa*, свободного от налога льна» (в иной интерпретации: «*Wapaka* имеет в *Pikapa* налог ото льна»).

По-видимому, ахейские правители располагали немалыми материальными средствами. По данным пилосских текстов, площадь земельных наделов *wapa*ка в три раза превышала размеры участков *gawaketa* и приравнивалась к владениям трех *tegeta* (чиновников). Многочисленные изображения сцен сражений на фресках и предметах царского обихода указывают на то, что благосостояние царя могло в значительной мере зависеть от его военных успехов. О могуществе и достатке ахейских

владык свидетельствует богатство царских некрополей. Так, например, в микенских шахтовых могилах круга А и круга Б обнаружено огромное количество ювелирных изделий, среди которых особо следует выделить золотые маски, принадлежавшие, вероятно, представителям ахейского царского рода. Примечательно, что захоронения рядовых ахейцев отличаются скромностью и простотой.

Таким образом, из тех административных функций, которые выполнял *wapa*ка, в текстах линейного письма Б определенно находит отражение назначение им чиновников. Кроме того, на наш взгляд, есть основания полагать, что в компетенции этого правителя могла находиться сфера налогообложения. Хотя *wapa*ка и не выполнял жреческих обязанностей, он воспринимался подданными как сакральное лицо и почитался, как верховный владыка, наравне с божествами. Фактически, в свете данных источников ахейский правитель-*wapa*ка предстает перед нами одновременно в образах «бога-правителя» и «священного царя».

О мотивах Филиппа Красивого при уничтожении ордена тамплиеров**Батина Евгения**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
batinajane@gmail.com

В средневековой истории найдется немного сюжетов, которые бы привлекали внимание так, как история ордена тамплиеров, одновременно находясь в забвении у историков, порождая тем самым самые невероятные домыслы. История падения ордена тамплиеров является предметом спекуляции, и основой для фантастических романов. Но с научной точки зрения эта тема изучена мало и многие вопросы до сих пор остаются без ответа.

Историография по данной теме в основном представлена зарубежными исследователями. Эдгар Бутарик может считаться одним из крупнейших исследователей эпохи правления Филиппа Красивого. Бутарик был одним из первых медиевистов, всерьез заявлявших о построении Филиппом IV «феодальной абсолютной монархии». Наиболее подробная работа по истории тамплиеров – обзорная книга французской исследовательницы Марион Мельвиль. Автор прослеживает историю Ордена от собора в Труа до казни на Камышовом острове. Данную тему в своих работах рассматривают А. Демурже, Г. Додю, Г.Фо, Л. Карсавин,, М.А. Заборов.

Источники, используемые в исследовании делятся на виды:

- Юридические источники. К ним относятся протоколы допросов арестованных тамплиеров.
- Документальные источники. К ним стоит в первую очередь отнести «Королевские инструкции по поводу ареста тамплиеров». Источник отображает план ареста и проведения дальнейшего процесса.
- Повествовательные источники. Характеризуя привлекаемые источники, необходимо отметить их неоднородность и субъективность. Авторы источников описывают личность Филиппа Красивого и его мотивы для уничтожения ордена тамплиеров диаметрально противоположно.

Научная новизна исследования состоит в пересмотре закрепившихся теорий о причинах и обстоятельствах гибели ордена Храма Соломона в контексте взаимоотношений светской и духовной властей, а также изменения геополитики в XIII – XIV вв. Вопрос о причинах гибели ордена тамплиеров остается открытым, поскольку предыдущие теории об экономическом, военном и политическом превосходстве ордена тамплиеров опровергнуты благодаря новым фактам.

Целью исследования было установление причин разгрома ордена тамплиеров.

Задачи исследования:

- Определить роль Филиппа Красивого как инициатора процесса тамплиеров, выснить его мотивы и цели.
- Рассмотреть финансовую и военную деятельность ордена тамплиеров как факторы страха Филиппа Красивого.

В данной работе предпринята попытка установить объективные причины гибели ордена тамплиеров. Рассматривается концепция ордена тамплиеров в качестве угрозы для внутренней политики Филиппа Красивого. Значительное место занимает характеристика военной и финансовой деятельности храмовников. В исследовании ставится под сомнение одна из распространенных теорий о богатстве ордена и посягательстве на него Филиппа Красивого.

Проведенный анализ показал ошибочность идеи о сокровищах тамплиеров, привлечших нуждавшегося в деньгах Филиппа Красивого. С потерей Востока орден Храма потерял не только свою основную цель – защиту паломников, но и основу

РОЗДІЛ V

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ

ВІКІВ

своей финансовой деятельности. И хотя орден не потерял все свои деньги, но их количество в XIII – начале XIV в. значительно сократилось.

Результаты исследования свидетельствуют о ряде причин гибели ордена тамплиеров, что исключает простое объяснение этих событий меркантильными соображениями короля Филиппа Красивого. Подобные результаты отсылают исследователя искать глубинные причины кризиса тамплиеров, как в самом ордене – ошибки и просчеты магистров, так и во внешних факторах – потери Востока, слабости папской власти, усилении монархии во Франции.

Ранневизантийская ораторская проза IV в.

Гудов Дмитрий

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
722322@bsu.edu.ru*

В истории античности III век является временем затухания ораторского искусства в связи с внутренними и внешними политическими проблемами империи. К IV в. это искусство словно встало в новую колею, появились новые школы, и новые ораторы которые стали не менее знаменитыми, чем ораторы I–III вв. – такие как, Дион Хрисостом, Герод Аттик, Элий Аристид, Гермоген из Тарса. Их речи переписывались, пересказывались, а сами риторы, благодаря своему искусству, становились знаменитыми и создавали свои школы: школа Либания в Антиохии, школа Фемистия в Константинополе. Позднее первенство в ораторском искусстве плавно перешло к христианским риторам: так, из школы Либания вышел Иоанн Златоуст.

Таким образом, IV в. как выдающийся период развития ораторского искусства, передал все свое мастерство христианской церкви, которая стала использовать его в своих целях, донося до людей свое учение. Кроме того, в IV в. имело место, как противостояние, так и сосуществование риториков-язычников и риториков-христиан. IV в. как последний блестящий период античной культуры, собрал все достижения красноречия античного мира в риторических школах. Во всех многообразных процессах того времени ораторское искусство находило для себя широкое поле деятельности. Хотя изучение христианского красноречия не входит в задачи данного исследования, однако, необходимо все же упомянуть и о деятелях христианской церкви, выступавших против язычества, но многому научившихся у него. В IV в. и с языческой, и с христианской стороны выступает много крупных ораторов, одаренных, образованных и даже, что в предыдущую эпоху было не обязательно – в огромном большинстве имеющих определенные убеждения.

С языческой стороны – Либаний, Фемистий, император Юлиан, Гимерий; с христианской – Афанасий Александрийский, Василий Неокесарийский, Григорий Назианзин, Иоанн Хрисостом (Златоуст). Все эти ораторы принадлежат к двум смежным поколениям, которые тесно примыкают одно к другому и одно время действуют вместе. Но эти ораторы не только живут в одну эпоху, – все они тем или иным образом связаны между собой личными отношениями. Юлиан, Василий и Григорий, а в более поздние годы Иоанн, были учениками Либания.

Юлиан переписывался с Фемистием и боролся с Афанасием; Василий и Григорий были близкими друзьями и сподвижниками, а их непосредственным преемником, как по характеру красноречия, так и по общественной роли, был Иоанн. С речами Гимерия были хорошо знакомы и языческие, и христианские ораторы, и Григорий, далекий от него по духу, тем не менее, нередко поддавался его влиянию.

Несмотря на то, что одни из них были убежденными язычниками (Либаний и Гимерий) и даже фанатики (Юлиан), другие – пламенными христианами, несмотря на то, что одни принимали горячее участие в общественной жизни, другие бежали от

нее, – все они имеют между собой много общего по культуре и чрезвычайно типичны для своего времени.

Чисельність населення провінційного візантійського міста на рубежі XII – XIII ст. (за археологічними матеріалами Херсона)

Дудченко Дар'я

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна daria199210@rambler.ru

Під час створення історичного образу міста важливим є усвідомлення масштабів досліджуваного населеного пункту, розміри якого могли змінюватись в процесі розвитку. Важливими є знання типографії, яке дозволяє нам уявити масштаби міських забудов та кількість жителів, які проживали у них. Вивчення чисельності населення є актуальним для дослідження історії Херсона в XII–XIII ст. За відсутності будь-яких статистичних даних у письмових джерелах, висвітлення цього питання на археологічних матеріалах.

Місто Херсонес і досі продовжує залишатись об'єктом археологічних досліджень. На сьогодні вивчено близько 2/3 Херсонеського городища, тому вивчення цієї теми завдяки залученню нових даних набуває ще більшої актуальності.

Матеріалом для дослідження послуговували результати археологічних розкопок (Г. Д. Белова, К. Е. Гриневича, К. К. Косцюшко-Валюжинича, А. Л. Якобсона, А. Рабиновича, Р. Хеннеберга та Л. Седікової, А. І. Романчук, О. Л. Берт'є-Делагарда та ін.), спеціальні дослідження та загальнонаукові роботи (А. Л. Якобсон, С. Б. Сорочан, А. І. Романчук, Г. Г. Литаврін, В. В. Самаркін та ін.).

За основу проведених розрахунків були використані дані одного з провінційних візантійських міст – Лампсака. Підрахунки були здійснені Г. Г. Литавріном на основі податкового опису міста та хронологічно відповідають обраному періоду. Середня чисельність візантійської сім'ї становила на той час 4 особи.

Розрахунки чисельності населення територіально охоплювали площу міста в межах системи захисних споруд загальною площею в 339 тис. кв. м. При підрахунках був врахований умовний поділ міста на шість районів: західний, північний, портовий, північно-східний, центральний, південний, південно-західний. У кожному з районів була підрахована кількість кварталів. Надалі у кожному з кварталів на основі вже проведених археологічних досліджень було розраховано приблизну площу житлового сектора. При цьому храмові споруди, виробничі комплекси, внутрішньоквартальні кладовища, внутрішньодворові простори та незаселені жителями споруди попередніх століть були прирівняні до нежитлового масиву. Було встановлено, що загальна площа житлового масиву складала близько 102 650 кв. м., що складає менше 1/3 загальної площі городища. Житлові будинки кожного із кварталів були різними за площею, тому був введений середній показник площі будівлі – 77 кв. м.

Середня чисельність населення була розрахована за допомогою наступних підрахунків: загальна площа житлового масиву Херсона була поділена на середній показник площі будівлі та помножена на показник середньої чисельності візантійської сім'ї. В підсумку можна стверджувати, що на рубежі XII–XIII ст. в середньому чисельність населення в Херсоні складала 5200–5300 чоловік.

Дослідження чисельності населення провінційних міст є одним з важливих завдань візантиністики на сучасному рівні розвитку історичних знань. На підставі здійснених підрахунків можна стверджувати, що на межі XII–XIII ст. Херсонес був одним із найбільших міст Північного Причорномор'я.

«Аварське питання» у військовій політиці болгарського хана Крума (800-814 рр.): до постановки проблеми

Калініченко Віталій

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
archeolog.vetal@yandex.ua*

Дослідження військової справи епохи середньовіччя є традиційним для вітчизняної та зарубіжної історіографії. Ще більшої актуальності на сьогодні набувають питання вивчення малодосліджених проблем пов'язаних з військовою історією Південної та Південно-Східної Європи. У кінці VIII – на початку IX ст. на етнополітичній карті Східної Європи з'являється Перша Болгарська держава, військова справа якої залежала від багатьох зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників та взаємовпливів. На початку IX ст. хан Крум здійснив низку походів на східні та північно-східні території Аварського каганату, таким чином повністю підкоривши їх.

Мета статті полягає у постановці проблем щодо подальших досліджень та всебічного аналізу походів хана Крума на Аварський каганат близько 803–805 рр. з використанням та співставленням передусім археологічних та писемних джерел.

Наукова новизна даної тематики полягає у тому, що на сьогодні «аварські» війни Крума залишаються недослідженими.

Більшість вчених звертали основну увагу на писемні джерела, до яких відносяться Анонімна Ватиканська розповідь XII ст., Анонімна Хроніка XI ст, Хронографія Феофана Сповідника та повідомлення Свіди. Археологічні дані часто залишалися поза увагою науковців, хоча вони є досить важливими, оскільки дозволяють простежити рівень взаємовпливів та еволюцію праболгарських, аварських, візантійських та франкських типів озброєння, виділити окремо комплекс кожного окремого державного утворення, простежити маршрути завойовницьких походів Крума та дослідити етнічну палітру Південно-Східної Європи на початку IX ст. Окремо слід наголосити на тому, що за останні десятиліття накопичився величезний пласт археологічного матеріалу, який продовжує збільшуватися і вимагає негайного проведення його аналізу та комплексної інтерпретації. В досліджуваній нами проблемі варто зупинитися на аналізі предметів озброєння дальнього, ближнього бою, захисне озброєння, спорядження вершника та бойового коня й додаткові археологічні матеріали – прикраси, керамічний матеріал тощо.

Історіографія досліджуваної проблеми представлена невеликою кількістю праць, що пов'язано із специфікою теми. Ряд робіт стосуються археологічних досліджень аварських пам'яток – праці А. Альфельді, Н. Феттіха, Д. Ласло, Т. Надя, Б. Кюрті, І. Ерделі та болгарських пам'яток, серед яких варто згадати дослідження В. Йотова, Д. Рабовянова, Г. Фехер, Р. Рашева. Окрім писемних та археологічних, в даній роботі використані іконографічні джерела, зокрема мініатюри з Хроніки Манасії та мініатюри з «Огляду історії» І. Скіліци.

Близько 803 р. франкські війська розгромили Аварський каганат. Болгарський хан в свою чергу скористався цією ситуацією і наніс удар по східних територіях каганату, включивши ці території до своєї держави у 805 р. В подальшому аварські війська використовувалися Крумом як найманці, про що є згадки у писемних джерелах. «Анонімна ватиканська розповідь», написана у XII ст. розповідає про війну хана Крума з візантійським імператором Никифором I Геніком. Для війни з імператором хан взяв «...като наемници авари и околните склавинии...». Інша «Анонімна хроніка» XI ст. розповідає про похід хана Крума на Царгород у 813 р., до війська якого входили «...и авари, и всичките склавинии...». Не виключено, що аварські контингенти військ контролювали прикордонні рубежі Першої Болгарської держави, утримували окремі військові оборонні укріплення на завойованих територіях. Свідченням цього є

знахідки значної кількості предметів озброєння, які особливо представлені на багатьох могильниках на території Угорщини, Словаччини, зокрема в Желовцях.

Отже, підводячи підсумок варто наголосити на тому, що «аварське питання» було одним із основних у зовнішній політиці хана Крума. Завойовницькі походи, проведені ним у 803–805 рр. мали кардинальні наслідки для військової справи окремих народів та для геополітичної ситуації Європи в цілому.

**Образ василевса Іоанна III Дуки Ватаца у творах Георгія Акрополіта
Кіпран Галина**

Львівський національний університет імені Івана Франка kipranh@ukr.net

У пізньому Середньовіччі відбувається певне «відкриття» індивіда, дещо під новим кутом зору осмислюється проблема окремої людини. Автори частіше звертають увагу на вчинки і поведінку одиночного індивіда, його місце в історичному процесі. Творчість візантійського інтелектуала XIII ст. Георгія Акрополіта, зокрема його «Історія» та «Епітафія імператору Іоанну Дуці», є яскравим прикладом такого зміщення акцентів.

В історіографії проблематику пов'язану з правлінням Іоанна III Ватага, займалися такі історики як Ф. Успенський, П. Жаворонков, М. Анґолд, Е. Гарднер, однак згадані дослідники цікавились його постаттю частіше в контексті загальних розвідок з історії Нікейської імперії.

Твір Акрополіта «Історія» є близьким за стилем написання до історичної літератури епохи Комнінів. Характерними ознаками є тяглість до античної традиції, визначена мета та завдання твору, певна елітарність, головними дійовими особами є винятково правителі. Праця Акрополіта цікава можливістю простежити формування позиції автора щодо того чи іншого імператора та її еволюцію, частими є порівняння, зіставлення діяльності правителів.

На цьому фоні виділяється особа Іоанна III Дуки Ватаца, постаті, яка відіграла важливу роль в житті Георгія Акрополіта. Історик отримав прихисток, освіту, посаду при імператорському дворі. В «Історії» чітко дотриманим є хронологічний принцип викладу подій, який превалює над особистісними сюжетами.

Акрополіт характеризує імператора як досвідченого полководця. Автор інформує не лише про перемоги, але і про поразки василевса, вказуючи, що в окремих з них є і частка вини останнього.

Імператор не вважав трон предметом розкоші, а лише основою, для того, щоб «боротися за праведні діла». З тексту простежується, що василевс надавав перевагу простоті над пишністю і церемонністю у побуті. Однак, простота не поширювалась на церемонію аудієнції іноземних послів, делегацій. Їх приймали у підкресленій розкоші, як і належить ромейському василевсові.

Змальовуючи моральне обличчя василевса, історик наголошує, що найбільшу славу «здобувають імператори і філософи» (можливо, це лише наділення Ватаца відомою фразою з платонівської «Держави»). Акрополіт підкреслює мудрість імператора, неспішність у прийнятті рішень у випадку укладення союзу чи призначення нового Патріарха. Для доброго правителя, за мірками ромейів, притаманні й християнські цінності, насамперед милосердя. Цю рису характеру в Іоанна III виділяє Георгій Акрополіт, зокрема, звернувши увагу на помилування василевсом учасників одного із заколотів. Гідний імператор, на думку історика, також цінує вірність і відданість своїх слуг.

Підсумовуючи правління василевса Іоанна III Дуки Ватаца, історик згадує перемоги імператора (більш детально висвітлюючи їх в епітафії). Георгій Акрополіт в «Історії», втім, не уникнув оріху, притаманного багатьом візантійським авторам. У бажанні вислужитись перед василевсом Михаїлом VIII Палеологом, за часів правління якого найімовірніше була написана «Історія», дещо применшив заслуги

Іоанна. Зокрема Акрополіт не згадує внутрішню політику Ватаца, головно завдяки якій зміцніла Нікейська імперія. З одного боку сформований Акрополітом образ Іоанна III наближається до ідеалу візантійського володаря за мірками ромеїв, з іншого імператору властиві й негативні риси, наприклад, певна різкість.

Отже, твори Георгія Акрополіта допомагають простежити не тільки образи правителів першої половини XIII ст., але відтворити, хоча й фрагментарно, нюанси рецепції тогочасним візантійським інтелектуалом особи правителя. В "Історії" Георгій Акрополіт детально описує правління Іоанна III, наголошує на зовнішній політиці василевса, формує образ могутнього, мудрого, милосердного правителя. Однак автор, через певні мотиви, вписує й декілька неоднозначних моментів.

Роль Галицького князівства в угорсько-візантійських конфліктах кінця 40-х – 60-х років XII ст.

Козачок Ольга

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Olja_Kozachok@meta.ua*

Галицькі князі перебували у тісних родинних зв'язках з візантійською династією Комнінів і угорською династією Арпадів. У середині-другій половині XII ст. Візантійська імперія майже безупинно воювала з Угорщиною за землі по Середньому Дунаю, тому Галицьке князівство було змушене маневрувати між двома державами. Ще у 40-х роках XII ст. галицький князь Володимирко Володаревич розраховував на допомогу угорців у своїх військових кампаніях, а вже на початку 50-х років вважався союзником Візантії. У 1162 р., за версією українського вченого Миколи Котляра, князь Ярослав Володимирович підтвердив союз з Візантією, а через два роки збирався надати допомогу Угорщині й зміцнити союз династичним шлюбом.

На думку російського дослідника Михайла Юрасова, Галичу було вигідне угорсько-візантійське протистояння, бо забезпечувало спокій на кордоні з Угорщиною і давало змогу утвердитися у Нижньому Подунав'ї. Натомість, Візантії були вигідні русько-угорські конфлікти, адже створювали сприятливі умови для відвоювання захоплених Угорщиною імперських володінь. Зважаючи на це, необхідно з'ясувати мотиви візантійського імператора Мануїла здійснювати у 1150 р. каральний похід проти угорського короля Гези II через напад на князя Володимирка; обставини, що вплинули на швидку зміну Ярославом Володимировичем зовнішньополітичних орієнтирів та вплив політики Галича на міжнародну ситуацію.

Попри наявність чималої кількості праць, присвячених зовнішній політиці Галицько-Волинської Русі, кінець 40-х – 60-х років XII ст. у тристоронніх відносинах Візантії, Галицького князівства й Угорщини залишається маловивченим. Труднощі дослідження міждержавних зв'язків зазначеного періоду полягають у необхідності врахування не лише зовнішньополітичних інтересів Галича, Константинополя, Угорського королівства, а й потреби зважати на руські міжкнязівські відносини, які мали значний вплив на формування таборів держав провізантійського чи проугорського спрямування. Іншою проблемою є те, що про відносини Галицького князівства й Угорщини відомо в рази менше, ніж тогочасні стосунки Візантії та Угорщини. А руські літописці, зосереджуючись на боротьбі з кочовиками, приділили мало уваги відносинам з Угорщиною, хоча князі впродовж XII ст. часто вели бойові дії з королівством.

Різні аспекти цих відносин досліджені та відображені в українській історіографії працями Леонтія Войтовича, Мирослава Волощука, Миколи Котляра, у російській – Константина Грота, Володимира Пашуто, Володимира Шушаріна, Михайла Юрасова, в угорській – Дьєрдя Дьєрффі, Марти Фонт, Ференца Макка, Дюли Моравчика,

у румунській – Александру Мадгеару. Відносини Візантії, Галицького князівства й Угорщини найповніше висвітлюють візантійські хроністи Іоанн Кіннам, Микита Хоніат і Київський літопис. Крім того, послуговуємося іншими візантійськими (праці Михайла Ритора, Єфрема Енійського, Феодора Скутаріота), руськими («Слово о полку Ігоревім»), угорськими («Діяння угорців» Аноніма, «Композиція угорських хронік XIV ст.») та польськими джерелами («Великопольська хроніка», хроніки Вінцентія Кадлубека, Яна Длугоша).

Зіставляючи й аналізуючи відомості з джерел, робимо висновок, що формування проугорської та про візантійської коаліції і належність Галицького князівства до останньої було зумовлене тенденціями династичних і дипломатичних відносин від початку XII ст., коли протистояння Арпадів з Комнінами та Ростиславовичів з Рюриковичами вийшло за межі двосторонніх відносин. У союзі з Візантійською імперією Галицька держава відігравала роль противаги і стримування агресивних намірів Угорщини. І Візантія, яка потребувала надійного союзника поруч з ворожою Угорщиною, і Угорщина, яка прагнула розширити свої межі, відчували загрозу у приналежності галицьких князів до альянсу противника. Проведення Ярославом Володимировичем самостійної політики щодо Угорщини було сигналом для Константинополя про потребу налагодження стосунків з Галичем.

Питання про дату заснування міста Суздаль

Луццай Юрій

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
luszczaj@ukr.net*

Накопичилось багато різних дат щодо заснування Суздаля, одного з головних міст Північно-Східної Русі. Ретельно цією проблемою ніхто не займався, лише частково в своїх працях торкались А. В. Екземплярський, М. М. Тихомиров, М. В. Сєдова. Вперше в цій праці систематизуються та аналізуються всі відомі дати заснування Суздаля на підставі іноземних джерел (в тому числі угорських хронік), давньоруських літописів, епіграфічних та археологічних даних. Згідно проведеної роботи буде зрозумілим, які дати можна враховувати, а які за сумнівною слуху відкинути.

В угорських джерелах (кінець XII–XIV століття) Суздаль пов'язується з переселенським рухом угорських племен кінця IX століття. Але давньоруське місто стало можливим вписати в цей сюжет завдяки тому, що на Суздальській землі угорськими авторами передбачалась прабатьківщина угрів. Першим зробив це Угорський Анонім в «Діянні угрів», який є сумнівним джерелом, тому що в хроніці робиться перенесення сучасних подій XII–XIII століття у IX. У Константина Багрянородного, що також переказує переселенський сюжет, Суздаль не згадується, тому що його тоді не було. На основі Степенної книги та хроніки Мацея Стрийковського В. М. Татищев стверджував, що місто Суздаль засновано у 982 р. В згаданих джерелах цього не наведено. Проте, в пізніх літописах описується хрещення Суздальської області та заснування міста Володимира під 988 р. В ранніх літописах цей сюжет відсутній. На деяких настінних написах пізнього походження, які містяться на суздальських церковних спорудах, християнська тема повторюється.

В 2000 р. у Новгороді були знайдені три церкви, липові дощечки з поглибленнями для воску. Вони слугували для навчання та не були широко розповсюджені на Русі. На церах було записано псалми, вони отримали назву «Новгородський кодекс». Крім явних текстів, були знайдені начебто «приховані» тексти. А. А. Залізник на одному з них прочитав ціле речення, де вказується місто Суздаль з датою 999 р. Але це не можливо, тому що тексти наносились на віск багато разів, і розгледіти цілі фрази важко. Натомість було прочитано ціле довге речення. Також залишається

незразумілаю поява суздальскіх дошчэчак у Новгараді, калі ў самым Суздаль іх не знайдзена.

Впершы ў даўнорузьскіх джэрэлах Суздаль згадуецца ў літопісным запісе пад 1024 р. у «Повісті врэменных літ» ў сюжэце пра повстаньня волхвів праз голод. Булі спробы спроставіць гэту дату та прапанаваць новую (1032 р.). На падставі дэндрахналягічных даследаваньняў О. М. Раповым вказвалася, што ў 1029–1032 рр. адбываліся неспрыяльныя прыродныя явішчы ў Східнай Эўропі, які маглі прывесці да голоду. Такжэ ў заходнаеўрапейскіх хроніках зафіксавана голодны перыяд у Эўропі ў рэзультат неурожаю, што пачався ў 1032 р. Але гэта не узгоджуецца з перамяшчэннямі князя Яраслава Мудрага, котры розправіўся з волхвамі. А такжэ відображэнням у літопісі лакальнага явішчы, а не расповсюджэння па ўсёй Русі.

Нечлісленны знаходкі археалагічных матэрыялаў не даюць вярвэннага звужэння даты заснавання мiста. Маглівае лішы шырокае датування – X стагоддзі. Хоца М. В. Седова й допускала заснавання суздальскага ўкріпленнага паселення впершыю паловіну X ст.

Отжэ, пасля аналізу ўсіх маглівых дат, певнымі залішаюцца тількі дві: археалагічна шырока дата – X стагоддзі, калі з'явілось ўкріплене паселення на мiсці Суздаля; літопісна дата пад 1024 р. у «Повісті врэменных літ», дэ впершы мiсто згадуецца. Рэшта дат с сумнівымі і іх можна не враховуваць.

Генуэзскае вооруженне Солдаі (па археалагічным даным)

Майко Алексей

Таврычэскі нацыянальны ўніверсітэт імені В. І. Вернадскага alextaiko@mail.ru

Вооруженне Крыма генуэзскага врэменя ўжэ неаднократа становілось прадметом спецыяльнага разглядання (С. В. Дзячкова, А. І. Кузь, В. П. Кірылко, В. Л. Мыц). Однак спецыяльна вооруженне Солдаі ў комплексе не разглядывалось.

Першай катэгорыяй знаходак яўляюцца ядра для працы. У асновым гэта каменныя іздэлія і ядра із галькі ўсех ізнестных на сегодншы дзень тыпов. Наіболей прадставітэльная калекцыя палучана пры раскопках 2005 г. на тэрыторыі цытадэлі Солдаі. Па справядліваму мненію С. В. Дзячкова так называемыя камні «працэвікі» тыпа 1, вераітна, былі пулямі для гладкаствольнага агнестрельнага оружыя тыпа сарбакан. Не ісклучэно, што некотарыя каменныя і гліняныя шарыкі служылі пулямі для арбалета, тыпа «баллістэр». Втораю катэгорыяй знаходак яўляюцца ядра для баллісты. Как ізнестно, наіболей прадставітэльная калекцыя, прадставіаюцца сабой арсенал, прыходзіт із раскопак 1982 г. І. А. Баранова пэмешчэня Б генуэзскай Лоджы. Отдэльныя ядра абнаружэны і пры раскопках на тэрыторыі цытадэлі 2003–2005 гг.

Пры археалагічэскіх раскопках генуэзскіх фактарыяў Крыма знаходкі наконечнікаў арбалетных стрэл наіболей часты. В Солдаіе оны ізнестны со втораю паловіну XIII в. Однак асновная масса (около 40 экзэмпляраў) датуецца XIV–второю паловіну XV вв. Із конструктыўных дэталей арбалета, абнаружэных пры раскопках срднэвэкавых пэматнікаў Крыма, надэжно атрыбуіруецца адна із саставных частей пусковага мэханызма, ізготавленна із касты – “орех”. Із 7 ізнестных на тэрыторыі пауострова знаходка падобнага рода 3 найдэны в Солдаіе в 1987 г. в заплннэні мастэрскіх на участкэ куртыны XIV. Пры раскопках на тэрыторыі цытадэлі Судакскай крэпасты в 2004 г. абнаружэн спускаю мэханызм арбалета.

Інтэрэснымі прадметамі, звязанымі со стрэльбай із лука, яўляюцца кастыяныя кольца, котрыя спецыяльна надэвалы на палец для натягіванія тетывы лука «монгольскім спосабам». Падобны хораша схраніўшыся экзэмпляр прыходзіт із раскопак 2006 г. в портовай часты Сугдэі на участкэ раскопа VII.

В отличие от находок, связанных с арбалетом и луком, предметы, относящиеся к оружию ближнего боя, при раскопках генуэзских памятников Крыма встречены в единичных экземплярах. Уникальными находками клинкового оружия являются длинные кинжалы, обнаруженные в генуэзской Солдаіе при раскопках 1971 г. М. А. Фронжуло и 2012 г. В. Д. Гукина. При раскопках 1987–88 гг. на участке куртин XIV–XV вв. в заплннэні мастэрскіх абнаружэны металлічэскыя прадметы звязанныя с рыцарскім панцырем. Это орнаментірованныя пластыны і рыцарская прэжэка.

Такым образом, многолетние раскопки Солдаіи позволяют прадставіць вооруженіе горада генуэзскага врэменя достаточна полно. Оно тыпічна для генуэзскіх фактарыяў в целом і крымскаго пауострова в частноты.

Повсякдэнное жытты Лондонэ за «Борговымі зобав'язаньнямі гасконцэв 1299 р.»

Охрыменко Олександр

Кіўскі нацыянальны ўніверсітэт імені Тараса Шэвчэнка alexoh@ukr.net

Торговля вноом, як і шерстыю, була аднісю з асновных галузей эканомікі сэрэдньовічнай Англійі. Актывізацыя надходжэнь адных з крацшых вно Эўропы – з Гасконэ – відбулось пасля аб'эднання гэі контынантальнаю тэрыторыя з Альёном 1152 р. праз одружэння майбутняго короля Генрыха II та Елеаноры Аквітанскаю. З того часу гасконці атрымаі прывілеі на торговлю в краіні. Напрыкінці XIII ст. загострыўся конфлікт між Едуардом I та францужыцкім королем Філіппом IV щодо контынантальных влодінэ англійскаго короля, зокрэма навколо Гасконі (півдэннаю частыні Гіені) розгорілася вйна в 1294–1303 рр. Поряд з цым становіць Едуарда I ускладніла вйна у Шотландію, дэ піднімалось повстання на чолі з Вільямом Волесом у 1297–1298 рр., та у Вельсі, дэ розгортаўся народны рух Мадога ап Ллівеліна у 1294–1295 рр. На цьому фоні англійскі король намагаецца втрымаі пазыцыі на контынантэ та прыхільныя гасконскаыя купцы. Поряд з цым, зростае невдоволення лондонцэв разом з податковым тымком на означэні военны кампаніі, особлівы прывілеі францужыцкіх купцэв, што могуць перебуваі у мiсці більшы 40 днів, та й жыуть у Лондоні в кредыт. Для послаблення сытуацыі 1299 р. Едуард I оплачуе значну суму боргу (1049 фунтэв 13 шылінгэв 11 пенсэв) 91 гасконцю із королівскаю скарбніцэю.

«Боргові зобав'язання гасконцэв» – унікальны докымент, датований 26 травням 1299 р., копія якого зберігаецца у Лондонскаму мiському архіві (London Metropolitan Archives) і вміщэна у так званій «Кнізі під літэроу С», фолію 32, 33, 36 і 38. Рідкіне свідчэння реальных комплексных витрат на прожывання в Лондоні гасконцэв складаецца з двох частын – пояснюючаго «звэрнэння» короля до адміністрацыі і жытэлэв мiста, та власне реэстр боргу.

Структура боргу прадставлена досыть обшырно, зазначаецца ім'я боржніка та імена ўсіх людэв, які надавали своі послугы чы прадукты гасконцам, конкретні сумы. Проте не завжды вказано професійну прыналежноту лондонця. Поряд з цым достеменно невідомі об'эмы наданой прадукцыі чы кылькысть послуг, у якіы час вони надавалыся, так само точно невідомо соцыальны статус боржнікав.

Разом з тым мы можемо дізнатыся варіацыі цін на прадукты та послугы. Оскыльки у повсякдэннаму жытті люди могуць купуваты зазвычай кылька речэв та прадуктэв, мы бачымо за докыментом реальні комплексні витраты. Тобто, можна встановыты наскыльки дорогым було жытты у Лондоні напрыкінці XIII ст. Такжэ аналіз докыменту показуе професійну структуру бюргерэв, рівні іхняго заробітку, а такжэ імена жытэлэв мiста. Зрештою, докымент відображае становіще іноземцэв у Лондоні, розвоток грошовых та кредытных відносын.

Судячи з джерела, найбільшим боржником став Ладаліл, борг якого склав 218 фунтів 16 шилінгів 11 пенсів (далі – ф, ш, п), перед 28 лондонцями, насамперед за продукти харчування. Щонайменше індивідуальний борг склав 10 ш.

Дослідження показало, що за «Борговими зобов'язаннями гасконців 1299 р.» найбільш затребуваними професіями в Лондоні є медик, м'ясник, чоботар, свічкарь, а також зайняті у харчуванні (пекарі, торговці винами, рибою). Так, медик міг отримати від 20 ш до 18 п за лікування людини; м'ясник за свої послуги від 55 ш до 18 п; чоботар – від 22 до 6 ш (тоді як заробіток сідляра сягав 70 ф, а взуття коштувало більше 16 ф); кравець – 14 ш (тканини – до 18 ф). Свічки коштували від 4 до 14 ш.

Таким чином, за боргом гасконців 1299 р. ми відновили варіанти цін на послуги та продукти в місті Лондоні, визначили найзатребуваніші професії в місті, їхній дохід та з'ясували найбільш поширені патрони.

К вопросу о костюме византийского населения Крыма второй половины X – первой половины XIII вв.

Пецко Анастасия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина petcko@bk.ru

В истории византийской культуры и быта изучение византийского костюма остается одной из наиболее популярных тем в историографии. Реконструкции византийского костюма, основным его элементом посвящено множество научных и научно-популярных работ. Данная тема рассматривается во всех обобщающих монографиях, посвященных истории культуры Византийской империи. Однако, во-первых, во всех этих трудах основным источником служат иконографические данные и данные письменных источников. Во-вторых, эти работы посвящены в основном парадному византийскому костюму центральных провинций империи. Единственным исключением являются работы Е. А. Хайрединовой, посвященные женскому, детскому и отчасти мужскому костюму ранневизантийского времени (V – первой половины VII вв.) одного из отдаленных византийских регионов, а именно Крыма. В этих работах для реконструкции костюма впервые использован комплексный подход, позволяющий привлечь все виды источников. Среди них важнейшее место занимают археологические.

Реконструкция византийского костюма Крыма второй половины X – первой половины XIII вв. специально не осуществлялась, однако накопленные иконографические данные и данные письменных источников, по большей части опубликованные, а также многочисленные археологические материалы позволяют попытаться ее осуществить. Поскольку находки византийских тканей этого времени крайне малочисленны и фрагментарны, основную информацию содержат металлические, костяные, перламутровые, стеклянные и каменные элементы костюма, а также украшения. Последние, наряду с фасоном костюма, и формировали византийскую моду. В данном докладе главное внимание будет уделено этим элементам византийского костюма.

Наиболее значимые находки византийских тканей были сделаны при раскопках Херсонеса. Для Восточного Крыма фрагменты тканей были обнаружены при раскопках некрополей Сугдеи (некрополь храма на горе Ак-Георгий, некрополь Судак-II, некрополь на участке куртины XIV, прихрамовый некрополь церкви Параскевы на посаде средневековой Сугдеи). Однако эти находки, представляющие собой мелкие, разрозненные фрагменты, не позволяют аргументированно реконструировать костюм. Только в порядке постановки проблемы они позволяют реконструировать орнаментальные мотивы. К элементам костюма можно отнести различного типа

пуговицы и пуговицы-застежки из металлов, костяные застежки, а также так называемые бубенчики с крестообразной щелью. Последние использовались и как составная часть ожерелья, и как элемент костюма.

Наиболее массовыми типами украшений, формировавших особенности моды того времени, являлись стеклянные браслеты. Анализ их местоположения в погребальном инвентаре, позволяют реконструировать их место в византийском костюме Крыма второй половины X – первой половины XIII вв.

К сожалению, имеющихся в нашем распоряжении данных пока недостаточно для полной реконструкции костюма. Однако ясно, что по большей части он был максимально простым и функциональным. Тем не менее, безусловно, присутствовал и костюм, обладатели которого пытались подражать образцам византийской моды центральных провинций империи.

Константинополь по Иоанну Лиду: оформление концепции «Нового Рима» у ранневизантийских историков VI в.

Синица Марина

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
sinitcam@yandex.ru*

Данная работа посвящена изучению оформления концепции Константинополя как Нового Рима в VI в. в работах ранневизантийских историков на примере сочинения Иоанна Лиды в сравнении с работами его современников Зосима и Иоанна Малалы. Становление вышеуказанной концепции тесно связано с идеей *translatio* – «переноса» Римской империи и ее центра на Восток в V–VI вв., важной для понимания трансформации империи в восточное и христианское по характеру византийское государство, с чем связана актуальность темы. Идеологическое обоснование Константинополя в VI в. как нового центра империи и наследника Рима было ключевым в этой концепции, жизненно важной для восточной части империи. Она позволяла ей сохранить прежний имперский статус и авторитет, необходимые для выживания в сложных геополитических условиях того периода после падения Западной империи и захвата Рима варварами, в то время как для IV в. она не характерна.

Вопросам становления концепции «Нового Рима» в ранневизантийский период уделено определенное внимание в историографии. Наиболее детальные работы по исследованию Константинополя как имперской столицы подготовили R. Janin, C. Mango, H. Konrad, Л. Беляев, А. Пучков. Культурно-идеологический контекст эпохи поздней античности и, в частности, V-VI вв. наиболее фундаментально рассмотрен в работах Av. Cameron, A. Momigliano, J. Haldon; комплексные исследования по творчеству ранневизантийских историков подготовили R. Scott, W. Treadgold, D. Rohrbacher, З. Удальцова, Я. Любарский, М. Бибикив. Конкретно мировоззрение и идеология Иоанна Лиды как характерное явление эпохи рассматривается в работах M. Maas, A. Bandy, A. Kaldellis, M. Dubuisson, J. Schamp; творчество Зосима исследовали F. Pashoud, R. Ridley, A. Козлов; творчество Иоанна Малалы – E. Jeffreys, В. Сроке, Л. Самуткина. Идеологическое оформление концепции «Нового Рима» в общем плане анализируется в работах Г. Курбатова, В. Уколовой, А. Чекаловой, Р. Краутхаймера. Но особенности выражения этой концепции в конкретных сочинениях историков VI в. исследователями затрагиваются крайне слабо, в особенности в творчестве Иоанна Лиды, чем определяется новизна темы.

Основным источником для данной работы служит произведение Иоанна Лиды «О магистрахах римского государства», кроме того, привлекаются исторические сочинения его современников – «Новая история» Зосима и «Хронография» Иоанна

Малалы. Методология: теория локальных цивилизаций. Основные методы: контент-анализа, историко-системный, историко-генетический, историко-сравнительный. В ходе работы рассматривается «константинопольская» тема и оформление концепции Константинополя как «Нового Рима» в сочинении Иоанна Лида «О магистратах», выделяются ее основные особенности в сравнении с языческой и христианской концепциями «Нового Рима» в работах, соответственно, Зосима и Иоанна Малалы.

В результате исследования можно получить следующие выводы. В работах Иоанна Лида и его современников прослеживается идея «перемещения» Рима на Восток, который воплощается в Константинополе, в результате чего они воспринимают город как имперскую столицу, первенствующую среди всех других городов империи. Но религиозная принадлежность авторов определяет различие их концепций. В сочинении Иоанна Лида выражается христианская концепция основания Константинополя, которую разделяет и Иоанн Малала. В ее основе лежит божественная санкционированность основания новой столицы, отмечая, прежде всего, ее освящение, с чем авторы связывают рост и развитие античного Византия. Язычник Зосим отрицает божественный промысел основания Константинополя, он подчеркивает противоположное, и тем труднее ему объяснить его дальнейшее возвышение и процветание. В целом, идея Константинополя как «Нового Рима», связанная с идеей *translatio imperii*, наиболее последовательно выразилась в христианских концепциях историков VI в., в языческих трудах она достаточно противоречива, а наиболее полно и логично дана в сочинении Иоанна Лида.

Ромей перед лицом смерти в IV – IX вв.

Сыровацкий Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина germanicuss@gmail.com

Восприятие смерти у разных народов было различным по своей сути. В христианском понимании смерть – духовное явление. Физическое существование человека рассматривалось лишь как краткий эпизод на пути в вечную жизнь, а основные ценности были ориентированы не на землю (временное местопребывание человека), а на Царство Небесное. Представление о скоротечности земных благ в Византии оказалось как нельзя более соответствующим той социальной и политической нестабильности, которая была свойственна Византийской империи на протяжении всего ее существования, в частности, в период IV – IX вв.

В ходе исследования сделана попытка охарактеризовать восприятие смерти византийским обществом, выяснить какое место в ментальности ромея занимал страх смерти. Данная проблематика практически не привлекала внимание отечественных и зарубежных исследователей, так как они не ставили специальную задачу изучить восприятие смерти и роль страха смерти в жизни византийцев. Тем не менее, среди отечественных исследователей данная тема косвенно затрагивалась в трудах А. П. Лебедева, А. П. Рудакова, С. Б. Сорочана, Н. Д. Барабанов и др. Среди зарубежных авторов следует выделить труды таких ученых, как А. Каждан, А. Гийу, П. Браун, Дж. Хэлдон, Дж. Деннис.

В основе исследования лежат труды таких византийских авторов как Феофан Исповедник, Патриарх Константинопольский Никифор, Диадок Фотикийский, Исаак Сирийский, Василий Великий, Феодор Студит, Феодорит Киррский.

При написании данного исследования были использованы общенаучные и специальные исторические методы (историко-сравнительный метод, историко-типологический метод, метод исторической периодизации, комплексный анализ, контент-анализ).

Новизна данной темы заключается в том, что восприятие смерти и роль страха смерти в византийском обществе IV – IX вв. довольно слабо изучено и на данный момент не существует полноценного исследования, посвященного данной проблематике.

Целью работы является исследование проблемы восприятия смерти в византийском обществе в период конца IV – IX вв.

Византийцы понимали, что смерть – соседка жизни, и, следовательно, нужно дорожить каждым мгновением. Каждый, прожив ее, должен был встретиться с неизбежным. Следовательно, те, кто умирает, твердо осознают, что люди должны умирать. Безусловно, процесс восприятия смерти видоизменялся с течением времени и трансформацией византийской цивилизации, наблюдавшейся начиная с VII в. Постепенно смерть переставала восприниматься византийцами как конец, освобождая ромейский мир от ощущения античной «бездны и мрака». Отцы Церкви наставляли людей не бояться смерти и делали ее своеобразным венцом жизни. Естественно, это касалось праведников, которые успели причаститься и покаяться в своих грехах перед смертью. Людей же, умерших без причастия и покаяния, а также грешников ожидала ужасная участь попасть в ад. Такой исход пугал ромея.

Важной составляющей ромейского «культы смерти» являлся довольно сложный комплекс чина погребения. Погребальная служба как одно из шести главных священных таинств занимала значительное место в византийском обществе. Немаловажную роль играла скорбь о смерти близкого, которая часто встречала негативные отклики со стороны Церкви. С одной стороны, смерть родного человека должна вызывать печаль, связанную из-за временной разлуки с ним, а с другой – должно быть чувство радости за его душу.

В ходе исследования при анализе письменных источников было выявлено, что восприятие смерти занимало весомое место в мировоззрении ромейского общества. При этом стоит учитывать, что культура смерти, как таковая, в Византии не существовало. Смерть в представлении ромеев была триумфом и иногда сравнивалась с обрядом венчания, являлась своеобразным «торжеством жизни», которого не избежать. Смерть – путешествие в вечность. И только от человека зависит, какой будет эта вечность.

Отображение идеологии английского крестьянства XIV ст. в поэме Уильяма Ленгленда «Видение о Петре Пахаре»

Тимошевський Роман

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна romotim@ukr.net

Поэма «Видение о Петре Пахаре» является одним из самых известных произведений английской литературы XIV в. Помимо значительной литературной ценности, это произведение является также ценным с исторической точки зрения. Специфика жанра, а также то, что автор поэмы был непосредственным свидетелем процессов, протекавших в английском обществе середины – второй половины XIV в. обуславливает возможность использования произведения как исторического источника. Особенно же интересно рассмотреть произведение с точки зрения отображения современной ему крестьянской идеологии.

К сожалению, в историографии проблематика анализа поэмы как исторического источника, а тем более источника по идеологии крестьянства, не нашла широкого отображения. Среди работ, которые все же затрагивают данную проблематику, можно назвать исследования F. R. H. DuBoulay, M. G. Муравьевой, Ю. М. Сапрыкина.

Впрочем, даже в них проблема отображения идеологии крестьянства освещается фрагментарно и не в полной мере.

Проанализировав поэму и сравнил ее с историческими данными о положении английского крестьянства в реалиях XIV в. можно сделать вывод об отображении крестьянской идеологии в поэме «Видение о Петре Пахаре». Подобным подходом, а также недостаточным освещением проблемы в историографии и определяется новизна исследования.

В поэме автор обличает всю сущность современного ему общества, прежде всего элиты. При этом не отличающейся высокими моральными качествами элите противопоставляется образ крестьянина как носителя высокой морали и праведности. В связи с этим обличение высших сословий общества происходит именно с позиции крестьянства, чему способствует и вероятное крестьянское происхождение автора. Преимущественно поэма написана с прокрестьянских позиций и во многом отображает социальные идеалы этого класса. Впрочем, при более детальном анализе произведения можно прийти к выводу, что поэма отображала идеологию далеко не всего крестьянства, а отдельных его групп.

Рассматривая церковь, автор выступает с жестким осуждением мздоимства и греховности церковников, не выступая при этом против церковной организации как таковой. В этом можно усмотреть взгляды крестьян, особенно наиболее образованных, бывших свидетелями этого произвола, что способствовало формированию негативного образа церкви. Часто, особенно во II пол. XIV в. крестьяне, прежде всего йомены, могли судиться в королевских судах с сеньорами, в этих процессах лорд часто выигрывал, имея больше средств для подкупа, что вызывало недовольство крестьян. Против этого выступает и автор поэмы. Осуждая произвол чиновников, автор также отображал недовольство крестьян, ведь именно собиравшими ренту и творившими бесчинства чиновниками сталкивался крестьянин в первую очередь. Образ короля автором в целом не осуждается, что совпадало с традиционной верой крестьян в справедливого короля. Часто в поэме звучит призыв королю править, опираясь на общину, всячески подчеркивается ее значение, в этом также отображаются воззрения крестьян, прежде всего йоменов, которые являлись наиболее полноправными ее членами. Автор осуждает также повышение ренты и стремление коттеров добиться повышения платы за свой труд, и в этом особенно ярко отображается идеология наиболее зажиточных йоменов, ведь подобное повышение оплаты приводило к проигрышу йоменов в конкуренции с лордом за рабочие руки.

В целом автор поэмы не выдвигает радикальных уравнилельных идей, а выступает за консервацию существующего феодального строя и выполнение сословиями своих традиционных функций. В этом также больше всего были заинтересованы йомены. Из этого видно тенденцию к отображению в поэме социального мировоззрения прежде всего верхушки крестьянства – йоменов. Показательно в этом плане то, что по одной из исследовательских версий автор поэмы У. Ленгленд происходил именно из йоменов.

Таким образом, поэма «Видение о Петре Пахаре» содержит в себе широкое отображение идеологии крестьянства XIV в., прежде всего наиболее зажиточной и влиятельной его прослойки – йоменов.

“Длинный поход” 1443-1444 гг. против османов

Юров Дмитрий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина orderic@mail.ru

Крестовый поход 1443-1444 гг. под предводительством короля Польши и Венгрии Владислава III Ягеллона был крупнейшим столкновением коалиции христианских

государств и османской державы в XV в. Это противостояние завершилось разгромом армии крестоносцев под Варной 10 ноября 1444 г. Но первоначально войску христиан сопутствовал успех. В историографии кампания 1443-1444 гг. получила название “Длинный поход”. В результате этого военного предприятия крестоносцам удалось нанести поражение туркам и взять под контроль часть Балканского полуострова.

Частично проблема “Длинного похода” затрагивалась в общих работах по истории крестовых походов (Н. Хаусли, Дж. Рейли–Смит, Г. Мишо). Немногочисленные исследователи истории битвы под Варной (К. Имбер, Г. Кёлер, Э. Подковски, О. Ханеки) рассматривали “Длинный поход” поверхностно, в качестве прелюдии к решающей битве.

Изучение истории “Длинного похода” 1443-1444 гг. позволяет определить причины первоначальных успехов христиан и нарушения заключенного перемирия с османами.

Источниками для данного исследования послужили венгерские, польские, валашские, сербские, хроники. Также были использованы труды византийских, османских историков, воспоминания очевидца тех событий – Андреа де Палатио и более поздние работы Константина из Островицы и Михаэля Бехайма.

Изучение источников позволяет полагать, что целью Владислава III в этой кампании было отвоение ранее захваченные турками земель в южной Венгрии. Его поддерживала Венеция, которая стремилась усилить свои позиции в балканском регионе. Союзник крестоносцев, изгнанный османами сербский деспот Георгий Бранкович, подталкивал Владислава III к восстановлению своей власти в Сербии.

Начало “Длинного похода” следует относить к середине октября 1443 г. Крестоносцы рассчитывали застать османов врасплох, поскольку султан Мурад II в течение 1442 – 1443 гг. вел длительную борьбу с внутренней оппозицией беев. Из-за стремления Георгия Бранковича утвердиться в Сербии, войска крестоносцев сперва вступили на сербские земли. Здесь им удалось легко захватить ряд крепостей и разбить главные силы османов под командованием Касим-паши. Узнав о вторжении, Мурад II приказал своим войскам отступить, оставляя христианам лишь выжженную землю. Но уже к началу зимы 1443 г. крестоносцы заняли Софию. Войскам под командованием Яноша Хуньяди приняли бой с османами под Златицей в конце декабря 1443 г. Однако, христиане потерпели поражение. От полного разгрома крестоносцев спасло то, что на поле боя удалось выстроить вагенбург. В начале 1444 г. христиане взяли реванш, когда в их засаду возле г. Драгоман попала огромная османская армия.

После этого поражения, в Албании повстанцы под предводительством Георгия Кастриота существенно усилили свои позиции, а в Малой Азии беи снова подняли мятеж. Поэтому Мурад II вступил в мирные переговоры с Владиславом III. По условиям мира, заключенного в августе 1444 г. на 10 лет, османы отказывались от сербских территорий и ряда захваченных венгерских крепостей. Мурад II обязывался выплатить контрибуцию Владиславу III. Эта победа воодушевила крестоносцев. Они решили использовать перемирие для перегруппировки сил и вскоре возобновить военные действия против турок. Эти устремления поддерживали и итальянские республики, которые были не удовлетворены условиями мира.

Таким образом, крестоносцы смогли разгромить османов, благодаря удачно выбранному моменту для начала кампании и применению более совершенной тактики на поле боя. Но относительно легкая победа над турками и неприятие некоторыми участниками “Длинного похода” условий мира привели к возобновлению крестового похода. Однако, османы сумели реорганизовать свои силы. Поэтому во второй половине 1444 г., крестоносцам противостоял уже более сильный противник.

Борьба за энозис и православное духовенство на Кипре (вторая половина XIX века)**Артамонова Ксения***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина zлата_ur@mail.ru*

Научный интерес к данной проблеме связан, прежде всего, с событиями второй половины XIX в., национально-освободительной борьбой киприотов против англичан и провозглашением республики Кипр во главе с президентом-архиепископом. Однако малоизученным и интересным остается вопрос о зарождении и трансформации этой идеи на Кипре на протяжении последних десятилетий XIX.

Роль духовенства в достижении энозиса (присоединения Кипра к Греции) в рассматриваемый период затрагивалась в работах А. Виттиса, А. Воволиниса, Г. Георгиадиса, В. Енглезаки, Ф. Зенетоса и др., однако не становилась предметом специального научного исследования.

Первые упоминания об энозисе связаны с провозглашением независимости Греции, когда в августе 1828 г. представители кипрской интеллигенции обратились к правителю Греции И. Каподистрии с просьбой включить Кипр в состав греческого государства. На тот момент эта идея была распространена в основном среди духовенства и городских жителей острова.

С приходом англичан в 1878 г. Кипрская православная церковь (КПЦ) во главе с Архиепископом Софронием получила возможность осуществить присоединение Кипра к Греции, однако кипрское духовенство не было единым в достижении этой цели. Так, сторонники Архиепископа придерживались позиции налаживания дружественных связей с британской администрацией без требования энозиса, а члены патриотического общества «Исотис», поддерживаемые митрополитом Китиона Киприаном, открыто выступили перед новыми правителями с просьбой присоединить Кипр к Греции.

В самой Великобритании в 1879 – 1880 гг., в преддверии парламентских выборов, экс-премьер Великобритании У. Гладстон поднимал вопрос о желании киприотов присоединиться к Греции, а его победа на выборах породила на острове в апреле 1881 г. слух, что Великобритания сделала предложение Греции относительно Кипра. Греческий клуб «Исотис» телеграфировал премьер-министру свою благодарность. Однако 19 апреля У. Гладстон официально сообщил отправителям телеграммы, что предложения, которые ведут к нарушению Конвенции 1878 г., не могут обсуждаться.

В 1887 г. греки бойкотировали празднование юбилея королевы Виктории. В большей части православных церквей духовенство организовало в эти дни встречи, на которых народ высказывался за союз с Грецией, вследствие чего чествование королевы провести не удалось.

В 1889 г. Архиепископ Софроний в качестве главы кипрского посольства отправился в Лондон просить британское правительство улучшить экономическую ситуацию на острове, уменьшить налоги, выплачиваемые британской короне. Проблема энозиса во время визита Архиепископом не поднималась.

В 1895 г. на Кипре прошли митинги греков-киприотов в поддержку энозиса, возглавляемые КПЦ. 21 июня 1895 г. в Палате лордов состоялась дискуссия по вопросу о политических движениях на Кипре, на которой государственный секретарь по делам колоний Дж. Робинсон заявил, что на острове были проведены открытые заседания по вопросу объединения Кипра с Грецией. Администрация У. Гладстона выступила резко против энозиса.

В январе 1897 г. началась греко-турецкая война, Крит был освобожден от турецкой власти и дано, что вызвало массовые демонстрации в поддержку энозиса на Кипре, возглавляемые кипрским духовенством. В ноябре 1898 г. в Афинах было

РОЗДІЛ VI

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

образовано общество «Патриотическая Лига». Члены общества заявляли, что «после Ионических островов, Фессалии, Крита, теперь очередь Кипра». Ячейки этого общества были сформированы на острове.

Таким образом, идея энозиса на протяжении первых десятилетий британского правления стала ключевым требованием греческого населения Кипра. Часть православного духовенства и поддерживаемые им кружки кипрской интеллигенции выступили за присоединение острова к Греции и способствовали распространению этой идеи на острове и за его пределами. Но ни Софроний, ни Архиепископия открыто не призывали британцев предоставить киприотам право на самоопределение. Великобритания, осознавая ведущую роль КПЦ в массовых выступлениях населения за идею энозиса, со смертью Софрония в 1900 г., начала наступление на права церкви.

Формирование хозяйственного уклада немецких колонистов в африканских протекторатах в конце XIX – начале XX в.

Луценко Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

С приобретением Германией в 1884–1885 г. африканских протекторатов началось их хозяйственное освоение. Основой развития экономики в колониях стали домохозяйства немецких колонистов, занимавшихся в основном сырьевым сельскохозяйственным производством.

Значение экономических факторов в основании и развитии немецких колоний рассматривались в трудах А. Пегушева, Б. Туполева, Г. Лота, Х. Дрекслера, Х. Блумхагена и др. Однако в большинстве случаев авторы дают лишь общую оценку развитию экономики германских колоний. Сам процесс формирования хозяйственного уклада немецких колонистов в Африке зачастую выпадает из поля зрения исследователей.

В тропических колониях (Того, Камеруне и Восточной Африке) немцы преимущественно занимались плантационным хозяйством. Интересующие колонистов сельскохозяйственные культуры практически не культивировались местным населением, исключение составляли масленичная и кокосовая пальма. Не имея собственного опыта выращивания тропических растений, немцы организовывали научные экспедиции, создавали государственные опытные сельскохозяйственные станции, организовывали выставки, издавали специализированные газеты, книги и журналы, в которых содержалась информация об опыте выращивания тропических культур. Проводились серьезные работы по культивированию в протекторатах агавы, табака, кофе, хлопка, каучуковых деревьев, какао.

В Восточной Африке, в области Меру, немецкие колонисты занимались фермерством, выращивая для внутреннего рынка овощи, фрукты, зерновые, а на экспорт – хлопок, кофе, а также разводя страусов (на перо). Однако, доля продукции, производимой фермерами в Восточной Африке, была ничтожно мала по сравнению с объемом производства на плантациях немецких концернов, использовавших труд аборигенов. Несмотря на экстенсивную хозяйственную деятельность немецких колонистов, позволившую увеличить рост производства тропических культур, немцы так и не смогли полностью обеспечить метрополию данной категорией товара.

Особенностью хозяйства немецких поселенцев в Юго-Западной Африке стало фермерство, основанное на животноводстве. На начальном этапе хозяйствования большим подспорьем для фермеров были огородничество, торговля, перевозка грузов и различные ремесла. Некоторые фермеры успешно культивировали зерновые, хлопок, виноград, цитрусовые.

Сдерживающим фактором в развитии хозяйственной деятельности немецких колониальных общин стали выступления африканцев против колониального господства, которые нередко выливались в погромы хозяйств поселенцев, природные и климатические явления (тропические бури, ливни, засухи), а также нашествия саранчи, нередко уничтожавшей траву на пастбищах и урожай на плантациях и полях. Отсутствие свободных денежных средств у фермеров Юго-Западной Африки не позволяло им рассчитывать на быстрое развитие хозяйств. Отрицательно сказывалось также отсутствие рынков сбыта для большинства товаров, производимых в колониях.

Таким образом, экономическое освоение немецких протекторатов в Африке имело четко выраженную региональную специфику. В колониях Того и Камерун основой хозяйственной деятельности стало плантационное хозяйство, специализировавшееся на выращивании экспортных культур (сизаля, хлопка, кофе, каучука, какао), имевших повышенный спрос в метрополии. В Восточной Африке плантационное хозяйство соседствовало с мелким фермерством. В Юго-Западной Африке изначально развивалось фермерское хозяйство, специализировавшееся на товарном животноводстве, садоводстве и огородничестве. Для выживания мелким фермерам, не имевшим достаточных ресурсов, приходилось дополнительно заниматься торговлей, перевозкой грузов, ремесленничеством.

Общим для всех экономик германских колоний была их сырьевая направленность с производством определенных видов продукции. Однако производимый в колониях широкий ассортимент сельскохозяйственных товаров зачастую игнорировался немецкими торговцами из-за нерентабельности их перевозки в метрополию. Таким образом, экономический потенциал колоний не использовался в полном объеме.

Пограничные конфликты между КНР и СССР в оценках современной российской историографии

Махонин Александр

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина aamahonin@mail.ru

Международные отношения на современном этапе характеризуются условной, в глобальном контексте, стабильностью. Это обеспечивается ценой «замораживания» ряда конфликтов, зачастую имеющих глубокую историческую подоплеку. Как показывает практика, различная трактовка событий прошлого сквозь призму политической практики определенно может привести к «разогреванию» старых противоречий. Одним из ярких примеров дипломатически урегулированных, но имеющих глубокие корни конфликтов, является спор о границе между КНР и СССР/РФ. Особый интерес в этом контексте представляют собой наиболее критические фазы противостояния между двумя странами – приграничные бои на острове Даманский и о. Жаланашколь в 1969 г. В целом, российская историография, в совокупности своей, довольно-таки монолитна в оценке упомянутых инцидентов, возлагая непосредственную вину за эскалацию конфликта на КНР. Тем не менее, существуют определенные различия в оценках и подходах к проблеме. Ряд исследователей (в частности, В. С. Мясников, М. Л. Титаренко, С. Л. Тихвинский, Ю. М. Галенович) дает компромиссную оценку приграничным боевым столкновениям 1969 г. между КНР и СССР. Это обусловлено во многом тем, что большинство из этих авторов застали период «советско-китайской дружбы», о чем они сами и пишут. Коротко их оценку пограничных конфликтов 1969 г. можно охарактеризовать двумя тезисами, которые экстраполируются и на российско-китайские отношения в целом: 1) М. Л. Титаренко: Китай сложный, но необходимый партнер; 2) В. С. Мясников: Важнейшая особенность отношений с Китаем – за 300 лет два государства никогда не были в состоянии войны друг с другом.

Важное место уделяется китайской концепции «неравноправных договоров», что особенно характерно для работ Галеновича, посвященных позиции китайской стороны в отношении пограничной проблеме (но, тем не менее, ответственность за нерешенность пограничных вопросов автор возлагает на КНР). К этому же лагерю исследователей можно отнести В. Ларина, которой в своей концепции «двух границ» (договорной и реальной) фактически в определенной мере оправдывает агрессивные действия КНР, но при этом он, как и большинство исследователей проблемы, считает Китай инициатором агрессии. Естественно, в оценке советско-китайского раскола и вооруженного конфликта 1969 г. как его кульминации, в современной российской историографии не может быть лагеря условно «прокитайского», различие во мнениях наблюдается лишь по линии выдвигаемых обвинений в адрес тогдашнего руководства КНР, а также в определении причин, побудивших китайское правительство пойти на вооруженную конфронтацию. Признавая экспансионистские устремления военно-политического руководства КНР первоочередной причиной конфликта, ряд авторов указывают и на причины внутреннего характера. Примером является работа В. Лукина «Медведь наблюдает за драконом» (2007 г.), важное место в которой отводится внутренним причинам: подъему патриотических настроений, инициированному «сверху» для отвлечения внимания населения от кризисной ситуации в стране, а также борьбе в верхах высшей власти Китая. В коллективных работах, посвященных военному аспекту конфликта: «СССР в локальных войнах и конфликтах» и «Россия (СССР) в войнах второй половины XX в.» отмечается, что конфликт на о. Жаланашколь находится как бы в тени боев на Даманском, но по своим результатам он был значительно результативнее для советской стороны.

Несмотря на свою относительную давность, события 1969 г. остаются «болевым точкой» российско-китайских отношений, что находит отражение в современной российской историографии.

Реакция США на заключение англо-японского союза 1902 г.

Михалевская Екатерина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина ekmihalevskaya@mail.ru

К началу XX века США, Япония и Англия по разным причинам отошли от политики изоляционизма и приняли активное участие в формировании нового мирового порядка. Японская империя стала безусловным лидером азиатского региона, в то время как США и Англия – лидеры западной цивилизации, вступили в принципиально новый период взаимоотношений, продиктованный, прежде всего, стремлением Штатов расширить зону своего геополитического влияния. Учитывая это, автор попытался определить основные тенденции взаимоотношений США и стран англо-японского союза в указанный период.

Историография данного вопроса весьма фрагментарна. Это вызвано тем, что долгие годы предмет изучения находился на периферии исследования историков. Тема требует дальнейшего изучения, в первую очередь – для формирования комплексного представления о динамике отношения США к англо-японскому союзу и уточнения устоявшегося мнения о Тихоокеанской политике США как антияпонской и антирусской. Общий обзор событий данного периода можно встретить в работах А. Л. Гальперина, А. Дэнниса, Чанг-Чунг Фу, Яна Ниша, Р. Акаги, В. Аварина, А. Нарочницкого, Р. Бродского, Т. Дэннета, А. Пуля. В качестве источников были использованы официальные документы по истории взаимоотношений США с Англией и Японией. Прежде всего, это межгосударственные акты, дипломатическая переписка, прения в Сенате. Также широко использовалась американская периодическая печать: так, был проведен контент-анализ упоминаний о англо-

японском союзе в газетах New York Times и The Washington Post за февраль 1902г. – первый месяц после заключения союзного договора. Кроме того, были использованы и др. материалы: переписка Теодора Рузвельта, Джона Хэя, выступления Элиу Рута и Вильяма Тафта, а также мемуары С. Витте, А. Извольского, С. Сазонова, Исии Кикудзиро.

В результате исследования автор пришёл к следующим выводам. В то время как Россия и Франция, в ответ на англо-японский союз, заключили договор о совместных действиях на Дальнем Востоке, американская пресса наперебой начала писать о возможности заключения американо-германского союзного договора, который бы обеспечил упрочнение позиций США. Однако в этом не было необходимости. Так, в своих письмах Рузвельту госсекретарь Джон Хэй писал о благоприятной роли англо-японского союза для развития американской торговли на Дальнем Востоке. Русский посол Кассини сообщал из Вашингтона, что правящие круги США рассматривают возможность присоединения к англо-японскому союзу с целью противодействия России. О готовности США расширить союз, путём своего вступления в него, писала и газета New York Times, в которой частота упоминаний об англо-японском союзе была наиболее высокой. При этом стоит отметить, что благоприятное отношение к союзу было не единственной реакцией общественности США. Так, New York Tribune опубликовала ряд статей, критикующий союз из-за чрезмерного усиления Великобритании на мировой арене и все ещё осуждая британское правительство за войну с бурами в Африке. The San Francisco Call, осуждая союз, вновь поднимала вопрос о японской эмиграции на Тихоокеанское побережье США. В статьях указывалось, что общественность Сан-Франциско всерьёз опасается «жёлтой угрозы» и усиления Японии, которое последует из союзных отношений с Англией. Подобные аргументы приводило и издание The Hawaiianstar. После заключения англо-японского союза государственные деятели США открыто заговорили о потенциальных выгодах данного договора, в то время как американская общественность была явно встревожена «неравноправным» союзом, который мог ограничить возможности Соединённых Штатов в Азии. Англо-японский союз, поддержанный американской администрацией, заложил основы для дальнейшей активизации внешней политики Японии, кульминацией чего стала русско-японская война 1904-1905 гг.

Образ Пасваноглу Осман-паши на страницах «Политического журнала»(1797-1807 гг.)

Моргун Олег

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина ov.morgun@gmail.com

Рубеж XVIII–XIX вв. стал для Османского государства временем крайнего ослабления центральной власти и дестабилизации провинциального управления на фоне резкого ухудшения внешнеполитической обстановки. Внутренние предпосылки этих процессов, прослеживающиеся с конца XVI в., связаны с трансформацией традиционного османского устройства. В корне перемен находилось возникновение и становление социальной прослойки аянов. Конец XVIII в. был отмечен усилением крупных аянов, которые, получив контроль над целыми провинциями, стали зачинщиками вооруженного противостояния с османским правительством.

Пазваноглу Осман-паша аян Видина был одним из наиболее влиятельных местных правителей. Вплоть до смерти Видинского аяна в 1807 г. осуществление набегов в направлениях Белграда и Валахии являлось важным источником его доходов. В феврале 1798 г. началась масштабная восьмимесячная осада Видина, в которой, как считается, принимало участие около 80 тыс. чел. Благодаря вторжению

Наполеона Бонапарта в Египет и нерешительности некоторых аянов, направивших свои силы к Видину, данная кампания для правительства закончилась безрезультатно, а Пазваноглу был снова прощен.

Масштабные боевые действия в Румелии привлекли внимание европейской общественности. С этого времени известия о Пазваноглу начали регулярно появляться в периодической печати. В Российской империи в XVIII – первой половине XIX сочинения европейских путешественников и дипломатов, переведенные на русский язык, были важным источником знаний об Османском государстве. С 1790 г. в Москве стал печататься переводной «Политический журнал», издаваемый в Гамбурге. Журнал выходил в 12 книгах (по количеству месяцев в году), которые в русском переводе группировались в 4 части.

Цель нашей работы – проанализировать образ Пасваноглу Осман-паши на страницах Политического журнала за 1797–1807 гг. В ходе исследования применялись методы контент-анализа и дискурс-анализа.

Исследование показало следующие результаты. В 1797 г. в Журнале было опубликовано 5 кратких сообщений о беспорядках в Румелии, в которых приводится мнение, что правительство пока еще могло контролировать ситуацию в своих провинциях. Характерно, что в трех сообщениях из пяти уже упоминается имя Пасваноглу, однако в книге за сентябрь указывается, что он «только публично должен был играть роль бунтовщика». Это сообщение свидетельствует в пользу политики временных союзов, которая активно применялась как правительством, так и отдельными аянами для достижения временных целей.

В 1798 г. в 11 книгах содержатся развернутые сообщения о Пасваноглу и осаде Видина. Периодически в Журнале встречаются взаимоисключающие суждения. С одной стороны, Пасваноглу характеризуют как «нового турецкого Пугачева», храброго и честолюбивого, а с другой, как хитрого мятежного пашу. Отмечается, что он «берет французов за образец» и установил порядок в своих землях. Войском его руководят французские и польские офицеры. Указывается, что поводом к походу против Пасваноглу стали нападения его разбойнических группировок на соседние земли. О ходе осады представлены весьма противоречивые сведения. Отчасти редакторы Журнала объясняют их ненадежностью источников. Численность осаждающей армии преувеличена до 150 тыс. чел. Сообщается то о критическом положении Пасваноглу, то о его больших успехах. Одной из причин неэффективности султанской армии называется измена отдельных пашей и их симпатия к мятежнику.

Далее, вплоть до 1807 г., Журнал продолжает освещать основные направления деятельности Пасваноглу, который выступает как в роли союзника султана, так и в образе зачинщика новых возмущений. Так, в 1801 г. подробно описывается осада Белграда и произошедшая в декабре казнь мухафиза этого города Хаджи Мустафа-паши. Посмертное сообщение о Пасваноглу датировано мартом 1807 г.

Кяхтинская торговля как политический инструмент в российско-китайских отношениях XVIII – сер. XIX в.

Овсяникова Валерия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина o.valerocka@gmail.com

В начале XVII в. взаимный торговый интерес повлек за собой установление дипломатических контактов между Россией и Китаем. Однако в начале своего пути русско-китайская торговля находилась под строгим государственным контролем обеих сторон, а также была излюбленным инструментом для манипуляций в умелых руках китайских чиновников. Данный вопрос неоднократно затрагивался в трудах

советских авторов, однако в работах современных историков торговый аспект русско-китайских отношений не находит надлежащего внимания.

Наиболее обстоятельные исследования, касающиеся этой темы, в свое время проводили Б. Г. Курц, М. И. Сладковский, В. С. Мясников, П. Т. Яковлева, Н. Ф. Демидова и В. Г. Дацышен. Тем не менее, в их трудах экономический аспект зачастую рассматривается лишь как предлог для становления дипломатических взаимоотношений, на которые и делается основной акцент.

В качестве источников были использованы дипломатические акты, правительственные указы и документы личного происхождения. Они содержат информацию о подготовке, целях и деятельности русских посольств и торговых караванов, направленных в Китай, об использовании торговли в качестве способа давления на Россию в ходе проводившихся переговоров.

До установления дипломатических отношений между двумя странами торговля носила преимущественно бытовой характер. Жители приграничных территорий обменивались продукцией своих промыслов и не стремились к большой прибыли от торговли. Однако после подписания Нерчинского, а затем и Кяхтинского договоров торговля выходит на качественно новый уровень.

С первой трети XVIII века русский приграничный торговый город Кяхта становится главным центром российско-китайской торговли. Однако достичь такого успеха русские торговцы смогли посредством огромных усилий и изобретательности. В первое время после вступления в силу Кяхтинского договора торговля носила преимущественно казенный характер, но постепенно частные караваны и розничные торговцы перебирали инициативу и прибыль на себя. Нередко русские и китайские купцы нарушали пункты Кяхтинского трактата, что влекло за собой приостановку торговли, однако большей частью перерывы были вызваны придирчивостью китайских чиновников. Причиной закрытия торгов служили также постоянные приграничные конфликты. В период натянутых отношений торговые обороты в Кяхте сильно падали, от чего страдали и русские, и китайские купцы. Такое положение дел было невыгодным не только купцам обоих государств, но также казне и таможене, которой практически не на что было существовать. Упадок торговли отражался и на китайской знати, которая любила носить дорогую одежду, изготовленную из поставляемой из России пушнины (соболь и камчатский бобёр). Однако реально торговля не прекращалась ни на день. Как только она приостанавливалась в Кяхте, возрастала контрабандная торговля на границе. Поэтому русское правительство, устав от непрерывных разбирательств, отменило казенные караваны и передало торговлю с Китаем в частные руки.

Для России интерес к торговле с Китаем определялся несколькими причинами. Она способствовала развитию многих отраслей российской промышленности, поскольку давала возможность реализовать русские мануфактурные и заводские изделия за границей. Кроме того, данное торговое направление было изолировано от возможных внешних влияний. И наконец, русско-китайская торговля служила поводом к поддержанию политических взаимоотношений с Поднебесной и давала возможность пользоваться определенным влиянием не только в Китае, но и на подконтрольных ему территориях, например, в Монголии. К тому же торговля играла роль «лакмусовой бумаги», прекращаясь и возобновляясь в зависимости от состояния политических взаимоотношений России и Китая. Причем, инициатором прекращения торговли всегда выступал Китай, а русской стороне приходилось искать пути к возобновлению и дальнейшему развитию экономических отношений со своим восточным соседом.

Становлення системи японських консульських представництв у Російській імперії в останній чверті XIX ст.

Павленко Світлана

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Skaiveta@rambler.ru

Після реставрації Мейдзі перед новими очільниками Японії постала проблема необхідності відкриття своїх зовнішньополітичних представництв. Через відсутність досвіду та кваліфікованих кадрів процес їх створення токійський уряд розпочав лише з 70-х рр. XIX ст. Географічна близькість з Росією та активізація російсько-японських відносин на зламі століть спонукали Японію до відкриття своїх представництв на її території. Дослідження діяльності консульств дає можливість простежити розвиток міждержавних відносин на регіональному рівні. Таким чином, вивчення становлення системи японських консульських представництв у Росії є актуальною темою, яка дозволяє більш детально відтворити специфічні особливості розвитку російсько-японських відносин в останній чверті XIX ст., що складає мету дослідження.

Діяльність окремих японських консульств розглядається у дослідженнях В. В. Сінченка, А. Тамури, А. А. Хісамутдінова. У вигляді хронологічної таблиці Дж. Ленсен склав перелік представників Токіо на території Російської імперії. Спроба вибудувати цілісну систему консульських установ Японії міститься у роботі С. Кузніцова. Однак низка наведених у його дослідженні відомостей документально не підтверджуються, що створює необхідність більш детального аналізу складових елементів системи японських консульств у Росії. Джерельна база дослідження представлена матеріалами JCAHR (Японського центру азійських історичних документів) та Японського дипломатичного цифрового архіву, де містяться документи МЗС та консульські звіти за 1860–1940рр. Зазначені джерела та історіографічна база дають можливість здійснити комплексне дослідження становлення системи японських консульств у Росії в останній чверті XIX ст.

Перша в Росії японська місія була відкрита 1874 р. в Петербурзі. Її очолював надзвичайний та уповноважений посланець, який виконував функції політичного характеру пов'язані з міждержавними відносинами. У 1875 р. Японія відправила генерал-губернатору Східного Сибіру запит про можливість створення консульського агентства чи консульства у порту Корсаков на о. Сахалін. Наступного року дозвіл на створення установи був отриманий. 2 липня 1879 р. Олександр II визнав Т. Кобаясі японським віце-консулом у Корсакові. Віце-консульство опікувалося японською діаспорою та економічною діяльністю співвітчизників у регіоні. У 1889 р. відбувається створення одразу двох консульств у Одесі та Батумі. Останнє було почесним консульством і діяло до 1903 р. Місія в м. Одесі існувала лише юридично до призначення на посаду консула у 1892 р. А. Ракшесєва. Обидві консульські установи були мали сприяти розвитку економічних відносин між Росією та Японією. Ще одним японським представництвом, що не мало офіційного статусу, було комерційне агентство у м. Владивосток. Через важливе військово-стратегічне значення міста російський уряд відмовив японській стороні у відкритті офіційного представництва. Однак на практиці комерційне агентство, створене у 1876 р., виконувало функції консульства. Під його егідою діяла японська громада у Владивостоці.

Отже, наприкінці XIX ст. на території Росії активно діяли японські консульські представництва. Офіційно їх система складалася з віце-консульства у Корсакові, консульства у Одесі та почесного консульства у Батумі. Фактично ще одним складовим елементом було комерційне агентство у Владивостоці. Така структура відповідала зовнішньополітичним цілям Токіо, які полягали у прагненнях переглянути нерівноправні домовленості та поживавити торгівельні відносини з Росією. Низка

факторів, зокрема відсутність досвіду та кваліфікованих кадрів, не дозволила використати усі можливості створеної консульської системи та поставили питання про необхідність подальшої її трансформації. Однак діяльність японських консульств у Росії в останній чверті XIX ст. демонструє важливість для токійського уряду відносин з Російською імперією.

Межэтнические и межконфессиональные отношения в Османской империи XV – XVI вв.

Попов Андрей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина faraonandros@ya.ru

Проблематика межэтнических и межконфессиональных отношений в настоящее время приобретает всю большую актуальность. Этому способствует обострение международной ситуации, а также рост напряженности в отдельных странах и регионах. Терроризм, рост количества военных конфликтов, массовые беспорядки, преследование по национальному и религиозному принципу – это и многое другое делает современный мир все более нестабильным. Причиной большинства описанных выше проблем является несбалансированность идеологических систем отдельных государств, отдельных социальных групп (как племя или религиозное движение), которые приводят к межэтническим и межнациональным конфликтам.

Найти выход в этой сложнейшей ситуации, можно лишь обратившись к известным из истории эффективным моделям взаимодействия различных этнических и религиозных групп между собой и с государством. Одной из них, как нам кажется, была идеологическая система Османской империи Классического периода. Это обуславливает хронологические рамки – XV – XVI вв.

Несмотря на «эпоху воинствующих религий», как называют порой период Средневековья и раннего Нового времени в западной историографии, количество межэтнических и межнациональных конфликтов на Ближнем Востоке в указанный временной отрезок было гораздо меньше, чем в других странах того времени. Меньше их было и в сравнении с современным Ближним Востоком, где столкновения на почве межэтнической и межконфессиональной розни происходят, приблизительно, каждые пять лет.

Источниковая база исследования представлена как письменными (официальные документы, хроники, заметки путешественников, религиозные сочинения и т.д.), так и изобразительными источниками (миниатюры того времени, настенные изображения, клейма на оружии и т.д.).

Историография также неоднозначна и противоречива, как и сам исследуемый вопрос. Несмотря на обилие исследований как исторических, так и смежных наук – философии, социологии, конфликтологии и т.д., вопрос, как нам кажется, до сих пор остается недостаточно разработанным по причине ангажированности многих авторов. Особенно это проявляется в отношении истории Османской империи. Отечественная историография традиционно преподносит межконфессиональные отношения в Османской империи как причину гибели этого государства, при этом, не делая различий между ранней и поздней империей, что, как нам кажется, в корне не верно. Западная историография также тенденциозно относится к этому вопросу в османском контексте, и по тем же причинам. Османская империя и Турция традиционно была противником, как европейских государств, так и государственных образований, куда входила территория современной Украины.

Примечательно, что современная турецкая историография тоже негативно оценивает османский период турецкой истории т.к. сохраняется исследовательская

парадигма времен Мустафы Кемалю, хотя и с некоторыми изменениями последних лет.

Исследователями не учитывается тот факт, что изначально государственная политика и существующая идеологическая система как раз и были направлены на объединение различных народов и различных конфессий в единое государство. Такую государственную политику, исходя из последующего расширения империи и относительной стабильности этого государства на протяжении XV – XVI веков, очевидно, можно оценить как успешную. В последующие столетия, с развалом этой системы, внутренние противоречия возрастали, что, на фоне усиливающегося экономического кризиса и увеличения зависимости от колониальных держав, привело к распаду империи.

Идеологическая система ранней Османской империи является примером синкретизма культур и религий. Система межконфессиональных и межэтнических отношений, установленная в государстве, стала базисом, позволившим создать крупнейшее государство Старого Света. Разрушение этой системы, в свою очередь, привело к гибели империи и породило множество конфликтов, которые продолжают «тлеть» и по сей день.

Соціально-політичний дискурс у творчості Дж. М. Кутзее Пшенична Марія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна gggswa@yandex.ua

Південно-Африканська Республіка (ПАР) характеризується спів-нааявністю різних культурно-мовних рас, на території якої переважають представники негроїдної раси, а також меншини африканерів, англоафриканців, людей європейського походження, що обумовлено колоніальним процесом минулих століть. Колонізація Південної Африки європейцями почалася в середині XVII ст.. З початку XX ст. на території сучасної ПАР мала місце спроба створити «білу» Африку шляхом анексії земель племен банту, яка отримала назву режиму апартеїду (африкаанс (мова бурів) apartheid – роздільне проживання, поділ, відокремлення) – політика расової сегрегації, дискримінації, що проводилась урядом ПАР по відношенню до корінного африканського й іншого неєвропейського населення).

У 1948 р. до влади в ПАР прийшла Національна партія африканерів, яка проголосила політику апартеїду основою своєї політичної програмою. З 1950 р. ООН вводила відносно ПАР економічні та політичні санкції, спрямовані на ізоляцію і ліквідацію режиму апартеїду, у зв'язку з чим у 1960-1980 рр. ПАР була закритою країною для більшості дослідників. Саме тому південноафриканська художня література 1950-90 рр. є джерелом для вивчення історії внутрішнього життя ПАР.

Творче надбання Нобелівського лауреата, Дж. М. Кутзее є важливим для дослідників не тільки через своєрідність інтерпретації процесів соціально-політичної історії ПАР XX ст., але і через те, що завдяки кругозору автора стає можливим переосмислити історичний розвиток інших країн, які зробили вплив на формування поглядів письменника: Європи, США, Росії та Австралії. Дж. М. Кутзее зумів розпізнати і позначити проблеми, з якими зіткнулися багато держав: взаємодія культури домініону та метрополії (мультикультуралізм), расових та етнічних конфліктів (расизм), глобалізму та регіоналізму, еміграції та асиміляції, що було спричинено постійним потоком міграції. В основі його романів лежить досвід дитинства, роки якого пройшли у час установленого режиму апартеїду (зауважимо, що Дж. М. Кутзее народився 1940 р., у Кейптауні). Хоча сам письменник ніколи не був активним борцем з апартеїдом, його романи «В очікуванні варварів» та «Життя та час Міхаеля К.» стали протестом проти насилля над людиною.

Відомо, що білі південноафриканці до перемоги на виборах Африканського національного конгресу в 1994 р., повністю контролювали політико-економічне життя країни. З приходом нового уряду в ПАР офіційно період влади білих було визнано насильним диктатом, а політика нового правління з участю чорної більшості проголошувалася часом міжрасовою толерантністю. Проте, у період 1997-2007 рр. було вбито 1248 білих фермерів і робітників, а за даними «африканерського руху опору» за останні 14 років було вбито більше 3 тисяч фермерів. Окрім цього, білим, які залишилися в ПАР, не надавались навіть робочі місця, у той час як після ліквідації апартеїду корінне населення отримало чимало пільг, привілеїв, субсидій. Усі ці процеси простежуються у романі Дж. М. Кутзее «Безчестя», де ферму дочки головного героя, колишнього професора університету Девіда Лурі, нещадно грабують. Самого Девіда калічать, а Люсі, його дочку, гвалтують троє чорних підлітків, у результаті чого вона вагітніє і вирішує залишити собі дитину. Зображуючи соціальні події ПАР письменник акцентує увагу не на самих подіях, а на їх сприйнятті білою дівчиною. Люсі не лише відмовляється протистояти гнобленню, подавати заяву до поліції за злочин, а і задля «свого спокою» погоджується стати дружиною свого робітника (чорного). Адже тепер біле населення є другорядним порівняно з чорним (Люсі стає другою дружиною), вона спрямовано замовчує своє безчестя, (як у режим апартеїду корінне населення не мало «голосу») і признає домінанту чорного населення (на відміну від того, як білі колонізатори гнобили і пригнічували африканські народи).

Отже, можна констатувати, що через «закритість» ПАР художня література є одним з важливих джерел для дослідження соціально-політичного життя держави. Дж. М. Кутзее у своїй творчості підіймає проблеми, які сьогодні є важливими для усього світу: мультикультуралізму, расизму, регіоналізму, еміграції та асиміляції, що було спричинено постійним потоком міграції. Через призму поглядів автора у романах відтворюється соціально-політична картина ПАР за часів апартеїду та після його скасування, у яких простежується протест проти насилля над людиною.

Російсько-англійські економічні та політичні протиріччя в Китаї на початку XX ст.

Шарай Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна nsharai440@gmail.com

На початку XX ст. на північному сході Китаю, в Маньчжурії, зіткнулися сфери інтересів великих держав – Росії та Англії. Будівництво та організація руху по КСЗД вимагали значних коштів і фінансових впливів. Ситуація ускладнювалася тим, що Великобританія перешкоджала Росії у вирішенні цих питань. Неоднозначну позицію займав і Китай, який, з одного боку, був зацікавлений у політичній і фінансовій підтримці з боку Росії, а з іншого – побоювався її надмірного посилення в Маньчжурії.

Російська і зарубіжна (в першу чергу британська) історіографія по-різному оцінюють причини і прояви російсько-англійських політичних і економічних протиріч в Китаї. Розбіжності дослідників пояснюються тим, що один і той же комплекс подій трактується авторами інакше багато в чому залежно від їхніх особистих політичних позицій. Загальний огляд подій вказаного періоду можна зустріти в роботах М. І. Сладковського, Л. Л. Заріної і С. Г. Лівшиць, П. І. Острікова, М. С. Бугрової, І. В. Лукоянова, Н. Г. Курзона, Е. Барнса, А. Р. Колхуна.

В якості джерел були використані публікації офіційних документів по історії взаємовідносин Китаю з іншими державами: звіти, дипломатичне листування, розвідувальні зведення. Окрім того, були використані джерела особистого характеру:

мемуари, щоденники й листування провідних державних діячів Росії, Великобританії, Німеччини та ін., які безпосередньо брали участь у розробці й реалізації зовнішньополітичної доктрини.

Говорячи про російсько-англійські суперечності в Китаї, не слід забувати також і про прагнення Німеччини, Франції та Японії «урвати свій шматок» від Китаю. Їх взаємні непорозуміння і зіткнення протилежних інтересів створили таке положення, при якому виявилось неможливим досягнення узгодженого рішення держав про розділ Китаю.

Однак широке народне повстання в Китаї проти іноземного засилля і його жорстоке придушення військами Великобританії, Франції, Німеччини та Росії призвело до подальшого закабалення «Піднебесної». Китай був змушений виплачувати величезну контрибуцію «за шкоду», нанесену іноземній власності в ході повстання.

Після придушення цього повстання в російських правлячих колах відбувалася боротьба між С. Ю. Вітте і експансіоністським угрупованням. Їх протистояння стосувалося вирішення питання про виведення російських військ з Маньчжурії, окупованій в 1900 р. На політичну сцену вийшла так звана безобразовська партія, яка навязувала Миколі II і його уряду авантюристичний курс на Далекому Сході.

Все це призвело до загострення англо-російських протиріч. У британській пресі, в парламенті, зріла думка про необхідність приборкати російські апетити на Далекому Сході. Дії російського уряду з розширення торговельних зв'язків з Китаєм, фінансове проникнення в сферу китайської економіки, затягування виведення військ з Маньчжурії вкрай дратували британську буржуазію і змушували її спонукати свій уряд до проведення більш активного і жорсткого курсу на Далекому Сході.

Це змушувало англійський уряд в свою чергу наполегливо шукати союзника проти Росії. Велися переговори і з Німеччиною, і з США, проте лише Японія охоче відгукнулася на британські заклики до союзу. Японія була зацікавлена в союзі з британцями, так як глибокі протиріччя між нею і Росією через Маньчжурію та Корею змушували її схилитися до думки, що вони можуть бути вирішені тільки військовим методом.

Англо-японський союз 1902 р. розв'язав руки японським мілітаристським колам і став провісником російсько-японської війни 1904-1905 рр. Великобританія напередодні війни обіцяла Японії зайняти позицію доброзичливого нейтралітету, твердо слідувати духу і букві підписаного договору. Це позиція, безсумнівно, означала провокування Англією російсько-японського конфлікту, який, як показали подальші події, приніс їй значні політичні та економічні дивіденди.

РОЗДІЛ VII

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Эволюция взглядов в прессе левых партий на события майского переворота Ю. Пилсудского 1926 г.

Болденков Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

boldenkov.pasha@yandex.ru

Выдвижение Ю. Пилсудским войск под командованием своих сторонников на Варшаву под лозунгом «санации» (морального оздоровления), стало адекватной реакцией на обострение политического кризиса в стране и резкого падения популярности правых и центристских партий, доминировавших в органах законодательной и исполнительной власти, в частности, на сформированное 10 мая новое правительство во главе с В. Витосом. В результате, 14 мая правительство Витоса и президент С. Войцеховский подали в отставку. Новое правительство возглавил К. Бартель – ставленник Ю. Пилсудского, а на рубеже мая-июня Национальным Собранием были проведены выборы нового президента Второй Речи Посполитой. Пилсудский, одержав уверенную победу в первом туре, отказался от высшего государственного поста, ссылаясь на ограниченность полномочий президента страны, и выдвинул своего ставленника И. Мосьцицкого, который был избран президентом во втором туре, что легализовало переворот.

Данное исследование посвящено изучению эволюции взглядов польских левых сил в прессе левых политических партий «Вызволение», «Стронництво хлопске» (СХ) и Польская социалистическая партия (ППС) по отношению к майскому перевороту 1926 г. и его инициатору. Важность обращения к данной теме обусловлена тем, что это позволит более полно определить позиции левых партий в отношении переворота и эволюцию этих позиций в мае-июле 1926 г. Источниковая база исследования состоит из материалов центральных партийных печатных органов левых партий, таких как еженедельники «Вызволение» одноименной партии, «Газета хлопска» (СХ), а так же ежедневных газет «Роботник» и «Вечерний экспресс» (ППС). Историография исследования представлена работами Г. Матвеева, М. Булахтина, И. Кима, А. Прухника.

Новизна данного исследования заключается в том, что изучение позиций левых партий по отношению к майскому перевороту 1926 г. в период становления режима «санации» довольно слабо изучено на данный момент. При проведении данного исследования были использованы специальные исторические методы (историко-описательный, историко-типологический, историко-хронологический, историко-генетический) и контент-анализ.

Цель данного исследования – проследить эволюцию взглядов польских левых сил в прессе левых партий по отношению к событиям майского переворота 1926 г. и становлению режима «санации».

В материалах прессы левых польских партий «Вызволение», Стронництва хлопского и Польской социалистической партии достаточно четко прослеживается процесс эволюции восприятия партиями майского переворота и его лидера. Если в дни переворота и в течении последующих нескольких дней для прессы левых партий было характерным восторженное отношение к майским событиям, лидер переворота Ю. Пилсудский отождествлялся с началом воплощения в жизнь политических программ левицы, а ответственность за кровопролитие в полной мере возлагалась на свергнутое правительство, то на рубеже мая-июня 1926 г. при сохранении положительных оценок майского переворота и заявления о поддержке Ю. Пилсудского постепенно появляются и усиливаются сомнения относительно готовности последнего реализовать радикальные требования левицы. В этот период в прессе наблюдаются даже попытки оказать воздействие на лидера переворота, с целью побудить его к проведению реформ. После отказа Пилсудского занять пост

президента левые партии приходят к выводу о не идентичности своих политических целей и намерений Пилсудского. Наметившаяся тенденция в прессе на постепенный переход левых партий в оппозицию санационному режиму лишь усиливалась с течением времени, и стала открыто проявляться уже в июле 1926 г., окончательно завершившись на рубеже 1928–1929 гг.

В ходе исследования при анализе материалов прессы левых политических партий мы выделили три периода эволюции взглядов на события майского переворота 1926 г. и периода становления режима «санации», а так же определили основные причины перехода левых партий в оппозицию правящему режиму.

Особливості еволюції суспільної думки в Республіці Хорватія щодо європейської інтеграції (у період 2000-2013 рр.)

Боровець Ірина

Дипломатична академія України при МЗС України borovetsirina@gmail.com

Тематика європейської інтеграції посідає визначне місце у площині наукових досліджень сучасних історичних проблем та перебуває у просторі підвищеної уваги вітчизняних і зарубіжних науковців. Незважаючи на існуючі наукові доробки щодо євроінтеграційного досвіду інших держав, на сьогоднішній день в Україні бракує досліджень із науковим підґрунтям щодо досвіду Республіки Хорватія (РХ) у досягненні повноправного членства в Європейському Союзі.

Потреба наукового дослідження євроінтеграційної ходи РХ зумовлена тим, жоден з прикладів попередніх розширень ЄС у 2004 та 2007 рр. не може надати максимально прикладний ефект для українських реалій з цієї тематики. Серед існуючих доробків євроінтеграційного досвіду саме досвід Хорватії становить для України найбільш цікавий масив, оскільки він є як найбільш сучасним, так і найбільш прикладним.

Дослідження структурних змін у суспільно-політичному та економічному житті РХ в контексті євроінтеграції було б не повним без погляду на еволюцію суспільної думки щодо цього процесу, адже саме всенародна підтримка забезпечила реалізацію цього стратегічного пріоритету.

У дослідженні суспільних настроїв щодо євроінтеграції в РХ протягом 2000–2013 рр. були використані результати соціопитувань як загальноєвропейських (Eurobarometer), так і хорватських агентств з опитування громадської думки (Ipsos Puls, Cro Demoskop та ін).

У листопаді 2000 р. Республіка Хорватія офіційно розпочала реалізацію свого головного зовнішньополітичного пріоритету - курсу на членство в Європейському Союзі. У 2004 р. офіційний Загреб отримав статус кандидата на членство і вже у жовтні 2005 р. розпочав з Брюсселем відповідні переговори, які успішно закінчилися у червні 2011 р. 22 грудня 2012 р. членство країни в Євросоюзі підтримали хорватські громадян на загальнодержавному референдумі. 1 липня 2013 року Республіка Хорватія офіційно подала 28-м членом ЄС.

Процес, що тривав більше 10 років, позначався багатьма чинниками, які виокремлюють хорватський досвід та роблять його унікальним для дослідження.

Так, вперше за весь процес розширення, офіційний Брюссель поставив до якоїсь країни-кандидата найбільш суворі вимоги з виконання критеріїв членства у вигляді 35-ти переговорних глав, які охоплювали майже усі сфери суспільно-економічного, політичного та гуманітарного життя країни. Держава мала пройти болочі перетворення, зокрема, відмовитися від державної підтримки збиткових галузей економіки, провести жорсткі антикорупційні заходи, реформувати систему правосуддя, правоохоронних органів тощо.

Окрім внутрішніх структурних перетворень, РХ мала подолати додаткове політичне навантаження у вигляді вимушеної співпраці з Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (МКТЮ), зобов'язань щодо остаточного вирішення проблем біженців і владнання територіальних суперечок з сусідніми країнами, передусім, Словенією.

Це не могло не позначитися на еволюції суспільної думки щодо вступу РХ до ЄС. Загалом, майже увесь процес євроінтеграції РХ позначався високим рівнем євроскептицизму, а позитивний результат всенародного референдуму щодо вступу в ЄС став можливим лише після відповідних змін до Конституції у 2010 році, які допускали прийняття рішення простою більшістю голосів тих, хто вийшов на референдум (а не 2/3 від зареєстрованих виборців, як було раніше).

Найбільший рівень підтримки членство в ЄС мало лише на початку євроінтеграційних процесів. У 2000 р. його підтримували 77% громадян, тоді, як проти було лише 8% (а 15% вагалися). Вже у період 2004–2005 рр. цей ентузіазм впав з майже 75% до 50%. Як засвідчив досвід попередніх розширень, віддалена перспектива членства та відсутність змістовної інформації щодо ходу цього процесу негативно впливає на рівень суспільної підтримки.

Перевагою членства хорвати вважали відкриті кордони (80%), економічну стабільність (79%) та загальний прогрес країни (80%). Їх ще не так гостро хвилювала часткова втрата суверенітету (36%), проте турбували необхідність регіонального співробітництва з прикордонними країнами, передусім, Сербією (55%) та можливий негативний вплив членства в ЄС на національну економіку (53%).

Подолати зростаючий євроскептицизм не вдалося і після ухвалення урядом РХ у 2001 та 2006 рр. Комунікаційних стратегій з метою інформування громадян щодо переваг членства в ЄС. Дедалі більше Хорватів були готові голосувати проти вступу країни в ЄС. Так, підтримка членства впала з 74% до 68%, а кількість його опонентів зросла з 18% до 24%.

У 2008–2009 рр. затримка у переговорному процесі через територіальний спір з Словенією, а також світова фінансова криза 2008 р. та суттєве погіршення соціальних стандартів ще більше підстебнули зростання євроскептицизму в РХ. Так, протягом цих двох років підтримка європейського майбутнього Хорватії коливалася, за різними опитуваннями, від 24% до 57%, тоді як проти членства ЄС виступали від 33% до 42%.

У 2010–2011 рр. завершення співробітництва Хорватії з МКТЮ та кінець переговорів щодо членства сприяли відносній стабілізації як рівня підтримки членства в ЄС (50–56%), так і його заперечення (29% - 42%). Проте, у січні 2012 р. лише один з трьох хорватів проголосував за вступ країни до Євросоюзу під час всенародного референдуму. При досить низькій явці (43,51%), 66,27% громадян РХ висловилися на користь членства, 33,13% проголосувало проти.

Приклад Хорватії доводить, що стратегічний вибір євроінтеграції та його всенародна підтримка не завжди опирається на високу суспільну підтримку.

Процес реалізації євроінтеграційного вибору на різних етапах стикається з викликами внутрішнього і зовнішнього характеру, до яких суспільство не завжди готове пристосовуватися. В цих умовах вкрай важливим є консолідація навколо цієї мети національних політичних еліт, постійна роз'яснювальна робота щодо переваг членства в ЄС, а також законодавче закріплення національних інструментів щодо забезпечення вступу країни до Євросоюзу.

Культурно-освітня і соціальна діяльність польського Корпусу охорони прикордоння: аналіз напрямів і форм

Бортник Лена

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
elenabrtnik@rambler.ru*

Одним зі специфічних завдань Корпусу охорони прикордоння було зміцнення польського елемента на теренах східних воєводств. Як свідчила практика безпосередньої діяльності КОП, його виконання лежало в основі культурно-освітньої, суспільної та соціальної роботи формування. Предметом особливої уваги центральної військової влад був солдат – його мораль, рівень патріотизму, етичні риси, які були необхідні для виконання покладених на нього завдань.

З іншого боку, здійснення охорони кордону та забезпечення порядку на терені прикордоння було залежне від рівня співпраці із місцевим населенням цих територій. У зв'язку із цим, культурно-освітня діяльність КОП проводилася у двох напрямках: 1) освітня та виховна робота серед солдатів КОП; 2) суспільна, соціальна та благодійна робота на терені прикордоння. У 1931 р. Міністерство внутрішніх справ II Речі Посполитої видало Інструкцію про культурно-освітню та виховну роботу КОП, керуючись раніше у цьому питанні нормативно-правовими актами держави. Головними формами культурно-освітньої та виховної роботи КОП серед солдатів були: створення солдатських початкових шкіл; організація виховних бесід; розвиток бібліотек та заохочення читання; загальне та професійне навчання солдатів; здійснення культурної діяльності. Особливе місце у документі посідала справа виховних розмов, призначених для солдатів КОП, щодо польської держави, війни та національного війська. Важливим завданням, яке реалізували підрозділи КОП було здійснення роботи у питанні фізичного виховання та військової справи, чому сприяв створений у 1931 р. Підрозділ фізичного виховання та військової підготовки.

Якщо робота Корпусу охорони прикордоння над піднесенням культури та громадянської свідомості в більшій мірі охоплювала солдатів КОП та поляків, то надання допомоги населенню прикордоння охоплювало представників інших етнічних спільнот. Формуванням здійснювалася благодійна, лікарська, ветеринарна допомога, надавалася підтримка у будівництві шкіл, костелів, народних домів, світлиць, бібліотек, доріг та мостів тощо. Особливою опікою були оточені діти, для яких були організовані літні табори, як на теренах діяльності КОП, так і за його межами.

Значну допомогу населенню надавала Пожежна варта Корпусу охорони прикордоння, яка була добре організована і непогано оснащена. У кожному батальйоні бригади КОП „Волинь” при кампаніях організовано навчання пожежних дружин. Відомо, що у 1930–1934 рр. солдатами КОП на Волині було надано допомогу у гасінні 100 пожеж.

Одним із найкращих прикладів соціальної роботи бригади КОП „Волинь” була допомога у ліквідації природних стихійних лих. Відомо, зокрема, що весна 1932 р. була досить несприятливою для Волинського воєводства у природному плані, оскільки відбувся розлив річки Горинь. Повітовий відділ Сеймику одноставно ухвалив рішення покласти відповідальність за ліквідацію повені у Рівненському повіті на командувача гарнізону у Рівному та командувача бригади КОП „Волинь”.

У другій половині 1930-х рр. у зв'язку із мілітаристичними тенденціями у Польщі в культурно-освітній роботі КОП настали істотні зміни. Відтепер пріоритетною вважалася типова пропагандистська діяльність військових. Починаючи з 1936 р. командування КОП розпочало видавати місячник „Освітньо-пропагандистський бюлетень Корпусу охорони прикордоння”, який надсилався до усіх підрозділів організації. Документами, який регламентував пропагандистську діяльність КОП, були видані у 1937 р. Військовим науково-освітнім інститутом інформаційне комюніке

№17 „Про пропаганду” та „Тимчасові вказівки освітньо-виховної та пропагандистської діяльності КОП”.

Одним із головних методів впливу на населення прикордоння стало живе слово копівців-агітаторів. У другій половині 1930-х років активізувалося поширення газет „На варті”, „На маневрах”, пропагандистських листівок. У цьому напрямку застосовувалися сучасні на той час технічні засоби (проекційний апарат „Орнак”, кінокамера, кіноапарат, радіо, грамофон).

Деятельность антикоммунистического подполья в послевоенной Польши (1945 – 1948 гг.)

Варибок Татьяна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина [tatyana.varibok@mail.ru](mailto:varibok@mail.ru)

Политическая борьба в Центральной и Восточной Европе по окончании Второй мировой войны стала важным явлением если изучить противостояние националистических и левых сил, борьбу между державами – лидерами антигитлеровской коалиции в планах построения политических режимов в регионе.

С достаточно серьезными проблемами было связано возрождение польской государственности. Это было обусловлено значительным ослаблением национально – патриотического подполья событиями Второй мировой войны, вследствие уничтожение политической элиты и офицерского корпуса, игнорирование Великобританией и США позиций польского правительства в эмиграции, в сторону союзнических соглашений с СССР, физического уничтожения значительных сил Армии Крайовой во время Варшавского восстания 1944 г. На завершительном этапе войны, руководством НКВД были арестованы лидеры польского национального подполья, которые без причин были обвинены в сотрудничестве с оккупантами и противодействии Красной Армии.

Активные действия Крайовой Рады Народовой (КРН) и Польского Комитета Национального Освобождения (ПКНО) по насаждению политического режима советского образца, продолжение этой политики де-юре коалиционным Временным правительством Национального Единства (ВПНЕ) с июля 1945 г. Вызвали недовольство значительной части польского социума и сподвигли к развертыванию антикоалиционного правительства.

Значительная часть польских историков рассматривает события 1944–1948 гг. как новый этап оккупационного режима, а именно замену немецкой оккупации коммунистической. Автор использовал работы А. Зализняка, Г. Матвеева, А. Почковского, К. Керстена, А. Фринке, Т. Волокитиной, Г. Мурашка. Карательно-репрессивные действия польских коммунистов и их сподвижников, а также преступная деятельность НКВД на территории Польши освящен в многочисленных сборниках документов.

Центральной темой данного исследования выступает движение сопротивления и советизации в 1944–1948 гг., а именно деятельность военных подпольных формирований и общественных объединений и переход от вооруженной борьбы к ненасильственному формам сопротивления.

Новизна авторского подхода заключается в привлечении и анализе ряда сборников документов деятельности НКВД и польского подполья, а также в комплексном изучении причин появления антикоммунистического подполья в Польше 1945–1948 гг. При изучении данной проблемы автор использовал общенаучные и специальные исторические методы (историко-описательный, историко-хронологический, историко-генетический и сравнительный). Методологической базой стала теория тоталитаризма.

В результате исследования и анализа документов было выяснено, что движение Сопротивления, развитие коммунистической системы в Польше характеризировалось наиболее активной борьбой против советизации среди всех стран Центральной и Восточной Европы. Формы протеста были самыми различными по своему фактору, это зависело от политических сил, которые проводили борьбу. Движение сопротивления в Польше сыграло важную роль на дальнейшее историческое развитие этой страны, так как польский тоталитарный режим в 60 – 80-х гг. отличался относительной либерализацией.

Галицийские военнопленные в польских лагерях в 1918–1919 гг. – очерк проблематики

Венглевич Виктор

Яеллонский Университет wik699@gmail.com

Целью настоящего доклада является оформление очерка истории украинских военнопленных, происходящих из Восточной Галиции, в польских лагерях в 1918–1919 гг. Во время польско-украинской войны в плен попало много офицеров и солдат из УГА с территорий, занятых польскими войсками. Они позже были пленены в нескольких лагерях для военнопленных и интернированных, расположенных в Западной Галиции и центральных землях Польши, где перебивали до конца этой войны и даже после её завершения. Тема эта ещё недостаточно исследована в существующих уже работах, как польских, так и украинских.

В этом реферате я хотел бы сконцентрироваться на трёх проблемах, которые являются самыми важными: во-первых, политике польских властей по отношению к украинским офицерам и солдатам, во-вторых, на материальных условиях жизни в польских лагерях, а в-третьих, на культурной жизни военнопленных (главным образом офицеров УГА). В докладе будут освещены отношения польских военных властей к военнопленным в первом периоде существования лагерей (перед договором). Дальше, будет оформлен договор о улучшении судьбы раненых, пленных и интернированных, заключённый 1 февраля 1919 года между Речью Посполитой и Западно-Украинской Народной Республикой, который должен был регулировать все проблемы с этим связанные; посмотрим, каким было его исполнение польской воюющей стороной. Что касается второй проблематики, посмотрим, как представлялись материальные условия жизни в лагерях таких, как Домбе, Вадовице, Пикулице, Ланьцуте и других. Будут рассмотрены вопросы питания людей, болезни, состояние их одежды. Последними проблемами, которыми я хотел бы заняться в настоящем реферате, это как представлялась культурная жизнь заключённых (какие газеты писались или печатались в лагерях или прибывали из-за проволочек; какие хоры работали в лагерях).

Во время работы использовано: документы, хранящиеся в ЦДИАУ во Львове и Архиве Новейших Актов в Варшаве, сборники документов, польские и украинские монографии, а также научные статьи.

Ідейні витоки та суспільно-політичні передумови виникнення партії християнських демократів в післявоєнній Німеччині

Гончарова Тетяна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина tanja.zimmer483@yandex.ua

Із закінченням Другої світової війни в історії Німеччини почався новий етап. Післявоєнне відновлення й відродження Німеччини було частиною

загальноєвропейського й світового процесу мирного врегулювання. Одним з головних рішень Потсдамської конференції від 2 серпня 1945 р. визначалося, що у всій Німеччині дозволяється відновлення всіх демократичних партій, які діяли до встановлення нацистської влади, а також створення нових організацій на демократичній основі з наданням їм права вільного скликання зборів і проведення публічних дискусій.

В ситуації розрухи, нестабільності було дуже важко будувати з нуля політичне життя. Виживали найсильніші: так як соціал-демократи і християнські демократи, які мали глибоке історичне коріння і підґрунтя на якому відновлювали або створювали свої партії. Історичні традиції християнських демократів як організаційної структури сягають своїм корінням у середину XIX ст., коли почали створюватися католицькі об'єднання підмайстрів. Пізніше за активної участі церкви виникли католицькі робітничі об'єднання й християнські профспілки, до яких входили представники найрізноманітніших прошарків населення.

Історіографія даної тематики досить обширна. Тут треба виділити праці: Г. Адамо «ХДС/ХСС. Сутність і політика», Сокольський С. Л. «Християнсько-демократичний союз в ФРН: соціологія та політика», Стрілець М. В. «Християнсько-соціальный союз в Баварії (ФРН): ідеологія та політика», Попов І. Д. «Організаційне та ідейне становлення ХСС в Баварії в 1945-1949 рр.», Купрій Т. Г. «ХДС: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини» та ін.

При розробці даної проблеми використовувались різноманітні за походженням, характером і змістом джерела. Насамперед, це офіційні документи і матеріали, рішення міжнародних конференцій країн-переможниць у Другій світовій, накази і розпорядження окупаційних адміністрацій.

Методологічною основою став проблемно-хронологічний метод, що дозволило розкрити основні питання досліджуваної теми і висвітлити якісні зміни, що відбувались з плином часу.

Наукова новизна роботи визначається відсутністю досліджень, що робили б спробу цілісного осмислення місця і ролі партії християнських демократів в політичному і суспільному житті післявоєнної Німеччини.

Коли католики створили партію Центру, то протестанти вдовольнилися збереженням своїх привілеїв і не проявили інтересу до встановлення міжкласової та міжконфесійної солідарності двох церков. Партія політичного католицизму була неординарною за своєю організаційною структурою й політичною сутністю. У надрах однієї і тієї ж партії, становим хребтом якої був апарат католицької церкви, об'єдналися різні соціальні прошарки. Це принесло організації надзвичайно широку соціальну базу, величезний вплив на економіку, освіту, культуру.

Після Другої світової війни в суспільстві спостерігається зростання релігійності серед широких верств населення. Церква стала одним з небагатьох збережених соціальних інститутів, що за своїм впливом прирівнювався до державної влади. В період політичного вакууму в країні католицька і євангелічна церкви були організованим соціальним інститутом, який зберіг свої кадри.

Християнська демократія мала давню передісторію. У папських енцикліках 80-х років XIX століття остаточно були сформовані принципи політичного католицизму – позитивне ставлення до ідей ліберальної демократії, визнання громадянського обов'язку християн, відмова від християнізації держави. Початком і метою всіх соціальних інститутів повинна бути людська особистість, яка за своєю природою має абсолютну необхідність в соціальному житті.

Після Другої світової війни ідеї християнської демократії отримали нове політичне значення. Були сформульовані основні принципи католицької соціально-політичної доктрини, які втілювалися в політиці партій оновленого політичного католицизму в післявоєнній Німеччині. Вони врахували досвід релігійно-політичних і релігійно-

соціальних рухів кінця XIX століття, що привели до формування незалежних від церкви християнсько-демократичних партій.

Взлет и падение партии "Черная пантера" (1966-1971 гг.)

Зинченко Николай

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина nikalyay1@gmail.com

Соблюдение гражданских прав и свобод всегда относилось к числу актуальных проблем. Подобные вопросы являются неотъемлемой частью внутренней политики любого государства, особенно такого многонационального как США. Одну из многочисленных категорий населения страны представляют афроамериканцы, предки которых были насильно завезены в Америку в XVII – первой половине XIX ст. и в течение веков боролись за свои права. В декабре 1955 г. начался новый этап борьбы под руководством Мартина Лютера Кинга, принявший форму ненасильственных протестов.

11 лет спустя, 15 октября 1966 г. в Окленде, штат Калифорния, в противовес ненасильственному сопротивлению Кинга, возникает радикальная организация «Партия самообороны Черная пантера», деятельность которой является объектом нашего исследования. В ходе анализа были изучены: социальная база, основные цели и методы борьбы радикалов. Деятельность «пантер» прослеживается от момента создания до разгрома организации Федеральным бюро расследований.

Историкография проблемы представлена трудами К. Коулмен, Э. Эпштейна, М. Элбаума, Д. Ю. Тимиревой и др. Источниковой базой являются американская периодика, а также мемуары деятелей движения.

Толчком для создания организации послужило убийство Малкольма Икса, чьи радикальные взгляды на борьбу с белыми американцами и послужили основанием для формирования идейной платформы «пантер». Однако с течением времени её философия менялась. Они выделяли лишь двух мыслителей в истории, чьи взгляды можно считать «верными» – Карла Маркса и Мао Цзедуна. Большинство лидеров были убежденными революционными социалистами – маоистами, последователями Че Гевары и Франца Фанона. Но за счет расширения, вовлечения в партию новых радикальных членов, организация постепенно отходила от прежних основополагающих целей – равноправия с белыми и борьбы с беззаконием по отношению к неграм. На первые роли выходил черный расизм, продвижение лозунга «Black power» и вооруженная борьба с полицейскими, которые стояли на страже Системы. По сути, партия стала террористической организацией. Хотя её деятельность этим не ограничивалась, парадоксально сочетая торговлю наркотиками, другие виды преступной деятельности и... благотворительность. В январе 1971 г. партией была создана школа для чернокожих детей, полностью обеспечивавшая своих учеников. На пике подъема численность «пантер» достигала 6 тысяч человек.

Действия полиции и ФБР по отношению к «пантерам» расцениваются неоднозначно. С одной стороны, органы правопорядка всегда относились к чернокожим с повышенным вниманием, с другой стороны – на партизанскую войну, начатую против них партией, могли реагировать лишь арестами и применением оружия.

В результате анализа различных аспектов деятельности как самих «Черных пантер», так и органов правопорядка, можно прийти к выводу, что радикализация деятельности партии привела к ее упадку, а основная часть чернокожих расистов была ликвидирована ФБР, осуждена или бежала за границу. Несколько человек, оставшись на свободе, оказались под бдительным наблюдением американских

спецслужб. В соєтанні с антірасистським законодавством другої половини 1960-х г. єто послужило причиною спада негрітанського руху в наступуючі десятиліття.

Особливості та наслідки Реформації у Норвегії

Коваль Олесь

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
o_sk_a@mail.ru*

Білою плямою в українській історіографії є питання церковної Реформації XVI ст. у Скандинавії. У даному дослідженні вперше подається характеристика основних реформаційних процесів, які відбувались у Норвегії і мали ряд відмінностей у порівнянні з іншими країнами Європи. До даної проблеми у своїх дослідженнях зверталися історики А. С. Кан, А. Я. Гуревич, С. Дюрвік, Т. Б. Вілсон, С. Сьоренсен.

Політична криза I пол. XVI ст. у Скандинавії співпала з початком лютеранської Реформації в Німеччині. В Данії так звана «королівська реформація» настала як реакція після громадянської війни 1534–1536 рр. Крістіан III, який в результаті «графської чвари» став данським королем, провів в Данії та Норвегії секуляризацію земель духовенства та ініціював перебудову церковної ієрархії. Саме в Норвегії Реформація зустріла найбільший спротив, оскільки там вона слугувала засобом подальшого підкорення країни датчанами.

Церковна Реформація в Норвегії мала ряд особливостей. На відміну від Німеччини чи Франції, у Норвегії не виник потужний суспільний рух, який вимагав здешевлення церкви. Пояснити це можна тим, що місцеве бюргерство, яке в інших країнах приймало активну участь у Реформації, було недостатньо сформоване та малочислене. Перебудова церковного устрою в країні диктувалася економічними та політичними інтересами короля і данського дворянства, яке прагнуло захопити церковне майно. Церква Норвегії була перебудована на зразок церков Данії. У порівнянні з іншими країнами, в Норвегії ординація та богослужіння велось не національною, а данською мовою. В Норвегії були введені данські постанови про церковні десятини. Біблія була перекладена данською мовою.

Реформація не зустріла підтримки серед населення Норвегії. По-перше, тому, що був нерозвинений клас бюргерів. По-друге, свою роль зіграв консерватизм місцевого населення. Він породжував недовіру до будь-яких нововведень, особливо якщо вони були ініційовані Данією. Єдиною силою спротиву в Норвегії було католицьке духовенство, яке очолював Олав Енгельбректссон, який скоро змушений був покинути Норвегію. Після відсторонення католицьких єпископів почалась секуляризація монастирських земель. Нові священники-лютерани переважно були датчанами, які отримували освіту в Копенгагені і фактично призначалися владою. На відміну від Європи, де спалення відьом стало звичною справою, Норвегія не стала настільки радикальною. Хоча наприкінці XVI ст. тут все ж було проведено 500 показових судів над «відьмами», декілька жінок було привселюдно спалено. Реформація відіграла роль троянського коня для данської мови в Норвегії. До кін. XVI ст. старонорвезька мова майже зникла з ужитку, не залишаючи альтернативи данській. Після Реформації в руках короля зосередилось до 45 % всіх господарських земель Норвегії. Введення Реформації в Ісландії та на Фарерських островах сприяло підкоренню цих давніх норвезьких колоній Данії.

Одним з найважливіших наслідків Реформації в Норвегії стало посилення влади монарха та дворян, з числа яких король призначав суперінтендантів – протестантських єпископів, які виконували світські владні функції, як і звичайні чиновники. Особливістю було те, що частина новоприставлених суперінтендантів були в минулому католицькими

священниками. Король вимагав від них не глибокої відданості вченням Лютера, а вірність короні.

Реформація набула потужного впливу на норвезьке суспільство вже наприкінці XVI ст. Виступивши в ролі ініціатора Реформації, король був зацікавлений переважно тим, аби поставити духовенство на службу короні і присвоїти величезні багатства католицької церкви. В II пол. XVI ст. король більше займався питанням богослов'я і виступав в якості вищої інстанції у вирішенні спорів між прихильниками різних протестантських течій.

Реформація в Норвегії стала одним із визначальних чинників подальшого розвитку країни, а її наслідки не втрачали свою силу аж до XVIII ст.

Фінляндія у вирі Першої світової війни

Ковальов Денис

Національний гірничий університет kvd_vsvoboda@ukr.net

Актуальність даної теми «Фінляндія у вирі Першої світової війни» полягає в тому, що в Україні історія Фінляндії цього періоду зовсім не вивчена. Сучасні історики в Україні вивчають історію Фінляндії в контексті загальноєвропейської або радянської історії. Тому, дуже важливо зазначити, що розкриття цієї вкрай нелегкої теми в сучасній Україні, допомагає зрозуміти історичний шлях Фінляндії в якості Великого князівства Фінляндського.

Об'єктом цього дослідження є – процес і особливості перетворення автономного Великого князівства Фінляндського, як складової частини Російської імперії, на незалежну Фінляндську Республіку в період світового збройного конфлікту у 1914–1918 рр.

Предметом цього дослідження є місце Великого князівства Фінляндського у складі Російської імперії у переддень та у часи Першої світової війни.

Метою дослідження є – висвітлення сутності й особливостей суспільно-політичного і військового розвитку Фінляндії як автономії у складі Російської імперії у 1914–1917 рр.

Початок Першої світової війни в серпні 1914 р. призвів до введення у суспільній сфері як повсюдно у губерніях та областях Російської імперії, так у автономному Великому князівстві Фінляндському низки обмежень. Водночас збільшилася кількість збройних сил Великого князівства у складі російської армії майже до 100 тис. осіб. До такого кроку спонукав острах російської царської влади перед можливим нападом німців на Санкт-Петербург через територію Фінляндії. Чоловіче населення Фінляндії уникало мобілізації через попередні роки тотальної русифікації спочатку у 1898–1903 рр., а потім у 1904–1911 рр. Однак, у серпні-грудні 1914 р. багато фінів мимоволі співчували Росії: понад 500 осіб добровільно зголосилися вступити до лав російської армії. Водночас про-німецьки налаштована інтелігенція, молодь та політична опозиція у Сеймі Великого князівства таємно змогла завербувати до лав Імперської армії Німеччини близько 2000 фінляндців.

В серпні 1914 р., заради підтримання миру та спокою, Микола II видав для Великого князівства Фінляндського низку указів, що посилювали цензуру, значно обмежували свободу слова і свободу зібрань, одним словом – скасовували права автономії. Економічно залежними від війни стали мешканці центральних та південних промислових провінцій Фінляндії.

Розробка генералітетом Імперської армії Німеччини Східного фронту проти Російської імперії, задля внутрішнього її розпаду, була спрямована на прикордонні регіони імперії, які мали повстати проти царату Миколи II і приєднатися до "визвольного походу на Схід" німецького імператора Вільгельма II. Цей план стосувався Фінляндії, Польщі, балтійських та українських губерній, а також кавказьких провінцій.

Интерес щодо Фінляндії у німецьких планах почав активізуватись лише із 26 січня 1915 р., коли 200 молодиків з Вааси, Турку та Гельсінкі прибули у порти Північної Німеччини для проходження військової підготовки в якості добровольців. Пізніше ці добровольці були організовані Генштабом Імперської армії Німеччини у Королівський Прусський егерський батальйон №27, який брав участь у військових діях в Латвії та Литві проти регулярної російської армії. Власне, добровольці з Фінляндії неофіційно іменували свій збройний загін Фінляндським егерським батальйоном.

В цей час генерал та імператорський кавалергард при дворі Миколи II, Карл Густав Еміль Маннергейм висловив пропозиції до фінляндського Сенату створити добровільні військові одиниці столичної озброєної самооборони у регіоні Уусімаа. Однак його пропозиція була відхилена.

Перші три роки війни минули для Фінляндії без значних втрат. Війна перекинула шляхи Фінляндії до західних ринків збуту, натомість з'явився величезний попит на папір і продукцію металургійної промисловості в Росії. Це надало Фінляндії доступ до російського зерна і забезпечило зростання економічних показників країни аж до осені 1916 р. Але в березні 1917 р. пацифістські налаштовані сили (більшовики та есери) почали підривати дисципліну в російській армії. До того ж, у самій Російській імперії відчувався гострий дефіцит харчів та енергоресурсів. Як наслідок вибухнула революція. Цар Микола II був вимушений відмовитися від престолу.

На зміну абсолютній монархії з'явився Тимчасовий уряд, який пішов назустріч суспільній думці Фінляндії оприлюднивши маніфест про скасування всіх інтеграційних заходів, а що особливо – законів про русифікацію Великого князівства. Це стало точкою відліку в складному процесі, який наприкінці осені 1917 р. призвів до розриву зв'язків з Росією та проголошення Фінляндії суверенною республікою.

Елементи добровільності та силового примусу закономірні для становлення будь-якої держави. Фінляндія, яка була приєднана до Російської імперії згідно із Фрідріхсгамським мирним актом від 15 вересня 1809 р., за правління Олександра I, отримала особливий статус автономії у внутрішньополітичному становищі. А завдяки контрреформам російського уряду та фінляндських генерал-губернаторів за часів правління Олександра III та Миколи II політична еліта Великого князівства перейшла у наступ аби створити незалежну державу. Події Першої світової війни вивели у нову фазу ідеї державної самостійності для Фінляндії. Політична еліта Великого князівства, що була представлена у своїй більшості нащадками шведських колоністів, прагнула знов не дати будь-якій російській владі зятягти Фінляндію до нового ярма у вигляді "дарованої унії". Чітке розуміння становища Росії та Німеччини у 1914-1917 рр. змусило переважну більшість фінляндців як інтелігенцію з буржуазією, так і селян з робітниками переглянути свій більш ніж 100-річний союз із Росією та обрати правильні рейки державної самостійності. Перша світова війна лише прискорила поширення ідеї державної самостійності серед всього населення Фінляндії. А революція 1917 р. лише стала відправною точкою для здійснення рішучих дій – проголошення незалежності Фінляндії та подальша національно-визвольна боротьба з ворогами державної самостійності.

Коаліція «цанковистов» і «каравелистов» как вынужденный шаг на пути к власти

Крютченко Мария

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
merry_blackcom@mail.ru*

Актуальность темы обусловлена постоянно возрастающим вниманием историков к вопросам модернизации политических систем стран Центрально-Восточной

Європы; их взаимоотношения с различными партиями и проявлениями диктатуры. В контексте этой проблемы актуальным и недостаточно изученным является вопрос о первых результатах строительства партийной системы в Болгарии. Либеральная партия «цанковистов», период деятельности которой тесно связан со временем формирования многопартийной системы Болгарии, в конце XIX – начале XX вв. занимала одно из ведущих мест среди политических сил страны. Для партии были присущи элементы как либерализма, так и консерватизма, что позволило «цанковистам» сотрудничать как с Консервативной партией Болгарии (в середине 1880-х гг.), так и с либералами – «каравелистами» (в начале XX в.).

Степень научной разработанности темы создания и деятельности коалиции двух партий недостаточно высока. Историография вопроса до сегодняшнего дня представлена немногочисленными работами болгарских ученых Ст. Грынчарова, В. Николовой, Д. Саздова, Ц. Тодоровой, а также исследованиями украинского историка Д. Миколенко.

Источниковая база исследования представлена мемуарами ведущих политических деятелей Болгарии.

Цель статьи состоит в том, чтобы дать характеристику и определить особенности деятельности «цанковистов» в то время, когда «умеренные» либералы находились в коалиции с другой популярной партией Болгарии – «каравелистами».

В начале января 1901 г. премьер-министр Т. Иванов ушел в отставку. Был создан переходной кабинет, главной целью которого было проведение парламентских выборов. Новое правительство придерживалось Народно-либеральной партией, что дало повод газетам оппозиционных партий говорить о возможности возобновления «стамболовистского» режима. Однако по результатам выборов «стамболовисты» оказались лишь на 4-ой позиции, в то время, как на первые места вышли «цанковисты» и «каравелисты» (30 и 23 мандатов соответственно).

Для формирования нового правительства необходимо было создать коалицию из нескольких партий. В противном случае парламент распускался. В результате переговоров в феврале 1901 г. был создан альянс двух партий. Новый кабинет министров должен был решить первоочередные задачи: преодолеть финансовый кризис и наладить отношения с балканскими странами и с Россией. В решении финансового вопроса следовало учитывать два аспекта: внутренний и внешний.

Ситуация во внешней политике складывалась не просто. Сербия считала «каравелистов» виновными в движении за объединение Княжества и Восточной Румелии 1885 г. Отношения между Бухарестом и Софией ухудшились в результате международного конфликта после убийства македонскими революционерами румынских граждан – Фитовски и Михаиляну. Румыния сближалась с Грецией под эгидой Австро-Венгрии, совместные действия были направлены против Болгарии. Стамбул обвинял Болгарию в поддержке македонских революционных комитетов.

Камен преткновения в отношениях между Болгарией и Сербией стал «Фирмилианский вопрос». Российское правительство поддержало намерение Сербии. «Цанковисты» были склонны к уступкам Санкт-Петербургу, однако «каравелисты» выступили против назначения серба митрополитом в Скопье.

Таким образом, результаты январских выборов 1901 года вынудили «цанковистов» искать возможность коалиции с другими партиями. Новому правительству досталось в наследство немало проблем – государственный аппарат управления был дезорганизован, страна переживала финансово-экономический кризис. Новому правительству необходимо было наладить отношения в балканскими странами и Россией. Коалиционный кабинет министров демократов и «цанковистов» начал этап демократических реформ в Болгарии. Однако просчеты на международной арене, нестойкие позиции в парламенте и внутренние противоречия в правящих

партиях привели к отставке кабинета П. Каравелова, и как следствие – с одобрения князя Фердинанда было сформировано новое правительство во главе с лидером Прогрессивно-либеральной партии С. Даневым.

Військо імперії інків Тавантінсуїу: структура, склад, чисельність, стратегія, тактика, зброя та визначні полководці

Купрієнко Сергій

*Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
skromnitsky@gmail.com*

В історіографії добре представлено вивчення політичної та соціальної історії імперії інків Тавантінсуїу, однак повністю відсутні монографії з питань дослідження військової справи інків. Є статті з питань окремих видів зброї: пращі та списокидалки (Хесус Вега Ернандес, 2002), булави та палиці (Л. Ернесто Понсе, 2002), металева зброя (Кармен Перес Маестро, 1999). Також є узагальнюючі праці про військову справу країн, території яких входили раніше до складу імперії інків – про військову історію Перу (Едмундо Гільєн та Віктор Лопес, 1980) та Еквадору (2005), де побіжно згадуються доколумбові часи. В праці Едмундо Гільєна та Віктора Лопеса (1980) окремим додатком наведено перелік основних інкських полководців та визначних битв, щоправда, він далеко неповний та не прив'язаний до джерельної бази. З метою з'ясувати, як невеликий етнос інків (бл. 40 тис. осіб) зміг завоювати панівне становище на заході Південної Америки та розширити кордони імперії на 5000 км всього лише за 100 років, виявилось необхідним дослідити на основі широкого кола писемних джерел військову справу інків, її особливості, структуру, склад, чисельність, стратегію і тактику, визначити основних полководців та військові кампанії, а також на базі археологічних досліджень встановити типи та види зброї, якою користувалися інки, способи її виготовлення і застосування. Враховуючи соціальну структуру, досліджено військові привілеї, статус воїнів та полководців. Військо інків вважалось найсильнішим на американському континенті і мало десятки та сотні тисяч воїнів, найдосконалішу на той момент в Новому світі зброю і використовувало чудову тактику ведення бою в різних географічних та кліматичних умовах. Інки не звикли оборонятися: вся історія Тавантінсуїу являє собою серію військових походів, спрямованих на розширення володінь і придбання нових багатств. Саме тому мистецтво атаки і облоги, зброя наступу і відповідні тактичні прийоми розвивалися в цьому напрямі. В основному, війни не доходили до повного винищення противника, бо метою було завойовувати, встановити панівне становище та інтегрувати захоплені поселення. Інки намагалися взяти в облогу супротивника, відрізати йому постачання та воду, спокійно спостерегаючи за тим, як він будуть здаватися, що рано чи пізно наступало. В разі перемоги інки намагалися не завдавати шкоди переможеним, оскільки вони були їх новими підданими. Можливо, саме тому палиці та булави були обмежені у розмірах і радіусах дії. Навпаки, європейські війни XVI ст. були всеохоплюючими з повним винищенням супротивника. Незважаючи на те, що в матеріалах археологічних розкопок та в музейних колекціях можна знайти чимало предметів військового призначення індіанців Центральної Анд, ми, європейці не до кінця розуміємо, якою була війна між індіанцями. Так, слід розрізняти так звані «ритуальні війни» та «священні війни». Підсумовуючи, можна сказати, що досвід інків у військовій справі має повернути увагу дослідників військової історії, оскільки досягнення інків у веденні війни та боїв були більш гуманними, ніж європейські війни. А досягнення інків у питаннях організації війська, його мобілізації становлять неабияке надбання для військової справи.

Тероризм у післявоєнний період (40-80 гг. XX ст.): проблеми класифікації та періодизації

Могаричев Костянтин

*Таверійський національний університет імені В. І. Вернадського
snowstalker@bigmir.net*

В історіографії склалася думка, що сучасний тероризм сформувався під час Другої світової війни. Адже після завершення війни, термін «терорист» остаточно набув негативного відтінку, тоді як у XIX ст. він часто мав нейтральне, а то й позитивне значення. У цій роботі ми намагатимось провести аналіз причин виникнення сучасного тероризму і вплив терористичної діяльності на суспільства європейських країн, державну політику та, в цілому, міжнародні відносини. На 60-70-і рр. XX ст. припадає початок активного дослідження тероризму як самостійного явища Це було пов'язано з активізацією ліворадикальних угруповань у країнах Заходу. Саме тоді у дослідницькому середовищі сформувалася така дисципліна як терологія.

Тероризм є багатограним явищем. Для того, аби досягнути його потрібно брати до уваги різні, іноді далекі один від одного явища. Наприклад, багаточисельні терористичні організації, близькі між собою за ідеологічною концепцією, відрізняються за цілями та методами досягнення мети. В історіографії загально прийнято є наступна класифікація тогочасних організацій (хоч вона і до кінця не відображає всього складного комплексу проблем, який являє собою післявоєнний тероризм.): Ліворадикальні (RAF, Brigade Rosso, «Action directe» та інші.); Праворадикальні (NAR, OAS та ін.); Сепаратистські (IRA, ETA, Irgun Zvai Leumi та ін.); Екологічні (ALF та ін.).

Наше дослідження охоплює період з моменту закінчення Другої світової війни і до середини 80-х рр. XX. Він характеризується домінуванням ліво і право радикального тероризму. Наприкінці вказаного періоду, на перший план виступає вже релігійний, як правило ісламістський тероризм. Всередині вказаного періоду ми можемо виділити два етапи 1) 1945-сер. 60-х рр. XX ст.- панування націоналістичного, антиколоніального тероризму; 2) друга пол. 60-х - 80-ті рр. XX ст. підйом та поширення ліво та право радикального екстремізму.

Особливості першого етапу. Терористи, як правило використовували старі випробувані часом методи боротьби - точкові атаки на представників військової та цивільної влади, зрідка викрадення. При цьому, вони намагалися унеможливити масові жертви серед мирного населення. Дії радикальних організацій у цей час велися на тлі розпаду колоніальних імперій та зросту націоналізму на периферії. Тероризм здебільшого мав локальний характер, а організатори терористичних акцій часто досягали поставленої мети. Загалом, екстремістські організації були однорідними за своїми ідеологічними принципами та методами дій.

Особливості другого етапу. Тероризм розвивався на тлі кризи моралі та політичних систему Заходу і став характерним для розвинених країн світу. З'являється «ідеологічний» тероризм - право та ліво радикальний. Крім того, в деяких до того націоналістичних організаціях з'явився «лівацький» відтінок. З'явилися нові методи терористичної боротьби такі як хайджекінг (викрадення літаків) та міська герилья. Окрім того, масово використовується підкладання бомб у громадських місцях, викрадення, напади на цивільні об'єкти. Відповідно, збільшується кількість жертв терактів. Як результат світової глобалізації, з'являється кооперація між терористичними угрупованнями. Тероризм остаточно стає міжнародним явищем. Розвитку та поширенню тероризму сприяла і Холодна Війна. Відомо, що Великі Держави часто підтримували ворожі супротивнику радикальні організації. Також, треба відзначити велику роль молодіжних протестів у країнах Заходу у становленні терористичних організацій.

Загалом, післявоєнний тероризм був наслідком геополітичних процесів та соціальних конфліктів, які визначали шляхи еволюції суспільств та політичних систем.

Кризис шведской модели социально-экономического развития и пути его преодоления (конец 1960-х - середина 1970-х гг.)

Пацера Дмитрий

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
dpatsera@mail.ru*

Швеция нашего времени предстаёт перед обывателями неким эталоном социального благополучия. Однако в истории этого государства были моменты, когда его модель развития переживала серьёзнейший кризис. С этой точки зрения отдельный интерес представляют процессы, происходившие в Шведском королевстве в конце 1960-х – середине 1970-х гг., так как они серьёзно скорректировали дальнейшее развитие «шведского социализма».

Историография по проблеме достаточно объёмна. Кризис первой половины 1970-х гг. подробно рассматривал шведский экономист Клаас Эклунд. В его работе одной из причин кризиса называется именно неудачная политика находившихся у власти социал-демократов. О программах действий, выработанных социал-демократами в первой половине 1970-х гг. повествует шведский историк Петер Туллберг. Автор особенно подчёркивает, что проблемы тех лет лежали именно в экономической сфере, в частности, в снижении объёма промышленного производства. Аспекты рассматриваемой социально-экономической модели исследованы советским экономистом Алексеем Волковым, который в своей книге рассматривал отдельно налоговую, промышленную и региональную политики в государстве, а также вопросы социальной политики.

Наличие литературы, созданной как шведскими авторами, так и учёными из других государств даёт возможность рассмотреть различные позиции об объекте данного исследования, что позволяет выработать объективное мнение, касательно данной проблемы.

Источниковедческая база работы состоит из нормативных документов и дипломатических материалов. Особую важность в исследовании имеют созданные в указанный период программные документы Социал-демократической рабочей партии Швеции. Обозначенные источники являются частью специального сборника документов шведских социал-демократов, посвящённых столетию с начала их деятельности.

Новизна данной работы состоит в том, что охвативший Швецию в первой половине 1970-х гг. кризис, рассматривается не только с учётом шведской и общемировой экономической конъюнктуры, но и с оглядкой на деятельность правительства социал-демократов. Попытка дать оценку мероприятиям кабинета Улофа Пальме продемонстрировала очевидное – они не соответствовали требованиям избирателей, которые надеялись на выполнение программных задач СДРПШ. Неспособность правительства достичь поставленной цели привела к снижению уровня доверия народа к ней.

Нами рассмотрены предпосылки и непосредственные причины кризисной ситуации в Швеции, проанализированы программы социал-демократов по выходу из сложившейся ситуации, а в заключение были изложены результаты парламентских выборов 1976 г. и причины успеха на них правоцентристских сил. В исследуемый период ситуация, сложившаяся в шведской экономике, основательно подорвала дееспособность шведского «дома для народа», так как проблемы в экономике прямым образом влияли на социальную политику власти. В таком положении от

СДРПШ требовались реформы, которые смогли бы вывести экономику государства из наступившего её кризиса. Старт преобразованиям был дан в 1970 г., когда началась выплата жилищных пособий и специальных надбавок к пенсиям тем пенсионерам, которые не имели права полную дополнительную служебную пенсию. Для преодоления экономического кризиса правительством в 1971-1973 гг. был инициирован экономический спад. Сроки его проведения были выбраны неудачно, так как он привёл к росту дефицита государственного бюджета и росту инфляции. Уровень заработных плат был повышен в 1975 г. В 1974-1976 гг. на рынке труда были расширены гарантии при найме рабочих. И всё же реформы не возымели должного эффекта, так как они могли решить лишь небольшую часть накопившихся проблем. Неудачи в попытках выхода из кризиса с очевидностью показали, что социальная демократия неразрывно связана с демократией экономической и невозможна без её завоевания. В этих условиях партия столкнулась с проблемой «ухода» избирателей, всё больше начинающих доверять лозунгам правоцентристских партий. Главным козырем их коалиции – «Альянса за Швецию» – послужило обещание гарантии обеспечения полной занятости, чего так и не смогли добиться социал-демократы. Несмотря на кажущееся отличие в программных принципах, оппозиционный альянс с точки зрения идеологии вряд ли претендовал на полное изменение системы. Растущая популярность правых сил и падающие рейтинги социал-демократов привели к тому, что после парламентских выборов 1976 г. СДРПШ впервые с 1936 г. потеряла большинство в Риксдаге и не сформировала своё правительство.

До проблеми аполітичності бітників

Порхун Тетяна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
tatianaporhun@gmail.com*

В історіографії довгий час домінувало твердження, що бітницький рух був аполітичним і жодним чином не брав участі у суспільно-політичному житті країни. Цієї думки дотримувались як радянські так і американські дослідники, зокрема Ю. Н. Давидов, Г. К. Мяло, Д. Хебдіж, О. Тофлер, С. Сауль та ін.

Проте на основі «Індійських щоденників» А. Гінзберга, документального роману Б. Майлза і листів Дж. Керуака, У. Берроуза можна виокремити політичні погляди бітників.

Слід зазначити, що бітники не стояли на певній політичній платформі організовано. У кожного з них були свої політичні погляди, які не відзначались стабільністю. Вони змінювались залежно від життєвих шляхів самих бітників. Проте єдність бітництва полягала у тому, що вони вважали державний апарат США репресивним і таким, що контролює і спрямовує громадську думку. Не відчувачуючи свободи думки і самовираження – головних демократичних свобод, які декларувались Конституцією – бітники зайняли позицію анархістського спротиву системі. Останній виражався у їх стилі життя, творчості, громадській активності середини 1960-х років.

Своє неприйняття суспільних явищ та політичних подій бітники переносили у площину літератури, намагаючись таким чином представити альтернативну думку і перейти в опозицію. Слід відзначити ще одну характерну рису їх політичних поглядів: засудження зовнішньої політики США. Це можна прослідкувати як у творчому спадку бітників так і на прикладі їх інтерв'ю.

Бітники займали ліві позиції, проте не завжди комуністичні. Наприклад, Дж. Керуак був антикомуністом. Вони не змогли знайти свою нішу у лівому русі в повній мірі, оскільки були надзвичайно колоритними особистостями, що не терпіли доктринерства. Саме тому їх політичний світогляд чітко визначити доволі складно з причини міксу різних ідей релігій та особистої рефлексії політичних подій. Саме тому,

що бітники ратували за особисту свободу, вони не пішли шляхом організованої партії. Якщо продовжувати вважати їх суто культурницьким рухом, значить відкидати цілий пласт причин зародження бітництва і тих соціально-політичних протиріч які потрясали США.

Зарождение гражданского противостояния в США: «старый Юг» в первой половине XIX века

Пустовой Ярослав

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
yarik422@mail.ru*

Развитие США в первой половине XIX века носило противоречивый характер. Усиливалось противостояние между Севером и Югом страны. Это нашло свое выражение в различных сферах: политической, экономической и культурной, что в конечном счете привело к Гражданской войне. В исследуемый нами период Юг выделился в отдельный регион, который заметно контрастировал на фоне других регионов страны. Поэтому отдельный интерес представляют процессы, происходившие на Юге США. Подобный анализ, поможет пролить свет на развитие страны в целом, а так же выявить причины Гражданской войны.

Историография работы достаточно объемна, она представлена как общими работами по истории США, так и специальными трудами. Следует выделить таких авторов как Дж. Макферсон, У. Фостер, Г.П. Куропятник, Н.Н. Болховитинов, В.В. Согрин, И.М. Супоницкая, Т.В. Алентьева.

Источниковая база работы представлена документами официального происхождения, материалами прессы, мемуарами политических и общественных деятелей.

Новизна данной работы состоит в том, что зарождение гражданского противостояния в США и его причины, рассматривается с позиций Юга страны, а так же через призму тех событий и процессов, которые имели там место.

Нами было предпринято комплексное исследование Юга США в первой половине XIX века, включая экономические, культурные и политические аспекты. Были рассмотрены особенности рабства, встроеного в буржуазное общество, его влияние на формирование особой южной ментальности, которая соединяла в себе различные виды ценностей, проанализированы особенности социального строя южных штатов, а также взаимодействие белого и черного общества.

Сделав вывод, можно отметить, что в исследуемый период американская нация находилась в процессе становления. В первой половине XIX века из всех регионов США наиболее выделялся Юг. Еще долго после того, как другие регионы страны охватила городская промышленная революция, южное общество оставалось в основе своей сельскохозяйственным.

Существование рабства в южных штатах, которое с 20-х годов. XIX в. стало основой социально-экономической и политической организации Юга, наложило огромный след на общественное развитие региона. Крупное плантационное хозяйство, основанное на труде чернокожих рабов, способствовало зарождению особого образа жизни и мировоззрения южан, которое заметно отличалось от северного. Обособленность Юга так же вытекала из его этнического состава. Белое население Юга в основе было англосаксонским в отличие от многонационального общества Севера.

С стремительным заселением западных территорий началось упорное соревнование между Югом и Севером за политическое влияние на Западе. Встал вопрос о том, станут ли новые штаты Запады рабовладельческими или свободными.

Контроль над новыми штатами давал власть над федеральным правительством, которое в первой половине века почти целиком состояло из южан, но с ростом населения на Севере, стало ускользать из их рук. Именно в этот момент возник вопрос о рабстве, и судьба Юга стала ассоциироваться с судьбой рабства.

Особый рабовладельческий уклад, способствовал тому, что к 1840-м годам на Юге сформировались экономические интересы, которые абсолютно отличались от интересов Севера. В отличие от северян, которым нужны были высокие таможенные тарифы, южане ратовали за свободную торговлю.

В дальнейшем, желание южной элиты сохранить и расширить рабовладельческий уклад, гасило все искры реформ и привело к долгому политическому противостоянию, которое закончилось Гражданской войной.

Роль массовых общественных организаций в пропаганде итальянского фашизма

Скорик Наталия

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
skoryk.natali@mail.ru*

В политической и в духовной сфере, фашизм по-прежнему остается серьезной проблемой, волнующей человечество. Это объясняется тем, что во многих странах в условиях глобальных противоречий, мирового экономического кризиса углубляется социальное неравенство, растет недоверие населения к существующей власти, растет национальная напряженность. В подобных условиях вполне возможны тенденции его проявления, так как фашизм зародился именно в условиях мировоззренческого, экономического и политического кризиса итальянского общества, что бы это предотвратить нужно понять причину успеха политики фашистского режима. Фашистский режим создал надежную пропагандистскую основу, благодаря которой, за столь короткое время, ему удалось заручится массовой поддержкой среди различных слоев итальянского общества. Важное место в фашистской пропаганде отводилось именно общественным организациям, которые сплочали население и становились массовыми, что позволяло контролировать всю общественную жизнь и диктовать правила жизни для каждого итальянца.

Историография данной проблемы насчитывает большое количество общих и специальных работ, освящающих различные аспекты исследуемой темы.

Изучением механизма взаимодействия фашизма и занимались советские и российские исследователи Б. Р. Лопухов, Л. С. Белоусов, Г. С. Филатов и другие. Идеологии и влиянию фашизма на все сферы жизни посвящен труд Р. Бурдерона, в котором исследованы особенности идеологической обработки населения и конкретного индивидуума в частности. Особо следует отметить многотомную биографию Б. Муссолини Р. Де Феличе.

Источниковедческая база работы достаточно обширная. Одним из важных источников являются автобиографические заметки Луиджи Песталоцци «Игра и война» – это воспоминания очевидца событий проводимых преобразований Очевидцем отмеченных реформ является Цицелия Кин.

Важным источником по исследуемой проблеме является книга воспоминаний туринского рабочего Марио Монтаньяны. Преобразования внутри общества, изменения в повседневной жизни итальянцев детально отражены в воспоминаниях Джованни Джерманетто.

Немаловажной в изучении данной темы является «Доктрина фашизма» изданная Бенито Муссолини и его мемуары, в которых он сам дает определение фашизму, определяет задачи движения и его спасительную миссию для страны. Анализу причин

появления фашизма и его влияния на массы посвящены произведения лидеров КПИ А. Грамши, П. Тольятти.

Теоретико-методологическую основу исследования составляют общенаучные принципы многофакторности, историзма, конкретности, объективности, системности и целостности. Основными принципами работы является использование методов анализа и синтеза, обобщения, сочетание исторического и логического анализа. Активно использованы также такие методы, как историко-сравнительный, проблемно-хронологический.

После прихода к власти фашистское руководство во главе с Б. Муссолини стремилось создать мощную пропагандистскую систему для обработки населения, одним из последующих шагов было создание сети массовых общественных организаций по всей стране, которые объединили в себе функции контроля и переобразования общества по фашистским канонам.

В докладе рассмотрена роль и основные функции общественных организаций в политике, осуществляемой фашистами. Именно общественные организации объединяли большие массы населения, происходило это не всегда добровольно, но результат был очевиден. Участники организаций жили по предписанному свыше уставу, регулярно поддавались идеологической обработке со стороны властей, уже к началу 30-х годов, множество итальянцев, искренни, верили в особое предназначение фашизма и в величие итальянской нации.

РОЗДІЛ VIII

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Позиція Великої Британії щодо формування нової системи міжнародної безпеки на Тегеранській конференції

Бойко Андрій

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка
aboiko43@yandex.ru

Тегеранська конференція стала першою офіційною зустріччю лідерів трьох країн-учасниць антигітлерівської коаліції. Вона проходила в столиці Ірану в період з 27 листопада по 1 грудня 1943 р. Основне завдання конференції розробка і затвердження остаточного варіанту стратегії боротьби проти Німеччини та її союзників. Зокрема були обговорені такі важливі для союзників питання: відкриття другого фронту; надання незалежності Ірану; «польське питання»; вступ СРСР у війну проти Японії, відразу після розгрому Німеччини, та, найголовніше, покладено початок офіційних про безпеку в повсютньому світі. Щодо Європи Й. Сталін, прямо говорячи про свій страх швидкого відновлення Німеччини, за прикладом наслідків Першої світової війни, підкреслював необхідність утворення якісно нової, міцної організації, головною метою якої стане запобігання відновлення агресії насамперед з боку Німеччини. Натомість В. Черчіль, запропонував заборонити Німеччині мати авіацію і скасувати її системі військового Генерального штабу.

29 листопада відбулася розмова між радянським лідером та президентом США, в якій йшлося про побудову післявоєнної організації безпеки. Ф. Рузвельт пропонував утворити велику організацію, членами якої б автоматично стали усі країни, що визнали Атлантичну хартію. На його думку, ці держави могли б зустрічатися періодично й працювати над рекомендаціями для робочої групи, що складатиметься у США, СРСР, Великої Британії, Китаю, двох європейських країн, одного британського домініону, країни з Далекого Сходу та представника Південної Америки. Сталіна цікавило, чи будуть постанови цього комітету обов'язковими для інших держав. Президент США не мав чіткої відповіді на це запитання, адже він не міг уявити того, що, наприклад, американський конгрес буде брати до уваги «поради» такого комітету. З іншого боку, на думку Ф. Рузвельта, США, СРСР, Британія та Китай матимуть визначенні важелі для усунення будь-якої небезпечної ситуації, що вимагала б такого втручання. Сталін зауважив, що присутність Китаю в цій організації викличе незадоволення європейських країн і запропонував утворити альянс без участі Пекіну. Ця пропозиція, була дуже схожа на пропозицію британського уряду, який пропонував утворити окремі комітети для Європи, Далекого Сходу, Північної та Південної Америки.

У. Черчіль в ході переговорів був змушений відстоювати стратегічні інтереси Великої Британії, не маючи фактично жодних реальних важелів впливу на союзників. Також Ф. Рузвельт у розмові з британським прем'єр-міністром визнав, що обговорення умов створення нової організації безпеки поки що є передчасним, але у будь-якому варіанті така організація має бути світовою, а не регіональною, як того бажали британські урядовці. Таке положення британської делегації на конференції стало наслідком цілої низки причин. Головними серед них було складне економічне й військове положення Сполученого Королівства, у якому воно опинилася фактично від початку Другої світової війни, та ускладнення відносин із колоніями. Можна стверджувати, що Лондон вже під час проведення Тегеранської конференції втратив можливість впливати на союзницькі домовленості щодо підтримання безпеки у повоєнній Європі. На перші ролі вийшли відносини США та СРСР, а Велика Британія була змушена підлаштовуватись під інтереси своїх більш впливових партнерів.

Словацький вопрос в пражских соглашениях (1945–46 гг.)

Борозинец Алена

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
borozinecz2011@yandex.ua

Вопросы о борьбе за гражданские права и за национальное признание, всегда были актуальными проблемами различных народов. Важно отметить, что и словаков эта проблема не обошла стороной, так как первая половина XX века прошла под знаком активизации словацкого национально – освободительного движения. В 1918 году словаки вошли в состав Чехословацкой республики на правах государственного народа, а в 1938 году получили автономию, но все равно эти события не определили словацкого вопроса. В 1945 году с возрождением чехословацкого государства, словацкий вопрос продолжал существовать и объединяло в себе национальные, государственно–правовые, экономические и культурные проблемы словацкого народа. Активизации словацкого движения, содействовала центристская политика Праги, которая постепенно начала противоречить тенденциям в экономике и вести не к сохранению единства чехословацкого государства, а наоборот к ее распаду. Центристская политика Праги, хорошо проявилась в трех пражских соглашениях, которые значительно наступали на права словаков и ограничивали их свободу.

Пражские соглашения и словацкий вопрос, были всегда дискуссионными темами, которые еще до конца так и не исследованы. Новизна работы и заключается в определении поисков решения словацкого вопроса, а так же в подробном изучении политики Праги и пражских соглашений на тот момент.

Историография представлена трудами Е. Пугача, В. Ванечека, В. Марьиной и И. Шницера. Источниковой базой исследования являются материалы официального происхождения, так же документы высших партийных и государственных органов.

Пражские соглашения значительно повлияли на положение словаков и безусловно усилили недовольство пражской политикой, что привело к напряжению в обществе. Первое пражское соглашение от 2 июня 1945 года с одной стороны сохраняло за Словакией все права, а с другой стороны предусматривала отказ словаков от идеи федерализма и согласования на то, чтобы чешские управлялись центральным правительством.

Второе пражское соглашение от 11 апреля в 1946 году, увеличило полномочия центральных чехословацких органов власти за счет уменьшения полномочий словацких национальных органов. Третье парижское соглашение от 27 июня в 1946 году, узаконило процесс ликвидации элементов самоуправления Словакии.

В итоге все три парижские соглашения фактически похоронили надежды словаков на справедливое решение словацкого вопроса в послевоенной Чехословакии. С каждым пражским соглашением, было наступление на словацкие права. Прага игнорировала словацкий вопрос и проводила политику в своих целях. Пражские соглашения дали новый толчок для активации словацкого–национального движения.

Проблема ленд-лиза в советско-американских отношениях

Карп Виктория

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
viktoria2507@rambler.ru

Среди современных дискуссий о Второй мировой войне выделяется полемика о роли ленд-лиза во Второй мировой войне. Для советской исторической науки было характерно стремление принизить роль военной помощи союзников, сохранить в строжайшей секретности реальные цифры, факты и обстоятельства на тему ленд-

лиза, чему немало способствовала закрытость архивов и спецхранов. Постепенно такого рода явления уходят в прошлое. Сейчас уже можно более-менее объективно оценить роль и место ленд-лиза в победе союзников, опираясь на труды отечественных и зарубежных учёных, таких как И. В. Поздеева, В. Я. Сиполс, М. Н. Супрун.

Как правило, советские историки преуменьшали значимость американских поставок. Делалось это в основном по политическим и экономическим соображениям. В редких публикациях на эту тему неизменной оставалась односторонняя оценка зарубежной помощи: её незначительность, несвоевременность и далеко не лучшее качество.

Утверждения отдельных западных историков (Р. Лукаса, Г. Моля, Л. Роуза) в том, что мощь и обороноспособность СССР были полностью обеспечены «щедрой американской помощью по ленд-лизу», также отражали идеологизированный подход времен «холодной войны». В противоположность этому многими авторами приводится высказывание Г. Гопкинса (помощника президента Ф. Рузвельта): «Мы никогда не считали, что наша помощь по ленд-лизу является главным фактором в советской победе над Гитлером на восточном фронте. Она была достоинством героизмом и кровью русских солдат». Объективно оценивая союзнические поставки, А. С. Орлов и В. П. Кожанов признают их «вполне существенными», хотя и не являющимися решающим фактором победы, как это пытаются изобразить иные зарубежные авторы.

Источниковедческая база работы представлена нормативными документами и дипломатической документацией, а также полным текстом закона США о ленд-лизе от 11 марта 1941 г.; Большим договором о ленд-лизе с Великобританией от 23 февраля 1942 г. и Большим договором о ленд-лизе с СССР от 11 июня 1942 г., меморандумом А. Идена от 10 сентября 1941 г.

Закон о ленд-лизе был разработан и принят в Соединенных Штатах в 1940-1941 гг. Основная цель этого законодательного акта – предоставить странам-союзникам (на условиях взаимовыгодного сотрудничества и помощи) военное и гражданское оборудование, сырье, материалы и информационные разработки, необходимые тем странам, чью помощь в войне президент Ф. Рузвельт считал жизненно важной для обороны самих Соединенных Штатов. После вступления США в войну, программа ленд-лиза применялась более чем к 40 странам, однако наибольшие объемы поставок направлялись в Великобританию и СССР. Такого масштабного опыта международного экономического сотрудничества история ещё не знала. По американским официальным данным, на конец сентября 1945 г. из США в СССР отправлено 14 795 самолётов, 7056 танков, 8218 зенитных орудий, 131 тыс. пулемётов.

Кроме вооружения СССР получал из США по ленд-лизу автомобили (более 480 тыс. грузовых и легковых), тракторы, мотоциклы, суда, локомотивы, вагоны, продовольствие и другие товары.

В августе 1945 года президент США Гарри Трумэн объявил о прекращении действия программы ленд-лиза. В течение 15 лет после окончания войны большинство стран, получавших американскую помощь, заключили соглашения с Вашингтоном о частичном погашении долгов по ленд-лизу. Конгресс согласился предоставить скидку на этот долг в размере 90 процентов.

СССР долгое время отказывался признавать свои обязательства по ленд-лизу. «Сталин и Молотов категорически отказались выплачивать долги по ленд-лизу, – пишет Владислав Зубок, профессор истории Университета Темпл (Temple University), – Это был один из серьезнейших раздражителей в двусторонних отношениях. Советская пресса постоянно твердила: «посмотрите на мелочных американцев, которые требуют денег, в то время как у нас погибло так много людей!». А для США получение

оплаты за ленд-лиз было делом принципа: американское общество построено на уважении условий соглашений, поэтому ему было совершенно непонятно, почему русские не хотят соблюдать договор».

Тем не менее, США и СССР заключили соответствующее соглашение в 1972 году. Тогда СССР обязался поэтапно выплатить США 722 млн. долларов, перечислив последний взнос в 2001 году. После распада СССР, долг по ленд-лизу приняла на себя Россия.

Крупнейший получатель американской помощи – Великобритания – завершила выплаты в 2006 г.

Подводя итог вышесказанного, стоит отметить, что соглашение о ленд-лизе строилось на принципах срочности, возвратности, платности, которые присущи кредитным и арендным отношениям. Поэтому ленд-лиз в большей степени следует рассматривать не как помощь, а как платную услугу одного государства другому.

Советско-израильские взаимоотношения в ООН (1953-1956 гг.)

Каштанов Кирилл

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kirilkashtanov@gmail.com*

В 50-е гг. XX века Ближний Восток являлся одним из «фронтов» холодной войны, где сталкивались интересы США и СССР. Одним из граней данного противостояния, равно как и вполне самостоятельным процессом, были советско-израильские отношения, прошедшие путь от альянса к явной вражде и полному разрыву в начале 1953 г. Однако после их восстановления в июле того же года и вплоть до Синайской кампании 1956 г. отношение кремлевского руководства к еврейскому государству было весьма неоднозначным. Историография проблемы находится в общем русле тематики советско-израильских отношений и ближневосточного конфликта. Отдельные сведения по интересующей нас теме содержатся в трудах И. Говрина, Ю. Оксамитного, М. Штереншиса, Е. Пырлина. Впрочем, они весьма фрагментарно затрагивают проблему, не раскрывая закулисной дипломатической подоплеки, поэтому представляется весьма актуальным более глубоко и подробно исследовать характер взаимоотношений Израиля и Советского Союза сквозь призму соприкосновения двух государств в ООН. В качестве источников автор использовал главным образом материалы АВП РФ и МИД Израиля, записи выступлений советских и израильских представителей в ООН, мемуары дипломатов и ряда государственных деятелей.

После смерти Сталина 5 марта 1953 г. как Тель-Авив, так и Москва начали прощупывать почву для восстановления дипломатических отношений. Причем, израильтяне пытались в качестве ресурса на данном направлении задействовать и представителей при ООН – как своих, так и стран Восточной Европы. Камнем преткновения во многом стал вопрос размещения советского посольства, равно как и сама проблема статуса Иерусалима, в чем евреи не нашли поддержки у кремлевской дипломатии. Тоже самое касалось и решений Совета Безопасности (СБ) по вооруженным инцидентам на сирийско-израильской границе. Москва весьма прохладно отнеслась к «плану Джонстона» в отношении распределения вод р. Иордан и ее притоков для орошения земель Сирии, Ливана и Израиля. Поначалу такая позиция совпадала с еврейской, но когда неоднократно переработанный план стал удовлетворять израильскую сторону, разошлась с ней. В марте 1954 г. Советский Союз и вовсе наложил антиизраильское вето в СБ касательно вопроса свободы прохождения судов в порт Эйлат через Тиранский пролив, блокированный Египтом несколькими годами ранее. Однако наиболее резкому осуждению еврейская держава подверглась во время обсуждения рейда ЦАХАЛа на Газу в марте 1955 г.

Поначалу англо-египетские противоречия по Суэцкому каналу напрямую не касались Тель-Авива. Однако после национализации президентом Г. Насером Компании Суэцкого канала и вооруженной агрессии против Египта Великобританией, Франции и Израиля данный вопрос был вынесен на повестку дня Объединенных Наций. В результате позиции СССР и Израиля оказались противоположными. Недолгое противостояние окончилось принятием Израилем требований ООН (в т. ч. и советских) по прекращению боевых действий и постепенному выводу израильских войск из Синайского полуострова.

Таким образом, в течение 1953-1956 гг. советско-израильские взаимоотношения в рамках Организации Объединенных Наций заметно охладели. Несмотря на неоднократные попытки еврейских дипломатов повысить градус между Москвой и Тель-Авивом (например, через установление связей с КНР, а также частичный отход от занятия сходных позиций с США), достигнуть желаемого не удалось. Практика предварительных консультаций, да и вообще какого-либо взаимодействия советских и израильских дипломатов, существовавшая на протяжении 1947-1953 гг., так и не была восстановлена. Обсуждение вопросов, вынесенных на рассмотрение Объединенными Нациями, происходило разве что при посольствах в Москве и Тель-Авиве. Поначалу в своей политике в ООН относительно Израиля и его проблем Кремль оглядывался на шаги Вашингтона в арабо-израильском противостоянии. Так, например, СССР выступал против любого существенного сотрудничества израильтян и американцев в органах Объединенных Наций по перемирию на Ближнем Востоке. В дальнейшем же приоритетное место в корректировке советского курса стали занимать интересы арабских стран – Сирии и Египта, с которыми хрущевское руководство стало проводить совещания перед формированием советской позиции на Генеральной Ассамблее или же Совете Безопасности. Надежды на улучшение советско-израильских взаимоотношений в ООН были похоронены участием еврейской державы в трехсторонней агрессии против нового союзника СССР в регионе (Египта) осенью 1956 г. С тех пор Москва рассматривала Израиль лишь как сателлита западных стран на Ближнем Востоке, т. е. враждебное Советскому Союзу государство.

Болгарський вибір (до 100-чя вступу Болгарії в Першу світову війну)

Ключник Богдана

*Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
sunny.klyuchnik@mail.ru*

Тема Першої світової війни останнім часом займає вагомe місце в працях, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Сучасні вчені намагаються по-новому переосмислити та зрозуміти події тих років. Особливо коли це стосується міжнародних відносин і дипломатії в переддень та на початку світового конфлікту. Важливе місце в даній проблемі займає Балканський регіон, завжди вирізнявся не тільки багатонаціональністю населення, але й особливою ментальністю його жителів. Вікові традиції складних міжнаціональних стосунків у Південно-Східній Європі викликають неабияке дослідницьке зацікавлення.

Болгарія була однією з країн Балканського півострова, яка стала об'єктом протистояння між ворогуючими блоками, щодо залучення її в Першу світову війну і намагалася використати своє становища для досягнення державних цілей. Тому є актуальність даної теми є очевидною. До неї зверталися такі дослідники, як С. Л. Валева, В. Н. Виноградов, Р.П. Гришина, Г. Д. Шкундін, Н. Ілчев та інші.

Напередодні Першої світової війни Болгарія мала низку невирішених проблем. По-перше, катастрофічна поразка країни в результаті другої Балканської війни

ускладнила її внутрішньополітичне і міжнародне становище. Згідно Бухарестського мирного договору від 10 серпня 1913 р., Болгарія позбавлялася не тільки територій, здобутих у першій Балканській війні, а й частини її старих володінь – Південної Добруджі, яка відійшла Румунії. Вся Македонія, крім Піринського краю, була поділена між Сербією та Грецією. Відповідно питання перегляду даного договору було одним із головних у політиці Болгарії. Правлячі кола прагнули повернути втрачені території і таємно готувалися до реваншу. По-друге, в Болгарії не було вирішено національне питання. Після поразки 1913 р. ні одна з політичних груп не відкидала ідеї національного об'єднання. Оскільки з 1885 р. майже вся зовнішня політика країни концентрувалася навколо македонського питання, то Македонія стала серцевиною болгарських національно-територіальних вимог. Адже значна її частина відійшла Сербії, яку болгари вважали ворогом номер один.

Зважаючи на таке становище, з початком світової війни правлячі кола Болгарії, розраховували завдяки ситуації, що складалася, вирішити зазначені питання. Це відобразилося в реакції В. Радославова на австро-угорський ультиматум Сербії 24 липня 1914 р.: «Це велика радість для Болгарії». Голови уряду як і лідер Молодаліберальної партії міністр фінансів Д. Тончев, вважали, що австро-угорська перемога над Сербією поверне їм Македонію без боротьби.

1 серпня 1914 р., коли австро-сербський конфлікт почав переростати в європейський, а система міжнародних відносин на Балканах, створена Бухарестським миром, розвалилася, В. Радославов виступив з декларацією, що проголосувала суровий нейтралітет Болгарії під час війни. Проте одразу ж цар Фердинанд і Радославов активували таємні дипломатичні зусилля, показуючи як на ділі вони розуміють болгарські інтереси. Саме в цей час постало питання вибору союзника серед ворогуючих блоків, з допомоги якого Софія досягла б поставленої мети.

2 серпня 1914 р. В. Радославов, за згодою царя, зробив пропозицію Німеччині та Австро-Угорщині, що стосувалася укладення воєнно-політичного союзу, надавши проект відповідного договору. Ця пропозиція була пронизана ідеєю реваншу по відношенню до Сербії. В обмін на приєднання до центральноєвропейських держав болгарський уряд вимагав від них гарантій недоторканості кордонів Болгарії та підтримки її прагнення отримати в майбутньому території, на які вона мала «етнографічне та історичне право». Даний меморандум являвся першою з початку війни заявою територіальних претензій Болгарії. Наявність даного документу дозволило ряду болгарських істориків стверджувати, що питання приєднання Болгарії до блоку Центральних держав було вирішено в перші дні війни. За їхніми переконаваннями, лише воєнні та дипломатичні невдачі автор-угорського блоку в 1914 р. затримали формальне закріплення цього акту.

Однак в перші дні європейської війни різко розійшлися і позиції політичних партій з питання ролі Росії в досягненні національних ідеалів Болгарії. Болгарська Землеробська Національна спілка не одноразово висловлювала симпатію до Росії. Протилежною була позиція партії правлячої коаліції. Їм був притаманний яскраво виражений антиросійський характер. Однак політична пропаганда партії, яка вважала Росія ворогом Болгарії, не надто впливала на народні маси. Значна частина інтелігенції і вище православне духовенство активно пропагували зближення з Росією. Виходячи з такої ситуації, правлячим колам Болгарії доводилося вести подвійну гру. Щодо позицій Антанти і Троїстого союзу по відношенню до Болгарії, то вони полягали в спробах залучення її на ту чи іншу сторону. Географічне положення країни приваблювало погляди військових стратегів обох коаліцій. Перебуваючи в центрі балканського півострова, маючи вихід у Чорне та Егейське моря, розташована поблизу від Мармурового моря і проток, та мала кордон з усіма значними балканськими державами, Болгарія займала ключове положення в регіоні.

Найбільш рельєфно боротьба «за Болгарію» проявилася в питанні зовнішньої позики. У період до Балканських воєн Болгарія брала позики у банківських консорціумів різних країн, проте домінуюче положення серед болгарських кредиторів займали французькі банки. Однак у Парижі міністру закордонних справ Болгарії Генадієву та міністру фінансів Д. Тончеву дали зрозуміти, що позика може бути надана тільки за умови, якщо уряд Радославова відмовиться від курсу на зближення з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Дещо інший був прийом у Відні та Берліні. Візит Д. Тончева поклав початок тривалим переговорам, в яких основну роль грали уповноважені берлінського банку «Дісconto Гезельшафт». Умовою укладення позики ставилося будівництво по території Болгарії (в рахунок позики) залізничної магістралі до узбережжя Егейського моря. У міру надходження нової і все більш детальної інформації про болгаро-німецькі переговори, що стосувалися позики, серед російських і французьких дипломатів зростало розуміння того, що мова йде не про звичайну фінансову операцію.

Вступ Туреччини у війну на боці Центральних держав 30 жовтня 1914 р. дав дипломатам Антанти можливість для маневру. Тепер за участь у війні можна було обіцяти Болгарії турецьку Східну Фракію і тим самим, якщо не відвернути болгар від Македонії, то, принаймні, стримати претензії на заході від її кордонів. Спроби Антанти спокусити Радославова Східною Фракією (а іноді британські дипломати обіцяли навіть територію до лінії Мідьє – Родосто – Саросська затока з виходом в Мармурове море) виявилися безуспішними, оскільки інтереси болгарської політики були спрямовані не на Східну Фракію, а на захід і південь, де проживало значне населення, яке уряд вважав болгарським. Тому незважаючи на те, що громадська думка країни схилилась до союзу з Антантою, керівництво Болгарії в особі царя і глави кабінету міністрів віддавали перевагу союзу з Німеччиною та Австро-Угорщиною. У підсумку ця точка зору і перемогла, коли 14 жовтня 1915 р. Болгарія вступила у війну на боці Німеччини, Австро-Угорщини та Туреччини.

Цар Фердинанд ухвалив таке рішення, коли здавалося, що Сербія ось-ось мала бути розтоптаного, а Росія зазнає поразки. До 11 грудня 1915 р. болгарська армія завершила операції проти сербів у Вардарській Македонії та зупинилася на сербсько-грецькому кордоні, не переходячи його. Це було зроблено згідно з побажаннями німецького командування, щоб не дати привід Греції примкнути до Антанти, яка почала висадку своїх військ у Салоніках ще 5 жовтня. Німці прагнули відтягнути на Балкани із Західного фронту якомога більше британсько-французьких сил, «скувавши» їх болгарською армією. У той же час вони розуміли, що після військового розгрому Сербії залишається мало шансів змусити болгар брати участь у військових діях на інших фронтах. Адаже окупацією Вардарської Македонії Болгарія домоглася здійснення своєї основної військово-політичної мети, заради якої вона вступила в європейський конфлікт.

Отже, на початку Першої світової війни болгарський вибір полягав у тому щоб, знайти союзника зі сторони воюючих блоків для досягнення власних національно-територіальних цілей, пов'язаних з поразкою в другій Болгарській війні.

Структура інтересів США в Центральній Азії на поч. XXI ст.

Мінгазутдінова Галина

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка darthzepesh@i.ua

Пропоноване дослідження присвячено архітектурі геополітичних інтересів США в пострадянській Центральній Азії на початку XXI ст. Для розуміння та розгляду геополітичної активності Вашингтону в регіоні важливим є вивчення аналітичних робіт американських дослідників (С.Бланк, Ю.Румер, Р.Стівенс-мол.), стратегів (сер Ф. Старр, З.Безинський), опрацювання мемуарів політичних діячів США початку

XXI ст. (К.Райс, Х.Р.Клінтон) та документів, що висвітлюють стратегічні напрямки діяльності Вашингтону в рамках національних інтересів США (Національна стратегія 1998 р., Стратегія 2002 р. тощо).

Новизна полягає у розкритті важливості географічного положення та ресурсної бази Центральної Азії й взаємодії Вашингтону з новими претендентами на регіональне домінування на основі думок сучасних політичних діячів США, викладених в мемуарній літературі та стратегічних концепціях.

У політичному відношенні для Сполучених Штатів важливість Центральної Азії полягає в її географічній близькості до Афганістану, що є своєрідним коридором до форпосту терористичної ойкумени; важливість такого коридору стала очевидною в ході військової операції 2001 р. «Нескорена свобода» проти Талібану, про початок якої президент Дж. Буш-молодший оголосив у своїй промові до американських громадян 7 жовтня того ж року. Саме в цей час відбувається принципове зрушення в зовнішньополітичному курсі Вашингтону відносно стратегічної географії: безпосередня близькість країн регіону до осередку міжнародного тероризму зробило Центральну Азію важливою частиною безпекової діяльності США. У рамках «Нескороної свободи» дві стратегічно важливі центральноазійські бази в Узбекистані та Киргизії починають використовуватися Вашингтоном для перекидання військ та оснащення в театр військових дій. За словами К. Пауелла, відтепер і важливість центральної Азії для Вашингтону, і присутність США в регіоні набувають небачених досі масштабів, про які годі було й мріяти. Говорячи про геополітичну важливість регіону для США, вкотре підкреслимо принципове стратегічне положення Центральної Азії те тільки як історичної серцевини – запоруки глобального домінування, а й географічного блоку, що перебуває в оточенні найбільш впливових континентальних держав початку XXI ст. в особі Китаю, Індії, Росії, Ірану та Пакистану.

Для Вашингтону серцевина Євразії виступає важливою частиною військової стратегії, точкою безперешкодного воєнного доступу до регіону та запорука здатності швидко здійснювати розміщення та передислокацію військових сил в ході боротьби з міжнародним тероризмом та в ході реалізації більш широких геополітичних інтересів. І, безумовно, ключова роль Центральної Азії полягає в її енергетичній значущості завдяки величезній ресурсній базі та широкій транспортній мережі, здатній здійснювати постачання нафти та природного газу з регіону до великих імпортерів.

Зрозуміло, що зростання контролю над таким важливим територіальним осередком з боку будь-якої з впливових регіональних держав може призвести до втрати США доступу до Центральної Азії, що не зможе не позначитися на регіональних інтересах Вашингтону й в більш широкому азійському контексті, що охоплює, зокрема, проблематику Близького Сходу. Оптимальним сценарієм розвитку взаємодії між США та державами-геополітичними конкурентами в Центральній Азії було і залишається встановлення модус вівенді в рамках регіональної політики, проте реальний результат повзучого протистояння трьох держав у регіоні, імовірно, залишатиметься спірним та відкритим протягом довгого проміжку часу.

Ольстерская проблема в контексте британо-ирландских отношений 1979-1990 гг.

Минкина Екатерина

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
mkv21311@gmail.com*

Проблему Северной Ирландии часто относят к внутренней политике Великобритании, однако для нее характерны и внешнеполитические аспекты. Актуальность работы обусловлена значительной ролью этно-территориальных и

религиозных вопросов в мире и их влиянием на политику других государств. Одной из таких проблем является Ольстерский вопрос. Необходимость решения конфликта в провинции отображается в политике консервативного кабинета Маргарет Тэтчер. В ходе исследования была проанализирована политика правительства направленная на прекращение конфликта. На основе анализа документальных источников и доступных научных трудов изучен процесс урегулирования социального, экономического и политического кризиса в Северной Ирландии в контексте развития британо-ирландских отношений. В период с 1979 по 1990 г. напряженность в провинции, хоть и не была полностью разрешена, но значительно понизилась.

Изученная историография представлена трудами М.Е. Орловой, Э.А. Чепорова, Н.П. Грибина, А.А. Лебедева, Стефана Вольфа и Эндрю Уилсона.

Источниковой базой исследования являются заявления и выступления представителей британского, ирландского, американского и советского правительств по решению Ольстерской проблемы.

В работе определены концептуальные предпосылки изменения характера внешней политики М. Тэтчер, в частности по отношению к Ирландии. Активизация сотрудничества Ирландской Республики с Великобританией связана с премьерством Гаррета Фицджеральда, заменившем на посту Чарльза Хохи. Новый ирландский премьер-министр охотно шел навстречу консервативному правительству. Правительство Ирландии инициировало созыв в Дублине форума, открытого для всех политических партий Севера и Юга, который состоялся в мае 1983 г. В мае 1984 года был опубликован Отчет форума по Новой Ирландии. На повестке дня стоял вопрос о поисках выхода из сложившейся политической ситуации. На рассмотрение выносилось три варианта: 1) создание единого государства; 2) общая федеральная система с двумя столицами, но одним президентом; 3) некая форма совместного суверенитета. На встрече с Г. Фицджеральдом в Чекерсе в ноябре 1984 г. М.Тэтчер высказалась негативно относительно реализации решений форума, что связано с охлаждением британо-ирландских отношений.

Однако, к 1985 г. сотрудничество Великобритании с Ирландией вступает в новую фазу. Метод силового подавления был заменен поиском мирных путей решения конфликта. М.Тэтчер под значительным влиянием Р. Рейгана и других радикально настроенных американских политиков ослабила свои позиции, что привело к подписанию англо-ирландского соглашения 1985 г. В нем подтверждалась принадлежность Ольстера к Соединенному Королевству до тех пор, пока за это выступает большинство населения провинции. Заключение соглашения благоприятствовало дальнейшему развитию сотрудничества Великобритании и Ирландской Республики с целью решения Ольстерского вопроса.

Проведенное исследование позволяет выделить два ключевых направления в политике неоконсервативного кабинета М. Тэтчер по урегулированию североирландской проблемы:

1. «Ольстеризация» – урегулирование внутривнутриполитического положения в провинции;
2. Англо-ирландское сотрудничество и политическое сближение.

В ходе анализа различных аспектов политики Великобритании было выяснено, что «ольстеризация» вызвала обострение проблемы, что и обусловило переориентацию политики консервативного правительства на поиск компромиссного пути. Подробное изучение международного положения проблемы позволяет отметить значительное влияние Соединенных Штатов на ход политики кабинета, что привело к активизации англо-ирландского сотрудничества и созданию благоприятных условий для подписания соглашения между Ирландией и Великобританией в 1985 году. Таким образом, заслугой консервативного правительства Маргарет Тэтчер является

существенное изменение политических приоритетов, результатом которого является мирный процесс урегулирования конфликта.

Роль банківської системи у збереженні нейтралітету Швейцарії та міжнародні наслідки її діяльності під час Другої світової війни

Печиборщ Вікторія

*Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ
viktory.pechyborsh@gmail.com*

На початку ХХІ ст. банківська система Швейцарської Конфедерації виступає однією з найбільш стабільних у світі. Політика банківської таємниці зробила банкову систему Швейцарії, оформлення якої відбулось у 30 - 40 рр. ХХ ст., неймовірно привабливою для зовнішнього інвестування. Таким чином, з позицій ефективності функціонування банківської системи Швейцарії на сучасному етапі, дослідження її ролі у збереженні нейтрального статусу країни та аналіз міжнародних наслідків її діяльності під час Другої світової війни постає актуальним науковим завданням.

Варто зазначити, що історія оформлення та розвитку банківської системи Швейцарії не достатньо висвітлена у науковій літературі, українська історіографія теми практично відсутня. Дослідження окремих аспектів економічної історії Швейцарської Конфедерації у 1939 – 1945 рр. і зокрема функціонування її банківської системи представлені трьома групами дослідників – радянських (Г.П. Драгунов, В.Б. Могулін та ін.), російських (І.О. Петров) та швейцарських науковців. Особливе місце в історіографії теми займають роботи останніх. У підсумковому звіті комісії Ж-Ф. Берж'є містяться надзвичайно цінні відомості та оцінки банківської політики Швейцарії у період Другої світової війни. Дослідження організації банківської системи Швейцарської конфедерації та міжнародні наслідки її діяльності представлені у монографії П. Нобеля «Швейцарское финансовое право и международные стандарты».

Для розуміння банківської системи Швейцарії у збереженні її нейтралітету необхідно дослідити правові засади, на яких вона була створена. Національний банк Швейцарії було створено 20 червня 1907 р. відповідно до Федерального закону від 6 жовтня 1905 р. У часи Другої світової війни він керувався поміж інших такими нормативно-правовими актами як Федеральний закон «Про банки і ощадні каси» від 2 лютого 1934 р. та Федеральним наказом «Про так звані будівничі спілки і організації пов'язані з кредитуванням» від 4 червня 1934 р.

За допомогою методу ретроспективного аналізу автором було досліджено оформлення та функціонування банківської системи Швейцарської Конфедерації та наслідки її міжнародної діяльності у період Другої світової війни.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській історіографії здійснено аналіз основних засад банківської політики Швейцарії у 1939 – 1945 рр. та у введених до наукового обігу оригінальних документів Федеральної влади Швейцарської Конфедерації.

Проаналізувавши законодавчу основу, систему організації та міжнародну діяльність банківської системи Швейцарії під час Другої світової війни, можна зробити висновки про її надзвичайно важливу роль у збереженні нейтрального статусу країни. Про це свідчать і гучні наслідки її міжнародної діяльності у 1930 – х 1940 – х рр., які опинились у центрі судової тяганини кінця ХХ – початку ХХІ ст. Федеральний закон 1934 р. «Про банки і ощадні каси» визначав основні принципи і засади функціонування банків у Швейцарській Конфедерації. Можна виділити дві основні характеристики: по – перше, це надзвичайно чітка підпорядкованість центру – Національному банку Швейцарії – і контроль структурних підрозділів на всіх рівнях, по – друге, це

суворе дотримання принципу банківської таємниці, порушення якої тягло за собою позбавлення волі. Ці принципи стали реакцією на наслідки світової економічної кризи початку 1930 – х рр.

Більшість дослідників погоджуються з думкою про те, що швейцарські банки під дією обставин були змушені співпрацювати з нацистською Німеччиною. Це стало підставою для позовів у бік Швейцарії в кінці ХХ ст. зі сторони єврейських організацій, чії центри переважно розміщені у США. Претензії до швейцарських фінансових інституцій зводились до двох основних звинувачень: у привласненні так званих неактивних рахунків та у зберіганні нацистського награбованого золота. У результаті цих судових справ Швейцарія була змушена виплатити союзникам значну компенсацію, хоча і наголошувала на тому, що подібні претензії були значно перебільшеними.

Тож, банківська сфера відіграла не останню роль у збереженні територіальної та політичної цілісності Швейцарської Конфедерації, хоча її діяльність і призвела до того, що хоч і опосередкованим чином країна опинилась у списках винуватців війни 1939 – 1945 рр.

Действия международного сообщества по предотвращению военного конфликта в Боснии и Герцеговине (1991–начало 1992 г.)

Старовойтов Никита

Донецкий национальный университет starovojtovnik@mail.ru

Международные организации с началом распада СФРЮ принимали активное участие в дипломатической работе, связанной с выходом республик из её состава. Их участие во многом имело определяющее значение в вопросе сохранения мира на постюгословянском пространстве, в том числе и в БиГ. Историографическая база поднятой нами проблемы является достаточной, однако зачастую сильно ангажированной или фрагментарной: в одних работах оценка событий имеет просербский характер (труды Е. Ю. Гуськовой), в других данная тема носит вспомогательный характер (книги М. Ю. Мартыновой), в третьих обращается внимание лишь на военную составляющую (работы О. В. Валецкого). Наконец, общей их чертой является то, что данной проблеме (касательно БиГ) уделяется мало внимания. Источники делятся на несколько групп: законодательные акты, документы международных организаций и статистические материалы. Научная новизна состоит в том, что автором предпринята попытка объективного и полного освещения проблемы участия внешних сил в деле предотвращения войны в Боснии.

К 1991 г. БиГ была полиэтничным государством: тут проживало 1,9 млн бошняков-мусульман (43,4 %), 1,3 млн сербов (31,2 %) и 760 тыс. хорватов (17,3 %). В конце 1990 г. в БиГ прошли первые многопартийные выборы, победу на которых одержали националистические партии: мусульманская Партия демократического действия, Сербская демократическая партия и Хорватское демократическое содружество. Однако дальнейшее их сотрудничество оказалось трудным: бошняки настаивали на независимой БиГ; сербы выступали за сохранение СФРЮ или присоединение к Сербии; хорваты желали присоединения к Хорватии. Такие настроения подтвердила встреча президента Хорватии Ф. Туджмана и Сербии С. Милошевича 25 марта 1991 г. в Караджорджево, где они обсудили возможный раздел БиГ.

Первой международной организацией, которая стала действовать в СФРЮ, было Европейское экономическое сообщество. Весной 1991 г. была создана «тройка» из бывшего, настоящего и будущего председательствующего в ЕС. А в сентябре в ситуацию вмешалась ООН: была основана Конференция по Югославии (МКБЮ) и Арбитражная комиссия. 29 ноября 1991 г. она констатировала распад

СФРЮ. Этому предшествовало провозглашение скупщиной БиГ «Меморандума о суверенитете», на основании которого, 16 декабря ЕЭС принял «Декларацию о Югославии», где говорилось о готовности признать независимость республик СФРЮ. Но в случае Боснии, арбитражная комиссия 11 января 1992 г. постановила провести референдум по этому вопросу. Он состоялся 29 февраля – 1 марта (несмотря на бойкот со стороны сербов); 99,7 % голосовавших высказались за независимость. 6 апреля 1992 г. независимость БиГ признал ЕЭС, на следующий день аналогичный шаг сделали США, а 22 мая Босния стала членом ООН. Однако к этому времени, противоречия между этническими общностями в БиГ стали ещё непримиримей. В конце 1991 – начале 1992 г. боснийские сербы и хорваты образовали, соответственно, Республику Сербскую (ей оказывалась поддержка, в том числе и военная, со стороны Сербии) и Хорватскую республику Герцег-Босна (её поддерживала Хорватия). В таких условиях, международное общество изменило свою политику. 25 сентября 1991 г. СБ ООН ввёл эмбарго на поставки оружия в СФРЮ, а 21 февраля 1992 г. учредил Силы Организации Объединённых Наций по охране (СООНО) на территории бывшей СФРЮ. В феврале 1992 г. под эгидой МКБЮ начались переговоры по предотвращению войны в Боснии. 18 марта было подписано соглашение (план Каррингтона-Кутилейру), согласно которому, предусматривалось разделение власти по этническому принципу посредством создания кантонов. Но уже через 10 дней лидер мусульман А. Изетбегович отозвал свою подпись. Таким образом, мирные международные переговоры провалились. Главными причинами этого стали абсолютно противоположные позиции сторон внутри БиГ, а также то, что, международное сообщество недооценило размах событий. И уже с марта 1992 г. в Боснии развернулся этнический конфликт, которому суждено было стать самым трагическим эпизодом в истории Европы после 1945 г.

Новый Южный Уэльс – Британская «тюрьма под открытым небом» (1788–1809 гг.)

Тетерев Иван

Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина

В настоящее время Австралия представляет собой одно из наиболее экономически развитых и привлекательных для жизни государств мира. Однако, обращаясь к периоду колонизации Южного материка, оказывается, что открытое Дж. Куком ещё в 1770 г. восточное побережье, названное им Новым Южным Уэльсом, оказалось востребовано британскими колонистами лишь 18 лет спустя. Причиной интереса к далёкой колонии со стороны королевских властей в первую очередь стало перенасыщение английских тюрем и утрата американических колоний как места ссылки заключённых. Экономический же мотив, включающий в себя перспективы открытия новых торговых путей в Юго-Восточную Азию, имел на тот момент третьестепенный характер.

13 мая 1787 г. флотилия капитана Филиппа, на борту которой находилось 1026 человек, около 800-та из которых были ссыльными каторжниками, выдвинулась из Англии. 26 января 1788 г. британские корабли подошли к Порт-Джексона, вблизи которого было заложено первое поселение колонии Новый Южный Уэльс, названное в честь министра внутренних дел Сиднеем. Торжественное открытие колонии состоялось 7 февраля 1788 г., когда был зачитан королевский указ, в соответствии с которым капитан Филипп назначался губернатором Нового Южного Уэльса. Этим актом определялись границы колонии: с севера на юг – от полуострова Кейп-Йорк до Южного мыса со всеми островами и на запад – до 135° восточной долготы. Социально-политическое и экономическое положения британской колонии

каторжников в первые 20 лет её существования, вплоть до массового притока сюда свободных переселенцев, и является объектом нашего исследования.

Историография проблемы представлена трудами К. Вейле, Э. Йенкса, С. Макинтайра, К. В. Малаховского и Я. М. Света. Источниковой базой являются сборники британских правительственных актов, мемуары и дневники колониальных чиновников, воспоминания местных жителей, собранные М. Твенном в конце XIX в.

Губернатор Филипп был надёлен чрезвычайно широкими полномочиями, какими не обладал ни один из администраторов британских колоний. Однако ни этот факт, ни его гуманность, целеустремлённость и выверенность действий не могли решить всех тех проблем, которые свалились на первых обитателей колонии. Непригодность к новым условиям, измождённость и недостаточная квалификация ссыльных, из которых было лишь 12 плотников, один каменщик и ни одного, кто бы разбирался в земледелии, фактически сразу поставили под угрозу существование колонии. На протяжении пяти лет губернаторства, капитан Филипп неоднократно посылал письма в метрополию с просьбами о транспортировке продовольствия и свободных переселенцев, труд двадцати которых, по словам губернатора, стоил усилий тысячи каторжников. Однако вместо помощи британские власти высылали в Австралию лишь новых заключённых. До августа 1791 г. в колонию прибыло 1700 ссыльных, а в сентябре того же года – еще около 1900 человек. Таким образом, население Нового Южного Уэльса превысило 4 тыс. человек (вместе с солдатами и чиновниками). В колонии царил голод, вызванный колоссальными неурожаями, низкой дисциплиной и осложняемый произволом прибывшего сюда в 1790 г. новоюжноуэльского военного корпуса, отказавшегося подчиняться распоряжениям губернатора и пользовавшегося широкой поддержкой Англии. Согласно задаче британского правительства, капитан Филипп должен был построить в Австралии самоокупающуюся колонию. Однако на деле она полностью зависела от английских поставок и к моменту отъезда губернатора по состоянию здоровья в 1792 г. должна была правительству метрополии 152 тыс. ф. ст.

Последующие 18 лет истории колонии ознаменовались фактическим правлением т.н. «ромового корпуса» – того самого новоюжноуэльского военного полка. Его солдаты стали монополистами в области продажи виноводочных изделий, держа в своих руках весь соответствующий рынок. Спекулятивная продажа населению английского продовольствия в 3 раза дороже стоимости, а также возросшее пьянство и преступность привели к полной анархии и хаосу. За эти годы в Новом Южном Уэльсе сменилось 4 губернатора (Гроуз, Хантер, Кинг, Блай), каждый из которых безрезультатно пытался бороться с гегемонией «ромового корпуса», запретить беспощадную торговлю спиртными напитками и навести порядок в колонии. Подобные попытки увенчались тем, что в январе 1808 г. офицеры и солдаты свергли и заключили под арест губернатора Блая, а власть в колонии на ближайшие два года безраздельно перешла в руки военных, командуемых майором Джонстоном. Лишь 31 декабря 1809 г. в Австралию прибыл новый губернатор – Л. Маккуори. Имея чёткие указания по наведению порядка в колонии и устранению экономической и политической власти офицеров, он за короткий срок добился вывода новоюжноуэльского полка и переселения на материк свободных фермеров и рабочих. Именно с именем Л. Маккуори связан дальнейший расцвет Нового Южного Уэльса и в частности его столицы Сиднея, до настоящего времени сохранившего статус основополагающего города Австралии.

Таким образом, можно сделать вывод, что проект «тюрьмы под открытым небом», предусматривающий заселение первой австралийской колонии исключительно осуждёнными и стоящими над ними чиновниками, оказался в целом нежизнеспособным. Экономическую самостоятельность колония стала приобретать

лишь с массовым притоком сюда свободных рабочих рук и устранения власти военных. В то же время именно на плечи каторжников легло тяжелейшее бремя освоения непривычных южных территорий. И именно им, а также таким, как офицер Дж. Маккартур, который первым стал разводить на Зелёном материке овец, должен был быть благодарен Маккуори и все последующие поколения австралийских переселенцев. Так как несмотря на все препятствия и беззаконие первые 20 лет функционирования Нового Южного Уэльса стали залогом богатства и процветания Австралии, позволившей ей уже к середине XIX в. считаться одним из ярчайших драгоценных камней в короне Британской империи.

Східна Європа в програмних документах федерального уряду канцлера Герхарда Шредера (1998-2005)

Харлан Ганна

Інститут історії України НАН України annaharlan@ukr.net

Зміна урядової коаліції в Німеччині 1998 р., в результаті якої до влади прийшли представники СДПН та Союзу 90/«Зелені», зумовила значні зміни в німецькій зовнішньополітичній стратегії в східноєвропейському напрямку, в українській історіографії поки що відсутні історичні дослідження, в яких би вивчалися східноєвропейська політика Г. Шредера, що обумовлює новизну нашого дослідження

Його джерельна база складається з програмних документів федерального уряду, що стосуються східноєвропейської політики ФРН (коаліційні договори «Прорив і відновлення – шлях Німеччини у XXI столітті» від 20.10.1998 р., «Оновлення – Справедливість – Стейкість. За економічно сильну, соціальну та екологічну Німеччину. За життєздатну демократію» від 16.10.2002 р. та «Директиви оборонної політики» від 21.05.2003 р.). У ході дослідження застосовувалися нарративний, конкретно-історичний та проблемно-хронологічний методи.

У першому коаліційному договорі, підписаному між СДПН та Союзом 90/«Зелені», зазначалося, що новий федеральний уряд розвиватиме і зміцнюватиме партнерство з Росією. У зв'язку з цим йшлося про Раду Росія – НАТО. Констатувалася необхідність розширення співпраці з Україною та іншими державами учасниками програми «Партнерство заради миру». У відносинах із сусідами Німеччини та її історичною відповідальністю поряд із Францією, Польщею, Чехією та Ізраїлем згадувалися Росія та Україна. Метою визнавалося забезпечення стабільності в цьому регіоні завдяки підтримці демократичних, державно-правових, соціальних та економічних реформ.

Другий коаліційний договір загалом підтверджував основні положення східноєвропейського зовнішньополітичного курсу федерального канцлера Г. Шредера. Зокрема, було підкреслено намір федерального уряду використати розширення ЄС і НАТО з метою інтенсифікації співпраці із східними сусідами. У межах цих структур Німеччина прагнула до розвитку міцного і довгострокового партнерства з Росією у сфері безпеки, а також підтримки співпраці з цією державою в політичній, економічній та громадській сферах з метою сприяння здійсненню демократичних, правових і соціальних реформ. На основі спільних цінностей декларувався розвиток відносин із незалежною Україною і підтримка її політики реформ, формування громадянського суспільства та зміцнення демократії.

У «Директивах оборонної політики» Східна Європа вже не трактувалася як потенційно небезпечний регіон, що загрожує ФРН своєю нестабільністю. Щоправда, в цьому документі з усіх країн Східної Європи згадувалася лише Російська Федерація. Саме німецько-російські партнерські відносини видавалися необхідними для колективних дій в попередженні різноманітних загроз і вирішенні міжнародних конфліктів. У зв'язку з цим згадувалося включення Росії до «великої

вісімки», активізація діалогу в рамках Ради Росія – НАТО і спільні заходи в боротьбі з міжнародним тероризмом, які створили основу для більш щільного довгострокового співробітництва у сфері безпеки.

Таким чином, програмні документи федерального уряду канцлера Г. Шредера є важливим джерелом з дослідження східноєвропейської політики ФРН упродовж 1998-2005 рр. Можна стверджувати, що Г.Шредер у своїй східноєвропейській політиці найбільше уваги приділяв співпраці з Російською Федерацією, яка остаточно закріпила за собою позиції ключового німецького партнера на пострадянському просторі. Особисті дружні відносини Г. Шредера та В. Путіна досі залишаються предметом критики з боку опонентів німецьких соціал-демократів. Особливо зважаючи на той факт, що після відставки в листопаді 2005 р. з посади канцлера Г. Шредер очолив правління компанії, яка будувала, а зараз керує Балтійським газопроводом «Північний потік». Тож Герхарда Шредера донині вважають ледь не головним агентом впливу Путіна в Німеччині.

Зовнішня політика і дипломатичне середовище європейських держав доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): інституціональний вимір

Ціватий Вячеслав

Дипломатична академія України при МЗС України tsivatyy@i.com.ua

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), поряд із виникненням та еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. Відповідно постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «мир» і «війна». Мир був протиположним війнам, які на той час були візитівкою держав європейського зовнішньополітичного простору та дипломатичного середовища. Одне з центральних місць у політичній теорії й практиці доби раннього Нового часу посідали проблеми розуміння сутності, функцій, методів реалізації влади, зовнішньополітичних завдань і практичної діяльності дипломатів, концептів «війна» і «мир», моделей дипломатії та моделей дипломатичних служб, їх інституціонального розвитку тощо. Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме: використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору. А така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвитку дипломатичних і консульських служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими науковцями, як Б. М. Гончар, О. Б. Дьомін, В. О. Дятлов, Н. Г. Подалаяк, Б. О. Ачкіназі, А. І. Кудряченко, С. В. Віднянський, М. В. Кірсенко, О. П. Машевський, С. Б. Сорочан, О. І. Сич, С. І. Лиман, Ю. О. Голубкін та інші. Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники російської, французької, іспанської, німецької, італійської та англо-американської історіографічних шкіл.

У сфері зовнішніх зносин дипломатія є засобом реалізації зовнішньої політики. З цією проблематикою пов'язані й оціночні судження сучасників стосовно різних державно-правових форм та історичних типів правління, моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, об'єктивних оцінок політичних реалій і створення ідеалів міждержавних відносин. Саме в період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, нові механізми міждержавних відносин і технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. Невдовзі *corps diplomatique*, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Отже, постійна дипломатична служба, як нове інституціональне утворення, у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. У цей новий період сутність і мету «загальноєвропейської рівноваги» дипломатичного середовища визначали форми, методи та інструментарій дипломатії. Вони були дієвими і в мирний час, і в періоди підготовки війн, створюючи тим самим політико-дипломатичний інструментарій блоків, союзів і коаліцій у новий період інституціонального розвитку європейської дипломатії раннього Нового часу.

**Организация управления российским
военно-морским флотом в 1-й четверти XVIII в.****Алексеев Владислав***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина naiking@ukr.net*

Регулярный военно-морской флот становится важнейшим показателем великой державы в новое время. Одним из залогов эффективности флота (и вооруженных сил в целом) является хорошо организованное централизованное управление, обеспечивающее не только планирование и проведение боевых операций, но и снабжение всем необходимым. Вопрос об эффективном управлении является весьма актуальным для Вооруженных Сил Украины, которые нуждаются в реформировании. Поэтому было бы полезным, на наш взгляд, учесть опыт и ошибки предшествующих времен.

Проблему организации управления российским военно-морским флотом при Петре I затрагивали Бестужев Н. А., Елагин С. И., Бескровный Л. Г., Веселаго Ф. Ф., Золотарев В. А., Ульгрен П. и др. Однако, данный вопрос являлся не центральным в работах данных исследователей. Источниковую базу работы составили делопроизводственные документы (режиссии, таблицы, донесения, отчетные ведомости) и актовый материал (указы царя Петра I, Правительствующего Сената, адмиралов Ф. М. Апраксина и К. И. Крюкса, Морской устав 1720 г.). Объектом исследования является российский военно-морской флот в 1-й четверти XVIII в., а предметом – организация управления флотом. Цель данной работы – проанализировать процесс становления централизованных органов управления флотом.

В данной работе были использованы следующие методы: историко-генетический, историко-сравнительный и статистический. Научная новизна заключается в том, что организация управления флотом рассматривается как отдельная проблема, в данной работе впервые: исследованы факторы, влияющие на развитие органов управления флотом; прослежена динамика роста управленческого персонала; выявлены обязанности морской администрации, а также подсчитаны финансовые расходы на её содержание.

Во время второго Азовского похода 1696 года были спущены на воду первые боевые суда российского флота. В это же время в государстве начали задумываться об организации строительных работ, управлении и содержании флота в надлежащих условиях. За всем этим Петр I поручил следить созданному в 1700 г. в Воронеже Адмиралтейскому приказу (3 должностных лица). Становление Балтийского флота придало импульс разрастанию и совершенствованию морской администрации (количество её работы увеличивалось, набирались новые специалисты). Организация в Москве Адмиралтейской канцелярии в 1712 г. (116 служащих), а затем Адмиралтейств-коллегии в Петербурге в 1719 г. (500 служащих) способствовала поддержанию боеспособности российских военно-морских сил. К планированию военных операций Адмиралтейств-коллегия не привлекалась (хотя, возглавляющие её адмиралы Ф. Апраксин и К. Крюкс непосредственно принимали участие в составлении планов кампаний). Управленческий персонал увеличился с 3 человек в 1700 г. до 500 в 1719 г. Соответственно годовые расходы на морскую администрацию с 1700 по 1719 год увеличились с 500 до 42000 рублей. Проведя подсчеты мы выявили, что в период с 1700 по 1725 год на содержание морской администрации (с момента её становления и до кончины Петра I) из государственной казны было выделено 543158 рублей. В 1720 г. обострились англо-российские отношения. Петр I, учитывая, что Англия имела сильнейший на то время флот, в 1720 г. издает Морской устав, которым окончательно определяется порядок формирования, содержания и управления российским флотом.

РОЗДІЛ ІХ

ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Таким образом, по мере усиления российского военно-морского флота совершенствуется его управление. Морская администрация обеспечивала содержание флота и организацию строительных работ. Морской устав завершил нормативную регламентацию военно-морских сил. Он с незначительными изменениями и дополнениями действовал вплоть до Крымской войны, когда вышел новый устав 1853 года.

Духовенство та інтелігенція (на матеріалах церковної періодики Харківської єпархії др. пол. XIX – поч. XX ст.)
Бондаренко Ганна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Nutelll@yandex.ua

Починаючи із середини XIX ст. і понині залишається актуальним питання про те, за якими критеріями визначати інтелігенцію, яка її роль та які її завдання у культурному та громадсько-політичному житті. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Російській імперії існувало декілька підходів при трактуванні поняття «інтелігенція», але здебільшого в основі був суспільно-політичні принципи (консервативно-охоронний, ліберальний, народницький, соціально-демократичний). У радянські часи спочатку запанував класовий підхід (буржуазна, пролетарська інтелігенція), а потім закріпилося соціологічне тлумачення й виокремлення декількох типів інтелігенції в залежності від сфери діяльності (наукова, художня, інженерно-технічна та ін.). На сучасному етапі відбувається відновлення філософського розуміння інтелігенції та навіть оформлення інтелігентознавства як окремого напрямку досліджень. Разом із тим, ані раніше, ані тепер не відбулося обговорення питання про належність до інтелігенції духовенства. Почасти, на нашу думку, це пов'язано із тим, що поняття «інтелігенція» набуло конкретно-історичного змісту. Дехто навіть вважає, що «інтелігенція» – то є суто російське явище, не притаманне Західній Європі, де зазвичай кажуть про «інтелектуалів». До певної міри, в тому є сенс.

«Інтелігенцію» в російському варіанті вже у другій половині XIX ст. пов'язали із поняттями «прогрес» та «суспільне благо», на інтелігентів дивилися як на людей, які займаються самовдосконаленням, «вболівають душею» за народ та просвіту, небайдужі до політичного життя, виконують функції морального еталона для суспільства, готові до самопожертви. Не дивно, що інтелігенцію почали протиставляти іншим «відсталим» прошаркам суспільства, серед яких однозначно розташували й духовенство. Такі висновки робили самі ж представники інтелігенції, які завдяки публіцистиці заволоділи умами «освіченого суспільства».

Втім, якщо конкретизувати ставлення інтелігенції до духовенства, то слід зауважити, що спочатку на духовенство дивилися як на «сільських інтелектуалів», проте, вже з 80-х рр. XIX ст. воно зазнало нищівної критики, його звинувачували у «забитості» та «відсталості від прогресу». Такі оцінки закріпилися на довгі роки. Дещо інакше дозволяють поглянути на проблему матеріали церковної православної періодики, зокрема тих видань, які виходили друком у Харкові. Ці матеріали дозволяють стверджувати, що більша частина священиків також досить активно займалася розумовою діяльністю та самовдосконаленням. Так, священики читали книги як духовного, так і світського спрямування, відвідували бібліотеки, здійснювали обмін книгами та періодичними виданнями.

Духовенство брало активну роль не тільки в організації початкової освіти, але і намагалось покращити цю освіту, в тому числі й шляхом обговорення нагальних проблем та можливих напрямів реформування початкових шкіл.

Якщо розглядати роль цієї групи в політичному житті, то духовенство, безсумнівно традиційно виконувало охоронну функцію, намагалось гальмувати радикалізацію,

повернути суспільство до стабільного життя. Втім, поширення революційних настроїв у суспільстві змусило духовенство осмислювати не лише події, що відбувалися навколо, а й свою суспільно-політичну позицію. У тому числі це відбувалося шляхом обговорення актуальних проблем життя на сторінках своїх періодичних видань.

Можна сказати, що завдяки новим можливостям для комунікації у той саме час (друга половина XIX – початок XX ст.), перш за все завдяки періодиці, відбувається новий етап консолідації духовенства як соціально-професійної та субкультурної групи. Почасти, така консолідація також обумовлювала протиставлення себе іншим. У зазначений час, очевидно, наміри у цілому консервативно налаштованого духовенства вступили у протиріччя із позицією ліберальної і особливо радикальної інтелігенції. Про це також свідчать матеріали церковної православної періодики. Особливо це помітно на початку XX ст., коли з боку духовенства лунали постійні звинувачення інтелігенції у розбещенні суспільства та розхитуванні держави.

Таким чином, можна стверджувати, що попри спорідненість видів розумової діяльності та сфер субкультурних інтересів, духовенство та інтелігенція саме через світоглядні та суспільно-політичні погляди опинилися по різні боки інтелектуального простору. Подальші революційні події лише закріпили таке протиставлення.

Специфіка системи оборони Севастополя у ході Кримської війни (1854 – 1855)

Волинський Владислав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна volynskiy_v@ukr.net

Вивченню реалій Кримської війни присвячено величезний масив історичних досліджень. Однак більшість робіт мають описовий (у рамках позитивістської літератури), а не аналітичний характер. Безліч аспектів залишаються не вивченими або потребують переосмислення у контексті розвитку сучасної мілітарної історії. Зокрема, необхідним є аналіз особливостей тактичних дій севастопольського гарнізону та принципів функціонування оборонної лінії.

Так, у середині XIX ст. імперське командування не брало до уваги можливість десантування великих контингентів військ на Кримському узбережжі для дій проти Севастополя. Тому місто мало потужні оборонні споруди виключно для захисту рейду, проте мінімально укріплені сухопутні батареї не могли відбити масовану атаку армії противника.

Лінію оборони, ключовими ланками якої були 8 бастионів, активно почали будувати у вересні 1854р. після виникнення безпосередньої загрози з боку союзної армії англійців та французів. Союзники, втративши можливість з ходу, «на марші» захопити Севастополь без серйозних втрат, змушені були вести проти бастионів «правильну облогу». Її основи, як і тактика «правильної оборони» були закладені в XVII ст. французьким інженером С. Вобаном. Пропоновані ним тактичні схеми бралися до уваги інженерами гарнізону, але були частково модифіковані під час створення оборонних конструкцій.

На формування особливостей тактики захисту та структуру оборонної лінії вплинуло декілька чинників. По-перше, С. Вобан проектував схеми облоги/ оборони фортець з довготривалими укріпленнями, тоді як основу системи оборони Севастополя склали тимчасові польові фортифікації, які можна було модернізувати, перебудовувати залежно від бойової обстановки. По-друге, при значній інтенсивності артилерійського вогню запасу боєприпасів севастопольського арсеналу для повноцінного забезпечення батарей виявилось недостатньо, а оперативна доставка снарядів і пороху з України була утруднена через відсутність шляхів сполучення. Гарнізону доводилося економити дефіцитні боєприпаси. По-третє, бої на оборонних

рубежах, узагальнюючи, можна звести до боротьби за простір між передовими позиціями сторін: союзники прагнули його скоротити, щоб наблизити піхоту на близьку відстань до бастионів під час штурму, мінімізуючи її перебування під вогнем; захисники ж прагнули недопустити подібного розвитку ситуації.

Саме тому, «правильна оборона» була скоригована, у результаті чого оформилася тактична схема захисту, названа нами «тактикою балансу сил». Головний її принцип полягав у тому, щоб недопустити повного домінування англійських та французьких військ на певній ділянці фронту. В іншому випадку – союзники б швидко просунули апроші на вигідну для прямого штурму відстань. Так, досягнувши переваги над захисниками Малахова кургану, атакуючі змогли наблизити траншеї на відстань 30 м від контрескарпів бастиону, у результаті чого здійснений 27 серпня штурм призвів до захоплення Севастополя.

Стримуючи наступальні дії союзників, захисники фортеці постійно змінювали конфігурацію і розташування батарей, переозброювали ділянки оборони, на яких наступ противника був більш вірогідним, потужними гарматами, концентрували сили піхотних частин і т.п. Прагнення гарнізону до збереження балансу сил у важкому озброєнні вело до нарощування його кількості, що призвело до безпрецедентної (до Кримської війни) концентрації артилерії і щільності вогню на окремо взятій ділянці фронту.

Ефективність «тактики балансу» сил безпосередньо залежала від надходження оперативної інформації, у зв'язку з чим розвідка набула особливого значення. Для отримання розвідданих перед бастионами були закладені невеликі укріплення («ложементи», «секрети» та ін.), особовий склад у яких (пластуни Чорноморського війська) були орієнтовані на виявлення дій військ союзників. Між передовими укріпленнями і бастионами вдалося налагодити систему оповіщення, що дозволило своєчасно змінювати конфігурацію оборони, коригувати вогонь батарей для знищення споруд наступального характеру, що зводилися французькими та англійськими інженерами. Проведення гарнізоном «вилазки» можна класифікувати як розвідувально-диверсійні дії, оскільки в їх ході захоплювали полонених, які володіли необхідною інформацією, знищували облогові конструкції.

Реалізація формули «балансу сил» була можлива у разі збереження передових позицій (контрапрошей) захисниками, оскільки це перешкоджало просуванню наступальних траншей. Тому за ложементи велася перманентна боротьба, яку, проаналізувавши характер зіткнень, можна вважати раннім проявом феномену «окопної війни».

Таким чином, об'єктивно необхідна трансформація принципів «правильної оборони» призвела до появи тактичної схеми, іменованої «тактикою балансу сил». Остання вплинула на концентрацію артилерійського озброєння, підвищення значущості оперативної інформації, кристалізації феномену «окопної війни».

Жизнетворчество поэтов Серебряного века на примере дуэльных ситуаций

Ежков Никита

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина nikish_art@mail.ru

Одной из особенностей Серебряного века стали многочисленные дуэльные ситуации в поэтической среде. Обращение поэтов к поединкам как к способу разрешения конфликтов и защиты личной чести в начале XX в. приобрели новые и неоднозначные для дуэльной традиции черты, которые позволяют говорить о таком способе поведения ее участников, как *жизнетворчество* – поведении, сосредоточенном на следовании определенным этическим и эстетическим установкам прошлого и

способними стать примером для подражания в будущем с целью создания некоего автобиографического образа.

Изучение этого явления на примере дуэльных ситуаций представляет несомненный исследовательский интерес. Наибольший вклад в изучение поединков в литературной среде начала XX в. внес А. Кобринский. Его исследование посвящено исключительно дуэлям в среде поэтов Серебряного века и трактует рассматриваемое нами явление как «факт литературной жизни». Остановившись на этой проблеме и авторы, чьи работы посвящены общей истории дуэлей в Российской империи (И. Рейфман, А. Востриков, А. Кацура) или дуэли в целом (Р. Холтон, V. G. Kiernan). Ряд авторов обращались к изучению Серебряного века с целью определения основных поведенческих стратегий представителей этой эпохи (S. Voym, I. Papeano, J. D. Grossman, A. Эткинд, Н. Богомолов, О. Давиденко и др.).

Надо сказать, что наше обращение к поставленной проблеме будет сосредоточено именно на поведенческих стратегиях поэтов Серебряного века в тесной связи с изменениями дуэльной традиции конца XIX – начала XX вв. Такой подход будет требовать привлечения новых методов исследования нашей проблемы. Обращение к этому вопросу предполагает и привлечение широкого круга источников: публицистических, мемуарных, эпистолярных, художественных. Особую ценность представляют мемуарные, эпистолярные и художественные источники – именно они в первую очередь позволяют выяснить личное восприятие дуэльных ситуаций и отношение к ним непосредственных участников конфликтов.

Особое отношение к поединкам поэтов рассматриваемой нами эпохи было связано с мировоззренческой атмосферой, сложившейся внутри Серебряного века. Модернизация всего российского общества, общественные потрясения (поражение в русско-японской войне, революция 1905-1907 гг. и т.д.) создавали условия для рефлексии российской интеллигенции по отношению к прошлому, настоящему и будущему. Философские и поэтические изыскания были полны пророчеств о наступающей новой эре, несущей российскому обществу дальнейшие потрясения (например, сочинения Н. Бердяева, С. Франка, А. Блока).

Особая чуткость поэтов к изменениям приводила к формированию особого типа поведения – *жизнетворчеству*. Поэты Серебряного века обращались к дуэли, желая отстоять свое право называться поэтом. Образцами и часто причинами дуэльных ситуаций с участием поэтов в начале XX в. становились известные поединки XIX в., особенно наиболее трагические дуэли с участием двух великих поэтов А. Пушкина и М. Лермонтова. В этом свете не выглядят случайными даже попытки женщин-поэтов стать участницами дуэлей (вызов М. Шагинян на дуэль В. Ходасевича). Конечно, преувеличивать влияние эпохи на дуэльные ситуации не стоит. Однако, как минимум, два факта – 1) участие многих поэтов Серебряного века в дуэльных ситуациях (А. Белый, В. Брюсов, А. Блок, М. Шагинян, В. Ходасевич, Н. Гумилев, М. Волошин, Ю. Анисимов, Б. Пастернак, О. Мандельштам и др.) и 2) доведение лишь одного конфликта до непосредственной дуэли (Н. Гумилев – М. Волошин) подтверждают как особое отношение поэтов Серебряного века к дуэлям, так – и неоднозначное, выраженное в стремлении стать участником конфликта, но, если это было возможно, избежать его продолжения – выхода к барьеру. Таким образом, дуэль в поэтической среде Серебряного века в некоторых аспектах была связана с сознательным *жизнетворческим* поведением его представителей, вызванным реакцией на значительные общественные изменения российского общества и желанием продолжить сложившуюся в XIX в. традицию вовлечения поэтов в дуэльную традицию.

**Образы французов и англичан на страницах российских
ежемесячных изданий в 1890 – 1914 гг.**

Захарова Анна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anniezakharova@gmail.com

Рубеж XIX – начала XX вв. в истории Российской империи обозначился курсом на расширение контактов со странами Западной Европы, что рассматривалось правящей элитой как благо России, необходимый шаг для дальнейшего развития государства. В связи с этим существенно увеличилось влияние прессы на общество, которое становилось осведомлено в событиях, происходивших в окружающем мире. В то же время печать отражала на своих страницах российскую общественную мысль и само настроение общества.

Необходимость обращения к данной теме обусловлена также растущим интересом в современной исторической науке к проблеме «другого» и подходом к изучению исторических процессов с этих позиций. Длительные и плодотворные контакты между русской, с одной стороны, французской и английской культурами – с другой, на протяжении столетий образуют одну из наиболее содержательных глав в истории международного культурного сотрудничества.

Историография данной работы подразделяется на три группы: труды, которые затрагивают вопросы общей международной политической ситуации того периода (А. З. Манфреда, Н. А. Ерофеева, Л. В. Милова); работы, в которых исследованы стереотипы в восприятии и формировании образов Франции и Англии в российском обществе в конце XIX – начале XX веков (О. С. Поршневой, А. Б. Давидсона); исследования по истории российских ежемесячных изданий.

Их анализ показал, что единого фундаментального труда, посвященного формированию образов иностранцев в российском обществе рубежа XIX и XX вв. на данном этапе нет, а такой источник, как внешнеполитические обозрения журналов «Вестник Европы», «Русское богатство» и «Русская мысль» вообще не был объектом внимания историков. Исходя из всего вышесказанного, в данной работе предпринята попытка осветить формирование облика Франции и Англии на страницах журналов «Вестник Европы», «Русская мысль» и «Русское богатство» за период с 1890 по 1914 г. В рамках нашего исследования «другой» – это французская и английская культура, политика и общество, представленные на страницах ежемесячников.

В ходе исследования было выявлено, что образ Франции на страницах указанных изданий, в целом, имел положительный характер, в то время как тональность отзывает относительно Англии трансформировалась. Через призму восприятия «другого» на страницах публикаций «Вестника Европы», «Русской мысли» и «Русского богатства» становилось возможным складывание у представителей образованной части общества образа Франции и Англии. Благодаря такому сопоставлению происходило более четкое осознание собственной русской культуры.

Нами выявлено, что на протяжении изучаемого времени для Франции были характерны такие маркеры, определяющие образ, как: «дружественная», «близкая», «искренняя», что свидетельствовало также о бытовании подобного стереотипного мышления у российского населения в отношении французского народа, культуры. В отношении же Англии 1890-х гг. сохранялись маркеры «коварности», «прагматичность», «английский эгоизм».

Рассмотрение социально-культурного аспекта формирования образов Англии и Франции на страницах журналов показало, что представления о жизни французов основывались на подаче информации не только о столичной жизни, но и французской глубинки, особенностей жизни и мировосприятия рядовых людей. Таким образом,

благодаря материалам журналов образ иностранных государств и иностранцев стал достоянием более широкого круга представителей российского общества.

**Материальное обеспечение духовенства
в восприятии сельского священника
(II половина XIX – начало XX века)**

Звягинцева Марина

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

С начала XVIII века Православная Церковь была частью государственного аппарата, а православная религия фактически выступала в качестве официальной идеологии. Если говорить о Церкви, как об особом социальном институте, являющемся посредником между властью и обществом, то особенно актуальной становится тема материального обеспечения духовенства.

В данной работе пойдет речь не просто о денежном эквиваленте работы сельского священника (эта тема разработана в исследованиях таких историков как Л. И. Земцова, Д. Н. Калашникова, А. В. Шадринной, В. Н. Якунина и т.д.). Используя историко-генетический и историко-сравнительный методы, мы стремились проанализировать такую проблему, как место и значение в жизни священника материального обеспечения, как оно воспринималось и осмысливалось представителями приходского духовенства.

Главным источником при изучении этой научной проблемы стала мемуарная литература: «Записки сельского священника» А. И. Розанова, опубликованные в 1880 году журнале «Русская старина» и статья священника С. Мясичева «Злоба дня сельского пастыря», напечатанная в 1908 году в неофициальной части Воронежских епархиальных ведомостей.

Научная новизна работы заключается в том, что ранее в исторических исследованиях затрагивалась только ретроспективная сторона вопроса, где внимание акцентировалось лишь на денежном эквиваленте того времени, и следовавшему за этим отношению сельского населения к пастырю. В результате же этого исследования мы понимаем, как выглядела ситуация, сложившаяся на рубеже веков, непосредственно в глазах священнослужителя: где была «правда» в его личном понимании. Также стоит отметить, что анализируются мемуары, которые ранее практически не фигурировали в историографии и не подвергались подробному изучению исследователей.

Ход исследования заключался в рассмотрении объективной экономической зависимости священника от прихода, анализе её психологического восприятия в среде духовенства. Были рассмотрены такие эпизоды жизни священников, как сезонное собирание хлеба – «таскание по дворам», не всегда оправданные штрафы со стороны консистории, а также злоупотребления духовной властью: решение вопроса о венчании, иногда сводившегося к торгам, исправлении треб и таинств. Касательно последнего, со своей стороны А. И. Розанов отмечает, что условия, в какие поставлено духовенство в материальном отношении, унижает само дело служения: в среде крестьян можно было услышать суждения, что молитвы на различные «бытовые» случаи – изобретение попов для сбора денег.

Анализируя положение дел, С. Мясичев приходит к выводу, что практически ничто так не способствовало унижению духовенства в России, не возбуждало неприязни в народе, как его материальное обеспечение: если оставаться и дальше в пропасти между пастырством и торговством, то ни к чему хорошему это не приведет.

В результате исследования мы пришли к выводу, что во второй половине XIX – начале XX века материальное обеспечение духовенства оставляло отрицательный

окрас на его репутации. Сведения же из мемуаров А.И. Розанова показывают, что существенное число священников примером своего «служения» сделали такое поведение, под влиянием которого сформировались причины и предпосылки общественного недовольства приходским духовенством.

Таким образом, в глазах народа священник, зачастую, выглядел как «поборник», но при этом не всегда это было отражением объективной реальности, а, скорее, обуславливалось незнанием крестьянством подлинных реалий повседневной жизни и потребностей сельского духовенства.

III-я Государственная дума об отмене смертной казни в Российской империи

Коробчук Анна

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

miss.korobchuk@yandex.ru

Новизна работы – в попытке переосмысления отношения к «вечному вопросу человечества», о ценности человеческой жизни и праве одного человека лишиться жизни другого. Автор систематизировал материалы по изучаемому вопросу, показал на основании стенограмм Государственной думы отношения к законопроекту отдельных депутатов.

Методы исторических исследований: историко-сравнительный, анализа и синтеза, обобщения, сопоставления. Источники: стенографический отчет Государственной думы 3-го созыва, в котором четко отображено обсуждения депутатов законопроекта об отмене смертной казни; воспоминания члена Государственной думы В. В. Шульгина, изложенные в его книге «Годы», в которой отображено его отношение к законопроекту сквозь призму прожитых лет, опираясь на стенограммы, показывает основные аргументы некоторых из своих противников, воспоминания Я. В. Глинки «Одиннадцать лет в Государственной Думе».

В историографии данный вопрос малоизученный, но мы видим в романе-хронике Д. Жукова, вышедшей 2013 г., то, что речь В. Шульгина заслужила высочайшего императорского благоволения. Также для рассмотрения данного вопроса интерес представляют биографии отдельных депутатов Государственной думы.

Данная тема, на мой взгляд, актуальна тем, что рано или поздно в любой стране находятся люди, которые поднимают вопрос о целесообразности применения смертной казни, пытаясь этой мерой решить злободневные проблемы государства. Основным, из них является вопрос, о сохранении морального и боевого духа собственного народа, чтобы дальнейшее развитие событий в решающие исторические моменты не пошло по накатанному сценарию, а в умах людей не возник всепоглощающий и всеоправдывающий новый жизненный лозунг: «Война все спишет!». Ничего и никого не спишет, а погубит всех.

Именно эту мысль и пытается донести до депутатов Государственной думы В. В. Шульгин как оппонент выдвигаемого законопроекта. Основная дискуссия развернулась с трудовиком (с весьма пестрой биографией, принципам которого была весьма чужда российская государственность) Булатом, который использовал, казалось бы, неоспоримый аргумент: «Смертная казнь должна быть отменена, дабы не один невинный не был казнен». Следует отметить, что он имел при этом личный интерес, как лицо избежавшее «столыпинского галстука». Мы не ставим перед собой задачу разобраться в истинной виновности господина Булата, который вероятнее всего осознавал всю ответственность за свое преступление. Забастовка, которая парализовала телеграфную связь и железнодорожное снабжение армии в

период русско-японской войны, являлась косвенной причиной гибели многих солдат и моряков. Противники В. В. Шульгина использовали в своих выступлениях основные аргументы, которые были высказаны против смертной казни на протяжении веков. Он же до конца отстаивал свою позицию по сохранению введенных ранее военно-полевых судов как юридического института военного времени. Василий Витальевич применил все свое красноречие, давая понять окружающим, что это может оказаться полезной и целесообразной мерой не только на «театре военных действий», но и в мирной жизни. Ослабления государственных институтов в смутное время вызывает в народе чувство безнаказанности, возрождение культа силы, подмену законов «законами джунглей» и «раскладом по понятиям». Как заметил писатель И. Бабель в цитате одного из своих героев: «Если сегодня горит полицейский участок, то завтра будет гореть вся страна». В результате длительных прений в думских кулуарах, был выдвинут на голосование вопрос, о передаче законопроекта, об отмене смертной казни, в комиссию. В итоге предложение о передаче законопроекта в комиссию было принято 179 голосами, против выступило 133 депутата. Как мы видим, «вечный вопрос» разделил противников без значительного перевеса в какую-либо сторону. Некоторые после услышанного были уже не столь категоричны. Пример тому депутата-октябриста Антонова, который пытался склонить депутатов к более тщательному рассмотрению законопроекта наивного, коварного и лицемерного.

Термины «штундизм» и «баптизм» в миссионерском и ведомственном дискурсах конца XIX – начала XX вв. (на материалах Харьковской губернии)

Кучеренко Маргарита

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина rita-kucherenko@mail.ru

В конце XIX – начале XX вв. в Российской империи начали усиливаться различные сектантские движения, в частности, штундизм и баптизм. Данные процессы вызвали огромный интерес в различных слоях российского общества. Образ сектантства в русской литературе и философии достаточно подробно рассматривался Александром Эткиндром. Что же касается представлений православных миссионеров и светских чиновников о сектантстве, данная проблема изучена гораздо меньше.

Исследователями уже отмечалась путаница в использовании миссионерами и светскими чиновниками терминов «штундизм» и «баптизм». При этом, до конца не выясненным остаётся вопрос о том, в каком именно контексте данные понятия использовались в миссионерском и ведомственном дискурсах рубежа XIX–XX вв., как они соотносились с распространённым в то время разделением сект на мистические и рационалистические, в какой мере убеждения православных миссионеров и чиновников влияли на их восприятие штундизма и баптизма.

Источниковую базу данного исследования составляют документы Государственного архива Харьковской области, а именно: уголовные дела против сектантов и отчеты харьковских миссионеров, а также Всеподданнейшие отчеты обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания. Распространение в Российской империи штундизма и баптизма привело к появлению такого понятия, как рационалистическое сектантство. В миссионерской литературе секты делили на две категории: мистические рационалистические. Такое деление было не таким простым, как кажется на первый взгляд. Представители рационалистического сектантства искали ответы на свои духовные вопросы в Священном Писании, которое пытались трактовать самостоятельно. Поэтому многое в их убеждениях зависело от того, кто был учителем конкретного баптиста или штундиста. Вследствие

этого указанные движения были крайне неоднородными. Отсутствие единства в штундизме приводило к тому, что под именем штунды в миссионерском и ведомственном дискурсах понимался не только баптизм, но и секты мистического характера, например, хлыстовство. В результате этого миссионеры не до конца осознавали, про кого они писали. Если общие характеристики разных сект определялись легко, то своеобразные черты описывались достаточно смутно. Проблема понимания миссионерами сектантства заключалась не только в том, что само это явление было крайне неоднородным.

Пробелы в духовном образовании миссионеров также давали о себе знать. Некомпетентность местного духовенства вносила дополнительную путаницу в понимании такого явления, как штунда. Чаще всего миссионеры и светские чиновники писали о штунде в соответствии с общецерковной и государственной политикой, которая проводилась в резкой оппозиции к последователям данного учения. Но были и те, кто занимал нейтральную позицию по отношению к штундизму, в основном, это были чиновники на местах. При этом, как правило, чем более высокую должность занимал чиновник или миссионер, тем выше было его осуждение с особенностями вероучения различных сект. Например, судя по Отчету обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева за 1894 и 1895 годы, его автор понимал различия штундизма и баптизма, чего не наблюдается в отчетах Харьковского Епархиального Совета по миссионерским делам.

Российские добровольцы на Балканах накануне и в период русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг.

Михайлов Александр

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
sasha.mikhaylov93@mail.ru*

Деятельность российских добровольцев на Балканах уже не раз привлекала к себе внимание исследователей (С. М. Горяинов, С. С. Татищев, Н. Н. Яковлев, А. С. Никитин, Ю. Е. Фомин и др.). Вместе с тем, полагать, что эта тема исчерпала себя, было бы преждевременно. Ряд аспектов этой сложной проблемы все еще остается недостаточно изученным, а некоторые – являются дискуссионными. К ним мы относим вопросы побудительных мотивов участия в событиях на Балканском полуострове, реальная помощь народам, поднявшимся на борьбу за свою независимость и содействие российской армии, и ряд других.

К новизне нашего исследования мы относим привлечение новых материалов, относящихся к волонтерам – представителям Харьковской губернии, а также обобщение новейших публикаций по данному вопросу.

В нашем исследовании мы использовали сравнительно – исторический метод, историко-генетический метод и метод исторической типологизации.

Следует отметить, что до событий 70-х годов XIX ст. российская история не знала столь массового добровольческого движения за пределы империи. Совершенно очевидно, что такое заметное явление как пребывание в «горячих точках» Балкан сотен, а в конечном итоге – тысяч добровольцев не могла осуществиться без мощной поддержки со стороны государственных и общественных структур. К последним, мы относим деятельность многочисленных Славянских комитетов, которые занимались организацией передвижения волонтеров на театр военных действий, сбором материальных пожертвований, публикацией различных воззваний, других пропагандистских материалов. Особое место занимает православная церковь, которая весьма позитивно относилась к идее помощи православным народам, находившихся под турецким гнетом.

Общественное мнение Российской империи было настроено на оказание самой широкой помощи болгарам, сербам, черногорцам и другим балканским народам.

Большинство волонтеров были мужчины молодых возрастов, причем выходцами из различных слоев общества. Впрочем, среди них встречались и лица старших возрастов, и женщины. Женщины были медсестрами (в том числе волонтерами Российского Красного Креста), выполняли обязанности секретарей, учительниц и другие.

Все источники по российскому добровольческому движению можно разделить на несколько групп: законодательные акты, источники мемуарного и эпистолярного характера, периодическая печать, делопроизводственная документация. К эпистолярным и мемуарным источникам относятся дневники и документы личного происхождения добровольцев. Большое значение для изучения добровольческого движения имеют материалы столичной и провинциальной периодической печати. Среди документов обращают на себя внимание резолюции съездов и собраний общественных комитетов, среди которых главную роль играли Славянские комитеты, протоколы заседаний и другие делопроизводственные материалы того времени.

В результате нашей работы установлены основные этапы добровольческого движения на Балканы, уточнены факты участия в этой акции харьковчан и сделаны выводы о том, что само это движение носило сложный характер, а главной движущей силой была внутренняя убежденность участников в правоте дела, в котором они принимали участие (освобождение южных славян).

Мы можем сделать вывод о том, что в истории волонтерского движения одной из самых ярких страниц было участие добровольцев в борьбе народов Балкан за независимость.

Практическая реализация решений секретного Комитета 1839–1842 гг., в ходе проведения земской реформы

Ожиганов Дмитрий

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
dmitriy_ozhyganov@mail.ru*

Деятельность секретного Комитета 1839-1842 г., названного по имени его председателя – графа П. Д. Киселева можно считать самой плодотворной среди прочих Комитетов, создававшихся на протяжении правления Николая I. В рамках деятельности этого Комитета проводилась реформа государственной деревни, которая, послужила основой сразу для нескольких реформ Александра II, а именно: полицейской, судебной, и в частности, для земской реформы.

Влияние реформы Киселева на будущую земскую реформу просматривается в деятельности Министерства Государственных Имуществ, а именно Третьего департамента, который отвечал за сельское хозяйство.

Для финансовой помощи крестьянам в больших селах были созданы вспомогательные кассы – мелкие кредитные учреждения, где крестьяне могли получить небольшие ссуды на свои хозяйственные нужды на льготных условиях.

Прогрессивной мерой Министерства было и то, что оброчная подать была переложена с души на землю – то есть, благодаря проведенной в 18 губерниях описи доходности земель, была выведена справедливая надбавка к подушной подати, уплачиваемой государственными крестьянами, которая теперь была соразмерна с доходами, получаемыми от земли и промыслов.

Заботилось Министерство и о здоровье казенных крестьян. Распространение получило оспопрививание и устройство врачебных пунктов.

Немало было сделано для просвещения. Так, если в 1838 г. в казенных селениях насчитывалось всего 60 школ с 1800 учащихся, то к 1856 г. этот показатель возрос до 2551 школ с 110 тыс. 994 учащимися.

Можно заключить, что эти меры были успешными, поскольку за 19 лет деятельности Министерства, недоимка с государственных крестьян сократилась с 33 млн. в 1838 г. до 17 млн. в 1856 г.

К сожалению, как сама реформа государственной деревни, так и ее влияние на земскую реформу не стало предметом систематического изучения ни в досоветский, ни советский периоды развития исторической науки. Внимание уделялось, как правило, изучению крепостной деревни.

Меж тем, эта реформа имеет огромное значение, так как преобразования, осуществленные в рамках ее реализации, после отмены крепостного права были перенесены на помещичью деревню, и, потому без изучения киселевской реформы, невозможно составить целостной картины преобразований 1860-х гг.

Источники проблемы многочисленны. Основная их часть сосредоточена в Полном собрании законов Российской империи, Своде законов, Сельских: судебном и полицейском Уставах, а также журналах Министерства государственных имуществ.

Указанные источники дают представление о том, как идеи реформы реализовывались на практике и помогают установить преемственность между реформой Киселева и преобразованиями 1860-х годов.

Что касается историографии проблемы, то она как уже отмечалось, лишь отчасти затрагивала вопрос влияния реформы государственной деревни на преобразования Александра II, и вовсе не уделяла внимание анализу взаимовлияния этих двух реформ.

В досоветской историографии реформа Киселева и ее последствия затрагиваются лишь в нескольких исследованиях. Так, уместно вспомнить работы А. П. Заблоцкого-Десятовского, В. И. Семевского и С. А. Князькова.

Советская историография также не уделяла должного внимания изучению киселевской реформы. Однако капитальные труды Н. М. Дружинина и С. В. Мироненко создали необходимый базис для дальнейших исследований.

В рамках современной историографии проблема отчасти затрагивается в монографии И. В. Ружицкой, а также диссертационном исследовании И. А. Христофорова.

Историография проблемы внесла конкретику в исследуемую проблему, и обозначила ряд вопросов, решение которых поможет приблизиться к пониманию значения реформ Николая I и их взаимосвязи с преобразованиями последующего правления.

Итак, можно заключить, что в результате проведения реформы удалось утвердить взгляд на государственных крестьян, как на свободных сельских обывателей, живущих на казенной земле, а не крепостных казны.

Очевиден факт, что невозможно было, начав осторожные преобразования в государственной деревне, сразу добиться революционных успехов. Серьезную роль в порядке осуществления и торможении киселевской реформы сыграл менталитет крестьян и привычный образ жизни, с чем приходилось властям, как считается, так и пытаться преодолеть. Глубокие традиции, с одной стороны, а с другой – практики бюрократических институтов, позволяли провести в жизнь реформу, не расшатывавшую основ государственного управления, а укреплявшую их. С этой точки зрения реформа П. Д. Киселева может быть названа консервативной, но учитывая положительные результаты, достигнутые в государственной деревне, и то, что реформа работала на перспективу, выбирая эволюционный путь развития, ее надо считать прогрессивной.

Польське питання у I та II Державній думі Російської імперії

Шпиталенко Катерина

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
katerynkashpytalenko@gmail.com*

У системі нових державних інститутів Росії поч. ХХ ст. першочергове місце займає Державна дума. У системі діяльності важливою є позиція представників національних окраїн в I і II Державних думах, серед яких найбільш яскраво виділялася група депутатів від Польщі.

Основною політичною силою в Царстві Польському (Прівіслінському краї) була Партія національних демократів (ендеків), створена у Варшаві в 1897. Лідерами партії були Р. Дмовський, З. Балицький і Г. Грабіцький. Партія отримала більшість голосів у Царстві Польському на виборах в I і II Державні думи. У підсумку в I Думу від польських губерній пройшло 33 депутати, які утворили свою фракцію - «Польське коло». У II Думі польських депутатів було 34, а разом з представниками «Територіального кола Литви та Білорусі» чисельність «Польського кола» досягла 46 осіб. «Коло» становило ядро парламентської групи Союзу автономістів. Головною метою групи автономістів було об'єднання сил для досягнення децентралізації управління національними регіонами.

Програма НДП передбачала боротьбу за досягнення незалежності і утворення самостійної польської держави. При цьому ендеки вказували, що сучасний стан польського народу не надає умов для збройної чи дипломатичної кампанії на користь державної незалежності. Зважаючи на це уявлялося необхідним заняття такої позиції, яка забезпечувала б за польським елементом можливо велику народну самостійність. Тому вимога автономії Польщі було проміжною метою для «Польського кола». Ендеки у цьому питанні виходили з вимоги найбільш широкої автономії для Польщі, що передбачала відновлення польської мови як офіційної, відновлення повноправності римсько-католицької церкви, підстава управління краю на корінних жителів, введення місцевого самоврядування.

Не дивно, що першим з національних питань у Думі було піднято польське питання. Тридцятого квітня 1906 27 польських депутатів представили Думі записку, у якій аргументували, із посиланнями на акт Віденського конгресу 1815 р, Органічний статут 1832 і Основні державні закони, необхідність відновлення прав та автономії Царства Польського. Ця заява відразу ж визначила головну програмну вимогу найбільшій національній організації. Причому в досягненні цієї головної мети багато лідерів «Польського кола» розраховували на співпрацю із загальноросійськими опозиційними силами.

Для вищої влади національне питання виявився занадто незручним, а головне, несвоєчасним. Першочерговим завданням для уряду П. Столипіна стала спроба виявити точки дотику з Думою з аграрного питання, який був каменем спотикання у їх відносинах. При цьому, на уряд постійно чинився тиск з боку консервативних сил. У Києві на початку жовтня 1906 р. відбувся III Всеросійський з'їзд монархічних організацій, наполягаючи на виданні нового виборчого закону, пропонував проводити вибори за церковним парафіям. За цим проектом, у числі іншого, істотно обмежувалися виборчі права «іногородців».

У Маніфесті про розпуск Державної думи і про зміну порядку виборів від 3 червня 1907 вказувалося: «Созданная для укрепления государства российского, Государственная дума должна быть русской и по духу. Иные народности, входившие в состав державы нашей, должны иметь в Государственной думе представителей нужд своих, но не должны будут являться в числе, дающем им возможность быть вершителями вопросов чисто русских». У результаті Трет'ячервневого перевороту чисельність депутатів від національних окраїн, особливо Польщі, була помітна уривана.

Говорячи про результати Третьочервневого перевороту, необхідно відзначити, що перед урядом не стояла мета у скасуванні представництва поляків у Думі. Політика «Польського кола» сприяла тільки дестабілізації ситуації в перших двох Думах Російської імперії. Поляки для досягнення автономії приєднувалися до опозиції з питань, що виступав раніше каменем спотикання у відносинах між вищою владою і народним представництвом. А саме незговірливість Думи у таких питаннях послужила причиною Третьочервневого державного перевороту.

Церковные реформы Петра I и его личная религиозность

Янкул Алексей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина ayankul@list.ru

Реформы в области церкви проводились Петром I практически на протяжении всего его правления. Благодаря им церковь в России была полностью поставлена под контроль государства, что свидетельствовало о желании Петра I ещё больше укрепить свою самодержавную власть. Проблемой церковных преобразований в различные периоды занимались многие известные историки, как церковные, то есть имеющие непосредственное отношение к церкви (П. В. Знаменский, Т. В. Барсов, Г. В. Флоровский и др.), так и светские (В. О. Ключевский, П. Г. Рынзюнский и др.). При этом, оценивая петровские преобразования, исследователи приходили к различным выводам. Одни считали, что Пётр I не являлся религиозным человеком, решившись на такие реформы церкви, другие считали, что он действовал на благо государства, и на его религиозные убеждения это не влияло.

Нами была предпринята попытка выяснить, оставался ли Пётр I религиозным человеком в период проведения им преобразований в области церкви. В ходе исследования были изучены законодательные, эпистолярные источники, а также мемуарная литература. Методологической основой исследования были социокультурный и герменевтический подходы. В начале своей преобразовательной деятельности в области церкви Пётр I пытался поставить её в экономическую зависимость от государства. Здесь следует заметить, что в этот период уже существовал Всешутейший собор, обряды которого целиком и полностью не соответствовали христианским понятиям о морали. Но не следует забывать и о том, что Пётр I был воспитан в духе старой христианской традиции, знал церковные каноны и признавал их авторитет, о чём свидетельствует его переписка (например, письмо Ф. Ромодановскому 1698 года). Но, в то же время, он неоднозначно относился к представителям духовенства, поскольку, по мнению Петра, они являлись такими же землевладельцами, как и дворяне, но при этом не приносили государству никакого дохода. Об этом свидетельствуют его указы периода церковных реформ (например, указ 1698 г., в котором он говорит о духовенстве, как о землевладельцах, имеющих свой доход). Поэтому Всешутейший собор был скорее пародией на духовенство, чем сознательным богохульством. Кроме того, как отмечают современные культурологи, собор был проявлением многократно описанной карнавальной культуры.

Следующим этапом преобразований Петра I в церковной сфере было создание Синода и ликвидация патриаршества. К таким действиям Петра I во многом побуждало его окружение (в частности, из церковных деятелей таковым являлся Феофан Прокопович, а среди светских – А. А. Курбатов, А. Д. Меншиков и т.д.). Исключение составил Стефан Яворский, который не поддержал идею ликвидации патриаршества, поскольку изначально был одним из претендентов на эту должность.

Но, даже ликвидировав патриаршество, в целом, Пётр I оставался верен православию. Он стремился лишь несколько модернизировать церковное управление. Его целью не было изменение церковных канонів и проведения церковных служб.

В данном случае, в своей политике он стремился укрепить самодержавную власть и сделать церковь полноценным государственным институтом, который будет приносить государству пользу. Таким образом, можно сделать вывод о том, что Пётр I в ходе своей преобразовательной деятельности оставался религиозным человеком, несмотря на то, что многие считали его политику антирелигиозной. Такие действия правителя можно объяснить его неоднозначным отношением к духовенству, но не к церковным традициям и не к самой церкви.

**Регулювання фабрично-заводської діяльності в українських землях
(кінець XIX – початок XX ст.)****Білошицька Наталія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка Ashok@ukr.net*

У другій половині XIX ст. в українських землях склалися досить сприятливі умови розвитку фабрично-заводської діяльності. Швидкі темпи економічного зростання, науково-технічний прогрес, поява значної кількості вільнонайманих працівників у результаті скасування кріпацької залежності у 1861 р. - сприяли переходу від мануфактурного до фабрично-заводського виробництва.

Промисловий переворот в українських землях розпочався із харчової та текстильної галузей промисловості. Поява парових машин замінила ручну працю людей, значно прискоривши процес виробництва та збільшивши обсяги випуску продукції. Це, у свою чергу, викликало попит на підвищення рівня механізації виробничого процесу на фабриках і заводах та досить позитивно вплинуло на розвиток машинобудівної сфери. Зростання обсягів машинобудування стимулювало розвиток металургійної промисловості. До того ж, у пореформений період фабрика остаточно витісняє мануфактуру. Якщо у 1860 р. нараховувалося 2330 фабрик і заводів, то у 1869 р. їх чисельність збільшилася до 3712 промислових підприємств.

Утворення нових фабрик та заводів вимагало розширення ринку вільнонайманих робітників. Поряд з цим, на порядку денному стояло питання врегулювання взаємовідносин між працівниками та роботодавцями. Цю місію було покладено на фабрично-заводську інспекцію, яка розпочала свою діяльність у 1882 р. в межах Російської імперії.

Незважаючи на значний обсяг джерел відносно утворення та діяльності фабрично-заводської інспекції в українських землях, на сьогоднішній день серед праць вітчизняних вчених відсутні узагальнені дослідження з даної проблеми. Нашої уваги заслуговують наукові доробки Самедової С.М., Володіна А.Ю., Шелимагіна І.І., Глазунова С.Р. т. і.

Нами було здійснено спробу визначення ролі фабрично-заводської інспекції у законодавчому врегулюванні діяльності фабрик та заводів, що дасть змогу ширше поглянути на промислово-економічний процес в межах українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст.

Розробкою ідеї утворення такого державного органу, який би регулював діяльність фабрик та заводів і контролював дотримання трудового законодавства між працівниками та роботодавцями займалися урядові комісії А.Ф. Штакельберга (1859-1862), М.П. Ігнат'єва (1870-1872) та П.О. Валуєва (1874-1875), покладаючись на попередній досвід західноєвропейських держав [12]. Проте, жоден із проєктів не був доведений до кінця. Лише з приходом до влади М.Х. Бунге на початку 1880-х рр., який очолив Міністерство фінансів, справа набула нового розмаху.

Законом від 1 червня 1882 р. «Про малолітніх, що працюють на заводах, фабриках та мануфактурах» заборонялася дитяча праця до 12 років, а робочий день підлітків обмежувався 8-ма годинами роботи. Для нагляду за дотриманням законодавства було створено наглядовий орган – фабрично-заводську інспекцію, яка підпорядковувалася Міністерству фінансів. Спочатку до її штату увійшло лише два фабричні інспектори, які у своїй практичній діяльності керувалися «Інструкцією чинам фабричної інспекції по нагляду за виконанням постанов про малолітніх, працюючих на заводах, фабриках і мануфактурах», та «Правилами для фабрикантів». У 1885 р. штат фабричних інспекторів розширився до 9-ти губерній Російської імперії, утворилися: Московський, Володимирський, Петербурзький, Харківський, Київський, Казанський, Воронежський, Віленський та Варшавський фабрично-заводські округи. Після реформування

РОЗДІЛ X

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

інституту фабрично-заводської інспекції у 1894 р. кількість фабрично-заводських округів скоротилася до 6-ти (Петербурзький, Московський, Варшавський, Київський, Харківський, Поволзький фабрично-заводські округи).

В межах українських земель виділялося два фабрично-заводські округи, зокрема, Київський та Харківський, які відповідно очолили І.О. Новицький та В.В. Святловський. Вони здійснювали контроль за фабрично-заводською діяльністю через: нагляд за виконанням фабрично-заводського законодавства, технічний контроль на підприємстві, ведення статистики т. і. Українські фабрично-заводські інспектори звітували перед Міністерством фінансів, а з 1905 р. перейшли у відомство Міністерства торгівлі та промисловості Російської імперії.

Таким чином, фабрично-заводська інспекція наприкінці XIX ст. перетворилася на головний державний орган, який регулював діяльність фабрик та заводів через прийняття низки законів; контроль за їх дотриманням як з боку працівників, так і з боку роботодавців; а також через підведення загальних підсумків кількості працівників та обсягу виконаної ними роботи за допомогою ведення щорічних статистичних звітів.

Ф. Ліст і М. Міхновський як представники німецького й українського націоналізму

Біскуп Дмитро

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна dmitro.bsskup@mail.ru

Націоналізм як одне з найбільш характерних породжень нашої епохи, з одного боку є цілісним суспільно-історичним феноменом, а з іншого – демонструє різноманітність своїх виявів. Тому його можна збагнути, простеживши причини виникнення в умовах формування європейських націй. Кожна нація мала свою специфіку формування, вплив як внутрішніх так і зовнішніх чинників. Процес становлення нації в Німеччині представляв Ф. Ліст, а в Україні М. Міхновський. Р. Шпорлюк називає Ф. Ліста засновником німецького економічного націоналізму. Головна праця Ф. Ліста «Національна система політичної економії» спирається на три основні сегменти: філософію, політику, історію. Це своєрідна Лістівська триєдина концепція побудови сильної, конкурентоспроможної, європейської, національної держави.

Філософська складова закликає до всесвітнього союзу і верховенства права. Всі нації повинні зблизитися між собою і припинити війну. Вільне існування нації можливе лише за рахунок свободи й визнання іншими твого власного національного «Я».

Політична складова за Ф. Лістом вимагає для нації самостійності, довгострокового існування. Це неможливе без вільного розвитку культури, підвищення добробуту й могутності в соціальному аспекті.

Історія показує нам вимоги майбутнього. Вона виступає певним механізмом, який навчає нас, що всі матеріальні й інтелектуальні блага мають виростати пропорційно, саме в такому випадку національна держава має шанс на успіх. Також історія вказує на вимоги політики і національності, показуючи як гинули ті нації які протягом довгого часу не піклувалися про свою культуру й могутність. Ф. Ліст показав як економіка може виконувати політичні завдання, а політика економічні. Ці дві складові між собою не сперечаються, а працюють в інтересах нації для створення сильної національної держави.

Представником українського політичного націоналізму дослідники називають М. Міхновського. Зокрема, Ф. Турченко який сконцентрував увагу своїх досліджень на політичній діяльності М. Міхновського і Г. Касьянов у своїй праці «Теорії нації та націоналізму», де М. Міхновський виступає як один з активних діячів національного руху в Україні кінця XIX – поч. XX ст. З теорії націоналізму можна вивести той факт,

що нація як конструкт не може бути створена суто на внутрішніх умовах, повинен бути зовнішній чинник. Так націоналізм М. Міхновського формувався з тієї політичної ситуації що склалася в Україні в кінці XIX – поч. XX ст., але він не міг обійтись без аналогій з іншими європейськими національними проектами. Виходячи з Лістівської триєдиної концепції політичної економії М. Міхновський робить акцент на політику й частково на філософію з історією. Головний його твір «Самостійна Україна» яскраво вписується в триєдину складову. Адже головне гасло твору і є самостійна, незалежна Україна дані слова протягнуті ключовою тезою через увесь текст, виступаючи стовбуром всіх інших думок. Чимало уваги приділяється верховенству права та доведення з юридичної точки зору недійсності Переяславської ради 1654 року. В даному творі йде заклик до того, що національні інтереси потрібно зберігати й боронити. Історія вчить нас сподіватися на самих себе. В прокламаціях М. Міхновського в доволі жорсткій формі, особливо в «десяти заповідях УНП», йде заклик до свого власного національного «Я». Історія зазначає потрібно примножувати культуру і не забувати про могутність у випадку з М. Міхновським про власну армію, не забувати про єдність народу, тоді є шанс на створення власного національно свідомого суспільства, а разом із ним національної держави.

Отже, Ф. Ліст і М. Міхновський два представники німецького й українського націоналізму відповідно. Вони прагнули об'єднати свої країни, зробити їх незалежними, європейськими державами. Якщо аналізувати їх головні твори, то можна віднайти спільні речі. М. Міхновський, в силу подібності обставин запозичив у Ф. Ліста концепцію побудови своєї власної національної ідеї для України.

Повсякденність та соціалізація дітей в інтернетних закладах у 20-х рр. XX ст. на Херсонщині (за матеріалами ДАХО)

Букресв Тарас

Херсонське вище професійне училище сервісу та дизайну tarasbukreev@ukr.net

Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності не нова для України. Досвід боротьби з цим кризовим соціальним явищем наша країна набула в тяжких умовах 1920-х рр. Важливо дослідити шлях розвитку методів боротьби з безпритульністю, адже звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

Для комплексного вивчення проблеми подолання дитячої безпритульності варто приділити увагу дослідженню повсякденності дітей у дитсадках. Проблема знайшла певне відображення в науковій літературі. Питання досліджували О.І. Анатольєва, В.Є. Виноградова-Бондаренко, А.Г. Зінченко та ін. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змоги говорити про специфіку окремих регіонів. Джерельною базою для висвітлення питання виступають документи, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р.-2, Р.-386, Р.-413, Р.-414, Р.-485).

Методологічну основу дослідження склали принципи історизму, логічності, наукової об'єктивності. Використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи (порівняльно-історичний, хронологічний, статистичний). Наукова новизна полягає у тому, що вперше спеціально досліджується проблема безпритульності, повсякденності та соціалізації дітей в інтернатах у 20-ті рр. на Херсонщині. Крім того, вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів ДАХО, що висвітлюють діяльність структур соцзахисту та реабілітації дітей у 20-х рр.

На початку 20-х рр. безпритульні діти, об'єднуючись у групи, створили своєрідну субкультуру, з асоціальними ідеалами, нормами та моральними цінностями.

Необхідність соціалізації неповнолітніх стала головним завданням влади та громадськості. В країні склалася система закладів, діяльність яких була направлена на допомогу нужденним дітям. У дитзакладах був організований навчально-виховний процес, котрий включав соціальне виховання, шкільне й трудове навчання. З метою виховання та навчання безпритульних дітей у Херсоні у 20-ті рр. склалася розгалужена система дитзакладів. Окрім дитбудинків загального профілю, діяли спеціалізовані. Стан більшості з них був незадовільним, що було характерним для всіх типів дитустанов. Найгірше становище було на поч. 20-х рр., адже механізми подолання безпритульності остаточно ще не були налагоджені, також ситуацію ускладнював голод. Серед вихованців була велика смертність, невіршеною залишалася проблема матеріального забезпечення. Джерела свідчать, що становище міських інтернатів було кращим, ніж в окрузі. З др. пол. 20-х рр. ситуація поступово змінювалася на краще. До цього часу дитбудинки не були місцем соціального виховання, їхнім головним завданням була боротьба з безпритульністю. З часом, завдяки зростанню кількості грошових асигнувань, почалося більше приділятися уваги покращенню навчально-виховної роботи. Але матеріальне забезпечення не можна назвати повним. Загальне місячне забезпечення дітей з боку держави ледь перевищувало половину від норми, тому велике значення у допомозі дітям відіграла громадськість. При більшості закладів були майстерні. Держава головним завданням таких майстерень визначала надання дітям трудового виховання, що в майбутньому давало можливість вихованцям влаштуватися на роботу та інтегруватися в формат існуючого соціуму. З метою привчання дітей до дисципліни в установах був регламентований розпорядок дня. Дитячого самоуправління майже не спостерігалось.

Отже, у 20-ті рр. склалася система закладів, діяльність яких була спрямована на допомогу нужденним дітям. У дитзакладах був організований навчально-виховний процес. Робота в напрямі демаргіналізації безпритульних була надзвичайно складною і потребувала великих зусиль. Найскладнішим у роботі з дітьми було те, що вони зберігали традиції поведінки, засвоєні ними на вулиці, де на них мав сильний вплив криміналітет.

Інкорпорація Волинської землі до складу Великого князівства Литовського за матеріалами літописних зводів

Буланый Микола

*Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара
bulanyj00@mail.ru*

Волинська земля довгий час знаходилась поза уваги літописів, бо вважалась окраїною Русі. Проте ситуація кардинально змінилась після монгольської навали, коли прикордонні землі почали відчувати потужний наступ і монгольських, і польських, і угорських володарів. Актуальність дослідження полягає в тому, що зазначена тематика має широку дослідницьку базу стасовно до XV – XVII ст., тоді як маловивченими лишаються згадки про перші спроби та внутрішні пориви Гедиміновичів кін. XIII - поч. XIV ст., завдяки яким стала можливим інкорпорація цих земель саме до складу ВКЛ, а не інших держав. Особлива зацікавленість цією темою сьогодні зумовлюється тим, що дослідники мають змогу ознайомитись з вагомими надбаннями литовських, американських та польських істориків. Завдяки їх працям не тільки розширюється джерельна та історіографічна база, але й використовуються нові методи досліджень, що раніше не застосовувались в Україні. Мета роботи полягала в дослідженні специфіки процесів інкорпорації земель Волині до ВКЛ згідно описань літописних зводів. Адже вони у специфічній формі з нашаруванням світоглядних позицій авторів дозволяють сподіватись, що «light will be thrown» на ці

епізоди українсько-литовської історії. Наукова проблема – висвітлення початкових мотивів Гедиміновичів у захопленні Волині в XIII-XIV ст., сприйняття місцевими елітами литовців, ідеологічне підґрунтя щодо прав на уділи Рюриковичів, взаємодія двох культур, які знаходяться на зламі (одна тільки формуються, інша – в кризовому стані). Історіографія обраної проблематики широко представлена українськими дослідниками такими як О. Русина, П. Грицак, І. Войтович; російськими – О. Белецька, В. Пашуто, М. Кром; польськими – S. Kutrzeba, L. Koczak; американськими – К. O'Connog та S. C. Rowell, литовськими – Е. Гудавічюс та З. Зінкявічюс. Історичні джерела у більшості представлені літописними зводами, такими як літописи Красинського та Археологічного товариства, Галицько-Волинський та Академічний літописи. Бралось до уваги твори генеалогічного характеру, які серед іншого містять дані й семіотичного характеру – «Родословие великих князей Литовского княжества», та «Origis regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lituanie». Серед методів дослідження, якими користувався автор слід виділити герменевтику та верифікацію джерельного матеріалу, методи порівняння, систематизації та ретроспекції. Новизна авторського підходу до вирішення проблеми полягає в реконструкції світогляду руських та литовських еліт за допомогою даних генеалогії, семіотики та лінгвістики.

При вивченні джерел вдалося виявити, що хронологічні межі інкорпорації включають період від 1256 р., коли дружини галичан та литовців спільно розорили околиці Києва, з чого й почалася нова хвиля проникнення литовців у руські землі. Кінцевою межею можна вважати прийняття королем Ягайлом привілею 1387 р., за яким місцева знать втрачала особливе право в адміністративній сфері. Можна виділити два великих етапи інтеграції: перший - на початку було збережено кордони князівств та структура управління. Таке положення влаштувало волинську знать, адже їх землі продовжували залежати від певного центру окремо одне від одного, тобто можливий конгломерат земель хоч не міг стати протиположним центром, але надавав цим елітам значні економічні та посадові переваги, оскільки фактично процес інтеграції завершувався відстороненням сюзерена від втручання у внутрішнє управління його васалів. Сутність панування Гедиміновичів базувалось на праві *supremi ducis*, яке влаштувало знать Волині при слабких претендентах на князівський стіл Рюриковичів. В подальшому, на другому етапі, окремими привілеями при певній стабілізації свого положення в Литві, Гедиміновичі зменшували права знаті Волині. При цьому руські землі ставали плацдармом для внутрішньої династичної боротьби за литовську владу, що в подальшому виявилось при повстаннях Свидригайла.

Отже, попри брак джерел вдалось прослідкувати еволюцію становлення литовської влади на теренах Волині та виокремити більш точні хронологічні межі процесу входження Волині до ВКЛ та ролі руських еліт у формуванні образу литовської влади. Також завдяки титулатурі Гедиміновичів вдалось визначити ідеологічні пояснення інкорпорації та їх права на Волинь.

Агітаційно-пропагандистська складова іміджевої політики Центральної Ради на початковому етапі Української революції 1917 р.

Гуцал Денис

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара
mr.presston@gmail.com*

Період Української революції 1917 р. постійно перебуває в колі інтересів науковців, як один із вирішальних етапів вітчизняної історії, але, в той же час, недостатньо вивченими залишається агітаційно-пропагандистська діяльність національних урядів, зокрема і Центральної Ради, в контексті іміджевої політики як важливого чинника перебігу політичних подій даного періоду. Попри відсутність комплексного

дослідження з даного питання, все ж варто відзначити монографічне дослідження О. Богуславського, де автор торкається агітаційно-пропагандистської складової пресової політики національних урядів. Теоретичною основою дослідження є праця автора теорії пропаганди Гарольда Лассуела.

Джерельну базу дослідження складають документи Центральної Ради, спогади та мемуари сучасників, зокрема Грушевського М., Христюка П., Ковалевського М. Мартоса Б., Дорошенка Д. періодичні видання даного періоду зокрема «Вісті Української Центральної Ради».

Новизна роботи полягає у виокремленні агітаційно-пропагандистської складової іміджової політики Української Центральної Ради на початковому етапі як фактору її становлення в якості провідного політичного центру українського народу.

Один із елементів забезпечення успіху політичних осередків полягає у формуванні в суспільства певних позитивних уявлень про них, створення відчуття необхідності та актуальності їх існування, тобто впровадження ідеї репрезентативності. Не винятком була і Українська Центральна Рада, яка претендувала на основоположний політичний осередок української нації. Стратегічний напрямок формування позитивного іміджу прослідковується з моменту заснування Центральної Ради.

На інституційному рівні були засновані органи, основним завданням яких було провадження політики агітації та пропаганди, це зокрема Маніфестаційна комісія на чолі із Д. Антоновичем, яка займалась організацією масових заходів (віче, маніфестації), як засобу формування політичного образу та апробації ідеологічних гасел та ідей. Агітаційна комісія (гол. С. Веселовський) до якої входили переважно українські соціал-демократи, які мали зв'язки з робітниками та студентством. Невдовзі був набраний штат агітаторів діяльність яких регламентувалась затвердженою інструкцією (на початковому етапі вони діяли в Києві та околицях).

Поряд з цим йшов процес активного встановлення зв'язків з різними українськими культурно-просвітними, кооперативними, громадськими, політичними та військовими організаціями та спілками, які делегували своїх представників до Центральної Ради для консультацій та інформування.

Для провадження цілеспрямованої інформаційної діяльності Центральна Рада засновує прес-біро, до повноважень якого належало офіційне інформування населення, та, зокрема, видання «Вістей з Української Центральної Ради» - першого урядового пресового органу, який почав виходити з 19 березня 1917 р. (в день 100 тис. маніфестації, підготовленої Агітаційною та Маніфестаційною комісіями).

Створення системи інформування та інститутів агітації та пропаганди мало на меті забезпечити необхідний рівень підтримки шляхом роз'яснення політичних мотивів за допомогою активної роботи агітаторів, масових публічних заходів, з'їздів (селянських, військових та ін..де зокрема піднімались питання про створення агітаційних відділів), друкованих матеріалів (як носили відкритий, або прихований агітаційний характер). Тобто, як зазначив Ковалевський М.: «Згуртувати маси під тими гаслами, які відповідали їхньому рівню свідомості».

Таким чином, на початковому етапі існування Центральної Ради, була створена інституційна основа, для ефективного впровадження необхідних ідеологічних гасел, та формування позитивного іміджу Центральної Ради, як провідного політичного та ідеологічного центру українського народу, для подальшої боротьби на постімперському політичному просторі.

Участь освітянської інтелігенції УРСР у діяльності народних дружин (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.)

Кагальна Марія

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
kagalnaja-mariya@rambler.ru*

З кінця 1950-х рр. пріоритетним завданням керівництва УРСР у сфері адміністративно-правоохоронної політики стало залучення громадськості до боротьби зі злочинністю. Важливе значення в цьому процесі належало вчительській інтелігенції, яка не лише популяризувала ідею створення громадських формувань (товариських судів і народних дружин), але й за рахунок особистої участі в них демонструвала їх дієвість та ефективність.

Найважливіша історіографія лише частково висвітлює внесок педагогів у діяльність народних дружин. Радянські науковці (О. Ільчук, В. Потехін) основну увагу зосереджували на питаннях створення та роботи громадських формувань, не висвітлюючи при цьому участі в них певних соціальних груп. Сучасні ж історики (Н. Белова, Л. Романець), звернувшись до вивчення повсякденності вчительства, лише фрагментарно дослідили їх участь у роботі народних дружин. Таким чином, у вивченні даного питання автор звернувся до архівних джерел – інформаційних повідомлень райкомів та обкомів, довідок профспілкових та адміністративних органів, надісланих до ЦК КПУ.

Новизна дослідження полягає у тому, що вперше на основі архівних джерел обласних архівів висвітлюється питання участі вчительської інтелігенції періоду хрущовської «відлиги» у громадському житті республіки, а саме у роботі народних дружин.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1959 р. «Про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні» народним дружинам передавалася частина обов'язків правоохоронних органів. Вони забезпечували патрульну службу на вулицях і в громадських місцях у вихідні та святкові дні; вели боротьбу з самоговарінням; крадіжками цивільного та розкраданням колгоспного майна; хуліганством; п'янством; спекуляціями тощо. Дружини формувалися з найбільш авторитетних осіб – партійних і комсомольських працівників, інженерів, вчителів, лікарів та ін.

Участь педагогів у роботі народних дружин характеризується такими даними. У 1959 р. в Яворівському районі Львівської області із понад 800 дружинників 45 осіб (5,6 %) складали вчителі. Загалом, станом на 1 січня 1964 р. в Тернопільській області при різних організаціях, установах і на підприємствах існувало понад 900 дружин, з яких 52 дружини діяли при навчальних закладах. Зазначимо, що у довідках начальників управління внутрішніх справ облвиконкомів, надісланих до ЦК КПУ протягом 1959-1962-х рр. наголошувалося на сумлінному виконанні обов'язків з охорони громадського порядку вчителів-дружинників, які самостійно викривали правопорушників та передавали їх справи на розгляд товариських судів. Для прикладу, педагоги с. Доброводи Збарзького району Тернопільської області Н. Чабанов і Т. Чорний у квітні та серпні 1960 р. затримали двох крадів-односельців. Один здійснив квартирну крадіжку, другий – вкрав у колгоспі 190 кг пшениці.

Окрім забезпечення громадського порядку вчителі-дружинники також проводили масово-роз'яснювальну роботу серед населення, оформлювали спеціалізовані правові куточки в клубах, видавали сатиричні газети тощо. Так, у 1960 р. педагоги Верхньодніпровського та П'ятихатського районів Дніпропетровської області друкували газети «Дружинник» та журнал «Перчик».

Отже, з другої половини 1950-х рр. в УРСР було сформовано альтернативну традиційній радянській системі структуру підтримання громадського правопорядку –

народні дружини. Педагоги, в силу свого суспільного призначення, освіченості, активної громадської позиції та беззаперечного авторитету серед населення долучилися до її функціонування. Разом з тим, невисокий відсоток педагогічних працівників серед дружинників пояснюється завантаженістю освітян іншими громадськими обов'язками – лекційною, атеїстичною роботою, участю в діяльності місцевих рад, соціальних комісіях тощо.

Матеріальне забезпечення партизансько-повстанського руху в Холодному Ярі (1918–1921 рр.)

Кобижський Григорій

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
grishakobizhskiy@gmail.com*

Селянський повстанський рух в Україні відіграв велике значення в українських визвольних змаганнях 1917-1921 рр. Одним з таких регіонів виникнення повстанського руху був Холодний Яр на території сучасної Черкаської області. Проте, до нашого часу ще не з'явилися повного та комплексного дослідження про Холодноярську республіку, її організацію чи методи матеріального забезпечення повстанців. Чимало аспектів повстанського руху розглядаються фрагментарно та вибірково. Основний вклад в дослідження зробили Р. Коваль, П. Захарченко, О. Нестеров, Д. Красносілецький. В багатьох роботах це питання розглядається лише в контексті загальних подій. Джерельна база включає в себе мемуари учасників (Ю. Горліс-Горський та інші), а також документи, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських організацій.

Наукова новизна дослідження полягає в дослідженні та класифікації такого важливого аспекту проблеми, як матеріальне забезпечення повстанців та методи його здійснення. Шляхом використання історичного, логічного та класифікаційного методу виокремлено найважливіші його напрямки. Актуальність полягає в розкритті питання однієї з сторін діяльності Холодноярської республіки, тимпаче, що роботи такого характеру відсутні.

Перебуваючи у постійному режимі ведення повстансько – партизанської війни, учасники повинні були добре налаштувати систему забезпечення продовольством, зброєю та іншим. Традиційним джерелом отримання продовольства було місцеве населення, яке допомагало холодноярцям. Проте, в переважній більшості це були продукти харчування – хліб, м'ясо, крупи, яйця, молоко, овочі та фрукти. Тим паче, що переважна більшість повстанців була родом з холодноярських сіл, де вони мали сім'ї, які їх підтримували. Адаже кожен селянин займався землеробством і на весні засівав поле зерном, а потім ішов воювати. Крім цього місцеве населення забезпечувало повстанців одягом.

Другим джерелом забезпечення продовольством були напади і грабунки ворожих продовольчих баз, ворожих колон з припасами. Наприклад, під час одного з нальотів на с. Олександрівка повстанці захопили продовольчу базу і вивезли награбоване на возах.

Ще одним важливим аспектом було забезпечення зброєю з метою ведення ефективної боротьби з ворогом. Існувало багато способів роздобути зброю, патрони до неї, гранати та інше. В умовах того, що селянський рух розпочався одразу після закінчення Першої світової війни склалася ситуація, що населення було забезпечене зброєю, яку можна було знайти на покинутих складах імперської армії. Таке масове поширення зброї серед населення спричинило ситуацію, коли можна було купити пістолет або гвинтівку посеред села. Наприклад, у с. Медведівка проводився продаж зброї прямо посеред ярмарку. Там можна було купити зброю різного типу, а також

патрони до неї. Однак, забезпечення зброєю великої кількості людей залежало від розмірів військової здобичі, яку повстанці награбовували у більшовиків. Щоб збільшити запаси зброї та патронів холодноярці вдавалися до нападів на маленькі загои ворога, в якого без проблем можна було її забрати. Наприклад, коли біля Ново-Миргорода стояв караульний батальйон більшовиків, холодноярці на чолі з сотником Зінкевичем здійснили атаку на нього і в результаті було захоплено 400 рушниць. Використовували також захоплення сіл, де була міліція, адже в будинку, де вона розміщувалася був арсенал зі зброєю. Саме під час подібної операції в с. Олександрівка було знайдено у будинку міліції 2 кулемета, рушниця та набої до них. Отже, аналізуючи систему матеріального забезпечення Холодноярської республіки, можна виокремити два напрямки її діяльності : продовольча та військова. Якщо для забезпечення себе провіантом здебільшого користувалися допомогою місцевих, то для забезпечення зброєю та боєприпасами використовувалася його пряма закупівля та здійснювалися спеціальні операції по захопленню її у ворога.

Взаємовідносини Кубанської Народної Республіки та Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)

Коваль Юлія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна yulya-koval-1993@mail.ru

1917-1920 рр. – це початок державотворчого процесу для багатьох народів колишньої Російської імперії. Це був свого роду шанс, який кожен з них мав можливість використати, але не всім це вдалося. Україна та Кубань не були винятком. Культурні зв'язки між ними підтримувались ще з XVIII ст., а з приходом до влади Української Центральної Ради почалося налагодження політичної співпраці.

«Взаємовідносини Кубанської Народної Республіки та Української Держави» - цікава та багатогранна тема, яка потребує багато часу для її вивчення. Адаже, у зв'язку з відродженням кубанського козацтва зріс інтерес до цієї теми. На сьогоднішній день нема ґрунтовного дослідження, яке б у повній мірі розкривало проблематику «кубанського питання». Але все ж, наукові дослідження протікають більш активніше та мають певні результати. Новизна цієї роботи полягає в наступному. По-перше, було систематизовано та оброблено історіографічну та джерельну бази для дослідження проблематики «кубанського питання». По-друге, проводиться аналіз історико-культурної співпраці між Україною та Кубанню. На основі законодавчих та актових документів Української Держави та кубанських органів управління проводиться аналіз їхньої діяльності для налагодження спільної співпраці.

Джерельну базу для написання цієї роботи складають законодавчі акти та справочинна документація Кубанської Народної Республіки та Української Держави, спогади П. Скоропадського, Д. Дорошенка, В. Іваниса, П. Сулятицького та ін. Вивченню даної проблематики присвячені роботи таких дослідників, як Д. Білий, Р. Коваль, Р. Пиріг та ін.

П. Скоропадський чітко відстоював національні інтереси України, намагаючись включити до складу Української Держави низку українських етнічних територій. Офіційно проводячи вишукану тактику щодо можливого об'єднання з Кубанню, гетьманський уряд надавав значну військову допомогу та сприяв поширенню української агітаційної і культурно-просвітньої акції, яку здійснювали українські громади й установи товариства «Просвіта». Проте необхідно було рахуватися й з позицією німецької військової влади, яка була не зацікавлена у розширенні української території. Уже будучи в еміграції, П. Скоропадський щодо державного об'єднання України з Кубанню визнавав у своїх спогадах, що з цією справою поспішати було не варто, оскільки влітку 1918 р. для нього, «по-перше, неясно було, що робиться

на Кубані й Чорноморщині, який там дійсний настрої умів стосовно цього питання, по-друге, я думав, що важливіше всього, перш ніж залучати до себе інші області, добитися порядку у себе».

Населення і політичні сили Кубані можна розділити на три групи, в залежності від їхньої політичної орієнтації: ті, хто підтримував «білий рух», більшовиків та Україну. Все ж значна частина населення та політиків була проукраїнсько налаштована. Агітація за приєднання до України, яка проводилась на Кубані, позитивно впливали на спільну співпрацю. Усі ці гасла підтримувались з боку українського уряду як морально, так і матеріально, тому Україна отримувала прихильність з боку кубанського населення. Тим більше кубанському уряду в ой час конче необхідною була допомога в боротьбі з більшовиками.

У травні 1918 року до Києва прибула кубанська делегація на чолі з головою Кубанської Ради соціалістом М. Рябоволом. Цей візит закріплював відносини, які склались напередодні між Українською Народною Республікою та Кубанською Народною Республікою. Головна тема візиту – це допомога в боротьбі з більшовиками, у тому числі набоями, снарядами і зброєю.

У жовтні 1918 р. до Києва прибула надзвичайна місія Кубанської Ради на чолі з В. Ткачовим. Мета місії – укладання важливих угод між Кубанню і Україною та з'ясування обставин їх об'єднання. У результаті було підписано угоду про взаємні перевідні операції як міжбанкові, так і між ощадними касами України та Кубані; за дорученням Ради Міністрів Української Держави у Катеринодарі українські чиновники провели переговори щодо укладення фінансово-економічного договору між Україною та Кубанню; 16 листопада в Києві було підписано «Згоду щодо поштово-телеграфних зносин» та конвенцію про співробітництво у сфері залізничного транспорту; договір про торговельні, консульські та морехідні відносини.

«Кубанське питання» займало значне місце в політиці урядів П. Скоропадського і Кубані. Несприятливі обставини, які склались на теренах колишньої імперії, не дозволяли в повній мірі реалізувати всі поставлені цілі, але їх наявність та перші кроки в їх реалізації дають нам право говорити про двостороннє бажання до співпраці між Україною та Кубанню. У силу революційних обставин та нестабільної ситуації в Україні та Кубані не було втілено в життя один з головних планів – входження Кубанської Народної Республіки до складу Української Держави на правах автономії або на федеративних засадах.

Агітаційно-пропагандистська діяльність більшовицьких засобів масової інформації на Донбасі в умовах Громадянської війни (1917 - 1921 рр.)

Монастирський Євгеній

Український католицький університет evgmon@ukr.net

Сучасний історичний період в Україні обумовлюється переформатуванням моделі взаємодії влади та суспільства. Натомість події останнього року, що розгорнулися на Донбасі зумовили підвищення уваги до цього регіону. У зв'язку з такою зацікавленістю розголос отримують старі розвідки, що базуються на радянських міфах про Донбас як «загальнодержавну кочегарку» та «зразковий пролетарський регіон». Таким чином, сьгодні у публічному дискурсі друге дихання отримує міф про «ідентичності Донбасу», які є нічим більшим ніж простим набором закріплених радянських ідентичностей.

Виходячи з цього на сьогодні є важливим розгляд взаємодії більшовицьких ЗМІ з населенням Донбасу на початковому етапі утвердження радянської влади в регіоні (1917 – 1921 рр.). Намагаючись встановити контроль спираючись на робітництво регіону більшовики зіткнулися з низкою проблем, які опускала радянська історіографія

(особливо післявоєнна, яка розглядала робітництво виключно у якості рушійної сили революції). Розгляд взаємодії більшовицької агітаційно-пропагандистської системи з населенням Донбасу дасть можливість отримати чітку картину дореволюційних цінностей (ідентичностей) місцевого населення, що фактично деконструє міф про «більшовитсько-пролетарський Донбас».

В онові дослідження використовувалися колективні монографії «Нарис з історії української революції 1917 – 1921 рр.» та «Відносини держави, суспільства та особи під час створення радянського ладу в Україні». Важливими є праці М. Геллера та Ф. Ф.Фюре, що розглядаються теоретичні підвалини радянського Агітпропу. Також в основі дослідження лежать регіональні дослідження М. Гончарова, Г. Куромії, Б. Локотоша, В. Подова. Джерельною базою є архівні матеріали Державних архівів Донецької та Луганської областей. Періодичні видання «Донецкий пролетарий», «Луганская правда», «Красный пахарь» та «Кочегарка».

Методологічною основою дослідження є дискурсивний та контент-аналіз, що дали можливість проаналізувати певні семіотичні меседжі, що транслювалися більшовицькими друкованими виданнями. Також для опрацювання періодичних видань та виведення статистичної інформації використовувався статистично-аналітичний аналіз, що дозволив проаналізувати та згрупувати певні показники. Наукова новизна дослідження пограє у застосуванні кліометрії та дискурсивного аналізу для аналізу діяльності та еволюції більшовицьких ЗМІ на Донбасі. Також вперше предметом дослідження стала агітаційно-пропагандистська діяльність більшовиків на Донбасі у період Громадянської війни.

У ході дослідження було проаналізовано певний масив більшовицьких періодичних видань, що друкувалися та розповсюджувалися на Донбасі, здебільшого серед робітників великих міст (Алчевськ, Луганськ, Юзівка) та шахтарських містечок (Антрацит, Сорокіне, Чистякове). Варто зазначити, що у 1918 – 1919 рр. регіон знаходився фактично під перехресним вогнем, у цей період більшовицька агітаційно-пропагандистська робота через ЗМІ зводилася до розповсюдження листівок-прокламацій (наприклад «Кочегарка») з закликами до боротьби проти козаків та «білих».

Аналізуючи кількісні показники видань, ми бачимо, що сумарні тиражі майже весь час трималися на одному рівні (до 50 тис. екз. на місяць) та з кінця 1918 р. почали зростати. У цьому можна побачити певний тиск, який судячи з семіотичних конструктів адресувалися переважно робітництву. Заклики до боротьби та роз'яснення їхньої «класової» зверхності пройшли певний шлях від тотального скептицизму робітників Донбасу до несвідомого сприйняття цих ідей.

Таким чином, на відміну від загального уявлення про Донбас, як регіон «червоної від початку», ми бачимо, що більшовикам приходилося витратити величезні кошти та зусилля щоб повернути орієнтованих та СРів робітників на свій бік. Прагматизм, доступність та адресність більшовицької агітації та пропаганди, що «бомбардували» робітництво Донбасу, за умов відносно високої писемності населення в регіоні дозволили «зламати» скептицизм робітництва, нав'язавши їм «нові» радянські ідентичності та образ життя.

Роль благодійництва в житті суспільства (на прикладі Харкова у другій половині XIX ст.)

Скорик Євгенія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна zhenchka93@mail.ua

Відродження благодійництва в сучасній Україні викликає потребу в науковому осмисленні та описі цього історичного феномену – його традицій, сучасних форм,

перспектив розвитку. Традиція благодійності, яка протягом століть була важливою складовою суспільного життя на українських землях, спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду. Благодійність в усі часи була складним людським дійством, мотивація якого обумовлювалась соціальними і психологічними факторами та різними історичними подіями.

Роль меценатства та його мотивація недостатньо дослідженні. Слід зазначити, що мотивація й благодійність найкраще простежуються через призму її розгортання у Харкові у другій половині XIX ст., коли она набула свого найбільшого розмаху. Теми благодійності, Харкова зокрема торкалися такі дослідники як Донік, Дмитрієнко, Кравченко, Хаустова, Гузенко. Варто також зазначити, що існує чимало цікавих джерел, які дають змогу продовжити дослідження даної теми. Це перш за все періодична преса міста Харкова (газети «Харьковские губернские ведомости», «Южный край»), джерела особистого походження, діловодна документація, художня література.

Мета автора – проаналізувати мотиви благодійників, коли вони робили благодійні внески, справи, для цього простежується діяльність благодійників міста Харкова.

Автором поставлено завдання проаналізувати, чи впливала політична, соціальна та економічна ситуація в державі на активну участь заможних людей (благодійників) в добротинності.

Головною причиною появи організованої благодійності стало швидке зростання жебрацтва на вулицях Харкова. Харківське дворянство доволі активно почало приймати участь в житті суспільства: відкривали благодійні товариства та організували добротинні акції. Молоді інтелігенти намагалися присвятити себе благородній справі – підвищити культурний та матеріальний рівень розвитку суспільства і харків'ян зокрема. Як чоловіки так і жінки цих часів бажали змін у суспільстві.

Також розвиток благодійного руху стимулювали такі фактори, як соціальна активність православної церкви, участь жінок у суспільному житті. Купці та промисловці добре розумілися на методах найбільш ефективного використання добротинних капіталів. Розгортали свої благодійні акції, впроваджували іменні стипендії, жертвували на лікарні та храми. Серед щедрих благодійників на Харківщині виділяють родини Харитоненків, Алчевських, також заможних громадян, як Ф.С. Карпова, Є.С. Гордієнко, М.Х. Гельферіх.

Таким чином, роль благодійництва в другій половині XIX ст. була значущою для суспільства. Про це свідчить діяльність самих добродійників, а також той факт, що Харків став у другій половині XIX ст. одним з найбільших центрів благодійності в Російській імперії.

Репресивні заходи російських повітових органів влади щодо солдат-дезертирів та місцевого населення в першій половині XIX ст.

Скрипник Анатолій

*Камянець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
skranat@yandex.ru*

У контексті об'єктивного вивчення сучасними українськими істориками багатовекторної політики російського самодержавства на Правобережній Україні в XIX ст. одним із актуальних напрямків є дослідження соціальних взаємовідносин між органами влади на місцях, військовослужбовцями російської армії і цивільним населенням.

Мета роботи - об'єктивна оцінка діяльності губернських поліцейських і судових органів влади на місцях в справі виявлення, арешту і проведення слідчих заходів щодо військових дезертирів і їх приховувачів. На підставі джерел з Державних архівів

України та Російської Федерації вивчено та проаналізовано причини дезертирства солдат із частин регулярної армії імперії. Наводяться наукові трактування й оцінки цього явища в працях істориків і юристів другої половини XIX - початку XXI століть: М. Довнара-Запольського, П. Бобровського, Л. Богданова, В. Корнілова, Е. Назаряна. В хронологічному порядку представлена еволюція законодавчої бази, створеної з метою тотального придушення як прагнення солдатів покинути військову службу, так й співчуття місцевого населення у вигляді приховування і допомоги втікачам, зведеним до того часу державою до статусу злочинців.

Результати та їх обговорення. Протягом кінця XVIII - першої половини XIX ст. російська влада цілеспрямовано і системно боролася з дезертирством як соціально-політичним явищем в армії і в суспільстві виключно репресивними методами і засобами. Сама система побудови державного механізму Російської імперії і тодішнє бачення облаштування збройних сил вищими чиновницькими щаблями влади передбачала широкий арсенал методів примусу та залякування в комплексі з насадженням у суспільній свідомості ідеї нікчемності простої людини, її неповноцінності і сліпого служіння самодержавній державній машині.

Доведено репресивний характер дій чиновників повітових силових установ, представлені основні стадії проведення слідчих заходів, які як правило призводили до жорстоких вироків. З допомогою архівної та законодавчої бази показано соціальні протиріччя і конфлікти між представниками різних верств тогочасного соціуму на Правобережній Україні, в центрі якого опинилися втікачі з армії, а саме - мотивації до доносів, полювання на людей за грошову винагороду, зведення рахунків сільського начальства з односельцями.

Отже, саме нестерпні умови служби в кріпосницької армії імперії, іноді подібні з умовами життя у в'язниці або на каторзі, висока смертність серед військовослужбовців ставали головною причиною виникнення і поширення дезертирства, в основному серед рекрутів і молодих солдатів. З плином часу у військах з'явився цілий прошарок «пропавших дезертирів», що свідчило про укорінення цього явища і неспроможності військового командування з ним впоратися.

Одним з основних напрямів діяльності місцевих громадських органів виконавчої влади, поліції і судів був посилений розшук солдатів-втікачів, а в разі затримання – жорстокі вирокі і тілесні покарання. Що стосується місцевих жителів, які наважувалися допомагати дезертирам і переховували їх у себе, то влада чітко розуміла, що без знищення або підкупу цієї соціальної бази боротьба з викорінення «придержательства» буде безуспішною. Законодавчо була створена і всіляко заохочувалася система грошових винагород за упіймання військових, створення кругової поруки в різних шарах суспільства на Правобережній Україні і стимулювання та заохочення доносів і наклепів з боку влади.

Таким чином, дезертирство було одним з соціально-політичних вад у кріпосницькому механізмі військової машини російської держави. Як наслідок, ставлення місцевих органів влади та населення Правобережної України до солдатів-втікачів було діаметрально протилежним, і часто в таких випадках призводило до конфліктів між їх представниками.

Розвиток селянської взаємодопомоги на Півдні України у 1920-х рр. (на прикладі Херсонщини)

Твердовський Антон

Херсонський державний університет ukrmazional@ukr.net

В умовах розвитку сучасного українського суспільства та побудови відносин між ним і державою виникає необхідність вивчення історичного досвіду діяльності

та функціонування громадських об'єднань УСРР 1920-х рр., оскільки дослідження обставин формування радянського способу організації суспільного життя дозволяє з'ясувати коріння проблем побудови громадянського суспільства в Україні ХХІ ст.

Окремі аспекти проблеми висвітлені у роботах Рибак І.В. та Шарпато В.Г. Вагоме значення мають розвідки із суміжної тематики: дослідження Мовчан О.М., Волошенка В.О., Мельничука О.А., Свистовича С.М. та колективна праця Даниленка В.М., Касьянова Г.В. і Кульчицького С.В. Регіональний матеріал у наукових доробках представлений вибірково, що відкриває перспективи для дослідження з урахуванням місцевої специфіки.

Джерельною базою для вивчення проблеми стали матеріали справ Державного архіву Херсонської області (Фонди: Р-458, Р-459 та ін.). Теоретико-методологічну основу роботи склали принципи об'єктивності, всебічності й історизму. Провідними виявилися проблемно-хронологічний, структурно-системний, порівняльно-історичний та статистичний методи дослідження.

В українській історичній науці вперше проводиться дослідження, присвячене вивченню розвитку селянської взаємодопомоги у контексті формування компартійно-радянської системи 1920-х рр. на прикладі Херсонщини. До наукового обігу вперше вводиться низка джерел ДАХО.

НЕП спричинила появу селянської взаємодопомоги, що було спробою подолання кризи державного собезу. Від часу створення у 1921 р. на комітети взаємодопомоги (КВД) покладалася функція надання натуральної, трудової та грошової допомоги населенню, участі в організації посівних кампаній та ін. Базовим принципом діяльності КВД ставало самообкладання. На початку 1920-х рр. через нестачу ресурсів та голод організація КВД мала формальний характер і реально вони не могли впоратися з покладеними на них функціями. Однак держава намагалася перекласти тягар соціального забезпечення на інститут громадської взаємодопомоги. Протягом першої половини 1920-х рр. головним напрямком політики у галузі селянської взаємодопомоги було розширення її мережі та чисельності. На цьому етапі спостерігається велика залежність КВД від виконавчих органів влади. Також діяльність селянської взаємодопомоги підпадала під опосередкований контроль комітетів незаможних селян (КНС). У 1925 р. КВД реорганізувалися у селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). У життя впроваджувалася лінія розмежування функцій СТВ та КНС на місцях. Послабився й адміністративний тиск на діяльність СТВ. За таким рішенням стояли політичні та економічні мотиви: потреба у розширенні соціальної бази радянського режиму та збільшенні коштів фондів селянської взаємодопомоги. Однак про те, що це було тимчасовою поступкою свідчать подальші експерименти з реформування громадської взаємодопомоги, зокрема, спрощення організаційної структури мережі СТВ у 1927 р. ще більше посилювало адміністративний вплив органів влади на її діяльність. З кінця 1920-х рр. розвиток селянської взаємодопомоги мав «спрямовуватися на втягнення бідноти до колективного сектору господарства». За постановою «Про реорганізацію СТВ» 1930 р. у районах, де проведено суцільну колективізацію, СТВ мали ліквідуватися, а замість них поставали каси взаємодопомоги колективізованого селянства (КВКС).

Таким чином, система селянської взаємодопомоги, основними мотиваційними чинниками впровадження якої були нестача державних ресурсів та голод, була спробою подолання кризи державного собезу та постала як продукт доби НЕПу, й у ході його розквіту була використана як інструмент поширення впливу на населення, а наприкінці 1920-х рр. перетворилася на знаряддя проведення колективізації. Комуністичне одержавлення громадських інститутів спотворило сутність громадської взаємодопомоги та унеможливило партнерство держави і суспільства.

РОЗДІЛ ХІ

ІСТОРІЯ ХАРКІВЩИНИ

Особливості формування бюджету м. Харкова у 1920-ті рр.: джерела прибутків і пріоритети видатків

Антоненко Вікторія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка ovod90@gmail.com

Сучасний історіографічний процес в Україні відзначається зростанням інтересу до вивчення соціально-економічних, демографічних і культурно-освітніх проблем розвитку міст. Однак, на заваді поступу вітчизняного містознавства стоїть спрощене сприйняття історії міста, яку розглядають лише як основні віхи його розвитку від часу виникнення з акцентом на історії господарства і переліком найбільш помітних подій і найвідоміших постатей. На нашу думку, комплексне знання про місто – як колективний суб'єкт життєдіяльності з власними функціями та відповідними механізмами самоорганізації й самозбереження – може дати дослідження міських фінансів.

Становлення бюджетів українських міст новітнього періоду вітчизняної історії сягає початку 1920-х рр. й на території Української СРР пов'язано із початком втілення в життя курсу нової економічної політики. Міські бюджети доби непу ще не стали об'єктом окремого наукового дослідження. Зокрема, у сучасній українській історіографії проблема функціонування бюджету м. Харкова упродовж 20-х рр. XX ст. частково окреслена лише у розвідках В. Жмаки та О. Чеберяка.

Поряд з цим існує широка джерельна база як архівних, так і опублікованих матеріалів, які дають можливість простежити процес формування бюджету столиці Радянської України. Її основу складають декрети і постанови державно-партійного керівництва УСРР, протоколи засідань Української економічної наради, звіти та доповіді Управління місцевих фінансів Наркомфіну УСРР, відомості окрвиконкомів про виконання бюджетів, матеріали Центрального статистичного управління УСРР та Харківського окрстатбюро 1920-рр.

Формування міських бюджетів УСРР 1920-х рр., в тому числі й м. Харкова, супроводжувалося низкою труднощів, в першу чергу – величезною інфляцією грошових знаків, необлікованістю місцевого господарства, нестачею кваліфікованих фінансових працівників на місцях та ін. Попри це, саме в Харкові було сформовано один із перших міських кошторисів УСРР на період з 1 січня по 1 жовтня 1922 р., а згодом і на 1922/23 бюджетний рік. Щоправда, становлення «твердих» бюджетів стало можливим лише із завершенням грошової реформи – у 1923/24 р. Перший стабільний бюджет м. Харкова становив 14 394,2 тис. крб. у прибутках і 14 429,6 тис. крб. у видатках. Він був найбільший серед бюджетів усіх губернських міст УСРР, більше того – акумулював у собі близько 46,3% їх загальних прибутків та відповідно 50,1% видатків.

Головним джерелом бюджетних надходжень столиці виявилися доходи від комунальних підприємств і оброчних статей – 90,6%, тоді як місцеві податки і збори становили лише 5,8% міських прибутків, а позики і дотації – 1,7%. Більшість бюджетних коштів було витрачено на відбудову та утримання комунального господарства м. Харкова – 72,2%. Решту бюджету було розподілено таким чином: 10,1% – на освіту, 5,3% – охорону здоров'я, по 2,9% – на соціальне забезпечення та на утримання адміністративних установ міста й органів правопорядку, 2,1% – різні видатки тощо. Підсумки 1923/24 р. засвідчили, що міський бюджет Харкова сконцентрував в собі близько 62% відсотків прибутків і видатків всієї Харківської губернії.

Упродовж 1920-х рр. бюджет міста Харкова неухильно зростав, головним чином за рахунок включення до міського кошторису бруutto прибутків і видатків комунгоспу, що остаточно відбулося в 1924/25 бюджетному році. За наступні роки доходна частина міського бюджету збільшилася на 297,6%, а витратна – на 296,9%.

Таким чином, перехід до непу створив сприятливі умови для становлення міських бюджетів УСРР, які організаційно оформилися упродовж 1921 – 1923 рр. Одним із першопрохідців у справі формування самостійного розпису доходів і видатків був столичний Харків, в якому перший кошторис було сформовано вже в другому півріччі 1921/22 бюджетного року. Як показала практика, комунальний сектор міської економіки був водночас і найвагомішим джерелом наповнення бюджету м. Харкова, і найбільшим його споживачем.

Усадьбы Харьковской губернии XIX века

Антонюк Евгений

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова history@ksame.kharkov.ua

В Харьковской губернии в XIX ст. располагалось большое количество усадеб. Сегодня уцелевшие усадьбы являются памятниками архитектуры и зодчества, которые находятся под охраной государства. Их сбережение и изучение является актуальной задачей исследователей.

В начале XIX ст. усадьбы в Харьковской губернии строились в классическом стиле, но позднее появились поместья в стиле ампир, модерн, эклектика. Одной из интереснейших усадеб является Графское, расположенное в Волчанском уезде. Данная усадьба принадлежала графу П.А. Гендрикову. Она расположена в чрезвычайно живописной местности на берегу реки Донца. Из усадьбы виден чудесный берег, покрытый и сегодня вековым дубовым лесом. Переезжаем по узенькому мостику полноводную, с берегами, поросшими камышом, и отражающую темную зелень дубовой рожи, подходящей местами к самой воде, реку Донец. По длинной улице, образованной служебными флигелями, приближаемся через готические ворота во двор усадьбы. Собственно усадьба начинается раньше, с началом служебных построек. Перед домом дворик. Поместье состоит из главного трехэтажного корпуса с портиком и куполом, нескольких флигелей.

Перед домом, декоративно разместившись, растут пирамидальные тополя, своим силуэтом прекрасно сочетаясь с колоннами. Белая постройка выделяется на фоне парковой зелени. Картина типичная для барской усадьбы. Дом возведен в классическом стиле в 1820-30-х гг. московским архитектором. Такие здания были стандартными для московских особняков. Главное здание, прямоугольное в плане, украшено портиком дорических колонн, поставленных на высокую аркаду, и сильно выдвинуто вперед. Фронтон высок, а посреди него герб владельцев усадьбы. Портик превосходит. Лепные украшения в наличниках окон второго этажа выполнены красиво. Терраса уставлена тропическими растениями. Она так удачна по своим размерам, по высоте над землей, по уюту и виду, с нее открывающемуся, что являлась одной из лучших в Харьковской губернии.

Вдали, как раз напротив дома, манеж и конный двор, налево башни оранжереи, направо ряд флигелей, а дальше – тянутся леса, виднеется деревня.

Внутри дом не менее интересен, чем снаружи. Красивая «лестничная клетка», образующая удобные комнаты, особенно хороша, если смотреть на нее с верхней площадки. Вместе с балюстрадой перил, бра и отделкой стен, лестница могла быть пригодна для дома Дворянства в губернском городе и во всяком случае имела дворцовый характер. Зал тоже достоин дворца. Он разделен арками, покоящимися на парных коринфских колоннах, на две части. Получается собственно зал и аванзал. Наверху в арках – хоры с очень красивой балюстрадой. В среднем пролете – печи старинные с колоннами, удивительные по своей обработке. Интересны некоторые предметы мебели. Из других комнат выделяется полукруглая гостиная, выходящая

в сад. Изящна лепка фриза, деликатна обработка ионических колонн и купола. В комнатах нижнего этажа были интересные картины. Это акварели, изображающие виды Графского в 1840-х гг. Картины эти полны поэтического чувства и подлинно отображают виды усадьбы и окрестностей того времени.

Из построек, расположенных вблизи дома и образующих с ним один ансамбль, интересен флигель, наиболее старинная постройка усадьбы. Далее располагается оранжерея с башней. Теплицы расположены под углом к линии фасада. Башня замыкает собою двор, после нее начинается забор огородов. Стены башни покрыты рустами, между которыми прорезаны круглые окошечки. Купол прихотливо изогнут. В архитектуре есть что-то замковое. Так же, как и другие постройки Графского, конный двор и манеж великолепно сооружены и оттеснены деревьями. Церковь в Графском имела шесть дорических колонн, пилястру, но купола ее барочной формы.

Харьковская губерния была представлена и другими усадьбами. К ним относятся поместья в Лютовке, Малыжине, Матвеевке, Пархомовке Богодуховского уезда, Знаменское, Снежков Кут Валковского уезда, усадьба в Мерчике Краснокутского уезда и др.

Таким образом, усадьбы Харьковской губернии являются типичным образцом поместного зодчества. Ярким примером может служить усадьба Графское. В ее архитектуре отражен дух того времени, вкусы владельцев и мода XIX в.

Повсякденне життя дітей-сиріт та безпритульних в постокупаційний період (на матеріалах м. Харкова)

Давидич Юлія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна yuliya_davidich@mail.ru

Окупація міста Харкова нацистами спричинила катастрофічне погіршення становища неповнолітніх мешканців міста. Втрата рідних людей, жадливі побутові умови, хронічне голодування, масове руйнування дитячих установ, пошук стратегій виживання – все це призвело до затримки фізичного та інтелектуального розвитку дітей, спричинило масові дитячі захворювання, а також сприяло зростанню виявів девіантної поведінки в неповнолітньому середовищі. Особливо гостро постала проблема дитячого сирітства та безпритульності.

В сучасній історіографії воєнних подій 1941 – 1945 рр. переважають дослідження, що стосуються воєнно-політичних та економічних аспектів війни. Дослідження питань, присвячених соціальній історії, зокрема, історії дитинства, значно відстає. Складно знайти відомості про трагічні долі дітей, що залишилися без батьківського піклування, виховувалися у дитячих установах, тобто дітей-сиріт та безпритульних. Лише в поодиноких працях на дотичному рівні розглядаються окремі аспекти зазначеної теми. Так, у своїх дослідженнях ївивчали Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, Т. В. Вронська, М. О. Соловей, Н. М. Касьянова. У зв'язку з цим, науковий інтерес становить дослідження повсякденного життя вихованців дитячих будинків Харкова після звільнення міста від окупантів, що дозволяє виявити регіональні особливості та надає можливість уявити цілісну картину в масштабах всієї України.

Новизна дослідження полягає у відсутності спеціальних праць, присвячених зазначеній темі. В роботі на матеріалах Державного архіву Харківської області було вперше досліджено матеріально-побутову та соціально-культурну сферу повсякденного життя вихованців дитячих будинків міста Харкова в постокупаційний період.

У перші роки після звільнення Харкова від окупації кількість дітей, що опинилися на вулиці, набула значних розмірів. Центральної і місцевої владі практично заново довелося організувати систему соціального захисту дітей, що залишилися без

нагляду дорослих. В результаті проведення бойових дій обома воюючими сторонами більшість приміщень дитбудинків були повністю зруйновані або стали непридатними для використання за призначенням, а їхнє майно знищено. Так, у Харківській області було зруйновано й пошкоджено 218 дитустанов.

Матеріально-побутові умови життя вихованців дитячих будинків були жахливими. Багато дитячих установ було розташовано в будівлях, які абсолютно не відповідали санітарним вимогам до закладів такого типу, а їх ремонти проводилися абияк. Планове постачання харчів в роки війни у дитбудинки здійснювалося нерегулярно і не в повному обсязі. Щоб уникнути голоду в сирітських закладах, міські виконавчі органи вже в 1943 році закріпили за ними земельні ділянки від 0,5 до 3 га, на яких були організовані підсобні господарства. З 1944 року вони стали для сирітських закладів додатковим джерелом продовольства.

Поповнити «споживчий кошик» вихованців допомагали продовольчі посилки від військових частин та добровільні пожертвування громадян, а також відновлена з 1944 р. практика шефства колгоспів, радгоспів, підприємств над сирітськими дитячими закладами. Окрім цього, використовувались альтернативні засоби отримання коштів, які ініціювались громадськістю та підтримувались місцевою владою.

В дитячих установах Харківщини одразу після визволення від окупантів була розгорнута потужна діяльність щодо виховання молоді. Процес виховання передбачав як освітню роботу з дітьми-сиротами, так і морально-психологічну, що було обов'язковою умовою соціалізації знедолених малолітніх громадян. Із дітьми проводили художні читки, організовували живі натуралістичні гуртки, постійно працювали гуртки самодіяльності, які вивчали з дітьми пісні, вірші, танці, готували дитячі ранки та вечори самодіяльності.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів дає можливість зробити висновок, що наслідки нацистської окупації для неповнолітніх мешканців міста Харкова були жахливими. Розлад системи суспільного виховання, зміщення акцентів на пошук стратегій виживання в особливих історичних умовах сприяли зростанню виявів девіантної поведінки в неповнолітньому середовищі. Вулиця як місце проведення дозвілля у післяокупаційну добу стала основною не лише для безпритульних дітей, які опинилися там у зв'язку з відсутністю домівки або установи, яка б її замінювала, але й для дітей з повних родин та напівсиріт, які через постійну зайнятість батьків на виробництві та брак відповідних виховних установ часто потрапляли до категорії бездоглядних. Така ситуація вимагала адекватного і невідкладного реагування з боку владних структур, які за короткий термін зуміли чітко сформувати систему роботи з дітьми, яка містила освітню, трудову та фізичну діяльність

Культурна та громадська діяльність студентських будівельних загонів Харківського університету на Цілині (1960-ті – 1991 роки)

Кір'ян Олександра

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна klexanhk@gmail.com

Студентський будівельний рух протягом усього періоду свого існування не припиняв привертати увагу дослідників. Вийшло чимало робіт присвячених цьому руху – від методичних посібників до історії будівельних загонів окремого університету чи міста. У різний час розвиток студентського руху досліджували В.А. Приступко, О.А. Бухаріна, І.А. Коляда та інші. На жаль, на сьогодні не має жодної праці присвяченої будівельним бригадам Харківського університету.

Діяльність студентських будівельних бригад широко висвітлювалась в періодиці міста та університету («Харківський університет», «Вечірній Харків», «Красное знамя»

та ін.). Разом з тим, були використані документи Державного архіву Харківської області та Музею історії Харківського університету.

В сферу діяльності СББ (тут і далі – студентські будівельні бригади) входило не тільки будівництво об'єктів господарства, житлових масивів та т.п. Значну роль в житті студентських бригад відігравали організація дозвілля, культурні заходи та різноманітна громадська діяльність на місцях дислокації загону. Після формування будівельної бригади створювались лекторські бригади, агітбригади, починався збір необхідних матеріалів та репетиції концертів. До сфери громадської діяльності СББ входило проведення лекцій серед місцевого населення (переважно – школярі та працівники радгоспів) на суспільно-політичну тематику. Також, влаштовувались бюро добрих послуг, де здійснювалась допомога в ремонті радіоприймачів, телевізорів та іншого. Разом з тим, студенти допомагали пенсіонерам та ветеранам Великої вітчизняної війни.

Важливим полем діяльності студентів була робота зі школярами та молоддю. Перш за все, це – літні табори «Спутник». Для школярів також організувались конкурси, походи та вечори. Бійці загону нерідко опікувались, так званими, «важкими» підлітками. Їх залучали до будівництва, чи до організації свят та т.п. Для випускників шкіл організували лекції для підготовки останніх до вступу в вузи. Але робота для місцевих школярів на цьому не закінчувалась. Ще за періоду підготовки до третього трудового семестру були зібрані книги для бібліотек та матеріали для кабінетів хімії та фізики. Разом з місцевою молоддю збирали металолом, займались реставрацією пам'яток. Виручені кошти, як і власний заробіток, найчастіше направлялись в спеціальні фонди.

Популярним змаганням було проведення різноманітних концертів, спортивних та будівничих змагань. 1968 р. відбувся перший Урицький районний фестиваль студентських будівельних бригад. Фестиваль включав офіційну та розважальну частини. Перша частина була присвячена врученню нагород, а також перехідного прапора СББ Урицького району. Друга частина – концерти, спортивні змагання з волейболу та т.п., а також змагання на будівничих об'єктах. Концерти та змагання проводились не тільки на рівні району, але як в середині бригади, так і між студентами та жителями. Результати змагань, будівництва та факти з життя бригад відображались в різноманітних газетах та стіннінках. На Ціліні – це «Орбита», «Ленинская смена на студенческой стройте», а також університетська районна багатотиражка «Совхозный рабочий». Серед студентів популярними були пісні та розмови біля вогнища.

Таким чином, діяльність студентських бригад поза будівництвом була насиченою та організованою. Більшість заходів були обов'язковими для будівельних загонів усіх вузів.

М. Д. Раевская-Иванова и Харьковская художественная школа

Лавренова Татьяна

*Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А. Н. Бекетова history@ksame.kharkov.ua*

Мария Дмитриевна Раевская-Иванова – известный общественный деятель Харькова и первая в Российской империи женщина-художник. С ее именем также связано развитие художественного образования и основание учебного заведения художественно-промышленного профиля.

Мария Дмитриевна родилась в дворянской семье в 1840г. в селе Гавриловка Харьковской губернии. Она получила хорошее домашнее образование, а с 1863г. училась за границей. Мария Дмитриевна изучала немецкий язык и литературу в Дрездене; лингвистику, историю, зоологию и геологию в Милане, слушала лекции

в Сорбонне и Праге. Но главной целью М.Д.Иванова считала обучение живописи. В Дрездене она долго занималась живописью в мастерской профессора Эдгардта. Она посещала уроки лепки скульптора Кирхгода, художника Дитриха. В 1868г. Мария Дмитриевна возвратилась на Родину, в совершенстве овладев теорией и практикой искусства живописи. Уже тогда художница мечтала открыть свою школу живописи. Первые ее шаги в этом деле направлял энтузиаст художественного образования Д.В.Григорович. На выставке в Париже он познакомил Иванову с требованиями к рисовальной школе, представил лучшие художественные школы Европы. Но для открытия школы необходим был диплом художника. Поэтому она сдает экзамены в Петербургскую Академию художеств экстерном. Как дипломную работу Мария Дмитриевна предоставила свою картину «Смерть крестьянина в Малороссии». И таким образом, 15 сентября 1868г. она стала первой в России женщиной-художником.

Возвратившись в Харьков, Иванова вместе с матерью оформляет документы на школу рисования, получил разрешение губернатора и поддержку меценатов. Школа была открыта 21 февраля 1869 г. Большую помощь учебному заведению оказывали художники: И. Шишкин, В. Стасов, Г.Семирадский, Г.Мясоедов, а также общественные организации: Строгановское училище и Общество поощрения художников. В организации работы Марии Дмитриевне содействовала интеллигенция Харькова. Среди них был сотрудник Харьковского университета С.А.Раевский. В 1870г. он стал супругом Ивановой.

Создатели школы преследовали разнообразные цели. Здесь готовили к поступлению в Петербургскую Академию художеств, к профессиональной деятельности (иконописцы, декораторы, учителя рисования для школ и т.д.). Прикладная направленность была ее главной особенностью. Выпускники могли поднять промышленность и промыслы на новый эстетический уровень. Школа Раевской-Ивановой была третьей в России после Строгановского училища в Москве и школы Общества поощрения художников в Петербурге, которой руководил Д.В.Григорович.

Мария Дмитриевна тщательно разработала методику преподавания для своей школы. Она использовала прогрессивные идеи российской и американской систем художественного образования. Занятия проводились в школе три раза в неделю в две смены. Главными предметами были рисование и живопись. В 1870г. было введено преподавание черчения, а в 1886г. – лепка из глины. Позднее появились такие дисциплины как пластическая анатомия, теория перспективы, история искусств. В школе факультативно читались предметы по прикладным искусствам (росписи по фарфору, бархату, выжигание по дереву, теснение по коже и др.). Ученики рисовали карандашом, углем, тушью, акварелью. Летом занятия проходили на свежем воздухе.

Среди выпускников школы можно назвать таких выдающихся людей, как С. Васильковский, П.Левченко, А.Бекетов, К.Первухин, М.Ткаченко, П. Кончаловский. С весны 1869г. проводились выставки работ. Лучшие работы учеников выставлялись на конкурсы и получали различные награды (золотые, серебряные и бронзовые медали, похвальные листы, премии). Сама Раевская-Иванова писала картины. Ее кисти принадлежат такие работы: «Крестьянская семья на отдыхе», «Саксонская девочка», «Девочка возле плетня», автопортрет и портрет Н.Бекетова. В середине 1890-х гг. Мария Дмитриевна ослепла, но еще 28 лет продолжала общественное дело. Ее учебное заведение стало городской художественной школой. Умерла Раевская-Иванова в 1912 г. и была похоронена в своем имении.

Таким образом, Харьковская художественно-промышленная школа являлась важной частью специального образования не только в Харькове, но и в Российской империи. Ее основательница – Мария Дмитриевна Раевская-Иванова, была европейски образована и человеком прогрессивных взглядов. Выпускники школы

внесли значительный вклад в развитие живописи и художественно-промышленных специальностей края.

Формування архітектурних особливостей Харкова наприкінці XIX – початку XX століть (на прикладі проектів О. М. Бекетова)

Платухін Олександр

*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова history@ksame.kharkov.ua*

Постать О. М. Бекетова привертає до себе увагу багатьох істориків, архітекторів. О. М. Бекетов – автор близько 70 архітектурних проектів у стилях неоренесансу і неокласицизму, модерну, а також неросійського стилю. Чимало з його проектів призначалось саме для Харкова, який він дуже любив і якому присвятив своє життя й натхнення. Крім того, О. М. Бекетов відомий ще й як талановитий, авторитетний викладач, який одним із перших запровадив у педагогічній практиці системне вивчення архітектурних форм і стилів.

Актуальність цієї теми визначається передусім її історико-краєзнавчим і суспільним значенням. О. М. Бекетов залишив вельми помітний слід у забудові нашого міста. Безперечно, він своїми проектами кінця XIX – початку XX століть сформував неповторну архітектурну гармонію міста.

Автор запропонованої наукової розвідки поставив за мету проаналізувати складний процес архітектурної трансформації Харкова зазначеного періоду на прикладі знакових проектів академіка архітектури О. М. Бекетова. Автор звертає увагу, що цей аналіз здійснено не стільки за рахунок історико-описового характеру, скільки крізь призму історико-архітектурного підходу. Для автора краєугольним завданням є порівняльний аналіз первісних проектів О. М. Бекетова з реальним їх втіленням в життя, а також подальша їх реставраційна зміна за певних історичних умов.

Наприкінці XIX – початку XX століття О. М. Бекетов значною мірою сформував архітектурне обличчя міста Харкова (більше 40 будинків). Створені ним будинки надали місту масштабність та виразність. Витвори О. М. Бекетова відзначаються чудовими пропорціями, пластичністю, досконалістю деталей. Вони й нині прикрашають площі та вулиці міста Харкова: площі Конституції, Руднева, Театральну, вулиці Пушкінську, Раднаркомівську, Дарвіна, Мירוносицьку та інші.

На початку століття митець створив унікальні приватні будинки, серед них треба виділити особняк по вул. Раднаркомівській, 10 та 11. На розі Пушкінської та Каплунівської (зараз – Червонопрапорна) вулиць на початку XX ст. за його проектом була зведена в стилі московських храмів XVII ст. церква Різдва Богородиці. З 1910 по 1920 роки XX ст. архітектор багато працював над проектами споруд громадського призначення, серед яких будинок Харківського медичного товариства по вул. Пушкінській, 14 (1913 р.), притулок для старих дворян по вул. Чайковського, 4 та притулок для дітей-сиріт по вул. Пушкінській, 84 (1914-1915 рр.), будинок вищих жіночих курсів по Мירוносицькій вулиці, 92 (1916 р.) та інші.

Першим проектом, виконаним архітектором О. М. Бекетовим у Харкові став будинок Комерційного училища. Проект цього будинку був визнаний кращим на конкурсі. О. М. Бекетов зумів подолати недовіру Купецького товариства до себе як до починаючого архітектора і будівельника. У 1891 р. будівництво було завершено по вулиці Німецькій (зараз Пушкінська, 77).

Наступним проектом стала бібліотека на півтора мільйона томів з галереєю відомих людей та нумізматичним музеєм. За 10 місяців О. М. Бекетов з успіхом закінчив цей проект, і в 1894 році наукова рада Академії мистецтв присудила йому звання академіка архітектури із зарахуванням його до числа дійсних членів Академії.

За цим проектом у Харкові було побудована у 1899 р. громадська публічна бібліотека (зараз – наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка по провулку Короленка, 18).

У 1895 р. О. М. Бекетову було запропоновано виконати проект Земельного банку. Результатом ретельного вивчення принципів побудови банків став пишний як з технічної, так і з художньої точки зору проект. Будівництвом керував сам О. М. Бекетов.

Наступним великим проектом стала будівля Судових установ у 1902 р. Труднощі проектування були пов'язані з рівнем річки Харків, який був на одному рівні з будівельним майданчиком. Тому проводився осушувальний дренаж цокольного поверху. О. М. Бекетов відстоював свої архітектурні ідеї перед головним архітектором юстиції Петербурга. За малюнками та шаблонами О. М. Бекетова виконувалися і всі меблі в приміщенні.

У цей же час був збудований будинок Кредитного товариства з магазином (вул. Розі Люксембург, 20). О. М. Бекетов був не сторонній до благодійності: у 1896 р. він безкоштовно склав проект будівлі жіночої недільної школи Х. Д. Алчевської (вул. Раднаркомівська, 9).

О. М. Бекетов не уникнув впливу модерна, запроєктував кілька будівель в цьому стилі. Це Московський торгівельний банк, побудований у 1889 р. (майдан Конституції, 26), Волзько-Камський банк, 1907 р. (нині театр ляльок ім. Афанасьева на майдані Конституції, 24), Азовсько-Донський банк, 1914 р. (майдан Конституції, 18). А також будинок анатомічного театру для вищих жіночих медичних курсів, 1910 р., розташований на вул. Громадянській, 9.

Під час реставраційно-відновлювальних робіт протягом другої половини XX ст. вносились чималі зміни в архітектурні шедеври бекетовської школи. Це до певної міри відрізняє їх від попередніх оригінальних виглядів. На нашу думку, завданням сучасних істориків-краєзнавців є донесення до харківської громади причин і наслідків цих змін. Завданням же сучасних харківських архітекторів є збереження архітектурної спадщини О. М. Бекетова, а також підтримання архітектурної гармонії Харкова.

Вільне козацтво на Слобожанщині в 1917 р.

Резніков Владислав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна lavoviygolem@yandex.ru

Українська революція 1917–1921рр. займає чільне місце в новітній історії України: в багатьох аспектах саме вона визначила подальшу долю українського народу. Хоча власне революція і не досягла своєї головної мети – утвердження незалежної Української держави, проте прискорила перетворення «малоросійського» етносу на модерну політичну українську націю. З проголошенням незалежності нашої держави у 1991 році цей процес набув незворотного характеру.

Невід'ємною складовою історії Української революції є діяльність Вільного козацтва (далі – ВК) – своєрідної національної військово-міліційної організації, тісно пов'язаної із революційним селянським середовищем.

Вартість досліджень у військовій сфері, вивчення воєнізованих формацій недавнього минулого, зросла в рази саме зараз – в умовах збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави. Врахування помилок минулого на конкретних прикладах та їхній ретельний аналіз, дозволить уникнути цих негативних моментів в теперішньому.

На превеликий жаль, досліджень про рух ВК обмаль. Переважно, це роботи безпосередніх учасників та очевидців тих далеких подій – П. Христюка, М. Шаповала, Д. Дорошенка, О. Удовиченка. В радянській історіографії вільнокозацький рух не знайшов свого відображення за рідким винятком у вигляді робіт П. Балкового, Г. Карпенка, І. Шабатіна.

Переосмислення місця та ролі ВК у вітчизняній історіографії відбулося вже після здобуття Україною незалежності. Низка авторів, таких як В. Солдатенко, Я. Тинченко, В. Верстюк, працювали над темою вільнокозачого руху в Україні. До сьогодні найбільш повно розкрито дане питання у В. Лободаєва в його дисертаційному дослідженні та фундаментальній монографії «Революційна стихія. Вільнокозачий рух в Україні 1917–1918 рр». На жаль, в них не розглядається зародження та існування загонів вільних козаків на слобідських землях. Певних аспектів функціонування цієї мілітарної організації на Харківщині торкаються в своїх роботах Г. Івануценко, Л. Ісаїв та Л. Щибря.

Незалежно від географічного розташування ВК мало характерні спільні риси:

1. чітко виражений етнічно-український та антипоміщицький характер. Протягом всього часу свого існування ВК вірність Центральній Раді, визнаючи її єдиним можливим виразником волі народу;

2. політична спрямованість ВК чітко корелювалася із їхніми ідейними переконаннями і лежала в площині соціалістичних партій української орієнтації, які домінували в Центральній Раді;

3. організаційно структура ВК йшла у відповідності до адміністративно територіального поділу – сотня (село) – курінь (волость) – полк/кіш (повіт);

4. незважаючи на свій мілітарний характер, ВК не було регулярним збройним формуванням із метою захисту зовнішніх кордонів УНР. Фактично, ВК було праобразом батальйонів територіальної оборони з міліцейськими функціями.

В умовах геополітичної нестабільності, за відсутності єдиного координаційного центру, ВК на Слобожанщині змогло оформитися лише до листопада 1917 року. Достеменно відомо, що, незважаючи на опір російських есерів, загін ВК виник на базі «Просвіти» м. Ізюма. Він увібрив у себе патріотично налаштовану українську молодь, декілька офіцерів-українців та солдатів військових частин повіту. На жаль, цей випадок був чи не єдиним для Харківщини і не міг мати серйозного значення для опору більшовицькій агресії.

Гайдамацький кіш Слобідської України, організований С. Петлюрою в Києві в грудні 1917 року із слобожанців та уродженців Донбасу, не може вважатися вільнокозачим, а ВК Шостківщини, Глухівщини, Роменщини та інших районів сучасної Сумщини, не відносилися до Слобожанщини.

Таким чином, вільнокозачий рух Харківщини не набрав, на жаль, того розмаху, якого він набув на Черкащині, Київщині, Полтавщині. Причинами цього можна вважати комплекс чинників, головними з яких, на нашу думку є:

1. ВК було селянським стихійним рухом, який визначався рівнем свідомості та соціальних прагнень сільських громад. А тому незважаючи на майже 90% українське населення Слобожанщини, його самосвідомість залишалася на дуже низькому рівні і на 1917р. не кристалізувалася до розуміння необхідності організованої збройної боротьби за свою національну державу;

2. членами ВК ставало більшість випадків цивільне, необізнане з військовою справою населення. Кількість професійних військових, як у випадку із вільнокозачим загоном м. Ізюм, не зіграла вирішальної ролі, в умовах більшовицької агресії та необхідності діяти максимально оперативно та злагоджено;

3. слабка взаємодія між регіональними представниками ВК в межах УНР та відверто незадовільна координація між осередками.

**Образ Харкова в художніх творах та історико-краєзнавчих нарисах
Г. Ф. Квітки-Основ'яненка
Селегєєв Сильвестр**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна selegeev@mail.ua

Мегаполіс XXI ст., розвиваючись, перетворився в ідеологічне поле битви, в певне локальне середовище, де час від часу змінюється культурний ландшафт, що неодмінно впливає як і на його мешканців, так і на загальне сприйняття міста. В ключі такого методологічного підходу цікавим є дослідження образів та мітології вельми важливого урбаністичного утворення в історії України – міста Харкова. Одним із перших творців, хто відзначився на цій ниві, був видатний український прозаїк, драматург, культурно-громадський діяч Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843).

Шукаючи піонерів дослідження даної проблематики, натрапляємо на Ю. Шереха (Шевельова). В своїй статті «Четвертий Харків» він виділяє чотири образи Харкова. І перший – Харків, що є поєднанням патріархального села з елементами міської адміністрації: «присутственными местами» і «острогом», багато в чому характеризується на основі творів Квітки. Фрагментарно образ Харкова Квітки-Основ'яненка фігурує у студіях істориків В. Кравченка і В. Маслійчука та соціолога О. Мусієздова. Ми бачимо, що за цією тематикою немає комплексного дослідження, що й надає науковій новизни нашій роботі.

За мету ставиться дослідження як загального образу Харкова у творах названого письменника, так і окремих його характеристик. Також цікаво простежити через художні та історико-етнографічні описи процес урбанізації міста.

У поле аналізу потрапили наряду з художніми творами Квітки-Основ'яненка, що містять елементи «міського тексту» («Козир-Дівка», «Сватання на Гончарівці»), також і його історико-краєзнавчі нариси («О Харькове и уездных городах Харьковской губернии», «Основание Харькова», «Украинцы» та ін.).

Узагальнений образ Харкова бачимо у нarisі «Основание Харькова». Письменник малює нам картину ідеального міста з рівними та чистими вулицями, з чудовими будівлями. Перед нами постає квітуче місто, що невпинно росте, «втягуючи в свою орбіту навколишні українські села». І життя там, немов в столиці.

Будучи людиною все ж таки XVIII ст., Григорій Федорович творить просвітницький образ Харкова, зображуючи його як центр освіти. Він зазначає, що кожний «поселянин» прагне до пізнання, і «прежде всякого рукомерла старается обучить сыновей грамоте». І саме завдяки такому потягу до знань, на думку письменника, в Харкові раніше, ніж в багатьох навколишніх містах було відкрите училище, колегіум та університет.

В нarisі «О Харькове и уездных городах Харьковской губернии» ми читаємо, що завдячуючи своєму «щасливому» положенню Харків став осередком торгівлі сусідніх губерній. І саме вона повинна стати домінуючою в подальшій історії Харкова. Тобто впливає ще одна важлива ознака розвитку міста – торгівля.

Детально аналізуючи твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка можна простежити складний процес урбанізації Харкова. Так в комедії «Сватання на Гончарівці» зображується багато в чому традиційне суспільство. А ось в повісті «Козир-Дівка» автор показує як типовий мешканець села вже лякається Харкова. Подібне знаходимо і в етнографічних описах українців (див.: нарис «Украинцы»).

Таким чином, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко малював Харків перш. пол. XIX ст. як «райське» містечко, що невпинно розвивається. Головними атрибутами його образу письменник показує «ученість» (Харків як центр освіти) та торгівлю (Харків як торговельний осередок). Це важливо у контексті подальшого розвитку Харкова, бо саме ці два образи стануть домінантними в його історії др. пол. XIX ст. – поч. XXI ст.

Характеристика особового складу Харківської губернської надзвичайної комісії (1919 – 1922 рр.)

Труш Світлана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна trush-sweta@yandex.ru

Дослідження проблеми характеристики особового складу ХГНК – це спроба визначити антропоморфний вимір історії першого радянського карально-репресивного органу. Актуальність даної теми полягає у апробації нового підходу в інтерпретації Надзвичайної комісії та поглибленні розуміння діяльності цього органу через аналіз особового складу.

Спеціальні праці, присвячені характеристиці особового складу органів НК в Україні, з'явилися в останні двадцять років – дослідження Ю. Шаповала, В. Пристайка та В. Золотарьова, С. Білокона, С. Подкура. Особливо цінною є робота В. Золотарьова про керівний склад чекістських органів на Харківщині. Окрема категорія виконавців є темою наукових розвідок російського дослідника О. Теплякова. Крім того, були використані загальні роботи з історії ВЧК/ВУНК.

Джерельна база дослідження складається як з неопублікованих (архівних), так і опублікованих матеріалів – збірників документів та матеріалів органів НК, мемуарів чекістів. У ході дослідження були опрацьовані фонди ДАХО, ЦДАВО, ЦДАГО. Частина документів вперше вводиться до наукового обігу.

Особовий склад ХГНК було проаналізовано за такими параметрами як соціальне та етнічне походження, сфера зайнятості до вступу на службу до органів НК, освіченість, володіння іноземними мовами, партійність, стаж роботи в органах НК. Ці дані були порівняні з загальноукраїнськими показниками і визначено головні відмінності: харківські чекісти мали вищий рівень освіченості, частка українців в ХГНК була нижча за рахунок більшої кількості представників російського та єврейського етносів. Також у Харківській губНК, порівняно з ВУНК, був значно вищим відсоток дрібнобуржуазного елемента та вихідців з міста.

Особовий склад ХГНК не був монолітним, тут доцільно говорити про чотири групи співробітників – очільники губернської комісії; начальники структурних відділів та груп; слідчі; рядові співробітники – агенти, оперативники, обслуговуючий персонал.

У ході дослідження було здійснено спробу конструювання просопографічного портрету кожної з зазначених вище груп та порівняння їх між собою. Можна стверджувати, що в рамках цих чотирьох груп зберігалася загальна тенденція – поліетнічний склад, походження з колишніх непривілейованих станів – селян, міщан, робітництва, різний рівень освіченості, але кількість неграмотних була незначною.

Головні відмінності полягали у тому, що більш кваліфіковані групи співробітників мали вищий відсоток партійних та більший стаж роботи в органах НК. Особливої уваги заслуговує перша група, керівники ХГНК, представники якої досягли значних кар'єрних висот. Ця група зберігала загальні риси всього особового складу, але теж не була монолітною. Тут можна говорити про дві групи – професійних чекістів, що продовжували службу в органах ДПУ-НКВС, та так званих «господарників», для яких обіймання посади голови ХГНК передувало направленню на керівні пости в сфері народного господарства.

Служба в Надзвичайній комісії ставала трампліном до керівних посад не тільки для високопоставлених чекістів. Серед особового складу органів НК виділялася група осіб, що здійснювала карально-репресивні акції в рамках «червоного терору», – допити та розстріли, так звані виконавці. Оскільки керівництво більшовицької партії прийняло терор в якості свого методу, робота виконавця смертних вироків сприймалася як «високий партійний обов'язок».

Отже, характеристика особового складу ХГНК має не тільки регіональне значення, але й дозволяє говорити про загальні тенденції у формуванні особливих груп радянських службовців – співробітників органів державної безпеки. Просопографічний портрет співробітників ХГНК (1919–1922 рр.) має такі риси, як поліетнічність, селянсько-міщанське соціальне походження, освіченість (за невеликими виключеннями).

Секрети привабливості Харкова: розвиток міської інфраструктури в другій половині XIX – на початку XX ст.

Ховтура Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна hovtura@mail.ru

У середині XIX ст. Харків став економічним та культурним центром України. Розвиток міста був би неможливим без харків'ян, численність котрих з кожним роком зростала. Як відомо, майбутні харків'яни прибували з усіх куточків Російської імперії. Чому вони обирали саме це місто? У чому секрет його успіху? Звісно, різних людей вабили різні речі, і все-таки запорукою успіху міста є соціальна інфраструктура. Від її розвитку залежить чи стане місто комфортним для проживання та праці. Саме особливості соціальної інфраструктури і визначають привабливість міста. Харків мав свій набір «інгредієнтів», котрі робили його «пропозиції» унікальними.

У середині XIX – на початку XX ст. розуміння привабливості міста було неоднаковим у представників різних верств населення. Колишні селяни та звичайні робітники потребували від міста, перш за все, робочих місць, їжі та житло. Інтелегенція мала дещо інші, більш вибагливі та вишукані потреби. Які міг запропонувати Харків як культурний та адміністративний центр. Також інтелегенція та дворянство цінували Харків за комфорт.

Дослідники історії Харкова концентрували увагу на окремих галузях міського господарства та модернізаційних процесах, втім не розглядали соціальну інфраструктуру як комплексне явище. Історіографія питання достатньо численна, її можна поділити на два напрямки: дослідження історії Харкова (Д. Багалій, О. Лейбфрейд, В. Кравченко), та праці, в яких знайшли відображення окремі аспекти медичного та комунально-побутового обслуговування населення, інтелектуального та культурного життя городян середини XIX ст. – на початку XX ст. (А. Антонов, В. Маслійчук, О. Драч, В. Миславський).

Джерельний комплекс з теми доволі різноманітний. Це статистичні джерела («Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–1862 годах», «Материалы для географии и статистики России», «Города России в 1904 году»), діловодна документація органів поліції та міського самоврядування, місцева періодика («Харьковские губернские ведомости», «Южный край»), довідкові видання («Харьковский календарь», «Памятная книжка Харьковской губернии»).

Метою комунально-побутового господарства є забезпечення комфорту містян. Для звичайних харків'ян середини XIX – початку XX ст. розуміння комфорту включало наявність теплого житла, їжі, отримання води та асенізаційного обслуговування. Основними споживачами «благ цивілізації» були заможні городяни. В їх будинки раніше ніж за інші проводили водогін, каналізацію, електрику та телефонний зв'язок. Саме тому перша лінія водогону в 1881 р. була підведена в будинки на Сумській та Німецькій (нині Пушкінська) вулицях. З цих же вулиць почалось спорудження каналізації. У квартирах та маєтках центральних районів міста функціонувало парове опалення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. прискорюється темп життя в місті, економія часу для городян стала необхідною. У Харкові її забезпечив міський

транспорт (кінний і електричний трамвай), телеграф (1857 р.), телефон (1881 р.) та залізничне сполучення з різними частинами імперії. Окрім появи нових галузей міського господарства, удосконалювалися вже існуючі сфери, які в достатній мірі задовольняли зростаючі потреби містян. Небувалою піднесення набула постійна торгівля та пов'язані з нею установи (громадське харчування, готельний бізнес, банківська сфера).

Результатом підвищення освітнього рівня городян та розвитку медичної науки стали зміни в ставленні населення до лікарів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. серед харків'ян стало популярним слідкувати за своїм здоров'ям та красою. Це доводять місцеві періодичні видання. У цей час у губернських містах відкривалися лікарні, які застосовували нові методи лікування, мали окрему медичну спеціалізацію.

У середині XIX – на початку XX ст. харків'яни почали частіше відвідувати інтелектуально-культурні установи. Відкривалося усе більше навчальних інституцій. У другій половині XIX ст. у Харкові було засновано три вищих навчальних заклади. Розвиток освіти вплинув на різноманіття культурного дозвілля городян. Громадськість сприяла організації бібліотек, музеїв, виставок та музичних концертів. Періодичні видання стають особливим засобом комунікації, тим, що формує громадську думку. У Харкові наприкінці XIX – на початку XX ст. виходило друком близько 30 газет та журналів. Усе більшої популярності набували театр, опера, цирк та новий вид мистецтва – кіно.

Отже, у середині XIX – на початку XX ст. міська інфраструктура Харкова задовольняла зростаючі потреби городян. Харків випереджав губернські центри Лівобережної України за всіма характеристиками міської інфраструктури. Одночасно зі столицями імперії – Москвою та Петербургом, майже водночас із провідними містами світу в Харкові з'явився кінний та електричний трамвай, телефонний та телеграфний зв'язок, кінематограф. Це дозволяє стверджувати, що деякі риси провідного мегаполіса були закладені ще наприкінці XIX – на початку XX ст.

Діяльність районних відділів народної освіти Харкова у справі забезпечення шкіл учительськими кадрами(1920-1922 рр.)

Цепков Денис

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
tsepkov.den@yandex.ru*

У період національно-визвольних змагань 1917–1921 років Харків був центром складної політичної боротьби. Саме тут було вперше проголошено радянську владу в Україні. У зв'язку з цим політика більшовиків мала на меті зміцнення радянської влади, особливо через посилення ідеологічного впливу. В цьому більшовикам мало допомогти створення нової системи освіти, у якій провідна роль належала лояльним до радянської влади вчителям. Але для цього було потрібно не просто створити мережу шкільних навчальних закладів, але й забезпечити їх педагогічними кадрами. У Харкові у 1920–1922 роках ця проблема була покладена на районні відділи народної освіти(далі – РВНО).

Радянська історіографія широко досліджувала особливості становлення радянської системи освіти в Україні, але майже не торкалася питань діяльності місцевих органів управління освітою, особливо у справі забезпечення шкіл учительськими кадрами. Серед таких досліджень варто відзначити праці І.О.Кліцакова та І.Д.Золотоверхого. Серед сучасних досліджень слід звернути увагу на статті Н.А.Сорочан, в яких подано загальну характеристику місцевих органів управління освітою на Харківщині, та Т. О. Маньківської, де досліджена політика радянських органів влади по відношенню до вчителства у 1917–1921 рр.

Основу джерельної бази складають документи Державного архіву Харківської області, а також матеріали харківської періодичної преси 1920-1922 рр.

Наукова новизна полягає у розкритті теми не через статистичні дані, а через дослідження життєвого шляху, освіти, соціального положення окремих учителів, яких районні відділи народної освіти Харкова відправляли на роботу у школи міста.

У місті Харкові у 1920 році було створено три районні(міські) відділи народної освіти, які існували при виконавчих комітетах Основ'яно-Холодногорської, Івано-Лисогорської та Петинсько-Журавлівської рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, й підпорядковувалися Харківському губернському відділу народної освіти. Саме вони мали забезпечити школи міста вчительськими кадрами.

Велика частина вчителів була мобілізована на фронт з початку Першої світової війни. 1919 року радянським військовим керівництвом була передбачена норма 50% від працівників навчальних закладів і громадських установ, що підлягали звільненню від призову по мобілізації. До того ж, частина вчителів була демобілізована. Так, колишнього вчителя, випускника педагогічних курсів Андрія Горшкова було демобілізовано з фронту, але «маючи скрутне матеріальне становище», він був змушений просити місцеві органи влади працевлаштувати його вчителем в одну зі шкіл міста. Але рішенням РВНО його було призначено вчителем у Люботин.

Іноді на посаду вчителів призначали колишніх ув'язнених. Так, 21 січня 1921 року звільнена з харківської тюрми Д.С. Ніколаєнко, у якості виправних заходів, направлена до однієї з харківських шкіл учителем мов. Часто вчителі з інших регіонів зверталися до РВНО з проханням прийняти їх на роботу. Особливо варто відзначити В.М.Сидорченко, яка закінчила Казанську художню школу, працювала у Москві, потім у Судаку. Саме звітні надійшло прохання перевести її на роботу до Харкова «через сімейні обставини». Резолюція РВНО: «перевести, але перевірити чи немає зв'язків з «білими». Це є свідченням того, наскільки більшовикам потрібні були саме лояльні до них вчителі.

Таким чином, одним з основних завдань РВНО Харкова було забезпечення шкіл міста вчительськими кадрами. Але це мали бути перевірені, прихильні до радянської влади вчителі. Тому районні органи освіти застосовували різні заходи: залучали кадри з Харківської та інших губерній; проводили демобілізацію вчителів; відправляли з тюрм на виправні роботи людей, які мали педагогічний досвід; залучали на роботу працівників, які взагалі не мали педагогічної освіти.

Студентські будівельні загони ХІІКСу на цілині: деякі аспекти повсякденного життя

Ящук Юлія

*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова history@ksame.kharkov.ua*

Останнім часом в історичній науці посилюється інтерес до проблематики студентського будівельного руху, проте питанням повсякденного життя студентської молоді у будівельних загонах увага майже не приділяється. Нам вдалося віднайти досить змістовну і цікаву інформацію завдяки проведеному інтерв'ю з студбудівцями – безпосередніми учасниками цього руху, та іншим документам, перш за все матеріалам періодики, спогадам, звітам. У цій доповіді більша увага приділяється не виробничій сфері, а побутовій: традиціям, які склалися на цілині, умовам життя та відпочинку студентів.

Зазвичай бажаючих поїхати працювати було більше ніж потрібно. Студенти свідчать, що, перш за все, у будівельні загони їх приводила романтика і гарний

заробіток. Ця романтика розпочиналася від моменту від'їзду – дорога була далекою і нелегкою, особливо на першому етапі руху:

«Везли товарняком. Впоперек вагонів у два яруси були схилені нари, вкриті завезеними з інститутів матрацами. Годували раз на день». Проте, як згадує Б.К. Зеленський, молодь компенсувала ці незручності музикою: «у кожному вагоні була гітара, іноді навіть і труби». А котрісь із відчайдухів навіть встигали під час зупинки потяга збігати скупатися на озері Байкал.

За спогадами учасників будівельних загонів, відразу після прибуття до місця дислокації студбудзагін розквартирувався. Умови для проживання були різними, залежали від періоду і регіону, де мав працювати загін. За спогадами В.Т. Долі, після приїзду у Кустанайську область (1956 р.), студентів поселили в бараку, який було побудовано нашвидкуруч. «Він мав земляну підлогу, дах із чортополоху, звідки постійно вилазили миші. В ліжках були клопи, а волосся атакували воші. Купатися, митися і прали в теплу пору можна було в річці Ішим. А як похолодало – перестали». З часом умови життя покращувалися. Хлопці жили в клубі, ночували на матрацах, набитих солом'яною, на підлозі. А у дівчат були окремі кімнати і навіть кровати.

Харчування у деяких загонах було організовано на високому рівні. Особливо у тих, де цими питаннями займалися самі студбудівці, а поварами були свої ж дівчата. За спогадами В. Бондаренко, під кухню було відведено окремий вагончик з плитою. Оскільки хлопці допомагали чистити картоплю і мити посуд, дівчата встигали навіть варити вареники і пекти пироги з картоплею, капустою та ягодами. Крім того, хлопці щодня ловили рибу, яка також щодня стояла на столах у великій кількості. Їжі вистачало не лише на студентів: «До мене щодня приходила німкеня – у неї були сильні руки, так вона тісто місила, а я пекла. Я потім їй і її трьом дітям допомагала продуктами. А пироги і рибу вона взагалі брала, скільки побажає».

У протилежному випадку доводилося сутужніше. Та навіть це сприймалося з гумором. У 1956 р., наприклад, на воротах їдальні фарбою було написано таке меню: «На перше – вода з макаронами, на друге – макарони без води, на третє – вода без макаронів».

Незважаючи на те, що працювати студентам доводилося тяжко і практично без вихідних (офіційних вихідних було два-три за весь період робіт, зокрема професійне свято День бійця студентського будівельного загону) у переважній більшості загонів щовечора розпалювалося багаття, лунали пісні, іноді влаштовувалися концерти для місцевого населення. Особливо молодь любила екскурсії, які давали можливість ознайомитися з місцевим колоритом та традиціями. «Бували випадки, коли вдень працювати не могли, оскільки не вистачало електроенергії, – пригадує В.Т. Доля. Тому працювали вночі, а вдень мандрували. Виходили на велику дорогу, голосували, їхали куди доведеться, аби взнати більше. Непідробна цікавість не давала сидіти на місці».

Символом СБЗ була форма, вона, як і будь-яка інша, була фактором посилення корпоративної єдності. Студентські загони, що не змогли з різних причин (фінансових чи організаційних) до моменту від'їзду виготовити форму чи символіку, не могли брати участі в урочистому загальному параді.

Якщо протягом трудового сезону можна було не відволікатись на зовнішність, то під час останньої лінійки потрібно було привести себе до належного вигляду, відповідно одягнутися. Так, коли на заключну лінійку, на яку прибуло керівництво ЦК Казахстану, вишикувався загін бородатих, обірваних студбудівців, її відмінили, затримували на добу відправку додому і наказали студентам привести себе в належний вигляд. «Довелося нам, вишикувавшись в шеренгу, відвідати солдатську лазню, відрізати бороди, постригтися і купити у місцевій крамниці китайські бавовняні білі сорочки і сині штани по 6 крб.» Наступного дня на лінійку вишикувався зразковий загін, студентів привітали з успішним завершенням будівництва і урочисто відправили додому.

У різних загонах з часом склалися свої традиції. Перш за все намагалися святкувати звичні для себе свята. Традиційними стали, наприклад, «закопування зеленого змія» – заходи, що проводилися за пару днів до від'їзду на цілину. Спиртні напої на час трудового десанту розпивати заборонялося під загрозою виключення із лав бійців. Та все ж іноді траплялося, що «студенти ходили до місцевих жителів з чайничком і брали у них бражку. Це такий кисломолочний тягучий напій, з великим вживанням якого не ходили ноги». Існували й інші свята, такі як День спорту, День ввічливості, День Нептуна, День будівельника, День сміху, День анархії тощо.

Усі традиції студентських загонів породжували ентузіазм, підвищували організованість і дисципліну, а самі загони за роки свого існування стали символом творчого колективізму, шанобливого ставлення до праці, високих моральних якостей, символом єдності студентського колективу.

Мистецтво пам'яті в студіях Т. Прокоповича**Брагіна Тетяна***Харківська державна академія культури cheuno@mail.ru*

Актуальний у наші дні історико-культурологічний підхід дає можливість розширити категоріальний апарат осмислення структури, функцій феномену пам'яті. Про зростання інтересу до цієї проблематики свідчить поява великої кількості публікацій вітчизняних (Ю. Зерній, А. Кирдон, К. Кислюк, Л. Стародубцева) і зарубіжних авторів (А. Ассман, П. Нора, Б. Шацька). Метою даної розвідки є експлікація меморіальної проблематики творчості Т. Прокоповича, виявлення її укоріненості в античній філософській традиції. В основу аналізу покладена його робота «Про риторичне мистецтво» (De artherhetorika).

Новизна пропонованого дослідження полягає у виявленні мнемонічних інтенцій творчості Т. Прокоповича, яка здебільшого була об'єктом літературознавчого, історіографічного, філософського аналізу. Відкриття мистецтва пам'яті належить грекам, успадкована римлянами традиція була передана європейській культурі. Класична мнемотехніка вдавалася до фіксації у пам'яті образів та місць. Мистецтво пам'яті включене до риторики. Так, у «Тускуланських бесідах» Цицерон, називає складовими риторики *memoria* та *inventia*. Використовуючи це мистецтво, оратор мів удосконалювати свою пам'ять, виголошувати великі промови.

Трактат Т. Прокоповича складався з десяти книг, висвітлював основні проблеми навчального курсу, який автор викладав у Києво-Могилянській академії. У ньому сформульовані правила, які слід використовувати для розвитку пам'яті. Посилаючись на власний досвід, автор пропонує заучувати тексти напам'ять та дотримуватись певної системи тренування. Спочатку слід заучувати поетичні твори і лише згодом звертатися до ораторських. Причому заучувати текст, на переконання Т. Прокоповича, варто вголос, що дозволить убезпечити себе від сторонніх думок. На запам'ятовування впливає і час проведення цієї процедури: краще це робити зранку, але й нічний час має свої переваги – «тоді затихає метушня і світла пам'ять стає дуже здатною до швидкого пригадування». Більший інтерес викликають міркування Т. Прокоповича про «допоміжні засоби пам'яті», до числа яких він відносить місця і зображення. Під «місцями» український мислитель має на увазі не риторичні джерела доказів, а природні утворення або витвори людської діяльності, як от: міста, райони, гори, сади, поля. Мисленнєва локалізація певної інформації спрощує процес запам'ятовування. Автор вважає, що роздуми про історичних діячів потребують обов'язкової локалізації: «Якщо буде... потреба говорити про Ганнібала, про Олександра, про Леоніда, Ксеркса, то уяви собі, що нібито думкою прийдеться тобі мандрувати спочатку в Африку, де Ганнібал, звідти в Македонію, де Олександр, де Грецію, де Леонід».

Крім місць допоміжними засобами пам'яті можуть бути зображення. Зображення предметів є образами – саме вони закарбовуються у пам'яті, нагадують про їхнє розташування, колір, розмір. Велику роль у запам'ятовуванні відіграє порядок розташування доказів та слів: «Якщо розгортається виклад, то пам'ятай, що наче по східцях піднімаєшся, і гляди, що чому найближче, щоб ти не перестрибував». В одних випадках йдеться про врахування вікових градацій (від молодого віку до зрілого), в інших – про використання довільних розміщень, наприклад, в алфавітному порядку. Сам Т. Прокопович, щоб подолати труднощі, які виникали у нього з розумінням та виголошенням фігур Старого Заповіту, в уяві складав «план будівлі». В античні часи пам'ять видатних латинських ораторів уявлялася у вигляді архітектурної споруди з рядами місць, заповненими образами. Візуалізація образів пам'яті закріплюється у письмі: автор вважає корисним ставити знаки у тексті, що символізують інформацію. Так, якір сповіщатиме про корабельну аварію, спис – про битву. І,

РОЗДІЛ XII

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ, НАУКИ ТА ОСВІТИ

насамкінець, акцентується увага на способі фіксації того, що утримуватиметься в пам'яті, адже написане краще зберігається, ніж усне.

Отже, мистецтво пам'яті у потрактуванні Т. Прокоповича має генетичний зв'язок з античною мнемотехнікою, яка для розвитку пам'яті відбирала місця і формувала мисленнєві образи.

Українська наука в Північно-Кавказькому краї в роки проведення українізації

Готкова Юлія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка juliagotkova@ukr.net

На сьогоднішній день ми бачимо, що українська наука в місцях компактного проживання українців на території РФ повністю обмежена. Однак існує в історії ХХ ст. один виняток – період українізації в 1923-32 рр., коли українська наука розвивалася. Творила її на теренах Північно-Кавказького краю ціла плеяда талановитих українських діячів.

Метою дослідження є показати українську науково-дослідницьку роботу в Північно-Кавказькому краї в часи українізації. Питання є актуальним, адже російські дослідники цю сторінку історії навмисно оминають, або фальсифікують. Вчені українського походження на Кубані позбавлені права писати правду, а за всілякі прояви українського слова вони зазнають переслідувань у РФ. Українські науковці, які досліджують східну українську діаспору, розглядають сферу української науки в загальному контексті національно-культурного розвитку того періоду, не фіксуючи окремо успіхів наукової роботи української інтелігенції на теренах Північно-Кавказького краю. Зокрема, це питання досліджують Д. Білий, В. Сергійчук, В. Даниленко, І. Винниченко, Ф. Заставний, О. Сушко та ін. Джерельну базу роботи складають писемні джерела, а саме: архівні матеріали, документи та періодичні видання «Вісті ВУЦВК», «Пролетарська Правда». У роботі застосовані історико-системний та історико-типологічний методи, які дозволили показати, що з проголошенням політики коренізації українська меншина Північно-Кавказького краю отримала можливість зберегти етнопонаціональну ідентичність та працювати над своїми майбутніми науковими надбаннями.

Українська наукова еліта краю посприяла відкриттю при Кубанському педагогічному інституті відділення українознавства з аспірантурою. 4 червня 1930 р. Крайвиконкомом з метою регулювання наукових питань, пов'язаних з проведенням політики «українізації», було вирішено організувати науково-дослідний інститут українознавства. Йому підпорядкували Краснодарський історичний музей, краєзнавчі музеї Темрюка та Тамані. План роботи інституту передбачав: і узагальнення досвіду колгоспного будівництва, і комплексне вивчення історіографії історії Кубані, і розробка науково-дослідної частини, і визначення кордонів поширення української мови в регіоні, і допомога по введенню українських секцій, гуртків українознавства в краї тощо. Роботі інституту сприяв й науково-дослідний інститут Т. Шевченка у м. Києві. Першим кроком у налагодженні їх спільної наукової роботи стала підготовка підручників з української мови, літератури та суспільствознавства. У Північно-Кавказькому українському педагогічному інституті імені М. Скрипника було виокремлено відділ історії України, улаштовано окремий кабінет методики української мови та літератури. У ньому усі дисципліни планувалося на 1931-32 навчальний рік забезпечити україномовною навчальною літературою. Працівники інституту просили Наркомат освіти УСРР надіслати примірники книг з українознавства та передплатити їм всю основну українську періодику. З 1 січня 1933 р. внутрішню роботу всіх організацій

інституту хотіли перевести на українську мову, взяти шефство над українською секцією клубу національних меншин, посилити шефство над українськими педагогічними технікумами, надавати методичну допомогу вчительським конференціям українських районів Північного Кавказу, широко висвітлювати перебіг українізації інституту в газетах, допомогти в справі українізації Кубанському медичному інституту. Однак не судилося цьому втілитися, бо у грудні 1932 р. офіційне згортання українізації набуло чітких форм.

Незважаючи на трагічний фінал українізації, робота науково-дослідного інституту українознавства та діяльність українського педагогічного інституту імені М. Скрипника є неоціненою. Їх вклад потрібно й надалі вивчати. Саме завдяки наполегливій праці дослідників та науковців цих інститутів хвиля української самосвідомості трималася і український вогник, хоч і не довго, але палав.

Стрит-арт в сучасному Харківі

Кальченко Владимир

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова history@ksame.kharkov.ua

Общество постмодерна породило своеобразную посткультуру, которая, имея корни в прошлом, изменяет ландшафты городов и способы восприятия действительности их жителями. Анализируя «посткультуру», мы рассматриваем относительно новую форму реальности – стрит-арт.

Стрит-арт – изобразительное искусство, отличительной особенностью которого является ярко выраженный урбанистический стиль. Это относительно новое слово используется для обозначения устоявшегося явления, описание которого затруднено из-за врожденной двойственности: социальное здесь неразрывно соединено с художественным. Стрит-арт мало привязан к стилистике и технике. Главной его чертой является направленность на прямой диалог с простым уличным зрителем и с окружающей нас повседневной средой.

Центрами развития стрит-арта в Украине стали Киев, Львов, Харьков и Севастополь. Самыми известными художниками являются дуэт «InteresniKazki», Алексей Kislow, Сергей Tesk, крымский анонимный художник Шарик, харьковский ПАК и другие. Их работы можно отнести к французскому стрит-арту: в них просматривается разнообразие стилей и индивидуальность каждого из творцов. По мнению художников, миссия стрит-арта, как и любого другого вида искусства, повышать культурный уровень людей, способствовать пробуждению в них лучших качеств. Они считают, что уличное искусство – хороший пример для обывателя, который часто живет одними лишь материальными заботами. Также в творчестве отдельных исполнителей есть социальный подтекст, вызов к людям и предложение им задуматься о различных проблемах современного общества.

В Харькове уличное искусство активно развивается с помощью городских властей. В городе проводятся различные фестивали, во время которых художникам выделяются стены для рисования на определенную тематику. Такие работы можно увидеть на улице Гоголя, где показаны герои произведений Николая Васильевича, портрет Т.Г. Шевченко, который появился к его юбилею, большой рисунок Ю. Гагарина, который также был нарисован к его юбилею. К 200-летию А.С. Пушкина, на улице, названной в его честь, Р. Минайным была выполнена, по моему мнению, самая интересная работа – «Дуэль века». Другая его работа – Пушкин с Наташей, несущийся над фантастическим городом – пользовалась популярностью у харьковчан; а молодожены приезжали фотографироваться на фоне «Вечной любви». Сейчас она

закрашена. Ще совсем недавно в Харківке на Холодній горі появилася більша робота французького стрит-артиста Сет (Жюльєна Моллана), котрою он виконав разом з 4-ма харківськими художниками. На стіні будинку зображено величезна кукла-мотанка з косой і писанкою. Я думаю, що це дуже помітно, так як француз цим підказує українцям їх етнічні корені. Єсть у Сета документальний фільм об українському стрит-арті, но, к сожалению, Харківка в цьому фільмі не.

В 2013 році в місті при активній підтримці мірації появилася серія граффіті під назвою «Гордість Харківка». В межах цієї акції на вулицях міста появилася 5 муралів – композицій по всій ширині і висоті будинку. Такий вид стрит-арта в силу своєї трудомісткості просто неможливо виконати без підтримки міської влади. 5 муралів – це 5 портретів відомих осіб Харківка: Л. Ландау, В. Гризодубовий, К. Шульженко, П. Набойченко і Л. Бикова. Ця політично коректна тематика заслуговує поваги і показує жителю міста їх найкращих земляків.

Однак не варто забувати, що стрит-арт це не тільки вихолощена монументальність: це ще і протест, і звернення до соціальної тематики, і юмор. Такі протестні роботи важко знайти і вони швидко зникають з вулиць міста, крім того, кожен розуміє і трактує їх по-своєму, тому нам здається, що розглядати їх в контексті саме харківського стрит-арта не варто. На наш погляд, стрит-арт це, мабуть, найяскравіше проявлення молодіжної субкультури. В ньому любіть представителі суспільства можуть висловити своє ставлення і висунути його на загальне обговорення, тем більше в наше час в Харківке цьому активно сприяє мірація.

Сільськогосподарська дослідна справа в Західній Україні (1939-1941 рр.)

Корзун Олена

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН dymnich@inbox.ru

Дослідження історії Другої світової війни і культурних процесів, які відбувались в цей період на українських землях, залишається вкрай гострою та запалізованою темою. Висвітлення історії вітчизняної науки, особливо природничого циклу, зокрема науково-освітнє забезпечення сільського господарства у воєнний період теж вимагає перегляду ключових позицій. Ця сфера народного господарства країни була стратегічно важливою для обох воюючих сторін, адже продовольче питання є ключовим у ході будь-якої війни, а головним завданням сільськогосподарських дослідних установ є розробка ефективних шляхів ведення галузі. Тому в ході війни розвитку науки у сільському господарстві надавалось першорядне значення.

З початком Другої світової війни до функціонально розгалуженої мережі сільськогосподарських науково-дослідних установ УРСР входило 15 інститутів, 34 науково-дослідних станцій, 16 дослідних полів та 62 опорних пунктів, які мали різне підпорядкування (Наркомзем УРСР, Наркомзем харчової промисловості, Наркомзем СРСР). Крім того, працювала низка сільськогосподарських учбових кафедр в університетах та інститутах Наркомату освіти УРСР. Проблеми аграрної науки розглядалися в межах Академії наук УРСР у Відділі біологічних наук (Інститут ботаніки, Інститут зообіології та ін.).

До введення радянських військ на територію Західної України організаційна структура аграрного дослідництва цього регіону була представлена інституціями, що підпорядковувалися:

- а) Міністерству землеробства Польщі (Дослідний заклад торф'яних родовищ в Сарнах);
- б) навчальним закладам (Інститут сільськогосподарської хімії та ґрунтознавства

Львівської Політехніки в Дублянах, куди входила дослідна, контрольно-насіннава станція та дослідне поле (з 1901 р.); зоолабораторія Львівської ветеринарної академії (1881 р.);

в) громадським галузевим об'єднанням (відділ дослідництва у Львові зі станцією ботанічного землеробства та мережею дослідних полів й хімічною лабораторією Малопольського сільськогосподарського товариства (з 1922 р.); станція захисту рослин Волинського товариства органічного землеробства у Луцьку).

г) музейні установи (відділи ботаніки та зоології природознавчого музею наукового товариства імені Т. Г. Шевченка та музею Дідушицьких (з 1870 р.).

Початок Другої світової війни та приєднання Західної України до Радянського Союзу внесли суттєві зміни у розвиток наукового забезпечення аграрного сектору регіону, були неоднозначними і суперечливими. З одного боку, за словами Н. Полонської-Василенко «були винятковою добою щодо інтенсивності наукової праці», коли відбулось об'єднання наукових сил по глибинному та системному вивченню та систематизації ґрунтово-кліматичних умов (наприклад експедиція УНДІ соціалістичного землеробства та узагальнюючі праці Г. Махова), постійні наукові відрядження, обміни та конференції, що сприяло науковому пошукванню, активне залучення науковців українського походження (тоді як раніше перевага надавалась полякам та євреям). Але з іншого боку, насадження тоталітарного режиму, який проявлявся в організаційній складовій галузевого дослідництва, змусило емігрувати ряд науковців світового рівня. Їм не було вказано довіри з боку нової влади за класово-політичною ознакою, також відбулась структурна реорганізація галузі науки (її уніфікація за радянським взірцем), переведення наукових установ виключно під державне відання тощо.

«Дифузія інновацій»: закордонні відрядження радянських модельєрів до Франції

Корнієнко Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна kornienko_olha@mail.ru

Досліджувана проблема – закордонні відрядження радянських модельєрів до Франції – країни – «законодавиці» моди в 1950-60-х рр. Даний період є досить суперечливий, оскільки незважаючи на «холодну війну» між Радянським Союзом та Заходом, радянська влада прагнула налагодити зв'язки у сфері модної індустрії та установити дружні відносини. В цей час відбувається процес становлення радянської модної індустрії, при цьому, з одного боку радянська влада критикує західну моду, а з іншого – спостерігаються закордонні поїздки радянських спеціалістів до «країни-законодавиці» моди та неабиякий інтерес до витончених західних зразків.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки та реальних завдань, які ставили перед собою модельєри під час закордонних поїздок до Франції та визначенні рівня, на якому знаходилась радянська модна індустрія за характером запозичення інновацій з Заходу. В основу дослідження покладені архівні матеріали Російського Державного архіву економіки (Ф.523 «Загальносоюзний Будинок моделей одягу МЛП СРСР», Ф.9480 «Державний комітет з науки і техніки Ради Міністрів СРСР») та Російського Державного архіву новітньої історії (Ф.5 «Апарат ЦК»).

Теоретичною основою дослідження є концепція «дифузії інновацій» Евертта Роджерса. Згідно цієї теорії, «дифузія» – процес, за допомогою якого інновація передається по комунікаційним каналам між членами соціальної системи в часі. Нововведення можуть бути ідеї, предмети, технології, які є новими для суспільства. У даному напрямку ми розглядаємо модні тенденції та технології пошиття одягу, привнесені з Заходу в СРСР. Е. Роджерс у своїй роботі «Дифузія інновацій» також

досліджував «рівні прийняття» різних інновацій. Він дав назву кожному з 5 сегментів (новатори, ранні послідовники, рання більшість, пізня більшість, відсталі). Виходячи з даного поділу, на основі аналізу звітів радянських модельєрів, які вони писали по поверненню на батьківщину, ми можемо віднести радянську моду за характером запозичення інновацій з Заходу до четвертого рівня – «пізньої більшості». До даного рівня належить скептичне, традиційне, передбачливе суспільство, яке приймає інновації під тиском більшості.

У ході дослідження було виявлено три поїздки радянських модельєрів до Франції (1957, 1960, 1965 рр.). Основними завданнями закордонних відряджень було «ознайомлення з організацією питань моди на фірмах і підприємствах, що займалися випуском модної продукції; вплив моди та економіки на асортимент, його змінюваність та естетичний рівень одягу населення; вивчення системи роботи фірм, що моделюють одяг і супутні їй предмети».

З точки зору радянських фахівців, у паризькій моді не було нічого чужого і марного для радянської моди: «Нічого немає такого, що підлягало якомусь осуду або було неприйнятним для нас». Таким чином, концептуальні відмінності між «соціалістичною» та «капіталістичною» модою, що належали «офіційному» погляду, не мали великого значення в реальності. По приїзду додому модельєри наголошували, що не можна сліпо копіювати побачене, а правильним є синтез західної та радянської моди, що допоможе досягти світового рівня і одночасно створити свій стиль одягу. Тому, в даному руслі, найбільш доречно говорити про «дифузю» радянської та західної моди.

Виховання «молодого шляхтича» у візії Миколая Рея

Котиченко Анна

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
kotichenko_Anna@ukr.net*

Повсякденний аспект життя шляхетства викликає жвавий інтерес сучасних дослідників. Відтак, актуальним видається звернення уваги на виховання «малого шляхтича». У цьому контексті цінним, на нашу думку, видається творчий доробок відомого мораліста Миколая Рея. До того ж історіографічна традиція не присвятила цій постаті належної уваги.

Шляхтич за походженням, кальвініст за релігійними поглядами, якого називають «батьком польської писемної літератури», добре знав вади сучасного йому суспільства, тому й звертав увагу на важливість виховання підростаючого покоління. Адже, на думку Миколая Рея, «дуже важливо прищеплювати малечі добрі звички з дитинства, оскільки чим старіші ми стаємо, тим важче нам це зробити».

Тож метою дослідження вважатимемо спробу розгляду поглядів польського гуманіста щодо виховання дитини у шляхетському середовищі.

Ставлення Миколая Рея до дитини головним чином було побудоване на ідеях кальвінізму. Крім того, релігійне виховання заповідало слухатись настанов церкви, яка всіляко заохочувала мати багато дітей у родині, а поява кожної дитини сприймалася як знак Божої прихильності до подружжя – «гостя», посланого Богом. До того ж соціальний етикет визнавав престижним мати багато дітей, адже це вказувало на чоловічу силу та міць, а з ними – на авторитет глави роду.

Ставлення до родини як до важливої складової життя шляхтича найперше проявлялося у його відношенні до дитини. Традиційно чоловіки висловлювали теплі слова на адресу своїх друзин, які народили їм дітей, допомагали набувати статків та вести домогосподарство. Ймовірно, саме тому Миколай неодноразово наголошує, що «поштиві батьки повинні старанно дбати якщо не з планів та думок про маля, то від самого народження дитини щоб учинками та справами гідними діти

їх прославляли». Так, на думку, І. Ворончук, бажанішими були діти чоловічої статі, яких батьки розглядали не лише як спадкоємців землеволодіння, а й продовжувачів роду та слави «предків». Утім дослідниця акцентує на тому, що це жодним чином не означає «неприхильності до народження дочки».

Неабиякої опіки потребували неповнолітні діти, адже вони потребували гідного виховання та навчання. У свою чергу батьки або ж за їх смерті – опікуни, мали стати для дитини гідними «оборонцями, помічниками» та опікунами від всіляких кривд, утисків. Зважаючи на це, Миколай Рей наголошував на важливості виховання дитини рідною матір'ю. Саме мати повинна була навчати та виховувати у малюкові самостійність, щоб вони (діти) «самі себе потім годували та виховували». Утім, якщо цьому статися не судилося, то треба шукати дітям таку матір (опікунку), яка б зважала на «природні якості» дитини.

Звертає увагу мораліст і на спеціальне харчування дітей. Щоправда визначає його він не відповідно до фізіологічних потреб маленького, зростаючого організму, а за вищезазначеним поділом, наголошуючи, що харчування дитини залежить від її «природи».

Доля дітей непокоїла батьків не безпідставно адже, часто за відсутності підтримки дитиною могли скористатися як можливістю нажитися. Такі факти підтверджені у тестах. Як кальвініст, Миколай Рей звертав увагу на цю особливість та дійшов висновку, що дитину треба виховувати «і не строгістю, але і не балуючи». Якщо діти неслухняні та норовисті, батьки повинні ставитися до них не суворо, але і в міру поблажливо, головне їхнє завдання – повернути дитину на шлях істинний терпінням та любов'ю. До того ж варто пам'ятати, що діти дуже чутливі, тому батьки не повинні занадто карати дітей – вони можуть не зрозуміти змісту покарання та не розпізнають у діях батьків любові до них, а від того ще гірше буде, бо назавжди відвернуться від своїх батьків.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати актуальність поглядів Миколая Рея на виховання дитини шляхетського походження для сучасності, водночас відзначимо їх передовий характер для ранньомодерної доби. Концепція виховання «золотою серединою» та поміркованою вимогливістю витримала не лише випробування часом, але отримала нове прочитання сьогодні.

Еволюція навчально-виховного процесу в Харківській духовній семінарії (XIX – початок XX ст.)

Нестеренко Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна max.nesterenko79@gmail.com

За останні десятиліття з'явилась низка робіт з історії духовних навчальних закладів України. Це свідчить про зростання інтересу науковців до різних аспектів еволюції духовної освіти. Проте особливості навчально-виховного процесу в Харківській семінарії досі залишаються не вивченими. Історики церкви XIX ст. в узагальнюючих розвідках передовсім акцентували увагу на становленні системи духовних шкіл Російської імперії. У радянській історіографії робився акцент на участі семінаристів у революційних подіях. Аналіз праць сучасних дослідників показує, що вони в основному зосереджуються на вивченні положень реформи духовних навчальних закладів 1808 р. та загальній характеристиці функціонування семінарій. Разом з цим дослідження навчально-виховного процесу в Харківській духовній семінарії може бути здійснено на підставі низки джерел: нормативних та законодавчих актів, мемуарів, періодики та діловодної документації.

Реформа духовної освіти 1808 р. передбачала уніфікацію всіх сторін духовного

життя. Після її впровадження у 1817 р. почалася реорганізація Харківського колегіуму в семінарію – становий заклад, в якому готували священнослужителів. З 1814 р. в Харківській семінарії викладали богословські дисципліни (Святе Письмо, церковну історію, моральне та догматичне богослов'я), основи математики, фізики, російської словесності, історію та інші предмети. Навчальні програми, ухвалені в 1814 р., можна вважати взірцевими. Вони були методично грамотно побудовані, отже семінаристи в процесі навчання успішно засвоювали знання.

У 1840 р. вищим церковним керівництвом на чолі з обер-прокурором Синоду М. О. Протасовим було зроблено спробу пристосувати духовну освіту до сільського побуту. Суттєві зміни в навчально-виховному процесі Харківської семінарії відбулися у 1841 р., коли в ній розпочали викладати сільське господарство та медицину. Також до навчального курсу ввели ряд нових богословських дисциплін, іконопис та геодезію. Відтепер, у порівнянні з попереднім періодом, багатопредметність семінарської програми ускладнювала навчання учням, внаслідок чого різко погіршилася їх успішність. Новий етап в житті семінарії почався у 1867 р., відтоді посилену увагу звернули на методику викладання у духовних закладах. Також розширили кількість світських дисциплін: розпочали викладати педагогіку і вилучили більшість предметів із навчальної програми (медицину, геодезію, сільське господарство, природознавство). Учні старших класів Харківської семінарії проходили педагогічну практику в недільній школі, яку було відкрито в 1887 р. за ініціативою С. І. Миропольського. Для занять музикою семінарським правлінням закладу закуповувалися духовні та струнні інструменти. З 1870 р. вихованці за власним бажанням могли відвідувати стенографічні курси.

Для продовження навчання випускники частіше вступали до університетів, а це свідчить про те, що на цьому етапі реформування навчально-виховний процес в Харківській семінарії характеризувався високим якісним рівнем. У 1880-ті роки до навчального курсу додавалися нові предмети. Так, з 1884 р. учні Харківської семінарії почали студіювати церковним співом. На жаль, спроби реформування семінарії в Російській імперії на початку ХХ ст. закінчилися невдачею. Після революції у 1918 р. Харківську семінарію було закрито.

Таким чином, аналіз навчально-виховного процесу в Харківській семінарії протягом ХІХ – на початку ХХ ст. показує, що він здійснювався відповідно до розпоряджень Комісії Духовних Училищ та Синоду, а його організація відповідала завданням закладу, в якому виховували церковнослужителів. Семінарське правління протягом всього періоду існування духовної школи намагалася вдосконалити навчальні програми семінарії та максимально наблизити їх до нагальних потреб учнів та викладачів. Найбільше світського компоненту навчальна програма здобула внаслідок реформи 1867 р.

Одяг професора як маркер субкультури (на матеріалах університетів Східної Європи ХІХ-ХХІ ст.)

Рибалко Анастасія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
anastasia_rybalko@bk.ru*

Академічну культуру прийнято розуміти як сукупність норм і цінностей освітньої та наукової діяльності університету. Однією з ключових фігур університетської спільноти є постать професора, яку можна сприймати як символ наукової діяльності, непорушності традицій та зв'язку між поколіннями. Важливим проявом академічної культури, є вміння презентувати себе як представника університету. Дослідження

символізму постаті професора в академічній культурі пов'язане не тільки з його професійною діяльністю як науковця та викладача, а значною мірою, з його зовнішнім виглядом. Предметом даного дослідження є з'ясування особливостей становлення, розвитку та впливу одягу професури на визначення його статусу в суспільстві.

У ХІХ ст. з'являється нечисленне, але цілісне співтовариство університетських вчених, яке створює свою субкультуру. Саме в цей період виникає «класичний» образ вченого-професора. Одним із маркерів «класичного» образу вченого-професора став його одяг (повсякденний та урочистий). Так, вже на початку ХІХ ст. в Російській імперії маркерами професорського одягу стають мундир та фрак. Запровадження в університеті офіційного мундиру засвідчило, що його власник був не просто науковцем, а державним чиновником. У Зводі законів Російської імперії було чітко зазначено, що «каждый класный чиновник имеет право носить мундир, должности и званию присвоенный». Професори університетів отримали мундир із особливими ознаками, що дозволяло встановити статус й навіть приналежність до певного навчального округу. Це дало можливість візуально виокремлювати професорів в тогочасному суспільстві під час різноманітних урочистих подій й, водночас, сприяло усвідомленню самими професорами своє окремішності.

Зі змінами, які почали відбуватися у Російській імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., відбуваються зміни в професорському одязі. Частіше професори почали одягати фраки та піджак, намагаючись уникнути колишньої схожості із державними чиновниками. Так, у 1901р. Микола ІІ звернув увагу «на надзвичайно велике число видів форм одягу чинів» і розпорядився піддати їх перегляду в бік уніфікації та спрощення. Втім, кардинально повсякденність та одяг професури змінилися з утвердженням радянської влади. Пристосовуючись до нових вимог, професура була змушена зовсім відмовитись від мундирів та вдягти звичайний костюм. Тому можна сказати, що на початку ХХ сторіччя професорська субкультура пережила свого роду злам. У цей період одяг майже перестав бути маркером професора. З цього часу можна казати лише про певні зовнішні ознаки належності їх до кола інтелігенції. У подальшому такий одяг почав сприйматися як звичайний. Зокрема, про це свідчать результати проведених інтерв'ю Харківського університету 1940-1980-х рр.

Лише після кардинальних суспільно-політичних змін початку 1990-х рр. на східноєвропейському просторі знову відновлюється значення урочистого одягу як маркеру професорської корпорації. Зокрема згідно з європейською академічною традицією запроваджуються мантія, шарф та конфедератка, які відрізняються формою та кольором як між університетами, так і в середині окремих університетів. Відповідно, є підстави скоріше казати про варіант саморепрезентації університету та демонстрації певної ієрархії всередині корпорації завдяки відмінності урочистого одягу. Сучасні вимоги до одягу більшої частини професури обумовлені певною етикою, що склалася в їх середовищі. Неофіційно серед професорів існує так званий дрес-код, який зумовлює переважання офіційного костюму в якості повсякденного одягу і не дозволяє «безладу» у зовнішньому вигляді.

Таким чином, одяг виступав і виступає в якості важливого маркера професорської субкультури. Можна стверджувати, що хоча він і зазнав впливу зовнішніх факторів, а почасти, фактично, перестав відрізнятися від загальноприйнятого, університетська професура намагалася й намагається використовувати його як засіб саморепрезентації університету, а також консолідації та структурування самої університетської корпорації.

Отечественная война в судьбе художника В. Д. Ермилова (1894-1968 гг.)**Трубчанинов Владлен**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
vladlentrubchaninov@gmail.com

Среди жизненных коллизий знаменитого художника, одного из создателей авангардизма, нового художественного направления, важное место занимали войны. Первая мировая война, и последовавшая за ней Гражданская, не только отвлекли его от мирного творчества, но стали властным императивом к созданию произведений плакатного искусства, оформлению улиц и площадей, агитпоездов и других объектов. На фронтах Первой мировой войны он был ранен, контужен, награжден Георгиевским крестом 4-й степени. Возможно, чрезвычайные обстоятельства войны и разрухи, голода и болезней подтолкнули молодого мастера к обращению к самым скупым и выразительным средствам агитации, которой он занимался в те годы.

С января 1919 года Василий Дмитриевич руководил отделом пропаганды УкРОСТА, а с февраля – живописным цехом Завода художественной индустрии (реорганизованной Государственной художественно-промышленной мастерской). Занимался созданием декоративных и агитационных полотен для бюро Агитпропа «Красная Украина» и для харьковского Клуба Красной армии; оформлял улицы и площади Харькова к встрече делегатов Второго конгресса Коминтерна.

На его жизнь выпала и Вторая великая война – Отечественная. Она застала Василия Дмитриевича уже в весьма зрелых годах, известным художником, чья слава перешагнула границы СССР. Он относился к старшим призывным возрастам. Накануне начала войны он был приглашен в Киев на преподавательскую работу, но приступить к ней не успел. Враг быстро продвигался к столице Украины. 13 июля 1941 года он был призван в армию. А с 11 августа участвовал в обороне Киева в качестве художника и фотографа Политотдела штаба 319-й стрелковой дивизии. 10 сентября – участвовал в обороне Чернигова, который вскоре был занят немцами, попал в окружение. 22 сентября – был ранен и попал в плен. Был заключенным лагеря для военнопленных в Кременчуге и вместе с другими пленными был направлен в Германию. Октябрь – был приговорен к расстрелу в Умани (в числе 30 солдат), но чудом остался жив. Декабрь – совершил побег из госпиталя для военнопленных, куда был помещен из-за истощения и ранения. Он вернулся в оккупированный Киев (1942) и работал заведующим живописно-вывесочной мастерской Товарищества киевских художников и архитекторов. Вскоре – 3 января 1943 г. – вернулся в Харьков. Здесь он содействовал деятельности подпольной группы А. Н. Лозового. А с 24 августа – занимал должность заместителя директора Харьковского художественного института в освобожденном 23 августа городе.

Война продолжалась, а В. Д. Ермилов был назначен руководителем художественной мастерской агитации и пропаганды Харьковского художественного института (ХХИ). Участвовал в оформлении знаменитого митинга 30 августа в связи с освобождением Харькова и работал «художником по восстановлению города».

В 1944–1945 гг. он преподавал технику и технологию живописи в ХХИ. Работал художником в художественно-производственных мастерских. Художественный руководитель художественной мастерской при Управлении главного архитектора города Харькова (УГА). Параллельно он – художник экспериментальных мастерских Харьковского мединститута. Художник-оформитель Харьковского общества художников.

Весна – осень 1945 г. уже были для художника-авангардиста более спокойными и он вернулся к гражданской тематике. Василий Ермилов создает пейзажные этюды на пленере, а также орнаментально-декоративные композиции в украинском стиле, предназначавшейся для стеновых росписей.

Таким образом, Великая Отечественная война оказалась серьезным испытанием для В. Д. Ермилова, которое он преодолел с честью и смог вернуться к полноценной творческой работе в послевоенном Харькове.

Кременецкий будинок «Близнюки» – пам'ятка архітектури національного значення**Яцечко-Блаженко Тетяна**

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
jacechkotv@gmail.com

Безкінечні війни XVII ст. відчутно розорили місто Кременець (сучасна Тернопільська область). За Андрусівським перемир'ям 1667 р. Кременець залишився в складі Речі Посполитої. Його багатства поділили між собою польські магнати й шляхта. Водночас ксьондзи-єзуїти прагнули зліквідувати до решти православну церкву і ополячити українську людність міста. В 1692 р. в усіх цивільних установах, які функціонували в місті, запровадили польську мову. Полонізація населення негативно впливала й на стан православних пам'яток в місті. Кременецький замок та його оборонні споруди перебували в руїні.

УКременці, поряд із дерев'яною містечковою забудовою, як і в інших містах Волині того часу, характерна була побудова кам'яниць (мурованих будівель), мурованих будинків на «підкліті» (з цокольним поверхом) та мурованим будинком на дві половини. Центр міста був тоді щільно забудований. Типи міських будинків залежали від майнового і суспільного статусу їх мешканців. Поширені були садиби, розташовані на периферії. Характерна особливість осель була зумовлена кліматичними умовами, від цього здебільшого і залежала форма дахів будинків. Для XVIII ст. були характерні високі складної форми дахи (з мансардами, перехватами і переломами), вкриті гонтом чи дахівкою. Ганки і галереї були на рівні першого (на підклітях) і другого поверхів. Значну роль також відігравали виразні за пластикою комини, що інколи утворювали складні композиції. Будинки інколи доповнювались цілим арсеналом художніх засобів, до яких входили дерев'яні різьблені ганки.

Будинки XVIII ст. можна поділити на дві групи: 1) з простим або декорованим щипцем чи аттиком, який завершує фасад; 2) з простовжною орієнтацією, яка характеризується простотою у вирішенні фасадів. Унікальною цивільною кременецькою спорудою XVII-XVIII ст. є будинок «Близнюки». Це пам'ятка житлового приміщення. Збудована в XVII ст., але після цього вона декілька разів зазнала нових змін і була перебудована. Будинок сьогодні розташований на одній з найдавніших кременецьких вулиць – Медовій, 1-3. Будівля зведена в стилі бароко. Оригінальність її полягає в тому, що вона складається з двох спарених будинків з спільною внутрішньою стіною. Вона мала двоспадовий дах. Характерними рисами цієї будови є оригінальні карнизи, надвіконні та наддверні оздоби, гарні балкони із залізними огорожами, виконані місцевим майстрами. Будівля представляє суто волинський декор. Співвідношення розмірів короткої і довгої сторін будинку 10x20 метрів. Таке співвідношення відповідає структурі кам'яниць, які були характерні для українських міст XVI – XVII ст.

Будинок-близнюки дає уявлення про стародавню забудову центральної частини Кременця в XVII – XVIII ст. На жаль, цей будинок дійшов до наших часів перебудованим, адже планування житлових приміщень явно змінене. Сьогодні це двоповерховий будинок із склепінчастим перекриттям. Первісний декор екстер'єру повністю не зберігся. Нині кути будинку прикрашено рустуванням, за допомогою якого поверхня стін прикрашається кам'яними квадратами, так зване «облицювання стіни рустом». Щипці увінчено бароковими вазонами, вікна – замками. Південний ріг будинку

підтримує контрфорс. Протягом 1999-2009 рр. будинок «Близнюки» був занесений до Державного реєстру національного культурного надбання. Будинки такого характерні для містечок Польщі: вони представляють собою не лише архітектурну, а й культурну цінність для нашої історії та культури. Об'єкт взято під охорону на основі постанови Ради міністрів УРСР № 970 від 24 серпня 1963 р. (охоронний номер 671). Приміщення знаходиться на балансі Кременецько-Почаївського ДІАЗу; використовується, як житлове приміщення.

Отже, можемо з впевненістю сказати, що будинок «Близнюки» є не лише пам'яткою національного значення, а й об'єктом української гордості та ідентичності.

РОЗДІЛ XIII

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Сімейне життя міських обивателів в контексті соціальної модернізації Російської імперії (на матеріалах м. Харкова)

Боженко Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна bozhenko@bk.ru

Сімейне життя харківських міських обивателів другої половини XIX – на початку XX ст. є важливим аспектом повсякденності, однак в історіографії це питання розглядалось побіжно. Частково ця проблема підіймалася в роботах Д. Багалія, Н. Флерковського, серед радянських авторів можна згадати прізвища Г. Жирнової, Л. Анохіної, Л. Кошман, на сучасному етапі варто виокремити таких науковців, як Ю. Гончаров, Ю. Беліков, А. Харченко. Джерельну базу дослідження сімейного життя міських обивателів складають законодавчі акти, періодичні видання, діловодна документація (клопотання, заяви, рапорти поліцейстера тощо), джерела особового походження (мемуари, щоденники), преса. У пореформений період поступово змінюється структура сім'ї. На зміну великій патріархальній родині приходить мала або нуклеарна (61,2% міських сімей України другої половини XIX ст.). За переписом 1897 р. можна простежити сімейний стан харківських міських обивателів: неодружені чоловіки складали 54%, жінки – 52,35%, одружені – 43% та 37% відповідно, розлучених – лише 0,03% та 0,15%. Шлюбно-сімейне законодавство в другій половині XIX – на початку XX ст. пом'якшується на користь жінки. Вона могла поскаржитись до суду на чоловіка в разі жорстокого поводження або ж ухилитися від сумісного проживання з ним. Втім, процедура офіційного розлучення залишалася складною і допускалася в чотирьох випадках: подружжя зрада, пониження одного з членів подружжя в соціальному статусі чи його зникнення, неможливість мати дітей. Серед міського населення кількість мішаних шлюбів була вкрай низькою. Понад 80% харківських міських обивателів одружувалося з представниками свого стану. Мішані шлюби спричиняли низку конфліктів всередині родини через різні стилі життя. В цей період помітно зменшується кількість мішаних шлюбів купців та дворян через зниження соціального престижу останніх. В середовищі купців сім'я відігравала додаткову роль підприємницької корпорації, тому їхні шлюбні інтереси більшою мірою були пов'язані з матеріальним чинником. В цьому прошарку міських обивателів найдовше зберігалися великі патріархальні родини. Важке матеріальне становище більшості харківських міських обивателів ставало підґрунтям для численних конфліктів, в тому числі було приводом для розпаду сім'ї. В той час подружжя зрада нечасто ставала руйнівним фактором шлюбу. Скрутний матеріальний стан був перешкодою для виховання дітей нижчих прошарків міського населення. З появою нових закладів освіти, недільних шкіл в суспільстві поступово утверджувалася думка про необхідність навчання дітей. Також проникають ідеї щодо більш гуманного виховання у порівнянні з попереднім періодом. Таким чином, соціальна модернізація Російської імперії сприяла поступовому переходу від патріархального типу сімейних стосунків міських обивателів до демократичних, що можна простежити як на законодавчому рівні, так і у повсякденних стосунках.

Фактори змін правового становища жінки у Великій Британії вікторіанської доби

Водолазська Ганна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
annetochka1994@mail.ru*

На сьогодні вивчення правового становища жінок є однією з найважливіших і значущих проблем для багатьох країн світу. Оскільки в деяких мусульманських

країнах, таких як Бруней, Ліван, ОАЕ, до цього часу зберігається ситуація фактичної нерівності правового становища жінок і чоловіків. У сучасній науці одним із найбільш важливих аспектів вказаної проблеми, що викликає гострі суперечки, є феномен гендерної асиметрії, характерний для європейських країн XIX – початку XX ст.

Перші кроки до утвердження юридичної рівності статей були розпочаті у Великій Британії вікторіанської доби. Варто відмітити, що рух за урівняння жінок у рамках закону був еволюційним із подоланням традиційно-консервативної, правової ідеології у сфері гендерних відносин. Таким чином, у своєму дослідженні автор ставить за мету прослідкувати фактори, що вплинули на еволюцію правового становища жінок даного періоду. Необхідно встановити їх, а також визначити як саме кожний із них впливав на трансформацію становища. Історіографія даного питання представлена на основі праць українських, російських та британських дослідників, а саме – С. Ю. Лукаша, Є. Р. Смирнова, А. Є. Поварової, О. В. Шниррової, О. О. Хазової, С. Фредман та К. Патман. Джерельна база представлена законодавчими актами британського парламенту, парламентськими звітами та працями членів парламенту. Варто відмітити наукову працю представника Ліберальної партії Джона Стюарта Мілля, у якій розглядалася проблема правової дискримінації жінок.

У процесі даного дослідження були використані такі методи: історико-генетичний, історико-системний, історико-порівняльний та історико-типологічний.

Новизна роботи полягає у спробі з'ясувати фактори змін, які вплинули на соціально-правовий статус британок та який із них відіграв найсуттєвішу роль у трансформації юридичного статусу жінки вікторіанської епохи.

Ще на початку XIX ст. жінки у Великій Британії не мали практично ніяких прав та повністю залежали юридично, економічно і політично від своїх чоловіків. Політичну залежність закріплювала парламентська реформа 1832 р., яка повністю позбавляла жінок виборчого права. Згідно ліберальної концепції громадянства даного періоду, жінки не вважалися повноправними членами суспільства. В рамках закону подружжя розглядалося як одна особа, тобто жінка не виступала у ролі правового суб'єкта. Вона не мала права укладати контракти від своєї особи, розпоряджатися майном або представляти себе в суді. Також жінка не мала права розпоряджатися своїм заробітком, так як він повністю належав її чоловікові. Право на опіку дітей у разі чого так само відходило чоловікові. Він був у праві заборонити будь-які контакти між матір'ю і дітьми. Таким чином, згідно вікторіанським укладам, головне завдання дружини полягало у виконанні домашніх обов'язків, піклуванні про дітей та у якості заповнення дозвілля чоловіка. Як бачимо, роль жінки у суспільстві зводилась нанівець.

З розвитком промислової революції в 50-х роках буквально відбувся підриг традиційного укладу життя в Західній Європі. У зв'язку з швидкими темпами модернізації виникла потреба в додатковій робочій силі. Так відбулося масове залучення жінок у суспільне виробництво, що згодом стало соціальною нормою життя для них. Однак разом із цим спостерігалася експлуатація жінок та перевантаження їх роботою на виробництвах. За одну ту ж саму працю жінки отримували заробітну плату набагато нижчу від чоловіків. При цьому жінки не були позбавлені від домашніх обов'язків, окрім роботи вони були обтяжені домашніми клопотами. Таким чином, спостерігається підриг традиційного укладу сім'ї, коли жінка починає виконувати функцію не доповнення свого чоловіка, а взаємодопомоги, так як вона теж приносить прибуток, у зв'язку з цим жінки починають вимагати деяких поступок зі сторони закону, наприклад, рівної оплати за рівну із чоловіками працю. Тому до факторів змін правового становища жінок доречно буде віднести бурхливий розвиток економіки. Під впливом індустріалізації та урбанізації у британському суспільстві відбувся підриг традиційних норм і відступ від основних вікторіанських цінностей, коли роль жінки у суспільстві зводилась до основних норм – сім'я, діти, церква.

Отже, специфічним продуктом індустріального урбанізованого суспільства стало явище масової культури. У результаті культурного фактору, головною функцією якого було підтримання зв'язку поколінь із сучасним суспільством, відбувся процес його ослаблення, відтепер головними орієнтирами цінностей для жінок становляться інші агенти соціалізації, наприклад, сфера виробництва або професійної діяльності. Таким чином, спостерігається відхилення від традиційних вікторіанських норм і формування нового типу жінок, які відтепер не готові були миритися зі своїм правовим становищем і вимагали суттєвих змін свого правового становища зі сторони закону.

У другій половині XIX ст. в англійському законодавстві намічається тенденція поступового усунення дискримінаційних норм, що стосуються майнових прав жінок, що, зокрема, можна пояснити із посиленням впливу на політико-правові процеси суффражистського руху (англ. *suffrage* – виборче право), який виступав за наділення жінок рівними з чоловіками політичними правами. Завдяки його діяльності відбулися суттєві зміни в правовому становищі британок. Так, у 1869 р. було прийнято закон, що надавав право голосу на місцевих виборах вдовам та заможним неодруженим жінкам. У 1870 р. було прийнято Акт «Про майно заміжніх жінок», це свідчить про те, що вперше на законодавчому рівні було зроблено відступ від принципу спільності майна подружжя. Наступним кроком у зміні правового становища жінки було прийняття Акту «Про майно заміжніх жінок» 1882 р., який надавав право заміжній жінці повністю розпоряджатися своїм майном як рухомою так і відтепер нерухомою власністю, подружжя стало відповідати за свої борги роздільно, а в 1886 р. у жінок з'явилося право опіки над дітьми. В середині вісімдесятих років XIX ст. жінки стали приймати на всі факультети існуючих університетів.

Отже, ми можемо зробити висновок, що на зміну правового становища жінок у Великій Британії в даний період вплинуло ряд факторів, зокрема, значиму роль потрібно віднести політичному фактору. Оскільки з початком діяльності суффражистського руху жінкам вдалось отримати деяких поступок зі сторони закону, проте вимога надання виборчих прав нарівні з чоловіками так і не була ухвалена. Однак варто відмітити, що жінки отримали право розпоряджатися своїм власним майном, заміжня жінка визнавалася повністю дієздатною у цивільно-правових відносинах, що можна вважати першим етапом на шляху до гендерної рівності.

Перші леді країн соціалізму: шлях та ціна першості

Гасанова Анастасія

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
anastasiagasanova11@gmail.com*

Постаті вождів соцтабору привертали увагу дослідників ще за часів їх життя. Видавалася значна кількість праць, яка переважно присвячувалася черговому ювілею того чи іншого лідера країни соціалістичного табору, де основним лейтмотивом виступав політичний шлях та поступ окремого вождя. Після розпаду соцтабору історики почали переглядати біографії лідерів у пошуках фатальних помилок цих «диктаторів», як особистісних так і політичних, а також розкрити феномен кожної особистості, відштовхуючись від нових матеріалів (В. Деджіер (Сербія), Б. Петлін (Росія), В. Патричі (Румунія), В. Рюнг (Німеччина), Б. Кастелов (Болгарія)) Однак, проблема сім'ї та життя поза політикою не стала окремою в історіографічній традиції. У цій панорамі ледве помітними тіннями поряд зі своїми чоловіками постають дружини вождів країн соцтабору, життєвий шлях яких в переважній кількості дослідницьких робіт змальований розмито навколо персони чоловіка, і, подекуди, його майже неможливо виокремити. Саме з цієї причини є актуальним дослідження життєвого шляху перших леді країн соціалізму в принципово новому розрізі, де можна зробити

акцент на їхньому «Я», з використанням напрацювань як гендерної історії, так і історії повсякденності.

Метою цього дослідження є характеристика особистостей дружин відомих лідерів країн соцтабору, їх діяльність та роль в загальнополітичному процесі, з можливістю певного порівняння та узагальнення, виокремлення спільного та відмінного у житті цих жінок. Варто наголосити, що особливістю цього розрізу є не тільки безпосередньо наголос на перших леді соціалізму, але і те, що вони вперше повстають разом як зразок гендерно-культурних стосунків у соціалістичному суспільстві та індикатор соціально-політичного простору жінки тієї епохи.

Основними джерелами роботи є мемуарні: як самих дружин так і їх відомих чоловіків, людей з їх оточення, інтерв'ю та біографічні збірки. Методологічні підходи були сформульовані на підставі сучасних напрацювань історичної біографістики, гендерної історії та історії повсякденності, з використанням підходів інших дисциплін: психології, соціології та політології. Предметом уваги виступають особистості дружин відомих лідерів країн соціалізму: Маргот Хонеккер, Йованка Броз, Єлена Чаушеску, Мара Малєєва-Живкова.

В результаті цього дослідження стали можливими певні узагальнення, які яскраво свідчать про особливу модель першої леді в країнах соціалізму. Кожна з названих жінок походила з соціальних низів, та ще в юному віці долучилась до комуністичного руху, де завдяки власним амбіціям піднімалася по партійній сходинці. Однак, ключовим моментом в кар'єрі кожної з них стало безпосереднє сприяння їх чоловіків, без якого унеможлилювався стрімкий підйом їх суспільно-політичного статусу. Цей особистісний чинник в кар'єрному рості також відіграв важливу роль у сприйнятті перших леді сучасниками: як партійні керманічі, так і просте населення ставилося до них водночас з острахом та зневагою. Існував і певний уніфікований публічний портрет першої леді: дружина, яка покійно допомагає своєму чоловікові будувати соціалізм і всіляко його підтримує, хоча на прикладі кожної із дружин вождів соціалізму цей портрет або набував специфічних рис, як це було з пані Хонеккер та Чаушеску, або мав суто шаблонний характер. Не менш красномовними у контексті дослідження гендерно-культурних стосунків у соціалістичному суспільстві є ставлення цих жінок до власних дітей та їх доля після краху кар'єри чи смерті їх чоловіків.

Суффражистська проблема у парламентських дебатах та ЗМІ Великої Британії (1907-1914 рр.)

Залеток Наталія

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
natti02@yandex.ru*

У сучасному світі, на хвилі перегляду традиційних суспільних стереотипів через призму гендерного аналізу, погляди на місце жінки в суспільному житті зазнають істотних змін. У цьому контексті історія боротьби жінок за громадянські права постає у новому світлі, а тому потребує більш глибокого аналізу.

В роботі вперше в українській історіографії здійснено спробу дослідити боротьбу британських жінок за надання виборчого права на тлі політичних дискусій й проаналізувати особливості висвітлення цієї боротьби у тогочасних ЗМІ.

У ході дослідження були використані історико-порівняльний, статистичний, аналітико-психологічний, системний методи, а також метод синхронного аналізу.

Вказана проблема знайшла своє відображення у працях західних та пострадянських дослідників, зокрема, британського історика М. Пью, російських вчених Д. Б. Вершиніної та І. А. Школьнікова. Джерельна база дослідження представлена тогочасними періодичними виданнями.

На основі аналізу джерел та літератури можна констатувати, що впродовж 1907-1914 рр. розгляд суфражистських законопроектів у парламенті відбувався з перемінним успіхом. Частина з них Палата Громад приймала у другому, і навіть третьому читанні, але жоден з представлених біллів так і не став законом. Серед причин їхнього провалу можемо назвати наступні:

- Значна частина членів партій не вважала за потрібне надавати жінкам виборчі права. Ті ж представники політичних партій, які не заперечували такої необхідності, не могли погодити свої точки зору у визначенні кола жінок, яким потрібно було надати право голосу.

- Важливою причиною провалу суфражистських законопроектів була наявність інших проблем, що потребували негайного вирішення (зокрема, проблема надання самоуправління Ірландії).

- На проходження суфражистських законопроектів у парламенті негативно впливала демографічна ситуація: завдяки перевазі у кількості, жінки мали б більший вплив на формування складу парламенту; до того ж, чоловіче населення болісно сприймало можливість входження жінок до парламенту у якості депутатів.

- Особливо несприятливою для суфражизму була діяльність Герберта Асквіта, що обіймав посаду прем'єр-міністра у 1908-1916 рр. і був відомий своїми антисуфражистськими поглядами.

- Опозиційне ставлення до змін з боку значної частини населення країни (як чоловіків, так і жінок).

Зважаючи на посилення активності суфражистів у перші десятиліття XX ст., їхня діяльність не могла залишитись поза увагою преси. Крім висвітлення основних подій у парламенті, громадських заходів суфражистів, результатів опитування громадськості щодо суфражистського питання, боротьба жінок за право голосу знайшла своє відображення у карикатурах, зміст яких залежав від позиції редакції видання, їхніх авторів та політики держави.

Дружина, діти та інші родичі: склад та параметри типової родини парафіяльного священика Харківської єпархії у XIX – на початку XX ст.

Захарченко Євген

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
evgen.zaharchenko@yandex.ua*

На родину парафіяльного священика у суспільстві Російської імперії покладалася важливі функції взірця шлюбних відносин. Метою запропонованого дослідження є реконструювання типового «портрету» родини парафіяльного священика Харківської єпархії у XIX – на початку XX ст., встановлення кількості дітей, вікового співвідношення чоловіка та дружини, наявності інших членів родини та аналіз їх родових зв'язків. Важливим аспектом у дослідженні є складові шлюбних практик, що призводили до створення нової родини та її розпаду.

В історіографії, що була присвячена дослідженню парафіяльного духовенства синодального періоду, було законсервовано чимало історичних штампів щодо «багатодітності», «бідності» священицької родини, однак вони були недостатньо підкріплені відповідними аргументами. На матеріалах діловодної документації Харківської духовної консисторії та Святішого Синоду здійснено спробу встановити деякі кількісні показники родини парафіяльного священика на прикладі Харківської єпархії як типової для українських земель Російської імперії. Джерельну базу дослідження складають матеріали ревізьких казок та клірових відомостей парафіяльних церков Харківської єпархії, у яких була вміщена інформація про священика, який служив при церкві та всіх членів його родини. Важливою рисою зазначених джерел

є високий ступінь інформативності щодо складу родини, походження деяких її членів та їх подальшої долі (смерть, зміна місця служіння, навчання тощо). Дослідження всіх цих аспектів дають змогу реконструювати образ типової родини провінційного православного парафіяльного священика Російської імперії XIX – початку XX ст. та співвіднести її з класифікацією родин та домових господарств Пітера Ласлетта, що є загальноновизнаною у західноєвропейській гуманітаристиці. Такий підхід дозволяє вписати дослідження родини парафіяльного священика XIX – початку XX ст. у мережу сучасних західноєвропейських «familystudies», що є складовими таких сучасних напрямів розвитку історичної науки як історична антропологія, історія повсякдення, локальна історія, нова соціальна історія тощо.

Аналіз документації духовної консисторії вказує на те, що у родинях священика найчастіше було від 2 до 5 дітей. Великі багатодітні родини з 5 – 10 дітьми існували, проте, це не було поширеною тенденцією у середовищі духовенства і складало скоріше виняток. Така велика кількість дітей вимагала відповідного матеріального забезпечення, якого зазвичай у священицької родини не було. Проблема матеріального забезпечення поширювалася через церковну та світську пресу. Можна припустити, що саме через це в дореволюційну історіографію, а згодом і у більш пізні роботи перейшов міф про тотальну «багатодітність» всіх родин парафіяльного священика. У родині священика протягом усього XIX ст. існувала практика передачі парафіяльного місця від батька до сина, незважаючи на розпорядження Святішого Синоду після парафіяльної реформи 1864 р. Науковий інтерес представляють практики заміщення парафіяльних місць за бездітними священиками. Встановлено, що у випадку відсутності найближчих родичів місця могли передаватися місцевим церковним діячам з подальшим рукоположенням, незважаючи на те, що попередник міг мати братів чи племінників. Цей механізм дає можливість стверджувати, що заміщення вакантних парафіяльних місць відбувалося лише по лінії прямих «спадкоємців» і для самих парафіян у XIX ст., як і раніше у XVIII, було важливо особисто бути знайомими з майбутнім священиком.

Досліджуючи структуру родини провінційного православного парафіяльного священика XIX – початку XX ст., можна зробити висновок про те, що більшість родин за типологією Пітера Ласлетта були простими і складалися з подружньої пари та кількох дітей. Міф про «багатодітність» родини священика варто розглядати крізь призму уявлень про шлюб та продовження роду, що побутували у традиційному суспільстві XIX ст. у Російській імперії.

Формування лідерських навичок в умовах студентських будівельних загонів

Костіна Христина

*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова history@ksame.kharkov.ua*

Історія виникнення, становлення і розвитку масового молодіжного руху студентських будівельних загонів представляє значний інтерес не лише як історична подія, але й як певний історичний досвід самоорганізації і організації молоді для вирішення важливих завдань, які стояли перед країною на кожному конкретному історичному етапі її розвитку. Сучасна молодь уже не зовсім розуміє, а інколи і не знає, що надихало студентів на ті славні справи. Це явище, і зокрема його вплив на формування лідерських навичок у молоді, їхніх поглядів, на розвиток суспільного життя це потребує дослідження. Осмислення цього досвіду також важливе для висновків про можливість і необхідність продовження історії студентських будівельних загонів, оскільки останнім часом це питання порушується досить часто як у засобах масової інформації, так і у виступах представників влади.

До сьогодні ще продовжуються дискусії про початок відліку історії студентських будівельних загонів, про пріоритет в цьому патріотичному почині котрогось із вищих навчальних закладів Радянського Союзу. В історії багатьох ВНЗ можна віднайти інформацію про формування перших студентських бригад, що виконували будівельно-монтажні та ремонтні роботи під час літнього трудового семестру. Студенти ХІІКБ, наприклад, ще 1956 р. побудували і здали в експлуатацію клуб, їдальню, ошадкасу, дитсадок, пошту, бібліотеку та інші об'єкти у Кокчетавській області Казахської РСР. Слід зазначити, що до 1959 р. держава використовувала практично одну форму соціалізації молоді – мобілізаційну. Молодь використовувалася як внутрішній, майже дармовий резерв країни.

Для наступного етапу був характерним, перш за все, вільний вибір молоді. Поряд із добровільністю необхідно було пройти конкурсний відбір, мати гарні показники у навчанні, відрізнитися громадською активністю. Студентському колективу були надані широкі права у вирішенні виробничих, побутових, організаційних питань. Джерела свідчать, що студенти самостійно визначали, як і скільки їм необхідно працювати, щоб здати об'єкт вчасно, як раціонально розподіляти між собою обов'язки, як досягти високої якості будівництва. «Вони у мене вирішують усі питання капітального будівництва. За п'ять років побудували селище», – говорив директор радгоспу «Майський» Карасуського району Л.П. Цимжаленко про працю студентів ХІІКБу. «Радгоспні робітники не ставляться так до матеріалів, як студенти. А ці – господарі. Кожна дошка на рахунку. Без потреби не стануть псувати. ... Особливо хочеться відзначити високу дисципліну, організованість. Сорок осіб – а здається – будівельне управління».

Студентські будівельні загопи були прекрасною школою виховання лідерських навичок, школою організаторської роботи. Керівники підприємств неодноразово відзначали професіоналізм командирів загонів, їхній талант як керівників. Рядові бійці цих загонів також після завершення навчання були більше підготовлені до виконання організаторських функцій, до прийняття самостійних рішень, до того, щоб підтримувати здоровий морально-психологічний клімат у колективі. Про це свідчать і результати анкетування, що проводилися того часу, і сучасні інтерв'ю, проведені серед викладачів ХНАМГ – колишніх студбудівців. Такі якості, як взаємна відповідальність, вимогливість, співпраця, взаємодопомога виникали в умовах, коли кожен вважав себе частиною одного цілого, частиною колективу, усвідомлював відповідальність за результативність загальної справи.

Крім вищезазначеного, студентські будівельні загопи давали можливість побувати у найвіддаленіших куточках батьківщини і навіть за кордоном, збагатити студентський бюджет і поповнити скромний гардероб, що було також немаловажним. Для молоді участь у цьому русі була не просто роботою, це було, перш за все, відкриття дійсності, відкриття самого себе.

**Викладачі епархіальних жіночих училищ в Україні
(др. пол. XIX – поч. XX ст.): гендерний аспект**

Лісненко Світлана

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
svetlana.lisnenko@mail.ru*

Історія жіночої та духовної освіти постійно перебуває в полі зору українських та зарубіжних дослідників. Втім, епархіальні жіночі училища в Україні до сих пір не були об'єктом спеціального дослідження. Хоча вивчення епархіальних училищ є

безперечно важливим для формування цілісного наукового погляду на систему розвитку освіти в Україні в XIX – на початку XX ст.

Метою дослідження є виявлення впливу гендерної ознаки на викладацьку корпорацію епархіальних жіночих училищ в Україні та аналіз становища жінки-викладача в педагогічному колективі епархіальних училищ. Основна увага дослідників XIX – початку XX ст. зосереджувалась на історії створення епархіальних жіночих училищ, та змісті освіти. Для робіт цього періоду характерне переважає фактичного матеріалу над теоретичним аналізом. У радянський період епархіальні училища майже не згадувалися в працях з історії освіти. Сучасна історіографія представлена поодинокими статтями про розвиток епархіальних жіночих училищ в деяких регіонах України. Зазначимо, що викладацький склад епархіальних жіночих училищ майже не був висвітлений в історіографії. У ході дослідження викладацької корпорації були залучені законодавчо-нормативні акти, звітна документація та періодичні видання XIX – початку XX ст.

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні була створена мережа епархіальних жіночих училищ. Протягом другої половини XIX ст. сформувалася соціально-професійна група викладачів епархіальних жіночих училищ. Аналіз звітних документів дозволив встановити, що педагогічний колектив епархіальних училищ протягом другої половини XIX ст. – початку XX ст. складався як із представників духовного стану, так і зі світського стану. У 70-ті рр. XIX ст. в епархіальних училищах з'являються перші жінки-викладачі. З цього часу чисельність жінок-викладачів поступово зростала, проте, протягом усього періоду існування училищ кількість жінок-викладачів становила 10-35 % від усього викладацького складу. Ці цифри відповідають загальній тенденції часу, оскільки наприкінці XIX – на початку XX ст. праця в середніх та вищих навчальних закладах була прерогативою чоловіків, а жінка-вчитель в цей період домінувала серед педагогічного складу у вітчизняній початковій школі. Відзначимо, що половину жінок-викладачів становили самі випускниці епархіальних училищ. Подібна тенденція спостерігається у всіх навчальних закладах цього типу.

Дослідження Харківського епархіального жіночого училища виявило зв'язок розподілу предметів від гендерної ознаки. Викладачами дисциплін математичного спрямування було 72% чоловіків проти 28% жінок; природничого – 100 % чоловіків, гуманітарного – 73 % чоловіків проти 27 % жінок; Закон Божий викладали лише чоловіки, а рукоділля – лише жінки. Харківське епархіальне училище є показовим прикладом розподілу спеціалізації за гендерною ознакою у всіх епархіальних училищах. Зазначимо, що домінування чоловіків у викладанні точних та природничих наук відповідає загальній тенденції гендерної стратифікації в учительській професії. Водночас заробітна плата викладачів епархіальних училищ не залежала від їх статі. Платню викладачам нараховували за рік, в залежності від навантаження та їх рівня освіти. Протягом другої половини XIX ст. переважна більшість жінок-викладачів мали середню освіту, оскільки до 1872 р. двері вищих навчальних закладів у Російській імперії для жінок були зачинені. Перші вищі жіночі курси в Україні з'явилися лише у 1878 р. у Києві. Значно більше жінок-викладачів з вищою освітою в епархіальних училищах було на початку XX ст. Таким чином, жінки-викладачі з'явилися в епархіальних жіночих училищах у 70-ті рр. XIX ст. і зайняли відповідну нішу в структурі соціально-професійної групи викладачів епархіальних училищ. Поступово чисельність жінок-викладачів зростала, але все одно їх частка залишалася відносно малою. Дослідження рівня освіти дозволило встановити, що переважали жінки-викладачі з середньою освітою, які закінчили як світські, так і духовні навчальні заклади, серед останніх це, перш за все, епархіальні училища.

Женщины стройотрядов: особенности труда и быта**Муценко Дарья***Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А. Н. Бекетова history@ksame.kharkov.ua*

Студенческие строительные отряды впервые появились в 50-х годах XX века для добровольной работы в свободное от учебы время, в основном в период летних каникул. Из студентов формировались временные трудовые коллективы, работающие на различных объектах народного хозяйства Советского союза. Попастъ в ряды стройотрядовцев было не так уж и просто. Студентам приходилось проходить строгий отбор: учитывались успехи в учебе, уровень социальной активности и конечно же физическая подготовка. В роли сильного и сознательного работника в то время очень сложно было представить женщину. Поэтому первые отряды сформировались исключительно из мужчин.

Но девушки тоже были романтиками, их не пугали неблагоприятные условия проживания и тяжелый физический труд. Уже в 1956 г., когда на Целину впервые отправились студенты нашего вуза, две девушки спрятались в поезде и их с удивлением обнаружили по приезду. Их стремление было обусловлено желанием работать наравне с мужчинами, доказать, что и они способны выполнять работу, приносящую пользу родине. В последующие годы девушек начали брать в отряды для работы на кухне.

К нахождению девушек на объектах относились по-разному. Было привычным считать, что место девушки, все-таки, остается на кухне. Месяцами они кормили стройотрядовцев, каждый день вставали на рассвете, что бы успеть приготовить завтрак. Со временем студентки постепенно сменяли вид деятельности. Им доверяли работу маляров и штукатуров. На удивление всех, с работой, даже тяжелой физической, они справлялись безупречно. Л. Проценко, студентка Харьковского авиационного института, в интервью корреспонденту газеты «Соціалістична Харківщина» отмечала: «Сегодня на южном участке тоннеля копали траншею. Наконец-то, парни начали убеждаться, что я могу работать наравне с ними. Ох, как же я ненавижу то понятие: мол, девушкам место на кухне. Нет и нет! Пустили меня на крутой обрыв со страховкой. Вот где я почувствовала себя человеком!». С каждым годом в строительных отрядах женщин появлялось все больше, появились и полноценные женские строительные отряды. В нашем институте очень известным был отряд «Хиикбянка», который специализировался на облицовочных работах. Впечатляющими были объемы работ, выполняемые за сезон девушками. Командир «Хиикбянки» 1971 г. В. Ковалёва с гордостью вспоминала, что несмотря на то, что ее бойцам приходилось иногда ждать около трех недель, пока появится что облицовывать, они показали, что не зря приезжали на стройки: «Соорудили шесть сараев, овладели строительными профессиями, которые раскрываются теперь на полную широту. А как появился фронт работ, в течении одного дня «раскрасили» трехкомнатное здание».

Нужно отметить, что жизнь в условиях стройотряда была непростой. Климатические условия часто были суровыми. В таежных условиях, например, девушкам приходилось ночевать в одной 20-местной палатке вместе с парнями. Многие из них разочаровывались сразу после первого дня тяжелых работ. Другие же, с каждым днем все больше доказывали свою силу и стойкость характера.

Шлюбні стратегії народоловної інтелігенції Наддніпрянської України в контексті модернізаційних змін др. пол. XIX ст.**Нікітенко Анастасія***Дніпропетровська медична академія МОЗ України bababeda2010@yandex.ua*

Письменник І. Нечуй-Левицький у повісті «Хмари» (єдиному великому літературному творі про народоловну інтелігенцію Наддніпрянщини 1860-х рр.) так описує мрії головного героя, Павла Радюка про майбутню дружину: «... якби його жінка була й гарна, до того ще й розумна і не цуралась наукової книжки, щоб з нею можна було поговорити про щось вище, ніж бали, танці та моди...». Цей пасаж змушує замислитись над досі не поставленим вітчизняними істориками питанням: як світоглядні цінності народоловної інтелігенції вплинули на вибір подружньої пари, ідеали, шлюбні стратегії?

В сучасній західній та російській історіографії існує чимало праць, в котрих розглядаються шлюбні стратегії російської інтелігенції др. пол. XIX ст. (зокрема, розвідки Б. Пієтров-Енккер, Л. Абрамс, С. Екштута, В. Пономарьової та Л. Хорошилової, К. Соколова), котрі знайомлять нас з новими методологічними підходами до проблематики. Проте вивчення сімейної історії народоловної інтелігенції малопопулярне в контексті вітчизняної науки: дослідники надають перевагу сюжетам, котрі знаходяться в дисциплінарних полях інтелектуальної та суспільно-політичної історії. Лише в 2000-х на українському історіографічному просторі з'являються розвідки, предметно направлені на розкриття проблем сімейної історії української інтелігенції др. пол. XIX ст. (дослідження Н. Барабаш, Г. Голубчик, Т. Скрипки).

Джерельна база даного дослідження складається з наративних джерел. Це мемуаристика (спомини Л. Мищенко, С. Русової, Є. Чикаленка, мемуари С. Тобілевич, О. Лисенка та ін.); епістолярії (листи М. Лисенка, О. Кістяківської, К. Мельник-Антонович, П. та К. Чубинських, архіви М. Драгоманов та М. Ковалевського); художня література (твори письменників-народоловців присвячені українській інтелігенції (проза М. Старицького, О. Кониського, І. Нечуй-Левицького) та твори російських письменників М. Чернишевського, О. Писемського, Д. Боборікіна, що висвітлювали появу «нових людей» та модернізаційні зміни в Російській імперії др. пол. XIX ст.). Джерела є репрезентативними для вивчення сімейної історії взагалі, та сюжету про шлюбні стратегії – зокрема.

Методологічною основою роботи стали загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також ряд спеціальних методів: гендерний, історико-порівняльний, культурно-історичний, персоналістичний, метод історичного моделювання. Наукова новизна полягає у постановці заявленої проблеми, котра фактично не досліджена в сучасній українській історіографії. У дослідженні окреслено вплив реформ др. пол. XIX ст. у Російській імперії на формування шлюбних уподобань та переконань в народоловній інтелігенції, охарактеризували середовище звідки рекрутувались майбутні дружини народоловців, розглянуто подружні ідеали та різноманітні стратегії взяття шлюбу.

Результати розвідки дозволяють зробити висновок, що, модерністичні суспільні віяння в сумі з увиразненням почуття власної ідентичності склали вплив на формування специфічних шлюбних ідеалів та запитів. У центрі чоловічої візії, репрезентованої епістоляріями, мемуаристикою, художньою літературою – бажання мати інтелектуально зрілу жінку-товариша, що співчуває українській ідеї та у тій чи іншій мірі долучається до благодійної чи культурно-просвітницької діяльності народоловства та є цілком демократичною, як у світогляді так і в побутовому житті. Тенденція до ревізії системи цінностей старих еліт та витворення нових, центральною віхою котрих повинен був стати демократизм, сприяла спрощенню процедури шлюбу, необхідною умовою для котрого стало взаємне погодження молодих. Перегляд

усталених уявлень про одруження та сім'ю обумовив поширення практики цивільних та фіктивних шлюбів, котрі отримали поширення в середовищі народоловної інтелігенції.

Сестри Газадінови та їх внесок у суспільне життя Херсонщини

Спільна Олена

Херсонський державний університет spilnaya@ukr.net

У дореволюційній Росії приватна філантропія тривалий час була чи не єдиною формою соціальної допомоги нужденним верствам населення і, навіть після запровадження соціального страхування Державною думою, під впливом посилення хвилі робітничого руху, продовжувала мати вагоме значення. Гендерний аспект благодійності виражається у тому, що ця область була і є сферою соціальної самореалізації не лише чоловічої, але і жіночої частини населення. Це пов'язано з тим, що для жінок протягом тривалого періоду був закритий доступ до професійної реалізації через патріархальність суспільства, тому їх активність знаходила вихід у соціальній сфері. XIX століття було знаковим у житті жінок: вони знайшли свою нішу у таких суспільно важливих галузях як освіта та медицина тощо. Зокрема, прикладом такої категорії жінок є три сестри Газадінови, котрі присвятили своє життя розвитку медицини та освіти на Херсонщині.

Різні аспекти життя Газадінових привертала увагу місцевих дослідників-краєзнавців Голобородька О., Слюсаренка Н., але комплексний аналіз діяльності сестер у їхніх працях відсутній.

Джерельною базою дослідження виступають архівні документи особового походження, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (далі – ДАХО), тогочасні місцеві періодичні видання («Юг», «Рідний край», «Надніпрянська правда»).

Для вирішення поставлених завдань були використані загальнонаукові методи та історико-порівняльний. Новизна роботи полягає в тому, що попри дослідження місцевих краєзнавців та істориків, питання діяльності сестер комплексно не вивчене. Крім того, до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів ДАХО.

Родина Газадінових потрапила до Херсона у часи Кримської війни 1853-1856 рр., переїхавши з Бахчисараю. Сестри одержали домашню освіту: володіли кількома іноземними мовами, мали знання з історії, математики, географії тощо. До того ж, сім'я Газадінових була досить заможною. Чутки про їхню обдарованість швидко дійшли до губернатора міста, який офіційно звернувся до сестер з пропозицією заснувати в Херсоні приватний жіночий пансіонат.

На той час у місті, крім приватного єврейського училища, не було жодного навчального закладу для дівчат.

У цей період відкриваються навчальні заклади для жінок по всій Надніпрянській Україні, створюються приватні загальноосвітні та спеціальні навчальні заклади: училища, гімназії, пансіони тощо. Серед них Херсонська Маріїнська гімназія, яка була добре відома за межами Таврійського краю. Свій історичний шлях вона розпочала 21 травня 1855 року як приватний пансіон, відкритий Марією Гнатівною Газадіною разом зі своїми сестрами Софією та Оленою.

Марія Гнатівна Газадінова (1831-1898 рр.) мала глибокі філологічні знання, говорила багатьма європейськими мовами – французькою, німецькою, англійською, італійською. Знала і східні мови. Вона була директором пансіону і викладала російську літературу. Софія Гнатівна (1828-1906 рр.) викладала історію, а Олена Гнатівна (1837-1920 рр.) – географію і французьку мову.

Архівні документи свідчать, що сестри також займалися питаннями медицини у місті, за їхні кошти було побудовано офтальмологічну клініку.

Отже, активна діяльність сестер в організації навчально-виховного процесу та медичній сфері була помітна не лише в місцевому, але і в регіональному масштабі, що було відображено залученням жіноцтва до нових галузей суспільного життя.

Українські жінки та німецькі солдати: історії любові та насильства (на прикладі Харкова 1941-1943 рр.)

Шевчук Марина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна тiа4343@i.ua

У різні часи інтимні стосунки між жінками завойованих теренів і чоловіками-завойовниками не були рідкістю. Не була винятком і Друга світова війна. Втім, ми досі не маємо ґрунтовних наукових розвідок на цю тематику. У радянський час вказана тема не вписувалася в офіційну пам'ять про війну, тому була витіснена з наукового дискурсу. Сучасні дослідники нерідко також уникають цього питання чи торкаються його фрагментарно (А. Скоробагатів, О. Стяжкіна, В. Гінда). Водночас існує достатньо джерел, передусім особового походження, які дозволяють висвітлити питання взаємовідносин українських жінок з німецькими солдатами. Зокрема, це можна зробити на прикладі Харкова, який, як відомо, був одним із найбільших міст України, окупованих німецькими військами. Згідно з нацистською «расовою теорією» інтимні стосунки німців із жінками окупованих східних територій вважалися злочином. Не зважаючи на це, та на заборони вищого німецького командування, німецькі вояки охоче йшли на контакти зі слов'янками. В «Актах про звірства й злочини німецьких окупантів у м. Харкові», які зберігаються в Державному архіві Харківської області, міститься чимало даних про факти гвалтування жінок та дівчат німецькими солдатами. Особливо важко було пережити окупацію молодим, вродливим і привабливим дівчатам. Усі вони перманентно перебували в найвищій зоні ризику. До того ж «шляхетні арійці» нерідко були розносниками венеричних хвороб, захворюваність на які, таким чином, серед мешканок Харкова різко збільшилася. Крім того, спогади очевидців (Є. Щербини, М. Сильвестрової, Н. Веретенченко) свідчать і про примусове заохочення «жити з німцями» шляхом шантажу, залякування, примусу до стосунків через загрозу звинувачення у співпраці з партизанами тощо. Звісно, деякі жінки самі шукали зустрічі з «панями німцями (офіцерами)». Втративши чоловіків-годувальників, жінкам та дівчатам було найважче забезпечити собі хоч якийсь «прожитковий мінімум» аби елементарно вижити. Тому велика кількість харків'янок знаходила собі «спонсорів» серед німців або добровільно йшли працювати до публічних будинків, яких в місті тільки офіційно налічувалося чотири (про це свідчать спогади О. Звичайної, З. Башлай, Н. Луценко, Л. Ніколасва та інших). До того ж треба зважати ще й на той факт, що під час війни майже всі чоловіки й парубки пішли на фронт. Вдома залишилися, здебільшого, тільки літні чоловіки та інваліди. Не зважаючи на всі жахи окупації, жінки сприймали своє та чуже життя як таке, що триває. Тому коли у місті з'явилися молоді, гарні хлопці, та ще й іноземці, деяким жінкам і дівчатам виявилось важко встояти перед спокусою потоваришувати з такими молодиками. Як зазначають сучасні дослідники-психологи, це був певний пошук нормалізації, відходу від навколишнього жаху як у місцевих жінок, так і в німецьких солдатів. До того ж, чимало німецьких солдат були справжніми носіями європейської культури, вміли чемно поводитись, говорити компліменти. Стосунки харків'янок з німцями часто призводили до виникнення конфліктних ситуацій з батьками, які не сприймали «вибору» дочок. Головний їхній аргумент полягав у тому, що наречений – ворог. Втім, як свідчать джерела, були й такі батьки, які не тільки нормально ставилися до

зв'язків дочок із німцями, а й самі заохочували такі стосунки, сподіваючись на певні переваги. Ставлення спільноти до «заборонених стосунків» також було різним – від повного неприйняття до розуміння. Таким чином, в роки нацистської окупації на утворення, існування та перебіг романтичних стосунків жінок з німецькими солдатами впливав ряд факторів: голод, ризик вивезення на роботи до Німеччини, загроза розстрілу через виявлення фактів партійного минулого. Втім, зустрічалися випадки щирих почуттів, які були приречені на нещасливий кінець.

**Феномен появи жінок в археологічній науці України
(др. пол. XIX – кінець 30-х рр. XX ст.)**

Якімова Ірина

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
irishka_xxx20@mail.ru*

В наш час «жіноча тема» стала досить популярною серед науковців тому не дивно що «жіночий дискурс» почав приникати і в археологію, яка довгий час вважалася сферою діяльності лише чоловіків. Підтвердженням цього, слугують відтворені сучасними дослідниками життєві та творчі шляхи деяких представниць археологічної науки зазначеного періоду: П. С. Уварової, К. М. Мельник-Антонович, Н. Д. Полонської-Василенко, В. Є. Козловської, А. А. Мікпашевської, А. А. Скриленко, І. В. Фабриціус, М. І. Вязьмітіної, О. Ф. Лагодовської та ін. Метою переважної більшості цих досліджень було виведення нових персонажів на сцену археологічної науки, або на констатації ролі кожної з них у розвитку археологічних знань. Втім, така постановка проблеми не наближує науковців до осмислення місця жінки-археолога у даній дисципліні, адже дослідники не дають відповіді на головні запитання: які фактори зробили можливим прихід жінки в археологію? Чому саме в цей період жінки почали опанувати таку «андроцентричну» науку якою була тогочасна археологія? Тому слід окреслити коло факторів, які посприяли входженню жінки в археологічне наукове товариство, яке було на той час досить консервативним і представленим виключно лише чоловіками. До останніх, на наш погляд, належать: 1. Лозунги та події часів «Першої хвилі» фемінізму (1840-х - 1920-х рр.), основним завданням котрої була боротьба за політичні та економічні права жінок – можливість обирати і бути обраними, право на власності та рівноправність у шлюбі, можливість отримання освіти і вибору професії. 2. Ліберальні перетворення українського суспільства др. пол. XIX – початку XX ст., які викликали хвилю громадсько-педагогічного руху, внаслідок чого жінки отримали право на освіту, що призвело до підвищення їх ролі в суспільному житті країни. 3. Трансформація гендерних стереотипів. До їх числа відносяться зміни в уявленнях стосовно ролі і статусу чоловіків та жінок у суспільстві, це сталося тому, що образи «жіночності» і «мужності», створені в попередній період, вступили в протиріччя з новими реаліями життя. 4. В др. пол. XIX ст. завершується оформлення археології як самостійної дисципліни. Розвиток орієнталістської археології, видатні відкриття Г.Шлімана, А.Еванса, Л. Вуллі, Ф.Пітрі, Г. Картера викликали загальне захоплення, не сходячи із сторінок періодичних видань. Не менш яскравими виявилися відкриття європейських національних археологій, зокрема української. Всупереч «андроцентризму», який панував в тодішній науці, археологія стала особливо привабливою галуззю гуманітарного знання, яку змогли поступово опанувати жінки, чому сприяла поява відповідної освіти. Археологія – це наука, якій притаманні не лише дух авантюризму, властивий чоловікам, а й романтика пошуку відбитків давнього життя у німих археологічних об'єктах. Тому вона, наче магніт, приваблювала жінок з їх тонкою чуттєвою натурою. 5. Головним мотивом, на наш погляд, все ж була можливість конкурувати із чоловіками «на рівних».

Підводячи підсумок, слід зазначити, що поява жінок в археології, представлений до того виключно чоловіками, дійсно являється феноменом – рідкісним явищем, адже саме на цей період припадає сукупність соціальних, культурних та психологічних факторів, які дали можливість жінці вийти за межі традиційного трикутника «чоловік-дім-родина» та опанувати нову, не типову для них професію археолога. Розширення життєвого простору жінки призвело до пошуків нею свого місця в соціокультурній та інтелектуально-професійній сфері, простіше кажучи, в цей період вона займається творенням своєї власної ідентичності. Слід зазначити, що феномен появи «жінки-археолога» становить яскравий приклад цього процесу.

Великая Победа 1945 года в топонимах Харькова**Гнездилов Олег***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
gnezdilovolegek@gmail.com*

В Харькове насчитывается несколько тысяч улиц, площадей, переулков и других урбанистических объектов. Среди них, видное место занимают урбанонимы, связанные с Великой Отечественной войной. Они стали появляться на карте города сразу же после его освобождения 23 августа 1943 года. Немецкие оккупанты попытались переименовать ряд улиц и площадей, дав им свои наименования. Например, площадь им. Ф. Э. Дзержинского (современная Свободы) была переименована в площадь «Немецкой Армии». В послевоенные годы началась большая работа не только по восстановлению невиданных материальных и людских потерь Харькова, но и возникло стремление увековечить подвиг народа в названиях тех или иных градостроительных объектов. Как правило, они возникали в новых, бурно развивающихся районах «первой столицы» Украины.

Среди таких объектов были и те, которые связаны с военными действиями на Харьковщине. Так появились улицы Гвардейцев – Широнинцев, Харьковских Дивизий, проспект Людвика Свободы, улица Отакара Яроша и многие другие. Нашли свое отражение и имена выдающихся полководцев, командующих армиями и фронтами: Г. К. Жукова, И. С. Конева, П. Ф. Батицкого (уроженца Харькова), Ю. П. Бажанова, Р. Я. Малиновского, П. С. Рыбалко, Я. Н. Федоренко и других. Некоторые из них принимали непосредственное участие в боях на Харьковщине (И. С. Конев, П. С. Рыбалко, Р. Я. Малиновский и другие). В летописи улиц и площадей мы находим увековеченные имена партизан и подпольщиков. Харьковчане чтят память И. И. Бакулина, А. Г. Зубарева, Г. А. Никитиной, М. Т. Кисляк, Е. К. Убийвовк, В. И. Коновалова и других патриотов, отдавших свою жизнь борьбе с врагом. Улица Петра Свиначенко названа в честь председателя Харьковского облисполкома, погибшего при обороне Кулянского.

Среди наименований мы видим и имена тех Харьковчан, которые, хотя и не сражались лично, но помогали партизанам и подпольщикам, спасали пленных и лиц, которых могли угнать в Германию на принудительные работы: проф. А. И. Мещанинов И. Ф. Гаркуши и других. Среди тех, кто помогал фронту, воодушевлял бойцов, были работники искусства: К. И. Шульженко, И. О. Дунаевский, В. И. Лебедев – Кумач и другие. Харьковчане почтили и таких знаменитых героев войны как Николай Гастелло, Лиза Чайкина, Зоя Космодемьянская и других. Улица Молодогвардейская напоминает о подпольной комсомольской организации города Краснодона Луганской области. Среди молодогвардейцев была и харьковчанка, студентка биологического факультета Харьковского государственного университета Шура (Александра) Дубровина. Славные уроженцы Слобожанщины, всемирно известные герои войны Иван Кожедуб и Сидор Ковпак также представлены в реестре харьковских улиц. Харьковчане помнят подвиги своих уроженцев, командира подпольки И. И. Фисановича, авиатора А. В. Добродеецкого (повторил подвиг Н. Гастелло) и других.

В топонимике Харькова запечатлены страницы великих событий Второй мировой войны. Они навсегда останутся в памяти народа и будут напоминать о тяжелых годах невиданных испытаний и радости победы. Недаром, один из самых новых проспектов города в Дзержинском районе Харькова носит название проспекта Победы. Но в Харькове есть площадь Победы (Орджоникидзевский район) и переулок Победы (Фрунзенский район), есть улица Победоносная в Дзержинском районе и переулок Победителей в Октябрьском районе. Каждый район нашего города хотел иметь какой-то объект, который бы носил имя славной Победы. Изучение топонимов Харькова, связанных с войной 1941 – 1945 гг., может помочь лучше представить политику памяти в городе и настроения его жителей.

РОЗДІЛ XIV

КРУГЛИЙ СТІЛ

«ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПОГЛЯД З XXI СТ.»

Пам'ятки історії радянської авіації доби Другої Світової війни**Лобенко Сергій***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. s.v.lobenko@gmail.com*

Серед пам'яток історії науки і техніки важливе місце займають ті, які відносяться до історії військової справи. В історичній літературі досить повно і докладно описані пам'ятки, пов'язані з індивідуальними та братськими могилами, меморіали, монументи полководцям, керівникам підпільного і партизанського руху, окремим героям. Зовсім інакше йдуть справи з пам'ятниками, присвяченими військової техніці: танкам, літакам, автомобілям та ін.

Мета нашого дослідження – показати найбільш значущі зразки радянської авіаційної техніки, які зайняли своє належне місце на п'єдесталах монументів. Для кращого розуміння значення тих чи інших зразків авіації в доповіді висвітлюються питання їх виробництва та модифікації.

При написанні доповіді нами були використані основні методи історичної науки: порівняльний і генетичний. Джерельна база включає як самі пам'ятки, так і численну літературу присвячену авіації воєнних років.

У 1939–1941 роках радянська авіапромисловість істотно розширилася. Усього в галузі було зайнято 466400 чоловік, з них 174361 – на літакобудівних і моторобудівних заводах. До початку війни авіабудівний комплекс містив у собі понад 100 підприємств, з яких 24 було літакобудівними, 7 – моторобудівними, 10 випускали агрегати, призначені для установки на літаки, і 13 – агрегати для моторів, ще 17 підприємств робили авіаприлади. Інші заводи виконували допоміжні функції. Основна увага приділялася виробництву винищувачів. Тільки завод №1 у червні 1941 р. випускав близько 25 МІГ-3 на добу. Ріст авіа виробництва тривав аж до вересня 1941 р. Так, в останню декаду вересня радянські авіапідприємства випускали по 100 літаків у добу, однак після цього почався спад, обумовлений евакуацією більшості авіазаводів. Крім чисто кількісного росту, ці роки були відзначені поступовим збільшенням питомої ваги у всьому авіа виробництві так званих нових моделей, – тобто аеропланів нового покоління, що відповідали за своїми тактико-технічними даними реаліям 40-х років.

Визначною авіаційною пам'яткою 40-х років став Іл-2 – радянський штурмовик часів Другої світової війни, створений в ДКБ Іллюшина під керівництвом С. В. Іллюшина. 1940 року розпочалося серійне виробництво на заводах № 1, № 18 в Куйбишеві (Самарі) та на авіаційному заводі № 30 в Москві. Прототип – БШ-2 здійснив перший політ 2 жовтня 1939 року. Іл-2 брав участь у боях на всіх театрах воєнних дій Східної та Центральної Європи, а також у війні з Японією. Крім цього, існує багато інших моделей літаків, які добре себе зарекомендували і на рахунку яких багато військових досягнень. У доповіді ми зупиняємось лише на головних моделях літаків. До речі, на Україні (у т.ч. у Харківській області) нараховується більше 30-ти пам'яток авіабудування періоду Другої Світової війни. Серед них є і ті, що були виготовлені на харківських підприємствах, у розробці яких брали участь харківські інженери та конструктори.

Таким чином, в роки Другої Світової війни СРСР мав першокласну авіаційну техніку, яка була одним із потужних чинників у перемозі над нацистською Німеччиною та мілітаристською Японією, а також їх союзниками. Зразки цієї бойової техніки мають потужну атрактивну властивість, а розповідь про них може стати вражаючою для туристів різних вікових категорій не лише вітчизняних, а й зарубіжних.

Рятування євреїв Кіровоградщини в роки Голокосту**Михайлюк Марина***Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства m.mukhailuk@mail.ru*

Під час Другої світової війни нацистський режим проводив цілеспрямовану політику тотального винищення єврейського населення окупованої України, зокрема Кіровоградщини. За підрахунками автора в роки Голокосту в регіоні загинуло понад 17 тис. осіб. За даними кіровоградського музею «Євреї Єлисаветграда» – понад 24 тис. Винищення євреїв спостерігалось протягом всього періоду окупації, але найбільш масові акції відбулися восени 1941 – навесні 1942 рр.

Попри антисемітську пропаганду і залякування смертною карою за будь-яку допомогу євреям місцеве населення все одно намагалося їх рятувати. Про це свідчать спогади як самих жертв нацистського геноциду, так і українців – свідків Голокосту, що опубліковані у науково-документальних виданнях автора «Трагічні сторінки історії Кіровоградщини», «Ми це пережили. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Голокосту, а також у праці краєзнавця В. Даценко «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945)». Кіровоградщина пишається своїми «Праведниками народів світу» – родинами З. Жиленко, С. Стромилло, В. Чорновола, З. Сливко. Їх імена назавжди увійшли в історію і виграєвізовані на території Меморіального комплексу ЯдВашем в Єрусалимі.

За свідченнями євреїв Кіровоградщини, до війни масового побутового антисемітизму у регіоні не спостерігалось, окрім поодиноких випадків. Більшість населення лояльно ставилося до єврейської нації, адже вони мало чим відрізнялися від українців. У 30-ті роки місцеві євреї не носили традиційного одягу, не відвідували синагог, діти не навчалися в хедерах. Євреї практично асимілювалися серед українського населення. Тому під час війни українці не розуміли і не підтримували антиєврейські акції нацистів, потайки засуджували юдофобську політику «нової влади». Звичайно, були випадки особистого несприйняття єврейської нації, особливо у старшого покоління, яке ще пам'ятало антисемітську політику Російської імперії (погроми початку ХХ ст., діяльність чорносотенних організацій), а також різних політичних і державницьких структур, що виникли після її розпаду (погроми часів Громадянської війни). Однак молодь не надто переймалася національним питанням і товаришувала із єврейськими дітьми в системі освіти (навчалися разом в одній школі, технікумі, інституті тощо).

Під час окупації євреям допомагали: сусіди, друзі, знайомі, знайомі знайомих, колеги по роботі, досить часто чужі люди. Основними методами стали: переховування у власній оселі (будинку, квартирі), а також допомога: у виготовленні документів з українськими прізвищами; у наданні єврейським дітям метрик українських однолітків; допомога у харчуванні, теплому одязі; транспортними засобами; єврейським матерям по догляду за їхніми малолітніми дітьми, доки вони самі намагалися вижити. Протягом окупації одну єврейську родину могли переховувати по кілька українських родин (від кількох днів до кількох місяців). Рятування євреїв українськими родичами (через змішані шлюби) не мало масового характеру, оскільки останні перебували під наглядом поліції як «особи неблагонадійні».

Так, Софія Креймер (Бродська), якій у 1941 р. виповнилося 10 років, згадувала: «Наші сусіди-українці, які добре до нас ставилися під час чергової облоги вирішили нас рятувати. Забрали до себе додому на нічліг, але потім, побоюючись за власне життя, сказали нам піти. Тому ми вирішили звернутися по допомогу до маминих знайомих. У них була дівчинка Олена – моя однолітка і ми товаришували. Згодом, десь у 2000 році, вона отримає звання «Праведника світу». Її батьки переховували нас

близько місяця». Олександра Наточена (Гощинська) під час окупації разом з батьками і братом перебувала у трудовому таборі селища Златопіль (нині м. Новомиргород Кіровоградської обл.). Її брат здійснив втечу і врятувався завдяки кмітливості батька. «До втечі мій батько у свого товариша дістав метрику його померлого сина і брат з цим документом втік з табору. Його німці і поліцаї шукали, але так і не знайшли», – свідчила вона.

Отже, частина населення Кіровоградщини сприйняла «єврейське горе» як своє власне і намагалася допомогти, використовуючи усі можливості.

Польська суспільна опіка в Станиславові періоду німецької окупації Мосорко Мар'яна

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
marjana.mosorko@gmail.com*

У сучасній історичній науці наростає зацікавлення соціальною історією війни. Одним з провідних напрямків вивчення історичного минулого стало об'єктивне відтворення повсякденного життя пересічних людей, складовою якого виступають заклади суспільної опіки. Актуалізована нами тема не була предметом спеціального, комплексного дослідження, хоча окремі її аспекти розкриті на сторінках праць польських істориків Г. Грицюка, Б. Крола. Українські ж історики практично не займалися розробкою зазначеної проблематики, чим і обумовлюється її актуальність.

Мета дослідження полягає в об'єктивному й всебічному висвітленні особливостей діяльності польських закладів суспільної опіки Станиславова періоду німецької окупації. Польська суспільна опіка в Галичині була репрезентована підрозділами Головної Ради Опіки (ГРО), організаційне оформлення яких розпочалося восени 1941 р. Склад польського комітету опіки (ПКО) в Станиславові був поданий місцевій владі для затвердження 4 листопада 1941 р. Його робота передбачала такі напрямки діяльності: організація харчування для дітей, молоді та дорослих шляхом формування спеціальних польових кухонь, утримання будинків для сиріт і людей похилого віку, надання населенню матеріальної та медичної допомоги, грошові виплати, надсилання пакетів в'язням, допомога при працевлаштуванні тощо. Зокрема велике значення в умовах поширення голоду мало відкриття польових кухонь і харчування дітей у садочках і школах. Так, станом на січень 1942 р. у звітах до ГРО знаходимо інформацію про функціонування на теренах Станиславова трьох польових кухонь: двох для дітей та однієї для дорослих. Раціон харчування був представлений найчастіше борщем, капустаком, картопляним супом тощо. Існувала також кухня для немовлят, яка знаходилася на вул. Падеревського. Вона видавала щоденно до 100 порцій молочної каші для дітей віком до 2,5 років.

За сприяння ПКО створювалися стаціонарні заклади опіки, зокрема сиротинці. У зв'язку з ходом військових дій, примусовими депортаціями на роботи до Німеччини та репресіями зі сторони окупаційних владних структур, появилось багато дітей-сиріт. Зокрема станом на 1 червня 1942 р. у повідомленні до ГРО вказувалося, що в Станиславові «...немає жодного закладу опіки. Іде підготовка до відкриття дому для перестарілих та дітей». Проте вже з осені діяв заклад під наглядом сестер Службецьких на вул. Вовчинецькій. Працював також сиротинець при монастирі сестер Альбертинок. Він був найбільшим у місті та займався опікою над 18 дітьми. Особливо актуальною в умовах ходу військових дій були медична та матеріальна допомога для населення. Діючою стала практика безплатного лікарського огляду, надання коштів для придбання медикаментів.

Отже, головним осередком польської суспільної опіки в Станиславові виступав польський комітет, діяльність якого поширювалася на дітей, інвалідів, людей

похилого віку, в'язнів, біженців, а також представників польської інтелігенції. Комітет протягом періоду німецької окупації служив опорою для польського населення міста, допомагаючи вижити за важких умов матеріально-побутового життя.

Іменна військова техніка Червоної армії в роки Великої Вітчизняної війни Тарасенко Олексій

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна tamada1997@mail.ru

Сутність наукової проблеми. У 1941 – 1945 роках набув розмаху патріотичний рух зі збору коштів на будівництво іменних кораблів, субмарин, танків та літаків. Роль цієї техніки у наближенні Перемоги є значною, бо її використовували на всіх етапах війни. Але проблема будівництва іменної техніки та її роль у наближенні Перемоги й досі залишається поза увагою дослідників. Не вивчені й такі її аспекти, як діяльність Фонду оборони та джерела його наповнення, розмах патріотичного руху та участь у ньому різних категорій населення. Наша робота є першою узагальнюючою працею із зазначеної проблеми.

Історіографія проблеми дослідження охоплює кілька періодів. Видання воєнної пори мали агітаційний характер. У 60-х – 80-х рр. XX століття з'явилися праці, присвячені допомозі фронту від населення СРСР, а також мемуарна література. У 90-ті роки Л. Н. Картамішева і В. В. Черепанов вивчали історіографію патріотичних рухів на прикладі Поволжя і Уралу. У 2000-х рр. С. К. Алієва і О. В. Волобуєв досліджували участь населення у зборі коштів до Фонду оборони на прикладі Північного Кавказу, Курської та Воронежської областей. Отже, були вивчені різні аспекти матеріальної і фінансової допомоги населення фронту на прикладі деяких регіонів Росії. Монографії, присвячені комплексному аналізу будівництва та використання іменної техніки в СРСР у 1941 – 1945 роках, на даний момент немає. Також немає робіт, присвячених внеску України та її регіонів до Фонду оборони.

Метою дослідження став збір і узагальнення матеріалів про участь населення у патріотичному русі зі створення іменної військової техніки та її використання на фронті. З методів дослідження використовувались історичний і логічний, метод системного підходу, історико-системний аналіз. Наукова новизна роботи в тому, що факт створення бойової техніки на благодійні внески громадян СРСР автор виділяє в самостійний об'єкт дослідження. Вперше розглянуто участь всіх категорій населення СРСР у будівництві іменної техніки, вивчено різні аспекти цієї діяльності. Розширено джерельну базу з проблеми дослідження, виявлено численні факти колективних і персональних внесків на різні види озброєння, розглянуто особливості використання цієї зброї в боях за Перемогу. У роботі розглянуто питання діяльності Фонду оборони; розгортання патріотичного руху з будівництва іменної техніки та участі в ньому різних соціальних груп населення; використання іменної зброї на прикладі зразків, куплених жителями Харківської області.

Нами з'ясовано, що благодійні внески на будівництво іменної техніки надходили до Фонду оборони, створеного за ініціативи громадян СРСР 1 серпня 1941 р. Ми розглянули участь у зборі коштів всіх категорій населення: дітей і дорослих, робітників і селян, інтелігенції та віруючих, бійців і командирів. У 1942 році за ініціативи саратовського колгоспника Ф. П. Головатого виникла нова форма патріотичного руху – персональні внески до Фонду оборони. Цей приклад наслідували сотні патріотів. Наш земляк Олексій Дмитрович Власенко – єдиний з українців, хто купив для фронту 3 літаки, але не єдиний, чий подвиг було забуто. Ми довели факт купівлі Власенком трьох літаків, простежили їхній бойовий шлях і встановили імена льотчиків, які на них воювали. Також нами встановлено, що у 1944 р. жителі Дворічанського району

зібрали кошти на ескадрилью «Колгоспник Дворічної», яка воювала у складі 790-го авіаполку.

Участь у зборі коштів на будівництво іменної техніки взяли всі народи СРСР. Тому єдність фронту і тилу є одним із чинників перемоги над фашизмом. На добровільні внески було збудовано 2,5 тисячі літаків, кілька тисяч танків, 14 субмарин, 56 катерів. Командування вручало іменну зброю тільки кращим бійцям. Ця традиція виникла на початку війни і зберігалася до Перемоги. Вивчення бойового шляху танкової колони «За радянську Україну», 540-го бомбардувального авіаполку та ескадрильї «Колгоспник Дворічної» дає підстави вважати, що іменна техніка відіграла значну роль у наблизненні Перемоги. Окремі положення роботи відображені в 6 публікаціях автора. Укладено довідник «Именная боевая техника, построенная на средства жителей Украины в годы Великой Отечественной войны».

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

Белгородский государственный национальный исследовательский университет (Российская Федерация).

Бердянський державний педагогічний університет.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво».

Дипломатична академія України при МЗС України.

Дніпропетровська медична академія МОЗ України.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.

Донецький національний університет.

Запорізький національний університет.

Інститут історії України НАН України.

Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Львівський національний університет імені Івана Франка.

Національний гірничий університет.

Національний університет «Кієво-Могилянська академія».

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского.

Український католицький університет.

Харківська державна академія культури.

Харківська державна наукова мена В. Г. Короленка.

Харківський дитячо-юнацький клуб моряків.

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Херсонське вище професійне училище сервісу та дизайну.

Херсонський державний університет.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Ягеллонський університет (Республіка Польща, г. Краков).

ЗМІСТ

Розділ I. АРХЕОЛОГІЯ

Білокудря Оксана Поховання скіфських та савроматських амазонок: порівняльний аналіз	4
Зміївська Аліна Типологія намистин салтівської культури (за матеріалами Красногірського біритуального могильника)	5
Каплієнко Владислав Колекція речей салтівської культури з чорного металу в фондах Музею археології та етнографії Слобідської України: стан збереження	6
Котенко Вікторія Внесок М. Рудинського у дослідження української археологічної кераміки у 20-ті рр. XX ст.	7
Мінакова Катерина Дерев'яний посуд катакомбної культурно-історичної спільності: джерелознавчий та історіографічний аспект	8
Немцев Сергій Торгівельні зв'язки в IV-III ст. до н.е. за різними категоріями амфорного матеріалу: проблема співставлення	9
Потоцький Олексій Глиняні хлібці з поселення скіфського часу Горіховий гай	10
Самойленко Ілона Типологія, хронологія та атрибуція світильників Білозерського поселення (на прикладі музейного зібрання Херсонського державного університету)	11
Четверикова Ангеліна Актуальність біблійної археології в Україні	12

Розділ II. ІСТОРІОГРАФІЯ

Бондаренко Станіслав Стислий нарис історіографії історії читання (XIX – XXI ст.)	15
Вовк Ольга Постать В. Н. Каразіна в історіографії та публіцистиці середини XIX – початку XX ст.	16
Жидков Сергій Богдан Хмельницький в історичних візіях В`ячеслава Липинського	17
Козакова Олена Циганознавство: формування та сучасний стан	18
Купчик Яна Діяльність Київської міської думи у сфері охорони пам'яток історії, культури та архітектури (1917–1919 рр.)	19
Лапченко Анастасія До питання про термін «кустарна промисловість» в історичній літературі	20
Пестрикова Оксана К. Ліске: життя та творчість у сучасній польській історіографії	21

Тонкошкур Іван Образи вчених-гуманітаріїв у контексті історії суспільної думки України на прикладі белетристичних текстів В. П. Петрова-Домонтовича-Бера	22
---	----

Шелудякова Наталія Колекція як елемент творчої лабораторії історика	23
--	----

Розділ III. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Андрющенко Наталія Місцева преса як джерело до вивчення стану культури на Дніпропетровщині у 20-х – 30-х рр. XX ст.	26
Войцеховська Тетяна Особливості археографічних публікацій літопису Г. Граб`янки	27
Гела Оксана Усноісторичні джерела як засіб вивчення атеїстичного виховання в УРСР у 1953–1964 рр. (на матеріалах Харківської області)	28
Гнатченко Ганна Особовий фонд О. В. Ветухова: загальна характеристика та структура	29
Казаків Геннадій Мемуарна література, як джерело із вивчення «німецької політики» США у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)	30
Красько Ольга Образ «університетського ідеалу» викладача в мемуарах та усних спогадах про Харківський університет др. пол. XIX – поч. XXI ст.	31
Кушнарєв Сергій Документи Валуйской приказной избы как источник по истории служилого землевладения в Среднем Поосколье во второй половине XVII – начале XVIII в. (по материалам Государственного архива Воронежской области)	33
Мещерякова Дар`я Життєписи християн-астрономів в арабських біографічних словниках	34
Радченко Ірина Джерела з історії діяльності Джойнту на теренах Європи у роки Другої світової війни: проблеми вивчення та використання	35
Рачков Євген Створення університетської символіки як приклад саморефлексії (на матеріалах конкурсу на створення емблеми Харківського університету кінця 1990-х рр.)	36
Сак Світлана Стан етнографічних та етнологічних матеріалів освітніх та культурних закладів Чугуївського району	37
Саррий Тетяна Кореспонденти Д. Мордовця: історико-джерелознавчий огляд проблематики листування (за матеріалами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України)	39

Стратілат Вікторія Інтернаціональні студентські будівельні загопи ХДУ імені О. М. Горького в Німеччині: джерельна база 40

Розділ IV. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Богомазова Людмила Культ богини Афродити в релігійно-політичній політиці цариці Клеопатри VII 43

Вар'ян Оксана Релігійна та соціокультурна складова дитинства, як етапу формування особистості громадянина у Давніх Афінах 44

Гуменний Віктор Провінційна адміністрація і еволюція форм та засобів східної політики Римської імперії у першій половині I ст. н.е. 45

Деревянченко Виталий Образ Александра Македонського в поезії Валерія Брюсова 46

Коваленко Дарья Єгипетські культури в релігії Древньої Греції елліністичного періода 47

Котенко Вікторія Розписна херсонеська кераміка з розкопок Ольвії 48

Кукоба Лена Острів Делос та святилище Аполлона в політиці македонських монархів в елліністичний період 49

Лопатина Марина К изучению позднеантичного Єгипта 50

Походнякова Алёна Набатеїські араби по свідетельствам Диодора и Страбона 52

Руднева Мария К вопросу о населении Александрии Египетской в поздней античности 53

Яцына Ангелина К вопросу о характере царской власти и функциях вапака в Ахейской Греции 54

Розділ V. ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Батина Евгения О мотивах Филиппа Красивого в уничтожении ордена тамплиеров 57

Гудов Дмитрий Ранневизантийская ораторская проза IV в. 58

Дудченко Дар'я Чисельність населення провінційного візантійського міста на рубежі XII – XIII ст. (на археологічних матеріалах Херсона) 59

Калініченко Віталій «Аварське питання» у військовій політиці болгарського хана Крума (800–814 рр.): до постановки проблеми 60

Кіпран Галина Образ василевса Іоанна III Дуки Ватаца у творах Георгія Акрополіта 61

Козачок Ольга Роль Галицького князівства в угорсько-візантійських конфліктах кінця 40-х – 60-х років XII ст. 62

Луцай Юрій Питання про дату заснування міста Суздаль 63

Майко Алексей Генуезское вооружение Солдаи (по археологическим данным) 64

Охріменко Олександр Повсякденне життя Лондона за «Борговими зобов'язаннями гасконців 1299 р.» 65

Пецко Анастасія К вопросу о костюме византийского населения Крыма второй половины X – первой половины XIII вв. 66

Синица Марина Константинополь по Иоанну Лиду: оформление концепции «Нового Рима» у ранневизантийских историков VI в. 67

Сыровацкий Павел Ромей перед лицом смерти в IV – IX вв. 68

Тимошевский Роман Отображение идеологии английского крестьянства XIV ст. в поэме Уильяма Ленгленда «Видение о Петре Пахаре» 69

Юров Дмитрий «Длинный поход» 1443–1444 г. против османов 70

Розділ VI. НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

Артамонова Ксения Борьба за энозис и православное духовенство на Кипре (вторая половина XIX века) 73

Луценко Сергей Формирование хозяйственного уклада немецких колонистов в африканских протекторатах в конце XIX – начале XX в. 74

Махонин Александр Пограничные конфликты между КНР и СССР в оценках современной российской историографии 75

Михалевская Екатерина Реакция США на заключение англо-японского союза 1902 г. 76

Моргун Олег Образ Пасваноглу Осман-паши на страницах «Политического журнала» (1797–1807 гг.) 77

Овсяникова Валерия Кяхтинская торговля как политический инструмент в российско-китайских отношениях XVIII – сер. XIX вв. 78

Павленко Світлана Становлення системи японських консульських представництв у Російській імперії в останній чверті XIX ст. 80

Попов Андрей Межэтнические и межконфессиональные отношения в Османской империи XV – XVI вв. 81

Пшенична Марія Соціально-політичний дискурс у творчості Дж. М. Кутзее 82

Шарай Анастасія Російсько-англійські економічні та політичні протиріччя в Китаї на початку XX ст. 83

Розділ VII. НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ	
Болденков Павел Еволюція взглядов в прессе левых партий на события майского переворота Ю. Пилсудского 1926 г.	86
Боровець Ірина Особливості еволюції суспільної думки в Республіці Хорватія щодо європейської інтеграції (у період 2000–2013 рр.)	87
Бортник Лена Культурно-освітня і соціальна діяльність польського Корпусу охорони прикордоння: аналіз напрямів і форм	89
Варибок Татьяна Деятельность антикоммунистического подполья в послевоенной Польши (1945–1948 гг.)	90
Венглевич Виктор Галицийские военнопленные в польских лагерях в 1918–1919 гг. – очерк проблематики	91
Гончарова Тетяна Ідейні витоки та суспільно-політичні передумови виникнення партії християнських демократів в післявоєнній Німеччині	91
Зинченко Николай Взлет и падение партии «Черная пантера» (1966–1971 гг.)	93
Коваль Олеся Особливості та наслідки Реформації у Норвегії	94
Ковальов Денис Фінляндія у вирі Першої світової війни	95
Крютченко Мария Коалиция «цанковистов» с «каравелистами» как вынужденный шаг на пути к власти	96
Купрієнко Сергій Військо імперії інків Тавантінсуйу: структура, склад, чисельність, стратегія, тактика, зброя та визначні полководці	98
Могаричев Костянтин Тероризм у післявоєнний період (40-80 гг. XX ст.): проблеми класифікації та періодизації	99
Пацера Дмитрий Кризис шведской модели социально-экономического развития и пути его преодоления (конец 1960-х – середина 1970-х гг.)	100
Порхун Тетяна До проблеми аполітичності бітників	101
Пустовой Ярослав Зарождение гражданского противостояния в США: «старый Юг» в первой половине XIX века	102
Скорик Наталія Роль масових громадських організацій в пропаганді італійського фашизму	103
Розділ VIII. ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	
Бойко Андрій Позиція Великобританії щодо формування нової системи міжнародної безпеки на Тегеранській конференції	106
Борозинец Алена Словацкий вопрос в пражских соглашениях	107
Карп Викторія Проблема ленд-лиза в советско-американских отношениях	107

Каштанов Кирилл Советско-израильские взаимоотношения в ООН (1953–1956 гг.)	109
Ключник Богдана Болгарський вибір (До 100-чя вступу Болгарії в Першу світову війну)	110
Мінгазутдінова Галина Структура інтересів США в Центральній Азії на поч. ХХІ ст.	112
Минкина Екатерина Ольстерская проблема в контексте британо-ирландских отношений 1979–1990 гг.	113
Печиборщ Вікторія Роль банківської системи у збереженні нейтралітету Швейцарії та міжнародні наслідки її діяльності під час Другої світової війни	115
Старовойтов Никита Действия международного сообщества по предотвращению военного конфликта в Боснии и Герцеговине (1991 – начало 1992 г.)	116
Тетерев Иван Новый Южный Уэльс – Британская «тюрьма под открытым небом» (1788–1809 гг.)	117
Харлан Ганна Східна Європа в програмних документах федерального уряду канцлера Герхарда Шредера (1998–2005 рр.)	119
Ціватий Вячеслав Зовнішня політика і дипломатичне середовище європейських держав доби раннього нового часу (ХVІ–ХVІІІ ст.): інституціональний вимір	120
Розділ IX. ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	
Алексеевко Владислав Организация управления российским военно-морским флотом в 1-й четверти ХVІІІ в.	123
Бондаренко Ганна Духовенство та інтелігенція (на матеріалах церковної періодики Харківської єпархії др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)	124
Волинський Владислав Специфіка системи оборони Севастополя у ході Кримської війни (1854–1855)	125
Ежков Никита Жизнетворчество поэтов Серебряного века на примере дуэльных ситуаций	126
Захарова Анна Образы французов и англичан на страницах российских ежемесячных изданий в 1890–1914 гг.	128
Звягинцева Марина Материальное обеспечение духовенства в восприятии сельского священника (II половина ХІХ – начало ХХ века)	129
Коробчук Анна III-я Государственная дума об отмене смертной казни в Российской империи	130

Кучеренко Маргарита Термины «штундизм» и «баптизм» в миссионерском и ведомственном дискурсах конца XIX – начала XX вв. (на материалах Харьковской губернии)	131
Михайлов Александр Российские добровольцы на Балканах накануне и в период русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг.	132
Ожиганов Дмитрий Практическая реализация решений секретного Комитета 1839–1842 гг., в ходе проведения земской реформы	133
Шпиталенко Катерина Польське питання у I та II Державній думі Російської імперії	135
Янкул Алексей Церковные реформы Петра I и его личная религиозность	136

Розділ X. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Білошицька Наталія Регулювання фабрично-заводської діяльності в українських землях (кінець XIX – початок XX ст.)	139
Біскуп Дмитро Ф. Ліст і М. Міхновський як представники німецького й українського націоналізму	140
Букрєєв Тарас Повсякденність та соціалізація дітей в інтернатних закладах у 20-х рр. XX ст. на Херсонщині (за матеріалами ДАХО)	141
Буланий Микола Інкорпорація Волинської землі до складу Великого князівства Литовського за матеріалами літописних зводів	142
Гуцал Денис Агітаційно-пропагандистська складова іміджевої політики Центральної Ради на початковому етапі Української революції 1917 р.	143
Кагальна Марія Участь освітянської інтелігенції УРСР у діяльності народних дружин (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.)	145
Кобижський Григорій Матеріальне забезпечення партизансько-повстанського руху в Холлольному Ярі (1918–1921 рр.)	146
Коваль Юлія Взаємовідносини Кубанської Народної Республіки та Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)	147
Монастирський Євгеній Агітаційно-пропагандистська діяльність більшовицьких засобів масової інформації на Донбасі в умовах Громадянської війни (1917–1921 рр.)	148
Скорик Євгенія Роль благодійництва в житті суспільства (на прикладі Харкова у другій половині XIX ст.)	149

Скрипник Анатолій Репресивні заходи російських повітових органів влади щодо солдат-дезертирів та місцевого населення в першій половині XIX ст.	150
Твердовський Антон Розвиток селянської взаємодопомоги на Півдні України у 1920-х рр. (на прикладі Херсонщини)	151

Розділ XI. ІСТОРІЯ ХАРКІВЩИНИ

Антоненко Вікторія Особливості формування бюджету м. Харкова у 1920-ті рр.: джерела прибутків і пріоритети видатків	154
Антонюк Євгеній Усадьбы Харьковской губернии XIX века	155
Давидич Юлія Повсякденне життя дітей-сиріт та безпритульних в постокупаційний період (на матеріалах м. Харкова)	156
Кір'ян Олександра Культурна та громадська діяльність студентських будівельних загонів Харківського університету на Ціліні (1960-ті – 1991 роки)	157
Лавренова Татьяна М. Д. Раевская-Иванова и харьковская художественная школа	158
Платухін Олександр Формування архітектурних особливостей Харкова наприкінці XIX – початку XX століть (на прикладі проектів О. М. Бекетова)	160
Резніков Владислав Вільне козацтво на Слобожанщині в 1917 р.	161
Селегєєв Сильвестр Образ Харкова в художніх творах та історико-краєзнавчих нарисах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка	163
Труш Світлана Характеристика особового складу Харківської губернської надзвичайної комісії (1919–1922 рр.)	164
Ховтура Анастасія Секрети привабливості Харкова: розвиток міської інфраструктури в другій половині XIX – на початку XX ст.	165
Цепков Денис Діяльність районних відділів народної освіти Харкова у справі забезпечення шкіл учительськими кадрами (1920–1922 рр.)	166
Ящук Юлія Студентські будівельні загани ХПКСу на Ціліні: деякі аспекти повсякденного життя	167

Розділ XII. ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ, НАУКИ ТА ОСВІТИ

Брагіна Тетяна Мистецтво пам'яті в студіях Т. Прокоповича	171
Готкова Юлія Українська наука в Північно-Кавказькому краї в роки проведення українізації	172
Кальченко Владимир Стрит-арт в современном Харькове	173
Корзун Олена Сільськогосподарська дослідна справа в Західній Україні (1939–1941)	174
Корнієнко Ольга «Дифузія інновацій»: закордонні відрядження радянських модельєрів до Франції	175
Котиченко Анна Виховання «малого шляхтича» у візії Миколая Рея	176
Нестеренко Максим Еволюція навчально-виховного процесу в Харківській духовній семінарії (XIX – початок XX ст.)	177
Рибалко Анастасія Одяг професора як маркер субкультури (на матеріалах університетів Східної Європи XIX – XXI ст.)	178
Трубчанинов Владлен Отечественная война в судьбе художника В. Д. Ермилова (1894–1968)	180
Яцечко-Блаженко Тетяна Кременецький будинок «Близнюки» – пам'ятка архітектури національного значення	181

Розділ XIII. ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Боженко Анастасія Сімейне життя міських обивателів в контексті соціальної модернізації Російської імперії (на матеріалах м. Харькова)	184
Водолазська Ганна Фактори змін правового становища жінки у Великій Британії вікторіанської доби	184
Гасанова Анастасія Перші леді країн соціалізму: шлях та ціна першості	186
Залєток Наталія Суфражистська проблема у парламентських дебатах та ЗМІ Великої Британії (1907–1914 рр.)	187
Захарченко Євген Дружина, діти та інші родичі: склад та параметри типової родини парафіяльного священика Харківської єпархії у XIX – на початку XX ст.	188
Костіна Христина Формування лідерських навичок в умовах студентських будівельних загонів	189
Лісненко Світлана Викладачі єпархіальних жіночих училищ в Україні (др. пол. XIX – поч. XX ст.): гендерний аспект	190

Муценко Дарья Женщины стройотрядов: особенности труда и быта	192
Нікітенко Анастасія Шлюбні стратегії народоловної інтелігенції Наддніпрянської України в контексті модернізаційних змін др. пол. XIX ст.	193
Спільна Олена Сестри Газадінови та їх внесок у суспільне життя Херсонщини	194
Шевчук Марина Українські жінки та німецькі солдати: історії любові та насильства (на прикладі Харькова 1941–1943 рр.)	195
Якімова Ірина Феномен появи жінок в археологічній науці України (др. пол. XIX – кінець 30-х рр. XX ст.)	196

Розділ XIV. КРУГЛИЙ СТІЛ «ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПОГЛЯД З XXI СТ.»

Гнездилов Олег Великая Победа 1945 года в топонимах Харькова	199
Лобенко Сергій Пам'ятки історії радянської авіації доби Другої Світової війни	200
Михайлюк Марина Рятування євреїв Кіровоградщини в роки Голокосту	201
Мосорко Мар'яна Польська суспільна опіка в Станиславові періоду німецької окупації	202
Тарасенко Олексій Іменна військова техніка Червоної армії в роки Великої Вітчизняної війни	203
Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції	205
Зміст	206

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Матеріали 68-ї міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Редактор : Любавський Р. Г.

Укладачі: А. Походнякова, С. Жидков

Комп'ютерне верстання М. В. Гречишкіна

Оригінал-макет: М. В. Гречишкіна

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей